

T.C.
ERZİNCAN BİNALİ YILDIRIM ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI

ANAVATAN PARTİSİ İKTİDARI VE ORDU
(1983-1991)

Yüksek Lisans Tezi

Gülsemin AKIN

Danışman

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Ziya KESKİN

Erzincan/2021

TEZ BİLDİRİMİ

“Anavatan Partisi İktidarı ve Ordu (1983-1991)” isimli “Yüksek Lisans” tezimi tarafımdan intihal programı ile incelenmiştir. Buna göre tezimde bilimsel etik ihlali ve intihal olarak nitelendirilebilecek herhangi bir durum olmadığını taahhüt ederim.

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir biçimde elde edildiğini; aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi beyan ederim.

Gülsemin AKIN

ANAVATAN PARTİSİ İKTİDARI VE ORDU (1983-1991)

Gülsemin AKIN

**Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim
Dalı Yüksek Lisans Tezi, Nisan 2021**

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Ziya KESKİN

ÖZET

Yakın dönem Türkiye tarihinin en önemli açmazlarından birisi, evrensel demokratik kıstaslarla uyuşmayan bir yapı arz eden TSK-sivil iktidar ilişkileri olmuştur. Darbe kavramı zaten demokratik teamüllerle izah edilemez bir süreci ifade ederken, bu sürecin akademik alanda izahında kimi zaman başvurulmuş ideolojik bakış açısı da ayrı bir sorun olmuştur. 12 Eylül Darbesinden sonra iktidara gelen siyasilerin selefleri olan askerlere karşı, askerlerinde halefleri olan siyasilere karşı tavırları, bu yönde atılan adımlar ve yapılan düzenlemeler, çalışmanın ana konusunu oluşturmıştır. Çalışmada öncelikli olarak 12 Eylül Darbesine giden süreç ana hatlarıyla incelenmeye çalışılmıştır. Darbenin devamındaki süreç olan 1980-1983 askeri rejim döneminde siyasetin nasıl şekillendirilmeye çalışıldığı üzerinde durularak, 6 Kasım 1983 seçimleri sonrası kurulacak hükümetler dönemi için alınan önlemler incelenmiştir. 6 Kasım seçimleri ile iktidara gelen Anavatan Partisi'nin askeri rejim döneminde alınan önlemler ve TSK karşısındaki durumu çalışmanın ana konusunu oluşturmaktadır. Anavatan Partisi'nin iktidarı boyunca (1983-1991) ortaya çıkan sorunlar ve sorunlar karşısında nasıl çözümler ürettiği, askerin bu çözümlere ve Anavatan Partisi iktidarına karşı tavrı belli başlıklar altında incelenmiştir.

Her darbeden sonra olduğu gibi 12 Eylül sonrası kurulan dönemde de TSK; olmasını istediği, önceden ortamını hazırladığı siyasi, sosyal ve ekonomik yapının bekçisi ve koruyucusu olma geleneğini devam ettirmeye çalışırken, siyasetçiler de bu duruma karşı politikalar üretmeye devam etmiştir. 27 Mayıs ve 12 Mart deneyiminden hareket eden taraflar, yönetim üzerindeki etkilerini arttırmak ve devam ettirmek adına kıyasıya bir mücadeleye girişmiştir. Ancak bu süreç evrensel

boyutlu bir ilişki olmaktan ziyade, Türkiye şartlarının gerçekliğinde yaşanmaya devam etmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ordu, Darbe, Anavatan Partisi, Sivil İktidar, Anayasa.

ANAVATAN PARTY POWER AND ARMY (1983-1991)

Erzincan Binali Yıldırım University, Graduate School of Social Sciences

Department of History Master's Thesis, April 2021

Supervisor: Assist. Dr. Öğr. Üyesi Yusuf Ziya KESKİN

ABSTRACT

One of the most important dilemma in recent history of Turkey has been the relations between TSK and civil power that offers a structure in conflict with the universal democratic criterions. While the term coup refers to the process that can not be explained by democratic conventions in any case; to explain this process in an academic field, ideological viewpoints consulted refers to a different problem, as well. The attitudes both of the politicians who came to power after the 12 September Coup towards the predecessor soldiers and the soldiers towards to the successor politicians, steps taken that way and official regulations are the main topic of this study. In this study, the outline of the 12 September Coup process has been examined. Emphasizing how is politics formed in the 1980-1983 military regime period after coup, the precautions taken for the period of governments formed after the 6 November 1983 elections have been examined. The precautions taken in the military regime period of Anavatan Party coming to power with the elections of 6 November and its status against TSK have been the main topic of this study. Problems confronted during the power of Anavatan Party (1983-1991) and how it found solutions for these problems, the attitudes of soldiers towards these solutions and to the power of Anavatan Party have been examined in specific topics.

As after every coup, the TSK in the period established after September 12; He tried to continue the tradition of being the keeper and protector of the political, social and economic structure he wanted to be and for which he had prepared the environment before. While trying to continue this tradition, the lessons learned from the past and the job of getting involved in politics were carried out not by risking a junta within the TSK, but through the determined arguments. Against this attitude of the TSK, politicians continued to produce policies against this situation. Starting

from the experience of 27 May and 12 March, the parties engaged in a fierce struggle in order to increase and maintain their influence on the management. However, this process continued to be experienced in the reality of Turkey's conditions, rather than being a universal relationship.

Keywords: Military, Coup, Anavatan Party, Civil Government, Constitution.

ÖN SÖZ

1961 Anayasası ile Türkiye Cumhuriyeti'nin devlet ve siyaset yapısı büyük bir değişim geçirmiştir. Bu dönemde evrensel boyutlu çoğulcu bir demokrasi pratiği ön plana çıksa da, aynı zamanda sistemi tasarlayanların etkinliğini koruyacak yeni yapılar da devlet teşkilatına eklenmiştir. Aynı dönemde Türkiye'nin oldukça hızlı yaşadığı sosyal, ekonomik ve kültürel değişimin ortaya çıkardığı problemler giderek büyümüş ve 12 Mart Muhtırası'nın gerekçelerini oluşturmuştur. Muhtıra sonrasında problemlere sebep olduğuna inanılan 1961 Anayasası'nın ilgili maddeleri revize edilerek, daha kontrollü bir demokratik düzen tesis edilmek istenmiştir. Ancak bu çabalara rağmen yetmişli yıllar Türkiye'sinin, beklenen siyasi, sosyal ve ekonomik dengeden çok uzakta olduğu da ayrı bir gerçektir. Buhranın giderek büyümesi, sivil siyaset mümessillerinin problemlere etkin çözümler üretememesi, artık kanıksanır hale gelmiş olan askerlerin müdahalesine yeniden kapı aralamıştır. 12 Eylül 1980 günü gerçekleşen askeri müdahale, demokrasiyi yeniden askıya alırken, yapılan yeni anayasa ile devlet teşkilatı ve anayasanın felsefesine uygun yeni bir siyasal yapı hayata geçirilmiştir. Üzerinden kırk yıldan fazla bir zaman geçmesine rağmen 12 Eylül 1980 Darbesi ve ortaya çıkardığı yeni yapılar, akademik alanda hak ettiği ilgiyi görmekten hala oldukça uzaktır. “Anavatan Partisi İktidarı ve Ordu (1983-1991)” adlı bu çalışmada, yakın tarihinde çokça darbe barındıran Türkiye Cumhuriyeti'nde, 12 Eylül darbesi sonrası iktidara gelen Anavatan Partisi'nin öncülü olan askeri rejim ile ilişkileri incelenmiştir. Askeri rejimin yerini sivil iktidara bırakmadan önce hem yaptığı yasal düzenlemeler hem de yasal olmayan şekilde iktidara müdahil olma geleneği alt başlıklar altında verilmiştir. 1983-1991 yılları arasında sivil iktidar-ordu ilişkileri üzerine yapılan bu çalışmada, sadece askerlerin değil aynı zamanda sivil siyasetin de olaylara yaklaşımı ve sorunlar karşısında ürettiği politik manevraların gelişimi ve sonuçlarına odaklanılmıştır. Dolayısıyla çalışmaya kaynaklık eden materyaller açısından, gündeme yansıyan olaylar gazetelerden takip edilirken, liderlerin kendi yorumları için daha çok anılara ve dönemin şahidi olan kişilerin eserlerine başvurulmuştur.

Bu tez çalışması sürecinde sabırla beni dinleyerek gerekli yönlendirmeleri yapan, bana cesaret veren ve gereken desteğini benden esirgemeyen kıymetli hocam Dr. Öğretim yesi Yusuf Ziya Keskin'e minnet ve saygılarımı sunarım.

Gülsemin AKIN

İÇİNDEKİLER

TEZ BİLDİRİMİ	I
ÖZET	II
ABSTRACT.....	IV
ÖN SÖZ	VI
İÇİNDEKİLER.....	VIII
KISALTMALAR	XI
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

12 EYLÜL 1980-6 KASIM 1983 ARASI TÜRKİYE SİYASETİ.....	7
--	---

İKİNCİ BÖLÜM

ANAVATAN PARTİSİ İKTİDARI	35
A.Turgut ÖZAL	35
A.1. 6 Kasım 1983 Genel Seçimlerine Kadar Turgut Özal'ın Hayatı	35
A.2.Askerin Anavatan Partisi İktidarı Dönemindeki Denetim Mekanizmaları. 56	
A.2.1.Anayasal Düzenlemeler	56
A.2.2.Cumhurbaşkanlığı	59
A.2.3.Mili Güvenlik Konseyi/Cumhurbaşkanlığı Konseyi	63
A.2.4.Milli Güvenlik Kurulu	65
A.2.5.Yüksek Askeri Şura	67
A.2.6. Devlet Denetleme Kurulu	68
B.İrtica ve Ordu.....	73
B.1.Anavatan Partisi İktidarı Döneminde İrtica Tartışmaları.....	80
B.1.1.Dini Eğitim.....	83
B.1.2.İmam- Hatip Okulları	86
B.1.3.Askerî Okullardan Atılmalar	90
B.1.4.Türban Tartışmaları.....	92

B.1.5.Rabıta Olayı	97
C.Siyasi Yasakların Kaldırılması (6 Eylül 1987 Referandumu-29 Kasım 1987 Seçimi)	102
C.1.12 Eylül Darbesi Sonrası Siyasi Yasaklar ve Partileşme Süreci.....	102
C.2.Yasakların Kalkması İçin Yasal Girişimler	108
C.3. 1987 Referandumu	110
C.4. Referandum Sonuçları ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler.....	111
D.Genelkurmay Başkanlığına Yapılan Atama.....	112
E.PKK Terörü ve TSK-İktidar İlişkileri	120
E.1.PKK Terörü ve Başbakan Turgut Özal'ın Yaklaşımı	128
E.2.PKK Terörü ve Askerin Yaklaşımı	130
E.3.Yaşanan PKK Terörüne Karşı Alınan Önlemler	135
E.3.1.Olağanüstü Hal Bölge Valiliği'nin Kurulması	135
E.3.2.Federasyon Tartışmaları	140
E.3.3.Türkçeden Başka Dillerin Kullanımını Yasaklayan Maddenin Kaldırılması ve Sansür ve Sürgün Kararnamesi	140
E.3.4.Köy Koruculuğu Uygulaması.....	143
E.3.5.Silah Taşıma Ruhsatı Verilmesi Kanunu	145
E.3.6.Bazı Suç Failleri Hakkında Uygulanacak Hükümlere Dair Kanun (Pişmanlık Yasası)	147
F.1989 Cumhurbaşkanlığı Seçim Süreci	148
G.Genel Olarak Evren-Özal İlişkisine Bakış	152
H.Turgut Özal'ın Yönetimi Sivilleştirme Çabaları.....	154

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TURGUT ÖZAL SONRASİ ANAVATAN PARTİSİ İKTİDARI.....	161
A.Yıldırım AKBULUT Dönemi (9 Kasım 1989-23 Haziran 1991).....	161
A.1.Hayatı ve İktidarı	161
A.2.PKK Terörü.....	164
A.3.İrticai Terör Faaliyetleri	165
A.4.Terörle Mücadele Kanunu	167

A.5.Körfez Savaşı ve Genelkurmay Başkanı Orgeneral Necip Torumtay'ın İstifası.....	169
B.Ahmet Mesut YILMAZ Dönemi (17 Haziran 1991-20 Ekim 1991).....	176
SONUÇ	180
KAYNAKÇA.....	187
İNTERNET KAYNAKLARI.....	206

KISALTMALAR

MGK	: Milli Güvenlik Konseyi/Milli Güvenlik Kurulu
ANAP	: Anavatan Partisi
NATO	: Kuzey Atlantik Anlaşması Örgütü
PKK	: Kürdistan İşçi Partisi/Partiya Karkeren Kurdistan
YÖK	: Yüksek Öğretim Kurulu
TÜSİAD	: Türkiye Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği
IMF	: Uluslararası Para Fonu
DP	: Demokrat Parti
İKÖ	: İslam Konferansı Örgütü
SODEP	: Sosyal Demokrasi Partisi
CHP	: Cumhuriyet Halk Partisi
AP	: Adalet Partisi
DYP	: Doğru Yol Partisi
	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
RP	: Refah Partisi
MHP	: Milliyetçi Hareket Partisi

GİRİŞ

Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK), bünyesindeki Kara¹, Hava² ve Deniz³ kuvvetleri komutanlıklarının kabul edilen kuruluş tarihleri itibarıyla, cumhuriyet Türkiye'sine taşınan kurumlar arasında en köklü kurum olarak kabul edilmektedir. Tarihsel arka planının zenginliği ile TSK; devlet ile bütünleşerek, modernleşmenin ilk yansıdığı kurum olarak⁴ devletin her alanına müdahil olmuştur. Buna ek olarak, cumhuriyeti kuran kadroların özellikle de liderinin asker olması ve sürekli tekrar edilen iç ve dış düşman fobisi karşısında koruyucu güç olarak etkinliğini devam ettirmiştir⁵. TSK, Türkiye Cumhuriyeti'ni şekillendiren felsefe olan Kemalizm'in barındırdığı laiklik ve çağdaşlık gibi ilkelerin de koruyucusu olma rolünü tarihten gelen bir vazife olarak benimsemiş,⁶ koruyucusu olduğu bu ilkelere karşı kendini sorumlu görmüştür⁷. Kurulduğundan beri Türkiye Cumhuriyeti'nin kurtarıcılığını ve bekçiliğini yapan asker, yönetimdeki denetimini kaybetmeye başladığı an, seçimle gelenlere iktidarın gerçek sahibi olmadıklarını darbeler yoluyla göstermiştir⁸. TSK, iktidarlara bu yolla şekillendirmesinin ötesinde, yaklaşık beş bin yıllık Türk tarihi

¹ Kara Kuvvetleri Komutanlığı kuruluş tarihini, Büyük Hun İmparatoru Mete Han'ın tahta çıkış tarihi olan M.Ö. 209 yılını esas almıştır. <http://www.kkk.tsk.tr/KKKHakkında/KKKtarihce.aspx>, (24.09.2020).

²Hava Kuvvetleri Komutanlığı kuruluş tarihini, 1909 yılına dayandırır. <https://www.hvkk.tsk.tr/Custom/Hvkk/79>, (24.09.2020).

³Deniz Kuvvetleri Komutanlığı kuruluş tarihini, 1081 yılı olarak almıştır. https://www.dzkk.tsk.tr/icerik.php?dil=1&icerik_id=11, (24.09.2020).

⁴ Ö. Laçiner; *Türk Militarizmi I*, İnsel A. - Bayramoğlu A. (edt), Bir Zümre, Bir Parti: Türkiye'de Ordu, (13-28) İstanbul, 2006.

⁵ A. İnsel, *Bir Toplumsal Sınıf Olarak Türk Silahlı Kuvvetleri*, İnsel A. - Bayramoğlu A. (edt), Bir Zümre, Bir Parti: Türkiye'de Ordu, (41-57), İstanbul, 2006.

⁶ Ümit Cizre, *Egemen İdeoloji ve Türk Silahlı Kuvvetleri: Kavramsal ve İlişkisel Bir Analiz*, İnsel A. - Bayramoğlu A. (edt), Bir Zümre, Bir Parti: Türkiye'de Ordu, (135-161), İstanbul, 2006.

⁷ Tanel Demirel, *Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Toplumsal Meşruiyeti Üzerine*, İnsel A. - Bayramoğlu A. (edt), Bir Zümre, Bir Parti: Türkiye'de Ordu, (345-379), İstanbul, 2006.

⁸ Hasan Cemal, *Türkiye'nin Asker Sorunu: Ey Asker Siyasete Karışma*, Doğan Kitap, İstanbul 2010, s.18.

içerisinde sosyal, ekonomik ve kültürel hayatın içerisinde en etkili yapı olmayı sürdürmüştür⁹.

TSK, Türkiye Cumhuriyeti'nin yaklaşık ilk kırk yılında, görev alanının dışına pek çıkmasa da, çok partili siyasi hayat ile başlayan yeni dönemde yaşanan siyasi, ekonomik ve kültürel değişime karşı tepki geliştirmeye başlamıştır. Bu tepkisini, Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşanan ilk müdahale olan 27 Mayıs 1960 darbesini gerçekleştirerek ortaya koymuş ve yakın tarihte kötü bir gelenek başlatmıştır. Darbenin, “*Kardeş kavgasına meydan vermemek*” ve “*Demokrasiyi içine düştüğü buhrandan kurtarmak*¹⁰” için yapıldığı ifade edilerek, darbenin ruhuna uygun bir anayasa hazırlanıp yürürlüğe konmuştur. Darbeci askerlerin kendi aralarındaki ihtilafa rağmen sivil seçimlere gidilerek yapılan seçimler ile ülkeyi artık sivil siyasetçilerin yöneteceği izlenimi yaratılsa da, gerçeğin su yüzüne çıkmaya başlaması uzun sürmemiştir. 1960 öncesinde iktidardaki Demokrat Parti uygulamalarına karşı örgütlü muhalefetin ilk örneklerini sergileyen üniversite gençliği 1960 sonrasında da seslerini duyurmanın yolunu anayasanın kendilerine verdiği haklar ile kullanmaya devam etmişlerdir. Ordudaki bu kaynaşma halktaki bu ayrışma çok geçmeden yeni sebepler ile daha da derinleşmeye başlamıştır.

Ülkede yaşanan sosyal gerilimin tek sebebi olarak iktidarı yani Başbakan Süleyman Demirel'i gören ordu, sorunun onun görevden ayrılması ile çözüleceğine inanmıştır. Çeşitli darbe senaryoları ve planları üzerinde çalışılsa da Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni kapatmadan bu işin halli üzerinde uzlaşa sağlanarak hükümete bir uyarı mektubu verilmesi kararlaştırılmıştır. 12 Mart 1971 tarihinde Başbakan Demirel'e iletilen bu muhtıra ile ülkenin o andaki durumunun sorumlusu olarak parlamento ve hükümet gösterilerek mevcut iktidarın istifası istenmiştir¹¹. Darbeyi yapan askerler için çözüm olarak bu görülmüş ve kurulması planlanan partiler üstü

⁹ Mevlüt Bozdemir, “Ordu-Siyaset İlişkileri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.10, İstanbul 1995, s.2648.

¹⁰ Suavi Aydın-Yüksel Taşkın, *1960'dan Günümüze Türkiye Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2017, s.62-63.

¹¹ *Milliyet*, 13 Mart 1971, s.1.

hükümetin anayasanın öngördüğü reformları yapacağına da inanılmış ve umutlar buna bağlanmıştır.

Gelişmeler karşısında Demirel Hükümeti istifa etmiş ve Nihat Erim'in Başbakanlığında partiler üstü bir hükümet kurulmuştur. Fakat bu hükümetin ülkede kol gezen anarşiye getirdiği yegâne çözüm alınacak sıkı tedbirler olmuş ve 11 ilde sıkıyönetim ilan edilmiştir¹². Anarşinin önünün alınması sıkıyönetim tedbirlerine bağlansa da anarşiyi besleyen şey olarak Başbakan Erim'in 1961 Anayasasını işaret etmesi¹³ ile 1961 Anayasasında birtakım değişikliklere¹⁴ gidilmiştir. Fakat bu değişim toplumsal gerilimi yatıştırmaya yetmemiş, olaylar şiddetini artırarak sürmüştür.

Türkiye Cumhuriyeti'nde siyasi ve sosyal istikrarsızlık sürerken dünya ekonomisinde 1945-1973 yılları arasında yaşanan büyüme¹⁵ 1974 yılı sonu itibariyle petrol fiyatlarında yaşanan artış ile yerini durgunluğa bırakmıştır. Bu durgunluğun Türkiye için anlamı, 1950'lerde itibaren artan petrol ihtiyacı için ödeyeceği dövizin artması olmuştur¹⁶. Bu süreçte Türkiye, Kıbrıs müdahalesi sonrası başlayan ABD ambargosu, Avrupa merkezli kısıtlamalar, Kuzey Kıbrıs Hükümeti'ne verilen mali yardımlar ve askeri harcamalarda yaşanan artışlarla, ekonomik alandaki durgunluğu daha derinden hissetmiştir. Siyasi iktidarların oya yönelik politikaları ülkenin diğer sorunları gibi ekonomik sorunlarını daha da içinden çıkılmaz hale getirmiştir. Borç alınarak ekonomi rayına oturtulmaya çalışılsa da, bu kötü gidişat Başbakan Bülent Ecevit'i IMF (Uluslararası Para Fonu) ile pazarlığa oturmak mecburiyetinde bırakmıştır. Fakat IMF ve TÜSİAD (Türkiye Sanayicileri ve İş İnsanları Derneği), Başbakan Ecevit'in göze aldığından daha fazlasını istemiştir¹⁷. Ecevit Hükümetinde

¹² *Milliyet*, 27 Nisan 1971, s.1.

¹³ *Milliyet*, 2 Mayıs 1971, s.1.

¹⁴ 1961 Anayasasında yapılan değişiklikler için bakınız: RG.02.07.1971/13883; RG.22.09.1971/13964; RG. 20.03.1973/14482.

¹⁵ Carter V. Findley, *Modern Türkiye Tarihi: İslam, Milliyetçilik ve Modernlik (1789-2007)*, (çev. Güneş Ayas), Timaş Yayınları, İstanbul 2012, s.324.

¹⁶ Erik Jan Zürcher, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi*, (Çev. Yasemin Saner), İletişim Yayınları, İstanbul 2010, s.385.

¹⁷ Feroz Ahmad, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye* (çev. Sedat Cem Karadeli), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006, s.191.

bir karşılığı olmayan bu isteklerin yerine konacak bir politikanın da olmaması, ülkeyi temel tüketim malları başta olmak üzere pek çok kalemde kuyruklar ve karaborsa ile tanıştırmıştır¹⁸.

Gittikçe kötüleşen mali, sosyal ve siyasal durumlar 12 Mart'ta verilen muhtıranın işe yaramadığını göstermiştir. Sağ ve sol diye iki kutba ayrılmış olan üniversiteler, şehirler, mahalleler, insanlar, öğrencilerin bu kutuplaşması 1970'lerin sonuna gelindiğinde insanların etnik-mezhepsel kökenlerine kadar inmiş, ölmek ve öldürmek için bunlar yeni sebepler olarak görülmüştür. Çorum ve Kahramanmaraş olayları bu yönde yaşanan en kanlı vakalar olmuş ve bu gibi olaylar ülke gündeminden hiç düşmemiştir. Bu yaşananlar ülkenin meclisi ve halkı ile komple bir keşmekeşe sürüklendiği izlenimi yaratmış ve TSK'deki darbe eğilimini daha da güçlendirmiştir.

Zaten ordu yaşananlara kayıtsız kalmayarak, 1978 yılında Orgeneral Kenan Evren'in Genelkurmay Başkanı olarak atanmasından¹⁹ sonra süreci başlatmıştır. Org. Evren kurulmasını istediği "Çalışma Grubu" ile aslında ülkenin içinde bulunduğu durum için yapılması gerekenlerin araştırılmasını istese de, bu çalışma yapılması kuvvetle muhtemel bir darbe için ön hazırlık olmuştur²⁰. Ordu işlemeye başlayan bu süreçte ilk denemesini 27 Aralık 1979 tarihinde siyasetçilere bildirmesi için Cumhurbaşkanına bir uyarı mektubu vererek yapmıştır. Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün bu bildiriye halka ve siyasetçilere açıklamak gibi bir niyeti olmasa da²¹, mektupta imzası bulunan, Genelkurmay Başkanı, Kuvvet Komutanları ve Jandarma Genel Komutanının Çankaya'ya çıkarak mektuptan muhalefet ve iktidarın haberdar edilmesini istemeleri işin seyrini değiştirmiştir. O sırada Başbakanlık görevini yürüten Demirel, durumu düzeltmek umuduyla uzun süredir çalışmaları yapılan 24 Ocak Kararlarını uygulamaya koysa da bir fayda sağlamadığı çok geçmeden görülmüştür.

¹⁸ Korkut Boratav, *Türkiye İktisat Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1988, s.115-116.

¹⁹ *Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi*, Kutu: 369, Gömlek:82, Sıra: 16.

²⁰ Kenan Evren, *Anılar, C.1*, Milliyet Yayınları, 1990, s.283.

²¹ Bildiri metni ve mektup için bakınız: *Evren, Anılar, C.1*, s.330- 332.

24 Ocak Kararlarının yankıları ve sorunlar tüm hızıyla devam ederken, Erzurum’da bulunan Genel Kurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren televizyonda Tarih olaylarını izledikten sonra gazetecilere: “ *Biz dış düşmanlarla değil iç düşmanlarla uğraşıyoruz. Açık konuşuyorum... Diyebilirsiniz ki, sıkıyönetime rağmen niçin bunların hakkından gelemiyoruz... Kan dökmek istemiyoruz. Bunu göze alsak, meseleyi bir ayda hallederiz. Onun için, eğer bütün millet olarak el ele verirsek, eğer basın bize yardımcı olursa, biz bu işin hakkından kan akıtmadan geliriz...*”²² açıklamasını yapmıştır. Org. Evren bu açıklama ile ordunun gidişata dair düşüncesini açıklasa da buna kimsenin kulak asmadığı bir gerçektir. Nisan ayına gelindiğinde ordunun tüm uyarılarına rağmen ülkenin durumunda bir düzelme olmaması, askerlerde ikinci bir uyarı mektubu verme gerekliliğini hissettirmiştir. Bu yönde bir mektup hazırlansa da, verilecek mektubun siyasi tansiyonu düşürmek yerine daha da yükselteceği düşünüldükten bu fikirden vazgeçilmiştir²³. Siyasi tansiyonu yükselteceği düşüncesiyle siyasilere yeni bir uyarı mektubu verme işinden vazgeçilse de Nisan 1980’de görev süresi dolan Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk’ün yerine yeni bir Cumhurbaşkanı seçilememesi siyasi tansiyonu yükseltmeye yetmiştir.

Bu kadar gerilmiş bu siyasi ortamda bir de Milli Selamet Partisi lideri Necmettin Erbakan’ın 30 Ağustos kutlamalarına katılmayı reddetmesi ve henüz çok yeni olan İran İslam Devrimi sonrası 6 Eylül’de Konya’da düzenlediği mitingde İstiklal Marşı okunması sırasında slogan atıldığı ve oturulduğu iddiaları²⁴ askerleri rahatsız etmeye yetmiştir. Ayrıca, Bülent Ecevit’in 6 Eylül’de petrol işçileri ile yaptığı toplantıdaki konuşması²⁵, 12 Eylül’e giden yolun son taşları olmuştur.

Mayıs ayına gelindiğinde artık müdahaleden başka çıkar yol göremeyen askerler darbe tarihi olarak Temmuz ayını belirlemiştir²⁶. Demirel’in azınlık Hükümetinin 3 Temmuz günü meclisten aldığı güvenoyu ile iktidara devam etmesi²⁷

²² Emin Çölaşan, *24 Ocak: Bir Dönemin Perde Arkası*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1983,s.168-169.

²³ Evren, *Anılar*, C.1, s.430.

²⁴ *Milliyet*, 8 Eylül 1980, s.6.

²⁵ *Milliyet*, 7 Eylül 1980, s.4.

²⁶ Evren, *Anılar*, C.1, s.434.

²⁷ *Milliyet*, 4 Temmuz 1980, s.7.

darbe için belirlenen tarihin ertelenmesine sebep olmuştur. 26 Ağustos 1980 tarihinde Genelkurmay Başkanı başkanlığında yapılan toplantı sonrası darbenin tarihi kesin olarak 12 Eylül olarak belirlenmiştir²⁸.

²⁸ Org. Evren darbenin ertelenme sebeplerini, Demirel'in, *Cumhuriyet Halk Partisi+Ordu=İktidar* iddiasını haklı çıkarmak istememelerine ve 22 Temmuz'a ertelenen Paris'te yapılacak olan borç erteleme görüşmelerine bağlamıştır. Evren, *Anılar*, C.1, s.460,526.

BİRİNCİ BÖLÜM

12 EYLÜL 1980-6 KASIM 1983 ARASI TÜRKİYE SİYASETİ

12 Eylül 1980 tarihinde ordu, uzun zamandır hazırlıklarını yaptığı ve uygun zaman beklediği darbeyi emir-komuta zinciri içinde, 1961 tarih ve 211 sayılı Türk Silahlı Kuvvetleri İç Hizmet Kanunu'nun 35.maddesinde geçen: “*Silahlı Kuvvetlerin vazifesi; Türk yurdunu ve Anayasa ile tayin edilmiş olan Türkiye Cumhuriyeti’ni kollamak ve korumaktır*”²⁹, ibaresine dayanarak gerçekleştirmiştir. Günümüze kadar, TSK için darbelerin hukuki dayanağı olarak bu 35.madde gösterilse de, 12 Eylül’ün lideri Orgeneral Kenan Evren’in: “*35.madde kalksa ne olur kalkmasa ne olur? Biz müdahale yaparken 35.maddeye bakmadık, bakmak aklımıza bile gelmedi. Bu olmasaydı da yapacaktık*”³⁰, sözleri askerlerin darbe yapma ve ülke siyasetinde söz sahibi olma gibi konulardaki bakış açısını göstermesi açısından önemli bir ayrıntıdır.

Yasal dayanağı olsun ya da olmasın kendilerini ülkenin doğal koruyucusu sayan TSK, “Bayrak Harekâtı” kod adıyla 5 Eylül günü darbenin günü ve saatini darbe yapılacağını bilmesi gereken birimlere iletmıştır. Ankara sokaklarında 11 Eylül Perşembe günü görülen tanklar herkes için merak konusu olmuş, sebebi sorulduğunda; askerlerden NATO’nun verdiği kırmızı alarm kaynaklı bir hareket açıklaması yapılmıştır. Siyasiler bir tersliğin olduğunu farkına varmış, fakat darbe yapılacağı ihtimalini bir süre kimseye onaylatamadıklarından beklemeyi seçmişlerdir. Siyasiler için darbe yapılacağı haberi belirsizliğini korusa da, dönemin tek televizyon kanalı olan TRT yöneticileri saatler öncesinden haberdar edilerek sabah 04.00 için yayına hazırlanmaları istenmiştir. Saat 22.00’da askerin matbaalara el koyması ile darbenin fiili olarak ilk etkisini hisseden basın olmuştur. Saati

²⁹ 12 Eylül Öncesi ve Sonrası, Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği, TTK Basımevi, Ankara 1981, s.196. *Aslında 10 Haziran 1935 tarih ve 2771 sayılı olan bu yasada, orduya yönetime el koyma yetkisi verilmezken, 1960 darbesi sonrasında Milli Birlik Komitesi uzun yıllardır yürürlükte bulunan yasada değişiklik yapmıştır.* (Mehmet Semih Gemalmaz, “12 Eylül Rejimi”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.14, İstanbul, 1995, s.974). 1935 tarihli Ordu İç Hizmet Kanununun 34.maddesinde Ordunun Vazifesi: “*Türk yurdunu ve Teşkilâtı Esasiye Kanuni ile tayin edilmiş olan Türk Cumhuriyetini kollamak ve korumaktır. Ordu askerlik sanatını öğrenmek ve öğretmek*” olarak geçer. (Bakınız: RG.18.06.1935/3031.)

³⁰ Cemal, *Türkiye’nin*, s.367.

geldiğinde ordu TRT, PTT, Emniyet başta olmak üzere belirlenen yerlere direniş görmeden el koymuş ve Bayrak Harekâtı Planının “Yollar Açık” parolasının sıkıyönetim komutanları tarafından görevli askerlere ulaştırılması ile sıra siyasilerin gözaltına alınmasına gelmiş ve siyasilere durumu bildirmek için asker değil de kendilerine yakın olan siyasetçilerin gönderilmesi kararlaştırılmıştır³¹. Müdahale ile eş zamanlı olarak, Evren’in Genelkurmay Başkanı ve Milli Güvenlik Konseyi Başkanı unvanları ile imzasını taşıyan yazısı siyasetçilere belirlenen yakınları vasıtası ile iletilmiştir. Yazıda, ülkenin içine düştüğü anarşi halinin son bulması için ordunun iç hizmet yasasına dayanarak yönetime el koyduğu, parlamentonun ve hükümetin feshedildiği ve liderlerin bir süreliğine Hamzakoy ve Uzunada’da misafir edilecekleri iletilmiştir³².

TRT spikeri Mesut Mertcan’ın Ankara radyosunda okuduğu bildiri ile darbe halka da duyurulmuştur. Radyodan yapılan genel duyurunun ardından darbenin lideri olarak, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren televizyona çıkarak halka darbenin nedenlerini açıkladığı bir konuşma yapmıştır³³.

Askerler darbe sürecinin kırılma noktası olarak, siyasi liderlerin sorunsuz bir şekilde gözetim altına alınmasını görmüştür. 27 Mayıs sonrası siyasilere yapılan muamele tekrar edilmeden siyasileri gözetim altına alma işlemi gerçekleştirilmiştir. Siyasilere yönelik niçin böyle uygulama geliştirildiği, Evren’in “27 Mayıs’tan sonra idam edilenlerin ne hale geldiğini biliyoruz. Şimdi anıt mezar yapıldı³⁴” sözleri ile açıklığa kavuşturulabilir. Darbe haberinin iletildiği siyasetçilerden; Bülent Ecevit, Süleyman Demirel ve Necmettin Erbakan gözetim altına alınsa da, bir müdahale yapılacağını önceden haber alan Milliyetçi Hareket Partisi lideri Alparslan Türkeş, darbenin ne demek olduğunu ve muhtemel sonuçlarını da düşünerek saklanmayı

³¹Mehmet Ali Birand, *12 Eylül Belgeseli 7. Bölüm: Darbe Günlüğü* (32. Gün Arşivi), <http://youtube/DDe202SS4K>, (17.01.2019).

³²Yalçın Doğan, *Dar Sokakta Siyaset (1980-1983)*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1985, s.45-46.

³³Birand, *12 Eylül Belgeseli, 7. Bölüm*, (17.01.2019). Konuşma metni için bkz, RG.12.09.1980/17103.

³⁴Birand, *12 Eylül Belgeseli, 7. Bölüm* (17.01.2019).

tercih etmiştir³⁵. MHP liderinin bu süreçte emin olamadığı husus, darbenin kim veya kimler tarafından yapıldığı olmuştur. Dolayısıyla darbenin sol cunta tarafından yapıldığı endişesi, gizlenmesinde etkili olmuştur³⁶.

Alparslan Türkeş dışındaki siyasi liderler eşleri ile birlikte bir süre tutulacakları Gelibolu/Hamzakoy ve İzmir/Uzunada'ya gönderilirken, saklanması çok sürmeyen Alparslan Türkeş 14 Eylül'de teslim olmuş ve Necmettin Erbakan'ın da gönderildiği Uzunada'ya gönderilmiştir. Liderleri Hamzakoy ve Uzunada'ya gönderilen diğer parlamenterler de bir ay kadar kalacakları Dil ve İstihbarat Okuluna gönderilmişlerdir³⁷. Milli Güvenlik Konseyi'nin 7 numaralı bildirisi ile siyasi parti faaliyetleri yasaklanırken, parti bina ve tesislerinin sıkıyönetim ve garnizon komutanlıklarınca emniyet ve kontrol altına alınacağı duyurulmuştur³⁸. Konsey, 9 numaralı kararı ile siyasi partiler ve siyasi partilere bağlı faaliyette bulunan her türlü, kadın kolu, gençlik kolu, dernek gibi kuruluşlar da arama yapılması ve ele geçirilen her türlü evrak ve malzemenin devlete teslimine karar alınmıştır. Ayrıca bankalardan parti ve alt kuruluşlarına ait mevduat hesaplarının bloke edilerek mevduatlarının Maliye Bakanlığı'na teslimi istenmiştir³⁹. Siyasilere karşı alınan bu önlemlerin ardından, yurt dışına çıkışlar yasaklanmış, ikinci bir emre kadar sokağa çıkma yasağı konmuştur. *“Türk Silahlı Kuvvetleri'ne ve yeni yönetime karşı yapılacak her türlü direniş, gösteri ve tutumun anında en sert şekilde kırılarak cezalandırılacağı”* ve *“yurtta kan dökülmemesi için bütün vatandaşların yayınlanacak bildiriler doğrultusunda hareket etmeleri”* uyarıları da gecikmemiştir⁴⁰.

Sıkıyönetimin ilanı yapıldıktan sonra, daha önceden tespit edilmiş olan sıkıyönetim bölgeleri ve komutanları ilan edilmiştir. Bu sıkıyönetim komutanları: *“ülkede devlet otoritesinin tesisi, asayiş, emniyet, huzur, can ve mal güvenliğinin sağlanması, için; lüzum görecekları her türlü tertip ve tedbiri almaya yetkili*

³⁵ Feroz Ahmad, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (çev. Yavuz Alagon), Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995, s.257.

³⁶ Aydın-Taşkın, 1960'dan, s. 326.

³⁷ Doğan, *Dar*, s. 55.

³⁸ RG.12.09.1980/17103 (M).

³⁹ *Cumhurbaşkanlığı Kenan Evren Arşivi*, Kutu No:7/813, Dosya No:9, Fihrist No: 8093-18.

⁴⁰ Gemalmaz, “12 Eylül Rejimi”, s.974.

*kılınmışlardır*⁴¹.” Bakanlık, bağımsız genel müdürlükler ve önemli kuruluşlara atanan subaylar veya askeri yönetimin uygun gördüğü sivil kişiler de 12 Eylül günü görevlerine başlamışlardır⁴². 25 Eylül 1980 tarihinde toplanan Milli Güvenlik Konseyi’nin aldığı karar ile tüm belediye meclisleri feshedilerek belediye başkanları görevlerinden alınmıştır. Faaliyetleri durdurulan partilerin mensubu olan belediye başkanlarının yerlerine, Sıkıyönetim Komutanlarının isteği doğrultusunda olmak üzere, il belediye başkanlıklarına İçişleri Bakanlığınca, diğer belediye başkanlıklarına da valilerce atama yetkisi veren kanun çıkarılmıştır⁴³. Darbe zamanlarında askerin duyuru aracı ve kamuoyu oluşturma tek kaynağı olan TRT’nin denetimi de⁴⁴ 12 Eylül sonrasında sivillere bırakılmamış ve emekli Tümgeneral Macit Akman TRT genel müdürlüğüne atanmıştır. Konsey ayrıca, Türk Hava Kurumu, Çocuk Esirgeme Kurumu ve Kızılay hariç tüm derneklerin faaliyetlerine de son vererek siyasi yaşamı bir bıçak gibi kesmiştir⁴⁵. Fakat NATO dâhil tüm uluslararası ittifak ve antlaşmalara bağlılığın devam ettiği bizzat Orgeneral Evren tarafından açıklanmıştır⁴⁶. Her kurumda askerin denetimi bu kadar netleşmişken, Emniyet Genel Müdürlüğü’nün tüm teşkilatı ile birlikte 12 Eylül 1980 tarihinden itibaren Jandarma Genel Komutanlığının emrine verildiğinin duyurulması⁴⁷ da gecikmemiştir.

⁴¹ RG.12.09.1980/17103.

⁴² Kenan Evren, *Kenan Evren’in Anıları 2*, Milliyet Yayınları, 1991, s.11. Bu yöndeki atamalar sadece 12 Eylül sonrası ile sınırlandırılmamış yeni yönetim ara ara devlet kurum ve kuruluşlarına atamalar yapmıştır. (Bakınız: RG.12.12.1980/17188)

⁴³ Evren, *Anılar*, C.2, s.77. RG, 29.09.1980/17120. 17 Ekim 1980’de, ülkede toplam 67 ilden 27’sinin valileri değiştirilerek asker kökenliler ya da orduya yakın olanlar bu görevlere atanmıştır. (Gemalmaz, “12 Eylül Rejimi”, s.976).

⁴⁴ TRT’de sivilleşme adımı 1984 yılında Akman’ın yerine Tunca Toskay’ın atanması ile başlatılıp 1988 yılında Cem Duna’nın ataması ile devam etmiştir. Duna, yapılan atamalarla sivilleşme adımlarının atıldığı TRT binalarının önünde asker yerine polisin nöbet tutmasının daha demokratik bir görüntü vereceğine dair Genelkurmay’a bir yazı yazmış ve önerisi kabul edilmiştir. Fakat asker TRT üzerindeki denetimini 1994 yılında kurulan Radyo Televizyon Üst Kurulu vasıtasıyla 2000’li yılların başına kadar devam ettirmiştir (Cemal, *Türkiye’nin*, s.341-342).

⁴⁵ Aydın-Taşkın, *1960’dan*, s.326.

⁴⁶ RG.12.09.1980/17103.

⁴⁷ *Cumhurbaşkanlığı Kenan Evren Arşivi*, Kutu No:7/813, Dosya No: 19, Fihrist No: 8093-4. Asker, sivil idare sınıfında olmasa da 12 Eylül 1980 Cuma gününden itibaren, Emniyet Genel Müdürlüğünü de tüm teşkilatı ile birlikte Jandarma Genel Komutanlığının emrine vermiş, Emniyet Genel Müdürlüğüne, Jandarma Genel Komutan Yardımcılığı uhdesinde kalmak üzere;

Milli Güvenlik Konseyi'nin dört numaralı bildirisi ile ülkeyi yönetecek olan Milli Güvenlik Konseyi kadrosu açıklanmıştır. Milli Güvenlik Konseyi ve Devlet Başkanı olarak, Anayasada Cumhurbaşkanı'na ait tüm yetkileri geçici olarak yerine getirmekle görevli olmak üzere⁴⁸ Başkan, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren; Üye, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin; Üye, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya; Üye, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat Tümer; Üye, Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Sedat Celasun'dan oluşmuş, Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliğine Orgeneral Haydar Saltık atanmıştır⁴⁹. Anayasada Türkiye Büyük Millet Meclisine ve Cumhuriyet Senatosuna ait olduğu belirtilmiş bulunan görev ve yetkileri geçici olarak üzerine alan⁵⁰ Milli Güvenlik Konseyi, darbe sonrası bir nevi yol haritası olacak maddeleri, 16 Eylül'de harekâtın amaçları adıyla basın mensuplarına açıklamıştır:

- 1) *Milli Birliği korumak.*
- 2) *Anarşi ve terörü önleyerek can ve mal güvenliğini tesis etmek.*
- 3) *Devlet otoritesini hâkim kılmak ve korumak.*
- 4) *Sosyal barışı, milli anlayış ve beraberliği sağlamak.*
- 5) *Sosyal adalete, ferdi hak ve hürriyetlere, insan haklarına dayalı Cumhuriyet rejimini işler hale getirmek.*
- 6) *Nihayet makul bir sürede yasal düzenlemeleri tamamladıktan sonra sivil iradeyi yeniden tesis etmek*⁵¹.

Emniyet Genel Müdürlüğüne, Jandarma Genel Komutan Yardımcılığı uhdesinde kalmak üzere; Korgeneral Hayrettin Tulunay'ı atamıştır. (RG.12.09.1980/17103).

⁴⁸ RG.28.10.1980/17145.

⁴⁹ RG.12.09.1980/17103.

⁵⁰ RG.28.10.1980/17145. Yasama görevini üzerine alan Milli Güvenlik Konseyi'nin ve Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliğinin görevleri ve yetkileri için bakınız, RG.28.09.1980/17119. Daha sona bazı maddelerde yapılan değişiklikler için bakınız, RG.03.03.1981/17268.

⁵¹ 12 Eylül Öncesi ve Sonrası, s.205.

Askeri yönetim, ülkede kontrolü tümüyle sağladıktan sonra ikinci adım olarak yeni bir hükümet kurma ve bunun için uygun bir isim arayışına girişmiştir. Bu görevi bir sivil emanet etmek isteyen askerlerin ilk teklif götürdüğü kişi Milliyetçi Güven Partisi lideri Turhan Feyzioğlu olmuştur. Feyzioğlu kendisine getirilen bu teklifi kabul ettikten sonra kabine kurma hazırlıklarına başlamıştır. Öncelik ekonomiye verilerek, ekonominin kime emanet edileceği düşünülmüş ve 12 Eylül öncesinin son hükümetinde Süleyman Demirel'in sağ kolu olan Turgut Özal bu iş için uygun görülerek hemen Genelkurmay'a çağırılmıştır. Davete icabet eden Özal, Genelkurmay'a gittiğinde beklemediği bir isim olan Turhan Feyzioğlu ile karşılaşmıştır. Özal'a Turhan Feyzioğlu tarafından Dış İlişkiler Bakanlığı teklif edilmiştir. Ancak Özal Ekonomiden Sorumlu Başbakan Yardımcılığı görevini üstlenmek istediğini söylemiş ve bu talebi kabul edilmiştir⁵².

Feyzioğlu projesi ilerleyen günlerde hayata geçirilememiştir. Feyzioğlu'nun hükümeti kurmaktan vazgeçmesi veya geçirilmesinde; Feyzioğlu'nun hükümeti kurma görevini, AP ve CHP'nin ılımlı siyasetçilerinin de yeni hükümette görev alması koşulu ile kabul etmesi önemli rol oynamıştır. Ayrıca Feyzioğlu'nun çok az bir vekil desteğine sahip olması, askerlerin görevi ona vermekten vazgeçmesinde diğer önemli bir etken olmuştur⁵³. Yalçın Doğan'da yeni hükümeti kurması için ilk kapısı çalınanın Güven Partisinden Emin Paksüt olduğunu, Paksüt'ün bu görevi reddi üzerine hükümeti kurma görevinin Feyzioğlu'na götürüldüğünü yazmıştır. Bu görevin Feyzioğlu'na teklif edilmesinin sebebini de onun Atatürk'e olan sadakatinin asker için inandırıcı olmasına bağlamıştır⁵⁴. Kenan Evren'de hükümeti kurma teklifinin ilk olarak Emin Paksüt'e götürüldüğünü, Paksüt'ün de, yaşının geçkin olduğunu söyleyerek görevi üstüne almak istemediği yazmıştır. Kenan Evren ayrıca, Paksüt'ün yaradılışı gereği emir almaya pek de müsait olmadığından bu görevi

⁵²Birand, *12 Eylül Belgeseli 7. Bölüm*, (18.01.2020).

⁵³ William Hale, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, (çev. Ahmet Fethi), Alfa Yayınları, İstanbul 2014, s.295.

⁵⁴ Doğan, *Dar*, s.44-45.

almadığını, çünkü kendilerinin hükümete müdahale edeceğini bildiğini de belirtmiştir⁵⁵.

Milli Güvenlik Konseyi, hükümet kurulumuna yönelik çabaların sonuçsuz kalması sonrasında; Evren, dört kuvvet komutanı, MGK Genel Sekreteri Saltık, dokuz sıkıyönetim komutanı ve dört üst düzey komutandan oluşan Yüksek Askeri Konseyi toplayarak isim arayışına girmiştir. Konsey üyeleri, 18 Eylül’de yaptıkları toplantıda yeni hükümeti kurmak üzere emekli Oramiral Bülent Ulusu üzerinde anlaşmışlardır. Ulusu’nun hem 12 Eylül’ün hazırlıklarına katılması hem de fikri uygunluğu onun bu göreve getirilmesinde önemli etkenler olmuştur⁵⁶. Hükümeti kuracak isim belli olduktan sonra sıra yeni hükümette görev verilecek Bakanlar bulmaya gelmiştir.

Kenan Evren: “*Dedik ki ilk başlangıçta AP’den 2 CHP’den 2 Bakan seçelim ve onların yapamadığı koalisyonu biz yapalım. Ama bunda muvaffak olamadık. Çünkü liderleri ile görüşmek suretiyle onların muvafakatlerini almak istediler, liderler de onlara muvafakat etmediler*⁵⁷.” Evren’in de belirttiği gibi ordu, 12 Eylül öncesi hep kurulmasını istediği AP- CHP destekli bir koalisyonu hayata geçirmek için bu fırsatı değerlendirmeye çalışarak, AP ve CHP’li siyasilere yeni hükümette görev almaları için teklif götürmüş, fakat istenen olmamıştır. Bu süreçte siyasetçilerin liderleri ile görüşmeleri ordu açısından sakıncalı görülmüş ve bunu kendi yönetimleri için bir zayıflık emaresi olarak görmelerinden dolayı bu fikirden vazgeçmişlerdir.

Hedeflenen CHP-AP destekli hükümetin kurulamayacağı anlaşıncı, 21 Eylül 1980 tarihinde, hiçbir parti ile münasebeti olmayan teknokratlardan oluşan, içinde emekli askerler, profesörler ve daha evvel bakanlık yapmış kişilerinde yer aldığı 27 Bakanı⁵⁸ ile birlikte Bülent Ulusu hükümeti açıklanmıştır. Teknokrat ağırlıklı bu yeni

⁵⁵ Evren, *Anılar*, C.2, s.12.

⁵⁶ Hale, *Türkiye’de*, s.295.

⁵⁷ Birand, *12 Eylül Belgeseli 7. Bölüm* (18.01.2020).

⁵⁸ Bakanlar Kurulu listesi için bakınız: Evren, *Anılar*, C.2, s.73-74. 27 üyeli yeni kabine de beş temel bakanlığa atanan kişiler doğrudan ordu mensubu olan kişilerden seçilmiştir. İçişleri Bakanı, Em. Korgeneral Selahattin Çetiner; Milli Eğitim Bakanı, Em. Korgeneral Hasan Sağlam; Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı, Em. Tümgeneral Prof. Dr. N. Ayanoğlu; Gümrük ve

kabinede dikkat çeken iki isim: Ekonomiden Sorumlu Başbakan Yardımcılığı görevine getirilen Turgut Özal ve Maliye Bakanlığı görevine getirilen Kaya Erdem olmuştur. Yeni yönetimin Özal tercihinde, 24 Ocak Kararlarının uygulanmaması halinde ülkenin kötü ekonomik şartlarla karşı karşıya kalacağı ve Özal'dan başkasının bu programı hayata geçiremeyeceğine inanılması etkili olmuştur. Bunun yanında Özal'ın Dünya Bankası ve IMF ile yakın ilişki içinde olması da diğer önemli etkenler olmuştur⁵⁹.

Hükümet kurulmuş, en önemlisi de ülke kılcal damarlarına kadar atanmış bir askeri rejim haline getirilmişken, siyasilerin daha fazla gözetim altında tutulmalarına lüzum görülmemiş olacak ki, hepsi için olmasa da bazıları için tahliye kararı alınmıştır. Bir aylık bir tutsaklıktan sonra 11 Ekim günü AP ve CHP liderlerinin gözetim süreleri biterken, MHP ve Milli Selamet Partisi liderleri için yargılama süreci başlamıştır. Benzer şekilde, AP vekillerden birkaç istisna dışında CHP'li vekiller ise tamamen 11 Ekim gecesi Dil Okulundan tahliye edilmişlerdir⁶⁰.

CHP ve AP liderleri Hamzakoy'daki gözetim süreleri bittikten sonra herhangi bir yargılamaya tabii tutulmamışlarsa da, bu durum onlar için bir bakıma şartlı tahliye olmuştur. İki lidere 11 Ekim günü Esenboğa Havalimanında Milli Güvenlik Konseyi Sekreteri Haydar Saltık imzasıyla sunulan tebligat ile hem diğer liderler gibi siyasetten menleri sağlanmış, hem de serbest kalmalarına karşılık şu teminatlar istenmiştir.

a) Siyasi amaçlı ve yönlendirici faaliyetlerde bulunulmayacak ve beyanat verilmeyecek.

b) Evlerinde bu amaca yönelik toplantılar tertip edilmeyecek.

c) Bu amaçlı toplantılara katılamayacaklar.

Tekel Bakanı Em. Korgeneral Recai Baturalp; Gençlik ve Spor Bakanı, Em. Korgeneral Vecdi Gönül olarak atanmıştır. Gemalmaz, "12 Eylül Rejimi", s.977.

⁵⁹ Ahmad, *Modern*, s.257-258.

⁶⁰ Doğan, *Dar*, s.59-60.

d) Şehir içinde lehte ve aleyhte toplantı ve gösterilere neden olabilecek faaliyetlerde bulunmayacaklar.

e) Makul ölçüler içinde ziyaretçi kabul edebilecekler.

f) Yeni yönetimin o güne kadar yayımlanmış olduğu karar ve bildirilerdeki esaslara uyacaklar. g) Yeni yönetimin politikasını ve icraatını etkileyecek her türlü davranış ve beyandan sakınacaklar⁶¹.

Her iki lider bu tebligata imza atmış olsalar da, sonraki tutumları ile bu tebligattan ayrı olduğu kadar birbirlerinden de ayrı yollar izlemişlerdir. Evine dönen Ecevit, partilileri tarafından hâlâ partinin lideri olarak görülmesine rağmen, 30 Ekim 1980 tarihinde görevinden istifa etmeyi seçmiştir. "Siyasetle ilgilenmemesi gereken çevreler tarafından Başbakanlıktan ve Genel Başkanlıktan ayrılmak zorunda bırakılmamı içime sindiremedim. Bir o nedenle ikincisi de bana Genel Başkanlık sıfatım dolayısıyla uygulandığı bildirilen yasakları dinlemeyebilmek için ayrıldım"⁶² gerekçeleriyle Ecevit, CHP Genel Başkanlığından istifasını kamuoyuna ve partililerine duyurmak için bir mektup yazmıştır.

Bülent Ecevit yazdığı bu istifa mektubunun tam metninin haberlerde okunmasını beklerken, mektubunun sansürlenmiş bir şekilde öğle haberlerinde okunacağı haberini almış ve itiraz etmiştir. Bu itirazı mektubunun toptan sansürlenmesine ve Ecevit'in istifa haberinin akşam haberlerinde sade bir haber olarak duyurulmasına sebep olmuştur. Mektubun niçin sansürlendiği hakkında yapılan açıklamada, metnin Bülent Ecevit'in 12 Eylül 1980'e kadarki beyan ve davranışlarını tartışma konusu haline getirmesi gerekçe olarak gösterilmiştir. MGK, sansürlenmiş bu istifa mektubu olayından sonra, siyasi parti liderlerinin kendileri ile işbirliğine yanaşmadığı propagandasını yaparken, CHP'de sansürlenmiş mektuptaki ifadelerin uyandıracığı merak ve etkiye odaklanmıştır⁶³. Ecevit bu tepkisinin tabana yayılarak büyüyeceğini ummuş ancak umduğu gibi olmamış, bu hareketi ne

⁶¹ İhsan Kurtbaş- Ali Haydar Soysüren, "Mefluc Devlet İradesinden Kudretli Devlete:12 Eylül Yönetiminin Siyasi Kültürü Bağlamında Anayasa Yapım Politikası", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 27, Sayı: 1, 2017, s.68-69. Evren, *Anılar*, C.2, s.114-115.

⁶² Birand, *12 Eylül Belgeseli 7. Bölüm*, (18.01.2020).

⁶³ Doğan, *Dar*, s.78-79.

partilileri ne de halk içindeki CHP'liler tarafından önemsenmemiştir. Ecevit 21 Şubat 1981 tarihinde çıkardığı “Arayış” adlı dergide yazdığı yazılar ile başka bir yola girildiğinin sinyallerini verse de, girdiği yolun sonu onu mahkemelere, yargılamalara ve hapisanelere çıkarmıştır.

Ecevit'in bu eylemsizlik içinde eylem ya da pasif eylem denilebilecek tutumuna karşın, AP lideri Demirel, partililerinin morallerini yüksek tutmaya çalışmış, sürekli olarak örgütlerini dağıtmamaları konusunda uyarmıştır. Siyasi direnişini, *“Siyasette hiçbir zaman bir şeyin bittiğine kani olmadım. Hiçbir şeyin ama bitmez. Bütün hikâye sağ kalabilmenizdir, sağlıklı kalabilmenizdir. Bir de davanıza sahip olmanızdır. Ne zaman biter siyaset biliyor musunuz? Davanızı yitirdiğiniz zaman”*⁶⁴ sözleri ile açıklayan Demirel, her fırsatta partililerine mesajlar göndererek direndiğini ve liderlik vasfını yitirmediğini göstermiştir.

CHP ve AP liderleri siyasi davalarını dışarıda yürütürken, MHP lideri Alparslan Türkeş ve 587 sanıklı MHP davası 18 Ağustos 1981 tarihinde başlamıştır. Siyasi kargaşanın ve 600 kişinin ölümünün failleri olarak yargılandıkları davada 220 sanığın idamı istenmiştir. Türkeş, bozulan sağlığı nedeniyle serbest kalacağı 9 Nisan 1985'e kadar cezaevinde kalmıştır. MSP lideri Erbakan, terör faaliyetleri ile suçlanmasa da irticai faaliyetler ile suçlanarak yargılamaya tabii tutulmuş ve 14 Şubat 1985 tarihinde beraat edinceye kadar hapisanede kalmıştır. Her iki liderde yargılamaların yanı sıra diğer siyasi liderler gibi siyasetten men edilmiştir⁶⁵.

Darbe sonrasında partilerin kapatılmayacağına dair garantiler verilmiş olmasına rağmen, Milli Güvenlik Konseyi siyasetin bu kadar kuşatıldığı bir ortamda hiçbir siyasi faaliyeti olmayan partilerin açık kalmasına gerek görmemiştir. Gerekçe olarak yayınlanan; *“12 Eylül sonrası kurulan Bülent Ulusu Hükümeti'nde görev önerilen veya eski görevlerine devam eden parlamenterlerin görevi kabul edip etmeme konusunu liderlerine danışmaları ve 12 Eylül sonrası Milli Güvenlik Konseyi'nin aldığı tüm kararlara ve Devlet Başkanı Kenan Evren'in tüm uyarılarına*

⁶⁴ Birand, *12 Eylül Belgeseli 7. Bölüm*, (18.01.2020).

⁶⁵ Hale, *Türkiye'de*, s.300.

*rağmen liderlerin buna uymakta direnmesi*⁶⁶” bildirinin ardından 2 Haziran 1981 tarihinde alınan 52 numaralı kararla; *12 Eylül Harekâtının anaçlarına bir an önce ulaşılmasını sağlamak maksadıyla her kademede, her türlü siyasi parti faaliyetleri*⁶⁷ yasaklanmıştır. Partilerin kapatılması 1981 yılını bulsa da, siyasi faaliyetleri durdurulan dernek, federasyon ve konfederasyonlara olduğu gibi siyasi partilere de Sıkıyönetim Komutanlığı’nın gözetiminde olmak üzere kayyım ataması 1980 yılında zaten yapılmıştır⁶⁸.

Her türlü siyasi faaliyetin yasaklanmasından sonra Milli Güvenlik Konseyi ve Danışma Meclisi iki başlı olarak kurulması planlanan Kurucu Meclis hakkındaki 2485 sayılı kanun, 29 Haziran 1981 tarihinde Milli Güvenlik Konseyi tarafından kabul edilerek görevleri şöyle açıklanmıştır.

- a) *Yeni anayasayı ve bu anayasanın halkoyuna sunma yöntemini belirleyen kanununu,*
- b) *Bu anayasaya uygun siyasi partiler kanununu,*
- c) *Seçim kanununu hazırlamak.*
- d) *Yeni seçimlerle oluşacak Türkiye Büyük Millet Meclisi göreve başlayıncaya kadar yasama faaliyetini yürütmek*⁶⁹.

⁶⁶ Doğan, Dar, s.132.

⁶⁷ Cumhurbaşkanlığı Kenan Evren Arşivi, Kutu No:7/813, Dosya No:19, Fihrist No:8093-84. RG.05.06.1981/17361. 1.Faaliyetleri yasaklanmış bulunan siyasi partiler ve parti mensupları arasındaki siyasi çekişmelerin sürdürülmesi. 2.11 Eylül 1960 tarihinde, parlamento üyesi bulunan siyasi parti mensupları ile her kademede siyasi parti yöneticisi ve mensuplarının Türkiye’nin geçmiş veya gelecek siyasi veya hukuki yapısıyla ilgili olarak kendi anlayışları doğrultusunda sözlü veya yazılı beyanda bulunmaları veya makale yazmaları ve bu amaçlarla toplantı yapmaları. 3.Sıkıyönetim uygulamalarına ilişkin olarak Sıkıyönetim Komutanlıklarının koyduğu yasakların ve aldığı kararların herhangi bir şekilde tartışılması. 4.Kamu davası açılıncaya kadar haklarında soruşturma ve kovuşturma yapılan siyasi parti, İşçi teşekkülleri, meslek kuruluşları, dernek ve siyasi kişilerle ilgili olarak kamuoyunu yanıltıcı ve ilgilileri etkileyici yazı yazmak, sözlü veya yazılı beyanda bulunmak, yorumlar yapmak. 5.Açılan kamu davalarında verilecek mahkûmiyet veya beraat kararları kesinleşinceye kadar ilgilileri suçlayıcı veya savunucu herhangi bir yorum ve yayında bulunmak (sadece açık cereyan eden duruşma safhaları doğru olmak şartıyla tam yahut özet olarak yayınlanabilir) yasaklanmıştır.

⁶⁸ RG.28.10.1980/17145(M).

⁶⁹ Türk Parlamento Tarihi: 1982 Anayasasının Hazırlanması ve Kabulü (1981-1982), C.2, Haz: Yusuf Sarıay, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, s.1. RG.30.06.1981/17386.

Evren'in, "Senato vazifesi görecek" diyerek tanıttığı 160 üyeli Danışma Meclisi'nin 40 üyesini Milli Güvenlik Konseyi doğrudan seçerken, kalan 120 üyesini de valilerin teklif ettiği adaylar arasından yine Milli Güvenlik Konseyinin seçmesi kararı alınmıştır⁷⁰. Vilayetlere gönderilen emirle, asker kökenli olan kişilerin aday olarak gösterilmemesi istenmiştir. Çünkü 20-25 kişi olarak belirlenen asker kökenli üyeleri Milli Güvenlik Konseyinin doğrudan seçmesi kararlaştırılmıştır⁷¹. Milli Güvenlik Konseyi, 29 Haziran 1981 tarih/2485 sayılı "Kurucu Meclis Hakkındaki Kanun" hükümlerine göre illerden 120 üye Millî Güvenlik Konseyine doğrudan başvuranlar arasından 40 üye olmak üzere, 160 Danışma Meclisi üyesini 11.640 aday arasından seçmiştir⁷².

Milli Güvenlik Konseyi, Danışma Meclisi'ne seçtiği isimleri⁷³ 59 sayılı kararı ile açıklamıştır⁷⁴. İsimlerin açıklandığı günün ertesi günü 16 Ekim 1981'de, siyasi partilerin feshine karar verdiği yasayı⁷⁵ açıklamıştır. Gerekçe olarak da demokratik

⁷⁰ Kurtbaş, -Soysüren, Mefluc Devlet İradesinden Kudretli Devlete, s.67-70.

⁷¹ Evren, *Anılar*, C.2, s.359.

⁷² *Cumhurbaşkanlığı Kenan Evren Arşivi*, Dosya No:7-1-6, Kutu No: 02, Fihrist No:2.

⁷³ Danışma Meclisi'ne seçilenlerin isim listesi için bakınız: *Cumhurbaşkanlığı Kenan Evren Arşivi*, Dosya No:7-1-6, Kutu No: 02, Fihrist No:2-2.

⁷⁴ *Cumhurbaşkanlığı Kenan Evren Arşivi*, Kutu No:71811, Dosya No:4, Fihrist No: 8079.

⁷⁵ RG.16.10.1981/17486. 12 Eylül 1980 tarihine kadar kurulmuş olan ve faaliyetleri Milli Güvenlik Konseyinin 7 Numaralı Bildirisi ile yasaklanmış bulunan bütün Siyasi Partiler; tüm merkez, il, ilçe ve diğer şube teşkilatları, kadın ve gençlik kolları, temsilcilik, lokal ve diğer adlarla kurulan her türlü yardımcı kuruluş ve yan organları ile birlikte feshedilmişlerdir. 2.Feshedilmiş bulunan; Siyasi Partilerin ve her türlü yardımcı kuruluş ve yan organlarının para dâhil taşınır ve taşınmaz bütün malları bu Kanun yürürlüğe girdiği tarihte Hazineye geçer. 3.Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Kurucusu Atatürk'ün düzenlediği vasiyetnameye göre, maliki olduğu bütün para ve hisse senetleriyle Çankaya'daki taşınır ve taşınmaz mallarının, o tarihte mevcut tek parti olan Cumhuriyet Halk Partisine belirttiği şartlarla tevdi ettiği idaresi görevi; bu Kanun yürürlüğe girdiği tarihten itibaren vasiyetname uyarınca tam ve noksansız olarak Devlet Başkanlığı Genel Sekreterliğince ifa olunur. 4.Siyasi Parti mallarının Hazineye intikaline ilişkin tasfiye işlemleri, en geç bir ay içinde Maliye ve İçişleri Bakanlıklarınca müştereken hazırlanacak yönetmelikte belirtilen usul ve esaslara göre bu Bakanlıklarca yapılır. 5.2325 sayılı Kanun hükümlerine göre Kayyım tayin edilmiş olan Siyasi Partilerle ilgili tasfiye işlemlerinde bu Kayyımlar da diğer görevlilerle müştereken görev ifa ederler. Tasfiye işlemi biten Siyasi Partideki Kayyımın görevi kendiliğinden sona erer. 6.Milli Güvenlik Konseyi tarafından yeni bir kararla değiştirilmedikçe 2 Haziran 1981 gün ve 52 sayılı Milli Güvenlik Konseyi kararında yer alan hükümlerin uygulanmasına devam olunur. 13 Temmuz 1965 tarih ve 648 sayılı Siyasi Partiler Kanunu ile ek ve değişiklikleri yürürlükten kaldırılmıştır.

düzenin işlemlerine engel olan sebeplerin ortadan kaldırıldığı söylenmiştir⁷⁶. Milli Güvenlik Konseyi partilerin kapatılma gerekçelerini şöyle sıralamıştır:

1)12 Eylül sonrası kurulan Bülent Ulusu Hükümeti'nde görev önerilen veya eski görevlerine devam eden parlamenterlerin görevi kabul edip etmeme konusunu liderlerine danışmaları.

2)12 Eylül sonrası Milli Güvenlik Konseyi'nin aldığı tüm kararlara ve Devlet Başkanı Kenan Evren'in tüm uyarılarına rağmen liderlerin buna uymakta direnmesi⁷⁷.

Devlet Başkanı Evren, siyasi partilerin feshedilmesi sonrası yaptığı televizyon ve radyo konuşmasında, siyasilerin askeri yönetime yardımcı olmamaları, beklenen desteği vermemeleri, siyasi demeçler vermeleri, siyasi faaliyette bulunmaları, hatta kendi içlerinde de 12 Eylül öncesindeki kavgalarını devam ettirmeleri ve yapılacak ilk seçimde iktidar olacaklarmış gibi makam, mevki dağıtmaları ve bu yöndeki vaatlerinin eski siyasilere yeni dönemde yer olmadığı gerçeği, kapatılma sebepleri olarak sıralamıştır⁷⁸. Siyasi liderlerin ziyaretçi kabulleri, yemekli toplantıları onların tekrar iktidara gelebileceklerine dair korkuyu artırmış,⁷⁹ 29 Ekim 1981 tarihinde göreve başlayacak olan Danışma Meclisi'nin siyasetten arınmış bir şekilde işe koyulması için Danışma Meclisi Yasası'nın bir maddesinde, “*Danışma Meclisi'ne mevcut siyasi partilerden kontenjan üyesi aday gösterilemez*⁸⁰” ibaresi yer almıştır.

Askeri rejim anayasa yapılana kadar ki süreçte sürekli suçlu ilan ettiği tüm kişi, kurum ve kuruluşlar gibi 1961 Anayasasına da el atmıştır. 1961 Anayasası yürürlükte bırakılmakla birlikte; Türkiye Büyük Millet Meclisinin, Cumhuriyet Senatosunun, Cumhurbaşkanının yetkileri, Milli Güvenlik Konseyi ve Devlet Başkanı arasında paylaştırılmıştır. Askeri rejim tarafından çıkarılan, bildiri ve karar hükümleri ile yayımlanan ve yayımlanacak olan kanunların, 12 Eylül 1980 tarihinden sonra

⁷⁶ Ali Yaşar Sarıbay, 99 *Soruda Siyasi Partiler*, Yayın yeri ve Yayın yılı belirtilmemiş, s.52.

⁷⁷ Doğan, *Dar*, s.132.

⁷⁸ Konuşmanın tamamı için bakınız: 12 Eylül Öncesi, s.318-321. Evren, *Anılar*, C.2, s.419-422.

⁷⁹ Nevzat Bölügiray, *Sokaktaki Askerin Dönüşü: 12 Eylül Yönetimi Dönemi*, Tekin Yayınevi, Ankara 1991, s.94.

⁸⁰ Doğan, *Dar*, s.133.

görevlendirilen Bakanlar ile Bakanların yetki verdiği görevliler tarafından kamu personeli hakkında uygulanan ve uygulanacak olan işlemlerin ve alınan kararların, Bakanlar Kurulu kararnamelerinin ve üçlü kararnamelerin, Milli Güvenlik Konseyinin bildiri ve kararlarında yer alan ve alacak olan hükümlerle, Konsey tarafından kabul edilerek yayımlanan ve yayımlanacak olan kanunların⁸¹ iptali ve Anayasaya aykırılığının söz konusu edilmesi yasaklanmıştır.

29 Haziran 1981 tarihinde kabul edilen 2485 sayılı Kurucu Meclis Hakkından Kanun ile Danışma Meclisinin yapısı ve kanun yapma ile ilgili hükümler⁸² kanunlaştırılmıştır. Anayasal düzeni kurmada tüm sorumluluğu üzerine alan MGK'nın bu dönemde seçilmiş sivillere yüklediği tek görev danışma görevini yerine getirmeleri olmuştur. Kendisine yüklenen yasama görevini yerine getirmek üzere Danışma Meclisi, 23 Ekim 1981 tarihinde çalışmaya başlamış ve Meclisin Başkanlığına da 27 Ekim 1981 tarihinde yapılan oylama ile 158 Danışma Meclisi üyesinden 67'sinin oyunu alan Prof. Dr. Sadi Irmak seçilmiştir. Ardından, esas görevi yeni Anayasa ve Anayasa'nın Halkoyuna Sunuluş Kanunu taslağını hazırlayarak DM Genel Kurulu'na sunmak olan, Prof. Dr. Orhan Aldıkaçtı (24 Kasım 1981) başkanlığında 15 kişilik bir Anayasa Komisyonu oluşturulmuştur⁸³.

Anayasa Komisyonu, Senedi İttifak'tan o güne kadar ki tüm anayasa metinlerini incelemesinin yanında, yeni anayasa için çeşitli görüşlere de başvurmuştur. Görüşleri sorulanlar arasında meslek kuruluşları, sendikalar, akademik çevreler yanında hakkında dava açılmamış eski siyasetçiler de yer almıştır⁸⁴.

Görüşleri sorulacak siyasetçiler arasında, *1- 11 Eylül 1980 tarihinde mevcut olan ve 2553 sayılı Kanun ile feshedilmiş bulunan siyasi partilerin, Genel Başkanı, Genel Başkan Yardımcısı veya Vekili, Genel Sekreteri, Genel Sekreter Yardımcısı ile*

⁸¹ RG.28.10.1980/17145.

⁸² RG.30.06.1981/ 17386 (M).

⁸³Taha Parla, "1961 Anayasasında Yasama-Yürütme İlişkisi", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul, 1995, s.43. *Türk Parlamento Tarihi: 1982 Anayasasının Hazırlanması ve Kabulü (1981-1982)*, C.2, Haz: Yusuf Sarıınay, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, s.5.

⁸⁴ Şükrü Karatepe, *Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme*, İz Yayınları, İstanbul, 1997, s.251-252. Parla, "1961 Anayasasında Yasama-Yürütme İlişkisi", s.43. Kurtbaş-Soysüren, Mefluç, s.77. Gemalmaz, "12 Eylül Rejimi", s.980-981.

Genel Yönetim Kurulu üyesi sıfatlarına haiz olanlar dışında kalan diğer bütün mensupları yer almıştır. Bu siyasetçilerden, 30 Haziran 1981 tarih ve 2485 Sayılı Kurucu Meclis Hakkında Kanun'un 2. maddesinin 4. bendindeki hüküm uyarınca, Danışma Meclisi Anayasa Komisyonu Başkanlığı'na sözlü veya yazılı istekte bulunulması halinde, yeni Anayasa düzenine ilişkin konularda görüşlerini, bir siyasi partiye atıf yapmadan kişisel olarak bildirmeleri⁸⁵ istenmiştir.

Bu karar ile Anayasa Komisyonu tarafından isimleri belirlenen on yedi siyasi parti mensubuna 25 Mayıs 1982 tarihinde birer mektup gönderilerek 1961 Anayasası'nda uygulamada ortaya çıkan aksaklıklar ile yeni Anayasa hakkındaki görüş ve düşüncelerini yazılı olarak bildirmeleri istenmiştir⁸⁶.

MGK, anayasanın hem hazırlanma hem de tanıtım sürecinde bazı kesimlerin görüşlerini sorsa da aleyhte herhangi bir görüş bildirilmemesi için de birtakım önlemler almıştır. 52 ve 65 numaralı kararlar ile yasaklı siyasilerin anayasa hakkında herhangi bir görüşte bulunmasının önü kesilirken, anayasa hakkında görüşü istenenlerin, görüşlerini herhangi bir siyasi partiye dayanmadan ve Sıkıyönetim Komutanlığı'nın izni ile yapmaları hükmüne bağlanmıştır. MGK, 70 sayılı kararı ile 52 ve 65 sayılı kararlarını gevşetmiş olsa da, bu karar ile anayasa hakkında bildirilen görüşlerin halkın oyunu etkilememesi ve iyi yönde olması gerektiği vurgulanmıştır⁸⁷.

Evren, eski siyasi liderlerin bu yasağa rağmen yeni anayasaya hayır kampanyası başlattığına yönelik bilgiler sonrasında, 24 Ekim-5 Kasım tarihleri arasında gerek televizyon ve radyo gerekse de yurt gezileri ile yeni anayasayı halka anlatmaya çalışmıştır. Gezilerine başlamadan önce 24 Ekim'de televizyonda, 12 Eylül öncesini hatırlatıcı, 61 Anayasasını eleştiren bir konuşma yaparak, halkı eski günlerin tekrarının olmaması için yeni anayasaya evet demeye davet etmiştir. Konuşmasının ardından, yeni anayasayı halka anlatmak için yapacağı ziyaretlere 25 Ekim günü Trabzon'dan başlamıştır. Devlet Başkanı Evren, Trabzon, Erzurum, Diyarbakır, Ankara, Kayseri, Adana, Antalya, İzmir, Kocaeli, Edirne, İstanbul ve

⁸⁵ RG.13.02.1982/17604.

⁸⁶ *Türk Parlamento*, s.103.

⁸⁷ RG.05.06.1981/17361, RG.13.02.1982/17604. Gemalmaz, "12 Eylül Rejimi", s.986-987.

Eskişehir'i kapsayan gezilerini başladığı gibi yine televizyonda halkı 12 Eylül öncesine götürüp çareyi yeni anayasada gösteren konuşması ile sonlandırmıştır⁸⁸. Devlet Başkanı Evren'in konuşmalarının içeriğine bakıldığında, yeni anayasanın halk tarafından reddedilmesi, demokrasinin de geç gelmesi ile bağdaştırılmış, askerin ortam uygun olmadan gitmeyeceğini ortaya çıkarmıştır⁸⁹.

Bu tedbirler gölgesinde Anayasa Komisyonu tarafından hazırlanan "Türkiye Cumhuriyeti Anayasa Tasarısı ve Anayasa Komisyonu Raporu" 1982 yılı Temmuz ayı içinde iki kez Danışma Meclisi'ne sunulmuştur. Danışma Meclisi'nde 4 Ağustos 1982 tarihinde görüşülmeye başlanan tasarı 23 Eylül 1982 tarihinde kabul edilmiştir. Komisyonun hazırladığı Anayasa taslağı Danışma Meclisi tarafından 23 Eylül 1982 tarihinde yapılan oylamayla kabul edilerek Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği'ne sevk edilmiştir. Kabul edilen bu Anayasa Tasarısı Devlet Başkanı Kenan Evren'in başkanlığında MGK üyeleri, Başbakan Bülent Ulusu, MGK Genel Sekreteri Necdet Üruğ, Devlet Bakanı İlhan Öztrak, Adalet Bakanı Cevdet Menteş, Maliye Bakanı Adnan Başer Kafaoglu, İçişleri Bakanı Selahattin Çetiner, Dışişleri Bakanı İlter Türkmen, Gümrük ve Tekel Bakanı Ali Bozer, MGK Anayasa Komisyonu Başkanı Muzaffer Başkaynak ile birkaç sivil uzman tarafından üç gün süreyle incelenmiştir⁹⁰. Anayasa tasarısının resmi görüşmeleri MGK tarafından 18 Ekim 1982 tarihinde yapılarak anayasa yeni değişiklikler ile kabul edilmiştir⁹¹. MGK, Anayasa Komisyonu Danışma Meclisi'nin 193 madde ve 11 geçici maddeden oluşan metnindeki 8 maddeyi aynen kabul ederken 32 maddeyi de yalnızca madde numarası veya kenar başlığını değiştirerek aynen kabul etmiş ve 5 maddeyi tümünden çıkarmıştır. Kalan maddelerin tümünde değişiklik yaparak kabul etmiş, 5 maddeyi de tümüyle kendi yazarak eklemiştir. Danışma Meclisi metnindeki bazı maddelerin birleştirilmesiyle Anayasa Komisyonu 177 madde 15 geçici maddeden oluşan bir metni Milli Güvenlik Konseyi'ne getirmiştir. Milli Güvenlik Konseyi de yeni

⁸⁸ Kenan Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, C.3, Milliyet Yayınları, 1991, s.289-299. Konuşmalar için bakınız: Evren, *Anılar*, C.3, s.290-299, 348-356.

⁸⁹ Doğan, *Dar*, s.263-264.

⁹⁰ *Türk Parlamento*, s.154.

⁹¹ *Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi*, 18 Ekim 1982, B:118, O:1, C.7, s.334-424.

anayasayı kabul etmiştir⁹². Anayasanın kabul edilen son hali 20 Ekim 1982 tarihinde Resmi Gazete’de yayınlanarak bir bakıma ön tanıtımı yapılmıştır⁹³.

Vatandaş olma açısından bir ödev, demokratik sistem açısından bir hak olan oy verme işlemini gerçekleştirmek ya da gerçekleştirmemek, kişinin özgür iradesine bırakılmış olsa da, bu hakkını ve ödevini yerine getirmemenin vatandaşa getirdiği yaptırım ve üstün güvenlik önlemleri ile yeni anayasa 7 Kasım 1982 tarihli referandum⁹⁴ ile halkın oyuna sunulmuştur. Yeni anayasa tasarısı aleyhinde hiçbir propagandaya izin verilmezken, Evren ve konsey üyeleri yurdu karış karış gezerek halktan evet oyu istemiştir. Anayasa ve Evren’in Cumhurbaşkanlığı’nın paket halinde halkın önüne konulduğu referandum, alınan yoğun güvenlik önlemleri altında 7 Kasım 1982 tarihinde yapılmıştır.

12 Eylül Rejimi mümessilleri tarafından, sürekli demokrasi vurgusu yapılarak anlatılan yeni anayasanın oylama yöntemlerine bakıldığında, bunun çok da gerçekçi olmadığı görülmektedir. Örneğin oylamaya katılma zorunlu hale getirilirken, katılmayanlara para ve belli bir süre seçimlere aday ve seçmen olarak katılmama cezası uygulanmıştır. Oy pusulalarının atılacağı zarflar, üzerinde “Kabul” yazan beyaz ve üzerinde “Red” yazan mavi olarak iki renk olarak tasarlanmıştır. Ayrıca oy kullanılan binaların dışında ve içinde de silahlı güvenlik güçleri nöbet tutmuştur⁹⁵.

⁹² Şükrü Karatepe, *Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme*, İz Yayınları, İstanbul, 1997, s.251-252. Parla, “1961 Anayasasında Yasama-Yürütme İlişkisi”, s.43. Kurtbaş-Soysüren, Mefluc, s.77. Gemalmaz, “12 Eylül Rejimi”, s.980-981.

⁹³ RG.20.10.1982/ 17844.

⁹⁴ Referandum: *Kararların ve yasaların mutlaka yasama meclisinde ya da halk inisiyatiflerince halkoyuna sunulmasıdır. Referandumu talep eden halk ya da onun özgür ve genel oyuyla seçilmiş temsilcileridir. Referanduma sunulan şey ya halkın kendi hazırladığı tasarıdır ya da onun seçtiği yasama meclisinin görüşmeler sonucu üzerinde anlaştığı belgedir. Plebisit: Karar veya yasaların genellikle kişisel iktidarlar ya da fiili yönetimlerce halkoyuna sunulmasıdır. Plebisiti yaptıranlar seçimle gelmemiştir. Plebisite sunulan şeyde halkın katılımı olmadan önceden hazırlanmış iş veya metindir. Halk plebisit sürecinin sadece sonundadır yani tek seçeneği olacak olan evet/hayır sürecindedir.* Taha Parla, *Türkiye’nin Siyasal Rejimi (1980-1989)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s.189-190.

⁹⁵ Gemalmaz, “12 Eylül Rejimi”, s.988. Anayasanın geçici 16.maddesinde oy kullanmayanlara uygulanacak yaptırımlar, *Anayasanın halkoylamasına ilişkin oy verme kütüğünde ve sandık listesinde kaydı ve oy kullanma yeterliği bulunduğu halde hukuki veya fiili herhangi bir mazereti olmaksızın halkoylamasına katılmayanlar, Anayasanın halkoylamasını takip eden beş yıl içinde yapılacak genel ve ara seçimleri İle mahalli seçimlere ve diğer halkoylamalarına*

Anayasa, 20.690.914 kayıtlı seçmenden 18.885.488'inin yani % 91,3'ünün oylamaya katılması ile o zamana kadar Türkiye'de yapılan halkoylamaları içinde en yüksek oyu almıştır. Aynı şekilde 1987 yılında siyasi yasakların kalkıp kalkması için yapılan halk oylamasındaki katılım da % 93 olarak kayıtlara geçmiştir⁹⁶. Bu referandumdan sonra Org. Evren, 12 Eylül 1980 tarihinden beri Genelkurmay Başkanlığı ile birlikte yürüttüğü Devlet Başkanlığı görevi yerine Cumhurbaşkanlığı görevini devralırken, Genelkurmay Başkanlığı'ndan emekli olması 1 Temmuz 1983 tarihinde olmuştur⁹⁷.

Demokrasiyi tesis için siyasete müdahil olduğunu her fırsatta belirten ordu, bu gerekçesini haklı çıkarmak için yönetimdeki süresini kısaltmıştır. Ayrıca uzun süre yönetimde kalmanın orduya, ordunun disiplinine, savaş gücüne ve saygınlığına zarar vereceği gerçeği de etkili olmuştur⁹⁸. Bununla birlikte sivil siyasete geçişte belirleyici olan iç ve dış sebepler de göz ardı edilmemelidir.

Askerler, NATO dâhil Avrupa Topluluğu, Avrupa Parlamentosu gibi kuruluşlarla ekonomik olarak bağlarını koparmak istemediklerini daha darbenin başında duyurmuş ve buna teminat olarak 24 Ocak Kararlarının uygulanma garantisi olarak gördükleri Turgut Özal'ı kabineye almakla işe başlamışlardır. Türkiye'yi NATO açısından önemli bir pozisyonda gören Amerika, askeri yönetime karşı aşırı bir tepki vermemiş Türkiye'ye olan desteğini demokrasiyi tekrar tesis edecek umudu ile devam ettirmiştir. Buna karşın Avrupa Topluluğu ve Avrupa Parlamentosu içinde Türkiye ile ilişkileri askıya almak veya devam ettirmek konusunda iki başlı görüşler ortaya çıkmıştır. Darbenin yok olan demokrasiyi geri getirmek için yapıldığı ve

katılamazlar, seçimlerde aday olamazlar, şeklinde sıralanmıştır (RG.09.11.1982/17863). *Türk Parlamento*, s.299.

⁹⁶Halk Oylaması Sonuçları: 2007, 1988, 1987, 1982, 1961, <http://www.tuik.gov.tr>. 1982 Anayasasına ve Kenan Evren'in 7 yıllık Cumhurbaşkanlığına halk; 16.945.545 kabul oyuna karşılık, 1.594.761 red oyu vermiştir. <https://anayasa.tbmm.gov.tr/1982.aspx>, (13.02.2020). TÜİK verilerinde ise evet oyu, 17.215.559; hayır oyu, 1.626.431 olarak verilmiştir. tuik.gov.tr/IcerikGetir.do?istab_id=147, (13.02.2020). %97.05 ile en yüksek kabul oyu Kars'tan, %76.50 ile en düşük kabul oyu Bingöl'den çıkmıştır. RG.20.11.1982/17874.

⁹⁷ *Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi*, Kutu:580, Gömlek:30, No:11.

⁹⁸ T. Demirel, *Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Toplumsal Meşruiyeti Üzerine*, İnsel A. - Bayramoğlu A. (edt), Bir Zümre, Bir Parti: Türkiye'de Ordu, (345-379), İstanbul, 2006.

askerlerin bunu sağlayacağı yönünde görüş ağır basmış ve Türkiye’de demokrasiye geçileceği varsayılsa da, darbeden hemen sonra Avrupa Topluluğu’nun daha evvel planladığı yardım paketi durdurulmuştur. Ayrıca Avrupa merkezli olan Avrupa Konseyi, Avrupa Parlamentosu ve Uluslararası Af Örgütü gibi merkezler, 12 Eylül ara rejiminde yaşanan insan hakları ihlallerinin, insan hakları ve işkence ile ilgili raporlara yansımaya ayrı bir önem vermiştir. Darbeden sonra geri gönderilen Avrupa Asamblesi’ndeki Türk delegasyonu geri çağırılmamış, Ekim 1980’de Fransa, Federal Almanya, Belçika, Hollanda ve Luxembourg özellikle siyasi sığınmacı girişini engellemek için Türk vatandaşlarına vize uygulamasına geçmiştir. 12 Eylül yönetiminin inkârına rağmen, MGK’nın sivil rejime izin vermesinde, hem Avrupa ve Amerika’nın bu tutumları, hem üyelerin Avrupa asamblesine tekrar kabul edilmesine hükümetin verdiği önem, hem de sürekli inkâr edilen insan hakları ihlalleri, bu fikirlerin ne kadar önemsendiğinin kanıtı sayılmıştır⁹⁹.

1960 darbesinden sonra yaşandığı gibi askerin siyasete girmesi, darbenin sonuçları konusunda bölünmesi, askeri yönetimin en büyük korkusu olmuştur. Daha darbenin başında, askerlerin devletin her kademedeki görev almasına rağmen, siyasetten uzak durmasının gerekliliğine ve bunun nasıl yapılacağına dair yayınlanan metinde¹⁰⁰, korkulanın başa gelmemesi için önlemler ve uyarılar yer almıştır. Ve yine darbenin lideri olan Evren’in daha darbenin ilk günleri olan 30 Eylül 1980 tarihinde, Kara Harp Akademisinin ders yılı başlangıcı olması sebebiyle yaptığı konuşmada¹⁰¹ değindiği askerin siyasete girmesinden duyulan çekince, kontrollü de olsa siyasetin siyasetçilere bırakılmasında önemli gerekçeler olmuştur.

Sebepler çeşitli olsa da Danışma Meclisi tarafından hazırlanan 1982 Anayasasının referandumda aldığı yüksek oy, halka verilen demokrasiye geçilecek sözünün tutulmasında ilk evre olmuştur. 24 Nisan 1983 tarihinde kabul edilen siyasi partilere dair her türlü hükmün belirlendiği “2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu” ile

⁹⁹ Ç. Erhan-T. Arat, *Avrupa Topluluklarıyla İlişkiler*, Oran B.(edt.), Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1980-2001), C.2, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.83-85. Hale, *Türkiye’de*, s.298-299.

¹⁰⁰ Erbil Tuşalp, *Eylül İmparatorluğu: Doğuşu ve Yükselişi*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1988, s.87-88.

¹⁰¹ Evren, *Anılar*, C. 2, s.81-83.

12 Eylül sonrası ara verilen partili siyasi hayata dönülmenin önü açılmıştır. Fakat MGK, hem “2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu” hem de “2839 sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu” ile 1983 sonrası oluşacak mecliste yer alacak olan siyasileri seçme yetkisini ele almış, bunun itiraz yolunu da kapatmıştır¹⁰². Siyasi Partiler Kanunu ve Milletvekili Seçimi Kanunu ile siyasilere karşı alınan önlemler, halkın oyları ile kabul edilen yeni Anayasaya eklenen geçici 4.madde ile de pekiştirilmiştir. 16 Ekim tarihinden itibaren siyaset yasağı getirilen tüm siyasilerin yasakları beşer ve onar yıllığına uzatılmıştır¹⁰³. Siyasi faaliyetlere dair kısıtlamalar bunlarla sınırlı kalmamış, daha sonraki dönemlerde de geçerli olmak üzere anayasada, “*Siyasi partiler yurt dışında teşkilatlanıp faaliyette bulunamaz. Kadın kolu, gençlik kolu ve benzeri şekilde ayrıcalık yaratan yan kuruluşlar meydana getiremez. Vakıf kuramazlar*”¹⁰⁴...” şeklinde kısıtlayıcı hükümlere de yer verilmiştir.

Eski partiler ve siyasetçilerle ilgili düzenlemelerden sonra, onlara alternatif olacak yeni partiler ve siyasetçiler hakkında yeni düzenlemeler getirilmiştir. Evren: “*Sağda bir solda bir partiye müsaade etseydik, sağdaki parti çok fazla oy alacaktı. Anayasayı değiştirmeye yeter oy alır diye korktum. Solda iki partiye müsaade etseydik sol parçalanır, çok zayıf, belki barajı da geçemezlerdi. Ondan korktuk*”¹⁰⁵, sözleriyle yeni siyasal düzen oluşturulurken gözetilen hassasiyetleri özetlemiştir.

Milli Güvenlik Konseyi uygulamak istediği bu, “sınırlı çok parti sistemi” ile partilerin seçime katılım oranlarını sınırlamayı planlamış, bu planı uygulamada veto mekanizması ve barajlı seçim sistemini kullanmıştır. Veto yoluyla seçime gidecek partiler daha kuruluş aşamasında sınırlandırılırken, ülke genelinde %10 oy alma anlamına gelen baraj sisteminde ise küçük ve işlevsiz partiler saf dışı bırakılarak asgari sayıda partinin rekabeti amaçlanmıştır. Ayrıca partilere, illerin en az 3/2 sinde örgütlenmeleri ve yine illerin yarısında aday göstermeleri şartı da getirilmiştir. Netice

¹⁰² RG.24.04.1983/18027. RG.13.06.1983/18076.

¹⁰³ RG.9.11.1982/17888. 1982 Anayasası’nın geçici 4. maddesiyle 723 kişiye siyaset yasağı getirilmiştir. Hüseyin Çavuşoğlu, “Merkez Sağda 27 Mayıs ve 12 Eylül Sonrası Partileşme”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 12, S. 22, Aralık 2009, s.170.

¹⁰⁴ Evren, *Anılar*, C.3, s.278.

¹⁰⁵ Mehmet Ali Birand, *12 Eylül Belgeseli: 9. Bölüm Demokrasiye Dönüş* (32. Gün Arşivi), <http://youtu.be/3UBjF4aaMgor>, (22.01.2020).

olarak 1983 yılının Kasım ayında seçimlere gidileceği açıklandıktan sonra; Milliyetçi Demokrasi Partisi, Anavatan Partisi, Büyük Türkiye Partisi, Halkçı Parti, Doğru Yol Partisi, Sosyal Demokrasi Partisi, Muhafazakâr Parti, Refah Partisi, Yeni Doğu Partisi, Yüce Görev Partisi, Bizim Parti, Huzur Partisi, Yeni Düzen Partisi, Fazilet Partisi, Bayrak Partisi, Islahatçı Demokrasi Partisi olarak, on altı parti kurulsa da¹⁰⁶, MİT'ten ve Emniyet Genel Müdürlüğünden gelen bilgiler doğrultusunda¹⁰⁷ yapılan vetolar ile çoğunun ömrü, seçimlere katılmaya yetmemiştir.

Siyasi arenada Milli Güvenlik Konseyi'nin bu denklemini bozacak hamleler gecikmemiştir. Kurulacak partilerin gerçek görevini yapamayacağı ve gerçekten görev yapmak isteyen partilere izin verilmeyeceği konusunda Demirel ve Ecevit hem fikir olmuşsa da, bunu halka ve partililerine gösterme noktasında farklı yollar izlemişlerdir. Ecevit, durumu kabullenmişken, Demirel bir parti kurularak durumun böylece halka gösterilebileceğine inanmıştır¹⁰⁸. Bu yüzden olsa gerek, parti kurma çalışmalarına bizzat olmasa da perde gerisinden hep yönlendirici olarak katılmış ve çabalarını halkına delil olarak sunmuştur. Ecevit ise solda lider olarak tanınmasına rağmen yalnız bırakıldığını düşünüp, kendisini parti kurma çalışmalarından geri bırakmış, hatta bir parti kurulmasına da karşı çıkmıştır. Bununla birlikte solda Ecevit'e rağmen parti kurma çalışmaları devam etmiştir.

12 Eylül'den sonra Demirel'in insanlarla yürüttüğü birebir diyalog ve politikalar, darbe sonrasında sarsılmış olsa bile, AP örgütünü ayakta tutmaya yetmiştir. Hüsamettin Cindoruk'un daha partiler kurulmadan önce Nokta dergisine verdiği demeçte, “*Biz yeni parti kurmayacağız, partimizi açacağız*” demesi, hem AP tabanına çağrı hem de siyaset dünyasına, kuracağımız parti merkez sağda DP- AP çizgisinin devamıdır mesajı vermiştir¹⁰⁹. Örgüt dağılmasa bile siyasi yasaklar ile partinin lider kadrosu oyun dışı kaldığından, 1960 darbesi sonrası emekli bir asker olan Ragıp Gümüşpala liderliğinde kurulan Adalet Partisinin kuruluşu 12 Eylül

¹⁰⁶ Sarıbay, 99 Soruda, s.52-53.

¹⁰⁷ Birand, 12 Eylül Belgeseli: 9. Bölüm, (22.01.2020).

¹⁰⁸ Doğan, Dar, s.221.

¹⁰⁹ Hüseyin Çavuşoğlu, “12 Eylül ve Merkez Sağ”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Yıl: 2007/2, Sayı:6, s.185.

darbesi sonrasına uyarlanmıştır. Demirel perde arkasındaki lider olarak kurmayı planladığı partinin liderliği için üç emekli asker; Ali Fethi Esener, Turgut Sunalp ve Bedrettin Demirel'in isimlerini yazmıştır. Hatta Ocak 1983'te Turgut Sunalp'e de sağda kurulacak bir partinin liderlik teklifi götürülmüştür¹¹⁰.

Sonunda, Demirel destekli olduğu bir sır olmayan Büyük Türkiye Partisi (BTP), emekli Orgeneral Ali Fethi Esener başkanlığında, emekli askerlerin, Danışma Meclisi'nden on altı üyenin ve eski Adalet Partililerin katılımı ile kurulmuştur. Fakat ne emekli askerler ne de eski senato üyesi İhsan Sabri Çağlayangil'in partide olması, konseyin vetosundan kaçmaya yetmemiş ve parti 31 Mayıs 1983 günü MGK'nın 79 sayılı kararıyla kapatılmıştır. Ayrıca aralarında Demirel, Çağlayangil, Deniz Baykal'ın da olduğu 16 kişi, 2 Haziran 1983 tarihinde, 6 Kasım seçimlerine katılacak olan aday listelerinin açıklandığı 30 Eylül 1983 tarihine kadar kalacakları Çanakkale/Zincirbozan'daki askeri tesislere gönderilmiştir¹¹¹. MGK'nın Resmi Gazetede yayınlanmayan 79 sayılı karardaki kapatma gerekçesi; partinin feshedilmiş bir parti olan Adalet Partisi'nin varlığını ve felsefesini canlandırmaya kalkıştığı yönünde olmuştur. 1 Haziran 1983'de BTP'nin kapatılması ve Demirel'in Zincirbozan'a gönderilmesi onu yıldırmanın, Demirel daha Zincirbozan yolundayken arkadaşlarına, Doğru Yol Partisini kurmalarını söylemiştir. Fakat kurulan bu yeni parti de MGK'nın vetosundan kaçamamış ve partinin 30 kurucu üyesi birden 8 Temmuz 1983 tarihinde aldığı veto ile seçimlere girmekten men edilmiştir¹¹².

12 Eylül öncesi faal durumda olup da 12 Eylül sonrası kapatılan diğer bir parti olan Milli Selamet Partisi kadroları da, Ali Türkmen liderliğinde 19 Temmuz 1983 tarihinde Refah Partisi adıyla 31 kişilik kurucu kadro ile kurulmuştur. Siyasi

¹¹⁰ Doğan, *Dar*, s.255-256.

¹¹¹ Tefik Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi: 1950'den Günümüze*, İmge Kitabevi, Ankara, 2013, s.273. Siyasileri sürgüne gönderen bu karar Resmi Gazete yayımlanmamıştır. Zincirbozan'a, Süleyman Demirel Hüsamettin Cindoruk, Mehmet Gölhan, Ali Naili Erdem, Ekrem Ceyhan, Saadettin Bilgiç, Nahit Menteşe, Yiğit Köker, İhsan Sabri Çağlayangil, Sırrı Atalay, Metin Tüzün, Celal Doğan, Deniz Baykal, Ferhat Aslantaş, Süleyman Genç ve Yüksel Çakmur gönderilmiştir. Çavuşoğlu, 12 Eylül ve Merkez Sağ, s.190-192. Hale, *Türkiye'de*, s.315. RG.01.10.1983/18178.

¹¹² Aydın-Taşkın, *1960'dan*, s.345. Gemalmaz, "12 Eylül Rejimi", s.993.

faaliyetler serbest bırakıldığında Alparslan Türkeş'in MHP'lileri siyasete başka bir liderle girmiştir. Anayasayı hazırlayan Danışma Meclisi içinde yer alan ve anayasanın tümüne ret oyu veren tek isim olan Mehmet Pomak, MHP kadrolarının kurduğu Muhafazakâr Parti'ye lider olarak seçilmiştir. Parti, Milli Güvenlik Konseyi tarafından 26 Temmuz 1983 tarihinde genel başkanı da dâhil yapılan vetolarla seçim yarışından men edilse de, partinin yeniden teşkilatlanması gecikmemiştir. Parti ikinci olarak Ahmet Özsoy başkanlığında teşkilatını kurmuş, fakat 16 Ağustos 1983 tarihinde aldığı vetolarla seçim yarışına katılamamıştır¹¹³.

CHP'liler ordunun sözünde durup kışlasına geri döneceğini, bunu da ordunun 12 Eylül'ün başarısına inandıktan sonra yapacağı kanaat getirmiş olduğundan, siyasi yasaklara uyma gereği onlar için önemli olmuştur. Çünkü sorunsuz geçen her gün, orduyu kendi başarısına inandırmak açısından bir kanıt sayılabilirdi. Siyasi yasaklara rağmen CHP'liler yasağı delmeden, orduyu kışkırtmadan ve sinirlendirmeden siyasete yakın olmanın yollarını aramıştır. Ancak bu süreçte partililer çalışmalarını yürütmek için genel başkana ulaşamadıklarından, genel başkan da söylediklerini kimsenin ciddiye almamasından ve askeri yönetimle olan hesaplaşmasında partilileri tarafından yalnız bırakılmaktan şikâyet etmiştir¹¹⁴. Ecevit parti kurma çalışmalarından niçin uzak durduğunu, “*Ben 12 Eylül koşulları altında beş generalin buyruklarına boyun eğerek bir parti kurmaya öncülük edemem demiştim*”¹¹⁵, diyerek açıklamıştır.

Sol cenahta seçime katılması planlanan parti için eski başkanları Ecevit'ten umudu kesen CHP'liler, Prof. Dr. Erdal İnönü'ye teklif götürmüş olsa da¹¹⁶, İnönü üniversitede devam eden görevini gerekçe göstererek 30 Nisan'da siyasete girmeyeceğini açıklamıştır¹¹⁷. İnönü siyasete girmeyeceğine yönelik bu açıklamasına rağmen 6 Haziran 1983 tarihinde Cahit Külebi, Türkan Akyol, Cahit Talas, Erol Köse ve arkadaşlarının kurucu kadrolarında yer aldığı “Sosyal Demokrasi Partisi”nin

¹¹³ M. Serhan, Yücel, *Türkiye'nin Siyasal Partileri (1859-2005)*, İstanbul, 2006, s.75-77.

¹¹⁴ Doğan, *Dar*, s.68-71.

¹¹⁵ Can Dündar-Rıdvan Akar, *Karaoğlan Belgeseli 4. Bölüm: Çile Çiçeği* (32. Gün Arşivi), <https://youtu.be/yAjhtYuDpuE>, (09.03.2020).

¹¹⁶ Hale, *Türkiye'de*, s.313.

¹¹⁷ *Milliyet*, 27 Nisan 1983, s.6. *Milliyet*, 30 Nisan 1983, s.7.

genel başkanlığını kabul etmiştir¹¹⁸. Ancak İnönü'nün 1971 yılında ODTÜ Rektörlüğü yaptığı sırada, üniversitede yaşanan olaylarda payının olduğuna yönelik eleştiriler, yeniden gündeme gelmiştir ¹¹⁹.

Nihayetinde partinin kurulmasının üzerinden çok geçmeden MGK veto yetkisini işletmiş ve Evren'in, “*bu işin adamı değil*”¹²⁰ dediği İnönü dâhil partinin otuz kurucu üyesinden 23'ünü 22 Haziran 1983 tarihinde veto etmiştir. Bu vetolar üzerine Cezmi Kartay, SODEP Başkanlığı'na getirilse de MGK 9 Temmuz 1983 tarihinde partinin 13 üyesini de veto ederek 6 Kasım 1983 seçimlerine girmesini engellemiştir¹²¹.

12 Eylül öncesinin siyasi liderleri öyle ya da böyle siyasetten kopmamak için, yeni lider olmak isteyenlerde siyasete girmek için girişimlerde bulunsalar da, askerin kafasında iktidara aday hatta iktidarın yeni lideri olacak yepyeni bir siyasi lider imajı belirlenmiş ve o imaja uygun bir isim aranmaya başlanmıştır. Askerlerin iktidara oynayacak, sağ seçmenin oylarına talip, 12 Eylül ara rejiminin uygulamalarını sonraki döneme taşıyacak parti liderliği için uzlaştıkları isim, 12 Eylül sonrasının Başbakanı emekli Oramiral Bülent Ulusu olmuştur. Konsey, parti için asker kökenli bir lider seçse de, o liderin iktidara gelmek için umut bağladığı kesim AP tabanı olmuş ve bunun için de Demirel ile irtibata geçilmek istenmiştir. Demirel'in hem görüşmeye yanaşmaması hem de “*tapulu arazime gecekondlu yaptırmam,*” diyerek tepkisini göstermesi, askerler için kötü bir sürpriz olmuştur. Cumhurbaşkanı Evren'in razı olmamasına karşın Başbakan Ulusu'nun Demirel'e direkt olarak görüşme teklif etmesi ve Demirel'in görüşmeyi alenen kamuoyunun bilgisi dâhilinde yapılması şartıyla kabul etmesi, Ulusu'nun parti liderliğindeki son hamleleri olmuştur. Çünkü hem Başbakan hem de parti lideri olan Ulusu'nun Demirel ile kurduğu iletişim, Cumhurbaşkanı Evren'in kulağına gitmiş ve Ulusu'dan bu görüşmelerin tekrarlanmaması rica edilmiştir. Bunun üzerine zaten parti kurma görevini üzerine aldığı günden beri bu işten affını isteyen Ulusu'nun bu isteği kabul edilerek, Nisan

¹¹⁸ Yücel, *Türkiye'nin*, s.69-70.

¹¹⁹ Cüneyt Arcayürek, *Çankaya Hesaplaşması*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990, s.80-81.

¹²⁰ Birand, *12 Eylül Belgeseli: 9. Bölüm*, (08.08.2020).

¹²¹ Gemalmaz, “12 Eylül Rejimi”, s.993.

ayı başlarında parti kurma görevi yine emekli bir asker olan Orgeneral Turgut Sunalp'e devredilmiştir. Sunalp'te partiyi Milliyetçi Demokrasi Partisi adıyla 16 Mayıs 1983 tarihinde kurmuştur. Ancak ilerleyen günlerde yaşananlar, Cumhurbaşkanı Evren ve Konsey üyelerinde, *keşke biz bir parti kursaydık* fikrini güçlendirmiş, hatta o zamana kadar atılan adımların sorgulanmasına da sebep olmuştur¹²².

Partiyi kurma görevini üstlenen Sunalp, partisinin kadrolarına olan güveninin yanında, gerek Cumhurbaşkanı Kenan Evren gerekse de Milli Güvenlik Konseyi'nden aldığı destek ile iktidara en yakın parti tavırları sergilemekte gecikmemiştir. Fakat seçimlere az bir süre kala Anavatan Partisi'nin yükselişi karşısında Cumhurbaşkanı Evren'den olaya müdahale etmesini istemiştir. Cumhurbaşkanı de gerek yurt gezilerinde gerekse de 4 Kasım'da TRT ekranlarından yaptığı konuşmalarda MDP'ye açıkça destek vermiştir¹²³.

Ekonomiyi düze çıkaracak 24 Ocak Kararlarının teminatı sayılan Turgut Özal, darbenin ardından Ekonomiden Sorumlu Başbakan Yardımcısı göreviyle yeni kabinede görev alsa da bir süre sonra yaşanan Banker Skandalının ardından görevinden istifa etmiştir. İstifası ile ilgili olarak etrafta fazlaca söylenti dolaşırken, Özal kendi açısından değişim denilecek adımlar atmak için Amerika Birleşik Devletlerine gitmiş ve serbest bırakılan siyasi faaliyetler ile birlikte ülkeye yeni bir siyasi lider olma iddiasıyla dönmüştür. Turgut Özal, parti kurması halinde ordunun tavrının ne olacağını anlamak için Cumhurbaşkanı Evren ile bir görüşme yapmıştır. Özal, Cumhurbaşkanı'dan da bir parti kurması halinde siyasi yasağa tabii tutulmayacağını garantisini de almıştır. Evren'in bu cevabına karşılık Özal'da partisini parlamenter denge unsuru olacak küçük bir parti olarak nitelendirmiştir¹²⁴.

¹²² Kenan Evren, *Kenan Evren'in Anıları*, C.4, Milliyet Yayınları, 1991, s.134-137. Hüseyin Çavuşoğlu, *Merkez Sağda*, s.170. Hale, *Türkiye'de*, s.313. Doğan, *Dar*, s. 225. Parti kurmada yaşanan bu kriz sonucu Cumhurbaşkanı Evren, Cumhurbaşkanlığı seçimini genel seçimlerden sonra yapıp, Anayasayı da ona göre düzenlemediklerinden duyduğu pişmanlığı anılarında yazmıştır. Evren, *Anılar*, C. 4, s.138.

¹²³ Yücel, *Türkiye'nin*, s.55.

¹²⁴ Doğan, *Dar*, s.198-199. Birand, *12 Eylül Belgeseli: 9. Bölüm*, (22.08.2020).

Karşılıklı güveni sağlayan Özal, 12 Eylül öncesinin ayrıışmış sosyal ve siyasal yapısı açısından birleştirici bir modelde düşündüğü partisine Anavatan Partisi adını uygun görmüş ve kuruluş dilekçesini 20 Mayıs 1983 tarihinde İçişleri Bakanlığına vermiştir. Özal partisinin kuruluşunu resmiyete dökse de, veto mekanizması ANAP içinde işlemeye başlamıştır¹²⁵.

Solda partileşme sürecini yürütecek en uygun isim olarak da Başbakanlık Müsteşarı, İsmet İnönü'nün eski kalem müdürü Necdet Calp belirlenmiştir¹²⁶. Necdet Calp partisini kurma sürecinde Bülent Ecevit'ten bir randevu talep etmiştir. Necdet Calp'in görüşme talebini kabul eden Bülent Ecevit bu görüşmenin gizli kalmasını istese de, Necdet Calp görüşmenin duyulmasında bir sakınca görmemiş ve evinde Bülent Ecevit'i ziyaret etmiştir. Bülent Ecevit'in Necdet Calp'a desteği olarak algılanan bu ziyaret ile ilgili olarak Ecevit, herhangi bir parti ile alakası olmadığı yönünde bir demeç vermiştir¹²⁷. Necdet Calp kuracağı yeni partinin solda hala lider olarak görülen Bülent Ecevit'in desteğine sahip olduğunu göstermek istese de, Calp'in bu çabası Ecevit'in o zamanlar için aldığı, siyasetten uzak durmak yolundaki kesin tavrına çarpmıştır.

Ecevit'ten aradığı desteği göremese de kuruluşunu 25 Mayıs 1983'te tamamlayan Calp'in Halkçı Parti'sinin kurucuları arasında, Bahriye Üçok, Mucip Ataklı gibi sol ideolojiye yakın isimler yer almıştır. Partinin seçim öncesi aldığı az sayıda vetolar ve kurucusu olan Calp'in sürekli Milli Güvenlik Konseyi üyeleri ile görüşmesi, partinin icazetli parti olduğu fikrini doğurmuştur¹²⁸.

Sağda ve solda birçok parti kurulmasının yanında bağımsız adaylarda seçime katılmak için müracaat etmiş ve MGK veto yetkisini sadece herhangi bir partiden aday olanlar için değil, bağımsız adaylar içinde işletmiş ve bu dönemde 428 bağımsız adayı veto etmiştir. MGK veto yetkisini seçime girmesine kökten karşı olduğu

¹²⁵ Evren: "Açıkça söyleyeyim en iyi adaylar Anavatan Partisindir. Kendimizi zorladık Turgut Sunalp'in partisinden daha fazla veto yemesi için biraz daha ilave etmek suretiyle onu öne geçirdik" sözleri ile ANAP vekillerini veto etmekte ne kadar zorlandıklarını açıklamıştır. Birand, *12 Eylül Belgeseli: 9. Bölüm*, (22.08.2020).

¹²⁶ Çavdar, *Türkiye'nin Demokrasi*, s.272.

¹²⁷ Doğan, *Dar*, s.265-270.

¹²⁸ Yücel, *Türkiye'nin*, s.69; Sarıbay, *99 Soruda*, s.57.

adaylar için değil, seçime girmesine izin verdiği adaylar içinde işleterek, MDP'den 74, HP'den 89 ve ANAP'tan 81 aday veto etmiştir. Sonuçta MGK, veto yoluyla 1.683 adaydan 672'sinin Kasım 1983 seçimlerine katılmasını engellemiştir¹²⁹.

Vetolar, sınırlamalar ve kapatılan partilerle süreç devam ederken, Milli Güvenlik Konseyi seçimlere katılmaya hak kazanan partileri açıkladığında partiler için yeni bir maraton başlamıştır. Seçime girecek partilerin, en az 30 kurucu üye tespit ettikten sonra en az 34 ilde ve bu illere bağlı en az 34 ilçedeki örgütlenmelerini 24 Ağustos 1983 tarihine kadar tamamlamış olmaları, geçmeleri gereken ilk sınav olmuştur. Milli Güvenlik Konseyi tarafından seçime girmesine icazet verilen partilerin ise milletvekili adaylarını en geç 2 Eylül 1983 tarihine kadar Yüksek Seçim Kurulu'na bildirmiş olmaları gerekli görülmüştür. Burada da bir vetoya tabii tutulmaları ihtimali olan partilerin başa çıkması gereken sorunlara bir de insan ve maddi kaynak sıkıntısı eklense de, partiler maddi kaynak sıkıntısını bağışlar ve sırdaş hesap yolları ile çözmeye çalışmıştır¹³⁰.

Vetolar ve MGK'nın diğer engellerini aşıp seçimlere katılacak partiler belli olduktan sonra 16 Ekim 1983 tarihinde seçim propagandaları başlamıştır. Bu süreçte parti liderlerinin çizdiği imaj ve vaatleri seçmenin seçimini önemli ölçüde etkilese de askerde beklediği seçim sonucuna yönelik çalışmalarını arttırmıştır. Cumhurbaşkanı Evren'in tam da seçimlere bir gün kala televizyonda yaptığı konuşma¹³¹ bu konudaki bakış açısını ortaya koyarken, Evren konuşmasının gerekçesini şöyle açıklamıştır: *"...aslında ben o konuşmayı milletime mesaj vermek için yaptım. Çünkü Özal'ın yurt sathında yaptığı konuşmalarda dikkat ediyordum, sanki her şeyi kendisi yapmış gibi, öyle takdim ediyordu. Ona baya sinirlendim. Evet, birçok kararlar alınıyordu, ama her karar bizden geçiyordu. Bizim hayır dediğimiz karar yürürlüğe giremiyordu ki. O halde böyle şeyler söyleyince onu halka ikaz edeyim de ona göre oy versinler dedim. Başka bir niyetim yoktu"*¹³². Bu dönemde askerlerin seçimlerde Halkçı Parti ve

¹²⁹ Gemalmaz, "12 Eylül Rejimi" s.993. Doğan, *Dar*, s.394-395.

¹³⁰ Doğan, *Dar*, s.364-369.

¹³¹ Konuşma için bakınız: Evren, *Anılar*, C.4, s. 393-399.

¹³² <http://www.trtarsiv.com/izle129274/kenan-evren-in-4-kasim-1983-tarihli-konusmasi-hakkindaki-roportaji>, (22.02.2019).

Milliyetçi Demokrasi Partisi'ni destekledikleri söylentileri, MDP lideri Sunalp'ın devleti öne alan söylemleri, Halkçı Parti lideri Calp'ın ve MDP lideri Sunalp'ın asker ile olan yakın ilişkileri, Özal'a diğerlerinden daha demokratik bir imaj kazandırmış, Özal'da bunu fırsata çevirmeyi bilmiştir¹³³.

364 gün önce, 7 Kasım'da darbe anayasasına %92 oy vermiş bir halkın, ordunun desteklediği partiye değil de ANAP'a oy vermesi, Turgut Özal'ı siyaseti sivilleştirme umuduyla mı iktidara getirdiği yorumlarının yapılmasına sebep olmuşsa da¹³⁴ bunun cevabı ANAP iktidarının sonraki yıllarında farklı bakış açılarıyla yorumlanmıştır.

6 Kasım 1983 genel seçimlerinde ANAP aldığı %45,1 oy oranı ile birinci parti olurken, ordunun desteğini arkasına almış olan MDP %23,3; HP ise %30,5¹³⁵ oy alarak sadece muhalefet partisi görevini üstlenmiştir.

¹³³ Zürcher, *Modernleşen*, s.407. Ahmad, *Modern*, s.266.

¹³⁴ Can Kozanoğlu, *Cıvalı İmaj Devri: 1980'lerden 90'lara Türkiye ve Starları*, İstanbul, 2015, s.14-15.

¹³⁵ <http://www.ysk.gov.tr/1983-2007-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3008>, (22.02.2019).

İKİNCİ BÖLÜM

ANAVATAN PARTİSİ İKTİDARI

A.Turgut ÖZAL

A.1. 6 Kasım 1983 Genel Seçimlerine Kadar Turgut Özal'ın Hayatı

Turgut Özal, üç çocuklu Mehmet Sadık Bey ve Hafize Hanım'ın ilk çocuğu olarak 13 Ekim 1927 tarihinde Malatya'da dünyaya gelmiştir¹³⁶. Malatyalı Cinlioğlu sülalesine mensup olan Mehmet Sadık Bey medrese mezunu bir banka memuru iken¹³⁷; annesi Tuncelili Alevi bir aileden gelen ve Cumhuriyet öncesinde var olan, “Kızlar Mektebi”de denilen, İptidai Mektep mezunu ilkokul öğretmeni Hafize Hanım'dır¹³⁸. Mehmet Sadık Bey'in Ziraat Bankası'na müdür olarak atanması sebebiyle Turgut Özal ilkokula Söğüt'te başlamış, tayin sebebiyle ortaokulu Mardin'de, liseyi de Kayseri'de okumuştur¹³⁹. İstanbul Teknik Üniversitesine devlet bursuyla başlayan Turgut Özal, 1950 yılında üniversiteden elektrik mühendisi olarak mezun olmuştur. Ankara'da Elektrik İşleri Etüt İdaresinde mühendis olarak işe başladığında¹⁴⁰ üniversite yıllarından tanıdığı Süleyman Demirel'i de aynı yerde çalışırken bulmuştur.

Anne Hafize Hanım'ın girişimi ile Turgut Özal, Malatya'da belediye muhasebecisi olan Hacı Hasan Bey'in kızı Ayhan Hanım (İnal) ile 1952 yılında

¹³⁶ Fatih Emin, *Turgut Özal (1983-1993)*, Risale Yayınları, İstanbul, yayın yılı belirtilmemiş, s.13.

¹³⁷ Mehmet Ali Birand-Soner Yalçın, *The Özal; Bir Davanın Öyküsü*, Doğan Kitap, İstanbul, 2009, s.15.

¹³⁸ Emin Çölaşan, *Turgut Nereden Koşuyor*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1989, s.11-12. Emin Çölaşan, bu kitabında Turgut Özal'ın annesinin Alevi kökenli olduğu bilgisini verse de ailenin bu bilgiye itirazı sebebiyle, Turgut'un Serüveni kitabının 28. sayfasında bu bilgiyi veren kişinin yanlış bilgi verdiğini ve anne Hafize Özal'ın Alevi kökenli olmadığını yazmıştır. (Emin Çölaşan, *Turgut'un Serüveni*, Tekin Yayınevi, Ankara, 1991)

¹³⁹ Birand-Yalçın, *The Özal*, s.16.

¹⁴⁰ Emin, *Turgut Özal*, s.14.

evlenmiştir¹⁴¹. Ankara'ya yerleşen Ayhan-Turgut çifti evlendikleri yıl boşanmışlar ve Özal yine aynı yıl eğitim için Amerika Birleşik Devletleri'ne gönderilmiştir¹⁴².

Bu vesile ile ilk defa Amerika ile tanışan Özal'ın üzerinde bu seyahatin çok büyük tesirleri olmuş ve Özal'ın Amerika hayranlığı ve Amerikan modelini her yerde uygulamaya karar verışı de bu seyahat vesilesi ile olmuştur. Özal eğitim için gittiği Amerika'dan dönüşünde aldığı terfi ile Elektrik İşleri Etüt İdaresi'nde genel direktör teknik müşaviri olarak göreve başlamış¹⁴³ ve burada ikinci evliliğini yapacağı, sekreter olarak çalışan Semra Yeyinmen ile tanışmıştır.

Semra Özal: “ Aynı işyerinde çalışıyorduk, gayet resmi ve ciddi bir şekilde iş arkadaşlığımız vardı. Daha sonra ben o daireden ayrılıp İstanbul'a gelmeye karar verdiğim zaman, bir düğünde bana evlenme teklif etti. Ben cevap vermediğim halde, o evet kabul etmiş herhalde. Ertesi sabah geldiğim zaman bütün arkadaşları benim odamda buldum. Elllerinde çikolata ve likör vardı; nişanımızı tebrik ediyorlardı, şaşırdım. Bir emrivaki oldu aşağı yukarı. Ve çok kısa bir zaman sonra da evlendik... Ashında iki ailenin muhalefetine rağmen evlendik. İki farklı kültür de vardı tabii; ben İstanbul'da doğup büyüdüm. Tabii o Malatya'da doğmuş. Aileler özellikle çok farklı kültüre ve anlayışa sahiplerdi. Benim babamın endişesi oydu zaten. O yüzden karşı çıkıyordu¹⁴⁴...”

Turgut Özal ikinci evliliğini, ailelerin karşı çıkmasına rağmen, İstanbul'da Abdülkadir Karamürsel ailesinin konağının müstemilatında annesi Azize Hanım, babası Ali Bey ve bir kız bir erkek iki kardeşi ile birlikte yaşayan ve Ankara'ya geldikten sonra Eİİİ'de sekreter olarak çalışmaya başlayan Semra Yeyinmen ile 1954 yılında yapmıştır¹⁴⁵.

1959 yılında yedek subay olarak askere giden Özal, askerliğini Ankara'da Ordonat Okulunda yaparken 1960 askeri darbesi gerçekleşmiştir. Darbe sonrası ekonomik, sosyal ve siyasal planlamalarda hükümete yardımcı olması için 30 Eylül

¹⁴¹ Çölaşan, *Turgut Nereden*, s.14.

¹⁴² Hikmet Özdemir, *Turgut Özal*, Doğan Kitap, İstanbul 2014, s.40.

¹⁴³ Emin, *Turgut Özal*, s.14.

¹⁴⁴ Birand-Yalçın, *The Özal*, s.26.

¹⁴⁵ Çölaşan, *Turgut Nereden*, s.15-18.

1960 tarihinde kurulan Devlet Planlama Teşkilatında (DPT) görev yapmak üzere Özal ile birlikte o sırada askerliğini yapan Süleyman Demirel de görevlendirilmiştir¹⁴⁶.

Özal ve çevresinin daha sonraki dönemlerde de muhafazakâr kişiliği ile sürekli gündeme gelmesinin başlangıcı DPT günlerinde başlamıştır. 1966 yılında Milliyet Gazetesi Ankara temsilcisi olan İlhami Soysal, o dönemde DPT’de müsteşarlık yapan Turgut Özal ve Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı’nda genel müdürlük görevini yürüten Korkut Özal için “*Takunyalılar*” yakıştırmasını kullanmış ve Soysal’ın bu yakıştırması ile Özal kardeşler basında “*Takunyalı Kardeşler*” olarak şöhret bulmaya başlamıştır¹⁴⁷.

Özal kardeşlerin özellikle Turgut Özal’ın reklamı o dönemin şartlarında pekiyi olmasa da, bu yakıştırma Özal’ın yükselişine bir engel olmamıştır. AP lideri Ragıp Gümüşpala’nın 1964 yılında ani ölümüyle parti liderliğini ele geçiren Süleyman Demirel, 1965 seçimlerinden¹⁴⁸ partisini birinci parti olarak çıkarmıştır. Özal, Başbakanlık koltuğuna oturan, ağabey dediği Süleyman Demirel’in müşaviri olarak göreve başlamıştır¹⁴⁹.

1970’lerin başlarına gelindiğinde hızla artan nüfusun karşılanamayan ihtiyaçları, özellikle üniversite gençliğini militanlaştırmada önemli rol oynamış ve yeni sorunları doğurmuştur. Öğrencilerin inandıkları uğruna hiçbir eylemden geri durmaması, işçilerin sorunlarını grevlerle haykırması, anti-laik diye nitelendirilen çevrelerin Cumhuriyete ve Atatürk’e saldırıları orduyu kızdırmaya yeterken, Demirel’in kendi grubu içinde yitirdiği destek de orduyu harekete geçirmiştir. Ordu

¹⁴⁶ Kutlay Doğan, *Turgut Özal Belgeseli*, Türk Haberler Ajansı Yayınları, Ankara, 1994, s.27-28.

¹⁴⁷ Orhan Tokatlıoğlu, *Kırmızı Plakalar: Türkiye’nin Özal’ı Yılları*, Doğan Kitap, İstanbul, 1999, s.11.

¹⁴⁸ Bu seçimde AP,%52,9 oy alarak tek başına iktidar olmuştur. Bakınız:<http://www.ysk.gov.tr/1950-1977-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3007>, (01.17.2019).

¹⁴⁹ Demirel Başbakan olduktan sonra EİEİ’de Genel Müdürlük yapan İbrahim Deriner’i Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı’na getirince ondan boşalan göreve Özal talip olmuştur. Fakat Özal’ın bu talebi reddedilmiş ve bu red cevabının üzerine Özal DPT’ndaki müsteşarlık görevinden istifa etmesinin ardından 1966 yılında Başbakan Demirel’in müsteşarlığı görevine getirilmiştir. (Bakınız:Çölaşan, *Turgut Nereden*, s.34-36.)

bu hükümetin gitmesi gerektiğine kanaat getirerek 12 Mart 1971 tarihinde Cumhurbaşkanı, Meclis Başkanı ve Senato Başkanlarına verdikleri muhtırada, anayasa tarafından belirlenmiş olan reformları uygulayacak, güçlü bir hükümetin kurulmasını istemiştir. Muhtıra sonrası Başbakan Demirel'in istifası gecikmemiştir¹⁵⁰.

1971 askeri müdahalesi sonrası kurulan Nihat Erim Hükümetinde Başbakan Yardımcılığı ve Devlet Bakanlığı görevi Atilla Karaosmanoğlu'na verilmiştir. Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı görevinden henüz alınmamış olan Özal, Karaosmanoğlu'nu ziyarete gittiğinde, çalışmalarında yardımcı olmak üzere kendisine birisinin gönderilmesini rica etmiş, Özal'da, eğer isterlerse kendisinin planlama teşkilatındaki görevinde kalarak yardımcı olabileceğini söylemiştir. Karaosmanoğlu o anda Özal'a bir cevap veremese de, Özal'ın DPT Müsteşarlığından alınıp adet olduğu üzere Başbakanlıkta müşavirliğe atanması uzun sürmemiştir¹⁵¹. Özal müşavirliğe atanmasına rağmen, Dünya Bankası Başkanı Mc Namara'nın iş teklifini kabul ederek ailesiyle birlikte Amerika'ya yerleşmeyi tercih etmiştir¹⁵².

1 Temmuz 1971 tarihinde Dünya Bankasında işe başlayan Özal'ın görevi, madencilik ve dünya doğal kaynakları üzerine araştırma yapmak olmuştur. Özal Dünya Bankasındaki görevine 20 Ağustos 1973 tarihine kadar devam etmiştir¹⁵³. Özal, Amerika'da daha sonraki siyasi yaşamında da sürekli savunacağı serbest piyasa ekonomisi, liberalizm ve Dünya Bankası'nı daha yakından tanıma fırsatı bulmuştur. Fakat 1973'de Türkiye'ye döndükten sonra özel sektöre yönelmiştir¹⁵⁴.

Devlette bir işe girmese de siyaset ve siyasetçiler Özal'ın hayatından uzaklaşmamıştır. Özal: "... Süleyman Bey, söylemem icap ederse, bana 1973'te adaylık teklif etmiştir. Ben Dünya Bankasındaydım, geldim. Rahmetli Yılmaz

¹⁵⁰ Ahmad, *Bir*, s.174-176.

¹⁵¹ Özdemir, *Turgut Özal*, s.78-80.

¹⁵² Birand-Yalçın, *The Özal*, s.41-42.

¹⁵³ Özdemir, *Turgut Özal*, s.83.

¹⁵⁴ Emin, *Turgut Özal*, s.15. Turgut Özal'ın 1974-1979 arası özel sektörde, 01.01.1974-30.02.1975: BOSSA, 01.03.1975-31.08.1975: Hacı Ömer Sabancı Holding, 01.09.1975-31.12.1978: Çelik Endüstri T.A.Ş. , 01.01.1979-01.08.1979: Elektro Metal Sanayinde çalışmıştır. Özdemir, *Turgut Özal*, s.83.

Ergenekon'la kendisini ziyaret ettik. Nisan ayı içinde olması lazım. Bana 'Turgut hazırlan, seni aday göstereceğim' dedi. Ben de o sırada Sabancılarla görüşme halindeydim, bana iş teklif ediyorlardı. Süleyman Bey'e, 'Öyleyse ben Sabancılarla bir münasebete girmeyeyim dedim... Mademki böyle bir adaylık meselem var' dedim. 'Yok, yok sen gir, önemli değil, onu şey yaparız, hallederiz' diye konuştu. Sonra benden bir rapor istedi, iktidarda ne yapılması gerektiğine dair. O raporu haziran ayı içinde yolladım... Sonra da bir ses çıkmadı. Açık söyleyeyim, üzerine de düşmedim¹⁵⁵..."

Özal, 1973 yılında siyasete giremese de, 1977 yılında Milli Selamet Partisi içinde liderlik mücadelesine giren kardeşi Korkut Özal'a yardımcı olmak amacıyla Milli Selamet Partisi'nden milletvekili aday olmuştur¹⁵⁶. Kardeşinin liderlik mücadelesine yardım için partiye girse de, asıl amacının kendisi için genel başkanlık olduğunu sezen Necmettin Erbakan, Özal'ı Mili Selamet Partisi'nin seçilmesinin imkânsız olduğu İzmir'den liste başı aday olarak göstermiştir¹⁵⁷. Erbakan ve kardeş Özal'ın amaçları bu doğrultuda olsa da Özal adaylığının amacını, "Erbakan'ı iyi tanırım. MSP kurulduğunda yanlışlar yapılmıştı, söylemiştim. 1977'de de, acaba düzeltir miyim diye aday olmuştum¹⁵⁸" diyerek açıklamıştır. Ailesinin istememesine rağmen, yakın çevresinin ısrarları ile girdiği bu yolda MSP'nin aldığı %8,6¹⁵⁹ oy oranı ile Özal meclise girememiştir. Bu görünürde kötü bir netice olsa da, Özal ailesine uzun vadedeki getirisi oldukça büyük olmuştur. Özal, böylece siyasetle tanışmış, acemiliğini atmıştır. Milli Selamet Partisinden vekil seçilememesinin en önemli getirisi de, 12 Eylül sonrası tekrar gireceği siyasette, askeri yönetimin vetosundan kurtularak Türk siyasetine kalıcı bir giriş yapması olmuştur.

14 Ekim 1979 tarihinde kısmi senato ve boşalan 5 milletvekilliği için yapılan seçimlerde de şansını Adalet Partisi'nden senatör aday olarak denemek isteyen Özal,

¹⁵⁵ Yavuz Donat, *Yavuz Donat'ın Vitrininden: Sandıktan İhtilale (1977-1980)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, s.158.

¹⁵⁶ Hasan Cemal, *Özal Hikâyesi*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1989, s.171.

¹⁵⁷ Ender Arol, *Özal'a Laf Söyletmem Arkadaş*, Say Yayınları, İstanbul, 1989, s.58.

¹⁵⁸ Cemal, *Özal Hikâyesi*, s.171.

¹⁵⁹ <http://www.ysk.gov.tr/1950-1977-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3007> (22.08.2020).

Demirel engeline takılmıştır. Özal'ın aday olamadığı bu seçimde AP'nin oy oranını artırması, Başbakan Ecevit'in 16 Ekim'de istifa etmesi ve Demirel'in 12 Kasım'da azınlık hükümetini kurarak Başbakan olması sonucunu getirmiştir¹⁶⁰.

Turgut Özal: “1979 ara seçiminde AP'den ‘aday olabileceğimi’ söyledim. Üç kişi bunu çok iyi bilir. Saadettin Bilgiç’le konuştum, ‘senatör adayı olmak istediğimi’ belirttim. Faruk Ilgaz’da bilir. Ve bir de Eymen Topbaş. Faruk Bey’le Eymen Topbaş gittiler, bunu Süleyman Bey’e söylediler. Süleyman Bey’in cevabı, ‘Biz ileride Turgut’u milletvekili yapmayı düşünüyoruz’ şeklinde olmuştur. Yani ‘ara seçimde olmaz’ demiş¹⁶¹.” Bu ret cevabı ile de 12 Eylül sonrasında yasaklanacak siyasiler arasında yer almaktan kurtulmuştur. Özal’ı siyasette büyük oynayacağı günlere yaklaştıran yine MHP ve MSP’nin dışarıdan desteği ile azınlık hükümetini kuran Demirel olmuştur. Demirel iktidarı devrıldıktan sonra ülkede her geçen gün tırmanan terör ve ekonomik krize odaklanarak¹⁶² işe ekonomi ile başlamayı uygun görmüştür. Başbakan Demirel, yurt dışındayken de irtibatını kesmediği, görüşlerini hep aldığı Özal’a kendisine yaptığı tebrik ziyareti sırasında yeni hükümetinde izlenecek ekonomi politikası hakkındaki görüşlerini sormuş ve ona Merkez Bankası Başkanlığını veya DPT Müsteşarlığını teklif etmiştir. Özal ise ekonomik olarak pek de fazla yetkiye sahip olamayan bu kurum yerine, Başbakanlık Müsteşarlığı ve vekâleten de DPT Müsteşarlığı görevlerine talip olduğunu Başbakan’a söylemiştir¹⁶³. Başbakan fikirlerine ve ülkeyi dar boğazdan çıkaracağına güvendiği Özal’ın bu teklifini kabul ederek onu 2 Aralık 1979 tarihinde Başbakanlık Müsteşarlığı görevine getirmiştir.

Ülkede takip edilen ithal ikameci sanayi ve yabancı malların artan tüketiminin yarattığı döviz sıkıntısına, siyasi iktidarların günü kurtarmaya yönelik popülist politikaları eklenince, ülkenin diğer sorunları gibi ekonomik sorunları da giderek artmıştır. Borç alınarak ekonomi rayına oturtulmaya çalışılsa da, bu kötü gidişat

¹⁶⁰ Ahmad, *Bir Kimlik*, s.189-190.

¹⁶¹ Donat, *Yavuz*, s.445.

¹⁶² *Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri (12 Kasım 1979-9 Kasım 1989)*, C.7, (Haz. İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz), TBMM Basımevi, 2013, s.5588-5590.

¹⁶³ Çölaşan, 24, s.44-47.

Başbakan Ecevit'i IMF (Uluslararası Para Fonu) ile pazarlığa oturtmak mecburiyetinde bırakmıştır. IMF ile yapılan görüşmelerde 14 Ekim seçimlerinden sonra uygulanacağına dair, yeni kur ayarlaması, KİT'lerin ürettiği mal ve hizmetlerin fiyatlarına zam, kredinin serbest bırakılmasına yönelik uzlaşa sağlanmıştır. Sadece IMF'nin değil TÜSİAD'ın istediklerinin¹⁶⁴ de Ecevit Hükümetinde bir karşılık bulamaması ve bunun yerine konacak bir politikanın da olmaması ülkeyi temel tüketim malları başta olmak üzere, pek çok kalemde kuyruklar ve karaborsa ile tanıştırmıştır.¹⁶⁵ Ülkeyi bu durumdan kurtarmak için hükümetlerin mecburen yolunun çıktığı; IMF, OECD, Dünya Bankası ile çeşitli yabancı bankalar ve kuruluşların; devalüasyon, KİT ve kamuda ücretlerin denetimi, kalkınma hızının yavaşlatılması, yatırımlara daha az kaynağın ayrılması gibi isteklerinin¹⁶⁶ hayata geçmesi için 24 Ocak tarihini beklemek gerekmiştir.

24 Ocak 1980 Perşembe ve ertesi gün yapılan tartışmalı Bakanlar Kurulu toplantısında alınan kararlar ile: Türk Lirasının değeri düşürülmüş, devletin ürettiği her türlü mal ve hizmete büyük zamlar yapılmıştır. Bu kararlar ile bazı mallar dışında Kamu İktisadi Teşekkülleri (KİT) tarafından üretilen her türlü malın bedelini bu kurumların belirlemesine karar verilmiştir. Ayrıca döviz bozdururken kaynak sorulmayacağı, ihracatçıya yüksek oranda teşviklerin verileceği ve ekonominin Başbakanlık Müsteşarının başkanlığında kurulacak iki kurul tarafından yönetileceği bu ekonomi paketinin içinde yer almıştır¹⁶⁷. Bu kararlar Resmi Gazete de yayınlandığı gün yürürlüğe konmuştur¹⁶⁸.

IMF'nin tüm az gelişmiş ülkeler için uyguladığı bu kalkınma programı ile Türkiye'nin istenenden fazlasını verdiğini ve bu kararlar ile ulusal ve uluslararası

¹⁶⁴ TÜSİAD, Ecevit Hükümeti'ne TL için yeni bir kur ayarlaması ve vergi kanunu, KİT'e sağlanan nakit desteğinin azaltılması ve fiyat-ücret dengesinin sağlanmasını kapsayan dört maddelik tavsiyeyi sunmuştur. Meltem Tekerek, *12 Eylül ve Ekonomi Politikaları*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2013, s.99.

¹⁶⁵ Ahmad, *Bir Kimlik*, s.191. Tekerek, *12 Eylül*, s.101. Boratav, *Türkiye İktisat*, s.115-116. Çölaşan, *24 Ocak*, s.58.

¹⁶⁶ Çölaşan, *24*, s.7-9.

¹⁶⁷ Çölaşan, *24*, s.126-137.

¹⁶⁸ RG.25.01.1980/16880 (M)

sermayenin emek karşında güç kazandığı¹⁶⁹ eleştirileri yapılsa da, Demirel Hükümeti bu kararların altına imza atmak zorunda kalmıştır. Bu zorunlulukta IMF’den alınıp da ödenmeyen borçların yanında yeni borçlara ihtiyaç duyulması önemli rol oynamıştır. Hem IMF’den borç alabilmek, hem de Türkiye’ye borç vermek için IMF’den olur bekleyen yabancı bankalardan yeni borçlar bulabilmek, hükümeti bu konuda taviz vermeye mecbur bırakmıştır. Dolayısıyla Türkiye, borçlu olduğu IMF’ye kendi halkı aleyhine de olsa garanti vermek zorunda kalmıştır¹⁷⁰.

24 Ocak 1980 tarihinde Bakanlar Kurulunu sonrası alınan kararlar için yapılan açıklamada, *kararların fevkalade zorluklar içinde bulunan ekonomiyi canlandırmak, dış satımı teşvik, döviz gelirlerini artırmak ve enflasyonla mücadele etmek, yoklukları gidermek, üretimi ve yatırımları hızlandırmak amacıyla alındığı*¹⁷¹ bildirilse de paketin içeriği açıklanıp hayata geçirilmeye başlandıkça eleştiriler ile birlikte sorunlarda başlamıştır.

Aynı dönemde siyasi ve sosyal gerilimin giderek artması üzerine askerler, 27 Aralık 1979 tarihinde siyasetçilere ve anayasal kuruluşlara vermesi için Cumhurbaşkanına verdiği uyarı mektubunun sonuçlarını beklemeye başlamıştır. Başbakan Demirel, hükümeti kuralı on beş gün olduğu gerekçesiyle mektubu muhatap almasa da, partilileri ile o andan sonra ne yapılacağına dair tartışmalar artmıştır. Eski bir Demokrat Partili olan Nuri Bayar, mektubu veren Genelkurmay Başkanı ve Kuvvet Komutanlarının emekli edilmelerini teklif etmiştir. Hayrettin Erkem ise, 27 Mayıs öncesine dikkat çekerek; o zamanda aynı şeylerin konuşulduğunu fakat hayata geçirilemediğini söylemiş¹⁷² ve bu konuşma geçmiş tecrübelerden de yola çıkılarak sadece bir öneri olarak kalmıştır. Başbakan, darbe yapması muhtemel olanları tümüyle etkisiz kılamayacağından, darbeye sebep olacak unsurları ortadan kaldırmaya yönelmiştir. Bu süreçte sağ kolu ve ekonomiyi emanet ettiği müsteşarı Özal’dan, “*Eğer müsaade ederseniz, ben Genelkurmay’a gideyim,*

¹⁶⁹ Boratav, *Türkiye*, s.121-122.

¹⁷⁰ Emre Kongar, *12 Eylül Kültürü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993, s. 30.

¹⁷¹ *Milliyet*, 25 Ocak 1980, s.9.

¹⁷² Cemal, *Türkiye’nin*, s.25. Birand- Yalçın, *The Özal*, s.91-92.

*Türkiye'nin durumunu anlatayım!*¹⁷³,” teklifi gelmiştir. Alınacak ekonomik kararları anlatmak ve ülkenin o günlerdeki ekonomik durumu hakkında izahat vermek için askerlerle, Özal’ın aktif rol oynadığı üç toplantı yapılmıştır. Bunlardan ilki, uyarı mektubu sonrası Genelkurmay Başkanlığında Genelkurmay Başkanı Kenan Evren ve yüksek rütbeli subaylara verilen bilgilendirme toplantısı olmuştur. İkincisi, 24 Ocak Kararları sonrası yüksek rütbeli subaylara verilen bilgilendirme ve üçüncüsü ise 1980 yılının Nisan ayında Süleyman Demirel başkanlığında toplanan Sıkıyönetim Koordinasyon Kurulunda yapılan bilgilendirme toplantısı olmuştur¹⁷⁴.

Genelkurmay Başkanı Evren, “*İlk intibaımız olumlu oldu*¹⁷⁵” diyerek toplantılardan duyduğu memnuniyeti bildirirse de, Başbakan Demirel’in :“*Biz Turgut Beyi, askerlerle görüşsün, yapılanları anlatsın, sıkıyönetim komutanlarını, madem ekonomi iyiye gidiyor, biz de terörün üstesinden gelelim diye şevke getirmesi için gönderiyorduk. Meğer Turgut Bey ‘ekonomiyi götüren benim. Demirel olmasa da bu işi beceririm’ havasını yapıyormuş. Asker gelirse ekonominin başına geçeceği yeri hazırlıyormuş kendisine*¹⁷⁶” sözleri ile müsteşarı Özal’ın farklı amaçları olduğunu iddia etmiştir.

24 Ocak Kararları Bakanlar Kurulu’ndan geçip halka duyurulsa da, ülkenin ihtiyacı olan döviz temin etmek için bu kararların yeterli olmadığı çok geçmeden anlaşılmıştır. Türkiye’ye yeni finansman sağlanması bir yana, daha önce aldığı borçların ödenmesinin istenmesi ekonomiyi daha da zora sokmuştur. Ayrıca faiz¹⁷⁷, vergi ve Türk lirasının yeni değerinin yeterli olmadığı iddiaları, Türkiye’ye yeni borçlar vermek için Türkiye-IMF anlaşmasını şart koşanlar için anlaşma kapısını kapatmıştır.

¹⁷³ Mehmet Barlas, *Turgut Özal’ın Anıları*, Sabah Kitapları, İstanbul, s.7.

¹⁷⁴ Donat, *Yavuz*, s.569-571.

¹⁷⁵ Birand-Yalçın, *The Özal*, s.84-85.

¹⁷⁶ Cüneyt Arcayürek, *Namı 864 Rakımlı Tepe Çankaya*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1989, s.26.

¹⁷⁷ IMF faizlerin en az enflasyon kadar yükseltilmesini istemiştir. Hükümet, ülkenin içinde bulunduğu siyasi ortamda bunun yapılamayacağını söylese de, 2 Haziran 1980 tarihinde IMF’ye faiz oranlarının artırıldığına dair bir mektup gönderilmiş ve karar 4 Haziran 1980 tarihli Resmi Gazetede yayımlanmıştır. Çölaşan, 24, s.180.

12 Eylül'e aylar kala kabul edilip uygulamaya konan 24 Ocak ekonomik paketi sonrası, Türkiye kabul ettiği şartlara karşılık Ağustos ayı sonuna kadar IMF, Dünya Bankası, OECD ve OPEC gibi kaynaklardan kredi bulmuştur. Bununla birlikte; akaryakıt, ampul, ilaç, yağ gibi tüketim maddelerini bulmak eskiye göre daha kolay hale gelmiş olsa da, Türk parasının değerinin düşürülmesi ve kararların hemen ertesinde gelen zamlar alım gücünü düşürmüş, beklenildiği gibi ihracatta artmamıştır. Ayrıca alınan kredilerle Türkiye'nin borcuna borç katıldığı da ayrı bir gerçektir¹⁷⁸.

Ekonomi bu gelişmelerle rahatlatılmaya çalışılırken, siyasi bir tıkanmaya sebep olacak Cumhurbaşkanlığı seçimi sorunu ortaya çıkmıştır. 6 Nisan 1980'de görev süresi dolan Cumhurbaşkanı Fahri Korutürk'ün yerine, yapılan yüz turdan fazla oylama sonucu yeni bir Cumhurbaşkanının seçilememesi, askerin siyasetçilere olan güvenini giderek azaltırken darbe için de önemli bir gerekçe olmuştur¹⁷⁹. Nihayetinde 12 Eylül sabahı Türk Silahlı Kuvvetleri yönetime el koymuştur. Ülkenin yönetimini ele alan Milli Güvenlik Konseyi için asayiş sağlamaya kadar ekonomiyi de düzene koymak önemli görülmüştür. Ekonomiyi düzene koyacağına inanılarak yayınlanan 5 numaralı karar ile *"Ülkemizin ekonomik durumunu düzenlemek ve daha iyiye götürmek maksadıyla yürürlüğe konulan ekonomik program ile yapılan anlaşmaların ve protokollerin uygulanmasına devam edilecektir"*¹⁸⁰, diye ilan edilmiştir.

İlan edilen bu karar ise askerin yolunu Özal'a çıkarmıştır. Hem Özal'ın da aynı düşünceleri paylaştığına olan inançları, hem de onun batıyı, kurumlarını, sistemini iyi tanınması ve iyi ilişkilere sahip olması, asker için ekonomiyi Özal'a emanet etmek için yeterli gerekçeler olmuştur. Özal gelişmeleri: *"... Bir cip mi, nedir, ona benzer bir araba geldi. Biz Başbakanlığa gittik. Albay rütbeli bir deniz subayıydı galiba. 'Vazifenize başlayın,' dediler. Ben müsteşarlık makamına oturdum, arkadaşları*

¹⁷⁸ Türkiye'ye bu anlaşmalarla; 280 milyon dolar Amerika Birleşik Devletlerinden, 100 milyon dolar Citibank'tan, 50 milyon dolar OECD ülkelerinden, 2,5 milyon dolar Danimarka'dan, 7,5 milyon dolar OPEC fonundan finansman sağlanmıştır.(Çölaşan, 24, s.140-141, 280-281, Milliyet, 26 Ocak 1980, s.1.

¹⁷⁹ Aydın-Taşkın, 1960'dan, s.325.

¹⁸⁰ Cumhurbaşkanlığı Kenan Evren Arşivi, Kutu No:7/813, Dosya No:19, Fihrist No: 8093-11. RG.16.09.1980/17106.

*çağırdım. Şunlar şunlar gelsin diye liste verdim. Böylece, 12 Eylül’de ilk çalışmaya başlayan kurum, başbakanlık oldu*¹⁸¹.” Sözleriyle anlatmıştır.

Hükümeti kurmakla görevlendirilen Turhan Feyzioğlu, Özal’a dış ilişkilerden sorumlu devlet bakanlığı görevini teklif etmiş, Özal bu teklifi reddetmiştir. Hangi görevi istediği sorulduğunda ise: “ *Ben hiçbir zaman bir vazifeye talip olmadım. Bana vazife verildi, yaptım. Ama bu durumda, vazifeyi nasıl yapabileceğimi söylemek durumundayım. Bana vereceğiniz şey, bir Başbakan yardımcılığıdır. Artık eskisi gibi, arkamda Başbakan yok. Yetkili olmam lazım. Onun için Maliye ve Ticaret bakanlıklarını da uhdeme vereceksiniz*¹⁸²” cevabını vermiş ve Hamzakoy’da bulunan Demirel’i arayarak, olur almıştır. Özal’a bu görev verilse de, görevine Feyzioğlu kabinesinde değil, kendisinin askerlere yaptığı telkinler¹⁸³ sonucu hükümeti kurma görevinin verildiği Bülend Ulusu kabinesinde başlamıştır.

Demirel’in de: “...Ben, bu görevi kabul et ve bu Türkiye’nin tuttuğu yolda selamete çıkması sağlansın, ülke zarar görmesin, dedim... Siyasi şartları, vs. Hiç önemseme, böyle bir görev veriyorlarsa kabul et, dedim¹⁸⁴... “ telkini ile Özal artık Ekonomiden Sorumlu Başbakan Yardımcısı olarak yeni kabinede yerini almıştır. Bu onay ile ekonomide Demirel etkisi devam edecek gibi görünse de hem MGK’nın yayınladığı 5 numaralı karar hem de Özal’ın MGK’ya sunduğu, “*Türkiye’nin Son Ekonomik Durumu ve 12 Eylül Harekâtı Sonrası Alınacak Tedbirler*” başlıklı raporu¹⁸⁵ ekonomi de yeni bir devir başladığına işaret sayılmıştır.

¹⁸¹ Barlas, Turgut Özal’ın, s.8.

¹⁸² Barlas, Turgut Özal’ın, s.9.

¹⁸³ Barlas, Turgut Özal’ın, s.13. T. Özal yeni hükümetin başına getirilecek kişi içinde askere yaptığı teklifin kabul edildiğini şöyle anlatmıştır: “ *Sonra kalktım, Haydar Saltık’a gittim. Parti liderlerinin hepsini, kaldırıp atıyorsunuz... En küçük partinin liderini, getirip başbakan yapıyorsunuz... Bu tutmaz... Ben sizin yerinizde olsam, bir emekli askeri başbakan yaparım... İşte Bülent Ulusu’da, yeni emekli oldu... ”*

¹⁸⁴ Birand-Yalçın, The Özal, s.104.

¹⁸⁵ Bu raporda Özal, darbe nedeniyle “bankalardan para çekilmesi, mal ve maddeler için gereksiz stok eğilimi, fiyat artışları ve karaborsanın hortlatılması şeklinde menfi tesirlerin olabileceğini” hatırlatıyor ve “halkın güveni sağlanana kadar paranın ve malın arzının kısıtlanmaması” ve “icabında ithalat yapılarak buna dayanmak lazım” geldiğini ve “uzun süredir ideolojik maksatla ve zorbalıkla devam ettirilen grevlerin çözülmesi” ile “geçen devre parlamentoya sunulan başarılı olunamayan vergi reformlarının bir an evvel neticelendirilmesi” önerilerini ulusal düzlem için sunuyordu. Özal, aynı raporda uluslararası

Özal'ın bu kadar yetkili kılınması ve fikirlerinin paylaşılr olması, Milli Güvenlik Konseyi içindeki tüm askerlerin ona sonsuz güvendiği anlamında değildir. Zaten kendisi de askerlerin tutumunu şöyle anlatmıştır: “... *Bütün ekonomik yetkileri vereceksiniz, dediğim zaman, mecburen kabul ettiler... Yalnız hissettiğim bir şey vardı. Devamlı bir gözaltındaydım. Çünkü ben, eski iktidarın sağ kolu durumundaydım. Onun için askerler bana, devamlı şüpheli gözle baktılar*¹⁸⁶.” Askerlerin bir kısmı Özal'a sadece şüphe ile bakmakla kalmamış, onu ve ekibini devre dışı bırakmak istemişlerdir. Bunun öncülüğünü de konsey içinde Özal'a karşı temkinli davranan Işık Biren, Tanju Albay gibi isimler üstlenmiş ve bu davranışlara paralel olarak şu kararlar alınmıştır:

- 1)Özal'ın ekonomi modeline alternatif bir model oluşturulmalı.
- 2)Turgut Özal ve ekonomik takımı değiştirilmeli.
- 3)Devlet Planlama Teşkilatı iyi hizmet vermediği için, onun yerine “Devlet Durum Merkezi” adıyla yeni bir kurum örgütlenmelidir. Bu kuruluş doğrudan devlet başkanı ile başbakana hizmet vermelidir¹⁸⁷.

Ayrıca mecliste oluşturulan Bütçe-Plan Komisyonunun başına Tuğamiral Hüsnü Küçükahmet'in, konseyin mali ve ekonomik danışmalıkların başına da yine askerlerin getirilmesi Özal'a sonsuz bir güven duyulmadığının kanıtı olmuştur¹⁸⁸.

Özal, hükümetin kurulması sürecinde Devlet Başkanı olarak Evren'in kendisini yakalayarak: “*Aman Turgut Bey, bize yardımcı olun lütfen*” diye ricada bulunduğunu söylemiş olsa da¹⁸⁹ darbenin lideri Evren'in: “... *Biraz disiplinsizdi Özal. Yani Ekonomi Yüksek Kurulu vardı Başbakanlıkta kurulmuş: birçok kararlar orada*

düzlem için ise, “İlişki kurduğumuz milletlerarası finansman müesseseleri bugün Türkiye'nin yeni idare altında nasıl bir ekonomik program uygulayacağını mesele edeceklerdir ve 25 Ocak 1980'den beri tatbik edilen yeni ekonomik program dış mali çevrelerde büyük destek görmüştür; bu programın uygulanmasına devam edileceğine dair güven verilmesi fevkalade önemlidir” demiştir. (Gemalmaz, “12 Eylül Rejimi”, s.975.)

¹⁸⁶ Barlas, *Turgut Özal'ın*, s.14.

¹⁸⁷ Cemal, *Özal Hikâyesi*, s.35.

¹⁸⁸ Yavuz Gökmen, *Özal Sendromu*, Verso Yayınları, Ankara 1992, s.24.

¹⁸⁹ Barlas, *Turgut Özal'ın Anıları*, s.10.

alınıyordu. Ve Özal illa kendi dediğinin yapılmasını isteyen bir tutum içerisindeydi. Bana bunu Başbakan olarak Sayın Ulusu hep söylerdi. Ben hep söylemişimdir, yine söylemeye devam ediyorum, Özal çok çalışkan, ama çok atak, eteğini çekecek birisine ihtiyaç var. Ve dikkat ederseniz 12 Eylül dönemindeki başbakan yardımcılığı döneminde çok muvaffak oldu. Neden? Çünkü eteği çekiliyordu hep. O kurulda başbakan ve ben bazı şeylere mani oluyorduk. Bundan dolayı iki defa istifa etti. İkisinde de istifasını kabul etmedim ben. Sonra üçüncü de biliyorsunuz maliye bakanıyla birlikte ikisi ayrıldı gitti. Onun için, kendine buyruk, kafasına eseni yapmak isteyen bir tip. Cesur kararları var, ama bazen kötü neticeler veriyor, banker olayında olduğu gibi¹⁹⁰, sözleri Özal'ın yeni rejimdeki yeri ve darbenin lideri Evren'in onu nasıl gördüğünü açıkça ortaya koyacak mahiyettedir.

Zorunluluk ya da istemeyerek de olsa, Özal'ın askeri hükümetteki görevi, 24 Ocak Kararları sayesinde olmuştur. Kararlar gereği, bankalar üzerindeki devlet denetimi kaldırılarak bankalara faiz ve müşteri gizliliği konusunda özerklik tanındığını ilan eden 1 Temmuz 1980 tarihli "Bankalar Kararnamesi" çıkarılmıştır. Devlet, kaynağı belli olmadığından piyasaya giremeyen bir sektör haline gelmiş bulunan kaçakçılık piyasasında oluşan kara parayı bankalara çekmeyi ve ekonomi için kaynak yaratmaya yönelik bir adım olarak bu kararnameyi yayınlamıştır. Ancak bankaların ve bankerlerin ödeyebileceklerinin çok üstünde faiz vaat etmesi, bu işten kazanç elde etmek isteyen bankerleri ve onlara paralarını kaptıran mağdurları ortaya çıkarmıştır. Devletin Eylül 1981'den itibaren bankerlik sektörüyle alakalı yaptığı düzenlemeler ve dönemin Maliye Bakanı Erdem'in 26 Aralık 1981 tarihinde, "*Halk kumar oynamıştır*" şeklinde verdiği demeç, bu sektörün çöküşünü hızlandırmıştır¹⁹¹.

Çöken bu sektörle birlikte oluşan mağduriyeti gidermek adına, "Banker Alacaklıları Üst Komitesi" 49 milyar liraya varan alacaklarının devlet tarafından üstlenilmesini istese de¹⁹² 14 Ocak 1982 tarihinde kabul edilen Kanun Hükmünde Kararname ile bankerlerin mağdurlara paralarını ne yolla ve nasıl ödeyeceği hükme

¹⁹⁰ Birand-Yalçın, *The Özal*, s.116.

¹⁹¹ Ahmet Günlük, "*Türkiye'de Bankerlik*", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul, 1983, s.182-185.

¹⁹² *Milliyet*, 16 Ocak 1983, s.11.

bağlanmıştır¹⁹³. Devletin işe el atması ile banker olayı kimileri için çözülmüş gibi görünse de, yaşanan bu Banker Skandalı, Özal ve Erdem'in hükümetteki görevlerinden istifalarında son adım olmuştur¹⁹⁴.

Basında istifanın temel gerekçesi bu sayılmışsa da, Özal gerekçesini anlaşılmamak olarak ifade etmiş ve istifasını: *“Kastelli olayı olmasaydı da, 12 Eylül rejimi ile beraberliğimiz herhalde çok sürmeyecekti... Önce şunu söyleyeyim... O devrede Kenan Paşa ile ciddi bir problemimiz olmadı. Ama genel olarak, askerlerin yetiştikleri ortamda, ekonomiyi tam öğrenmeleri hatta anlamaları mümkün değil. Anlatmak da kolay değil. Zaten başbakan olduğum devrede de birçok meseleleri anlatmaya çalıştık... Bazılarını anladığımı, bazılarını da anlamadığımı zannederim¹⁹⁵...”* sözleri ile açıklamıştır.

Banker olayının öncesinde Özal ve Maliye Bakanı Erdem'in, Devlet Başkanı Evren ile bizzat görüşmesi sonrasında kabul edilmeyen bir istifa girişimi yaşanmıştır. Bununla birlikte Evren'in maliye danışmanı Adnan Başer Kafaoğlu'nun Çankaya'da çalışmaya başlaması ile ortam giderek gerilmeye başlamıştır. Kafaoğlu'nun tüm ekonomik konulardan sorumlu Maliye Bakanı olmak istemesi ve Özal'ın da dış ekonomik işlerden sorumlu Başbakan Yardımcılığına devam etmesinin istenmesi, gerilimi gösterir mahiyettedir¹⁹⁶.

Bankerlerle ilgili ilk şikâyetlerin duyulmaya başlandığı günlerde, tüm bu olayların sorumlusu olarak görülen Maliye Bakanı Kaya Erdem'in istifası hükümet tarafından istense de, Başbakan Yardımcısı olan Özal'ın Erdem'e arka çıkması ve onun istifasına karşılık kendi istifasını öne sürmesi, Erdem'i bir süre daha bu görevde tutmuştur. Başbakan Ulusu, Erdem'e uyarılarını devam ettirirken, yardımcısı Özal başkanlığında Maliye, Ticaret ve Sanayi Bakanlarından oluşan bir dördü ekonomik kurul oluşturmuştur. Bu kurulun Başbakan dâhil hükümetin diğer üyelerine bilgi

¹⁹³ RG.14.01.1982/17574.

¹⁹⁴ *Milliyet*, 15 Temmuz 1982, s.8. 14 Temmuz 1982 tarihinde yapılan olağanüstü Bakanlar Kurulu toplantısından sonra Kaya Erdem ve Turgut Özal'ın ardından İmar ve İskân Bakanı Şerif Tüten'de istifa etmiştir. Tüten açıklamasında, kendi istifasının diğer istifalarla alakalı olmadığını söylemiştir. (*Milliyet*, 15 Temmuz 1982, s.9.)

¹⁹⁵ Barlas, *Turgut Özal'ın Anıları*, s.18.

¹⁹⁶ Tokatlı, *Kırmızı*, s.35-36.

vermemesi ve Devlet Başkanı Evren'in, tahvillerin devlet garantisine alınması isteğine Başbakan yardımcısı Özal'ın şiddetle karşı çıkması, ipleri koparmıştır. Başbakan Ulusu, 13 Temmuz Salı günü Erdem'i çağırarak görevinden alındığını bildirmiş ve Erdem'den herhangi bir karşı tepki görmemiştir. Bu görevden almayı duyan Özal'da ertesi gün Başbakana yazdığı istifa mektubu ile görevini bırakmıştır. Maliye Bakanlığı'na Adnan Başer Kafaoğlu atanırken, Özal'ın yerine bir atama yapılmamış sadece dış ekonomik ilişkiler için Servet Refik Pasin Devlet Bakanı olarak atanmıştır¹⁹⁷.

Özal: "... Başbakan Ulusu geldi. 'Turgut Bey... Yukarıdan Kaya Erdem'in istifasını istiyorlar' dedi... 'Pekiye Maliye'ye kimi getirecekler' diye sordum. 'Galiba Adnan Başer Kafaoğlu'nu yapacaklar' dedi... Bu arada, bana da bir laf attı ve 'Kafaoğlu olursa, sizin karışmanızı istemez,' gibi bir şeyler söyledi... Ben zaten işin tükenme noktasına geldiğinin farkındaydım. Bundan daha ileri gitmemiz mümkün değil. Gidersek, kendimizden kaybedeceğiz. O gün Kaya Bey (Erdem) istifasını verdi... Ertesi gün, ben de istifamı yazıp götürdüm ve 'Çalışmamız artık mümkün değildir,' dedim. İstifayı Ulusu'ya verip, 'Allahısmarladık,' dedim... Hiç Evren Paşa'ya uğramadım... Bir bahane buldum... Nasıl olsa istifayı kabul edecekler... Arabamın plakasını değiştirip, bastım Side'ye gittim... İstifamın kabul edildiği 17 haberlerinde okundu. Yani 1982'nin 13 Temmuzunu¹⁹⁸..." Milli Güvenlik Konseyi Özal'ın bu istifasını kabul ettiğini hatta umursamadığını göstermek istercesine, Ekonomiden Sorumlu Başbakan Yardımcılığını feshedip Adnan Başer Kafaoğlu'nu Maliye Bakanlığı'na getirmiştir¹⁹⁹.

İstifasının ardından Side'ye giden Özal, 12 Eylül sonrası Başbakan Yardımcılığı döneminde ısrarlarını dikkate almadığı Mehmet Keçeciler'e, Adnan Kahveci, iş ve siyaset dünyasından birçok kişinin ısrarları da eklenince siyaseti kendisi için tek seçenek olarak görmüştür²⁰⁰. Hayatında yeni bir sayfa açmak için hiç de yabancı olmadığı ABD'ye doğru yola çıkan Özal gidiş gerekçesini, çocuklarını

¹⁹⁷ Milliyet, 16 Temmuz 1982, s.7.

¹⁹⁸ Barlas, *Turgut Özal'ın Anıları*, s.26.

¹⁹⁹ Gökmen, *Özal Sendromu*, s.63-64.

²⁰⁰ Cemal, *Özal Hikâyesi*, s.39, Doğan, *Dar*, s.199-202.

görmek olarak açıklamıştır. Nihayetinde Özal'ın orada daha sağlıklı bir yaşam ve görüntü için tüm yaptıkları, girmeyi planladığı siyaset için ilk imaj değişimleri olarak yorumlanmıştır²⁰¹.

Özal, ABD'ye gidişinin sebeplerini, ziyaret ve sağlık gerekçeleri olarak anlatsa da, bu seyahatin amacının, kuracağı parti için ilk destek ve icazet arayışları olduğu yorumları çokça yapılmıştır. Darbe sonrasında dış ilişkilerde önceliği, önceden üyesi olunan kuruluşlara üyeliğin devamı ve o kuruluşların darbeyi tanınması almıştır. Bunun yanında dış ekonomik ilişkilerin devamında, 24 Ocak Kararları ve bu kararların teminatı olarak görülen Özal'ın hükümette görev alması zorunlu görülmüştür. Özal'ın istifası askeri yönetim için bir şey ifade etmese de, dış dünyada ekonomik programın devam edip etmeyeceği yönünde bir endişe yaratmıştır. 24 Ocak Kararları ile Türkiye'ye kredi açan yabancı banka, kurum ve kuruluşlar, bu istifa sonrası Özal olmasa bile ekonominin 24 Ocak tarihinde alınan kararlar doğrultusunda devamından yana olduklarını açıklamışlardır²⁰². Türkiye ekonomisini artık Özal'dan bağımsız düşünen kredi teminatçıları, gözünü yeni yönetimin ne yapacağına dikmişken ve ülkenin önünde öyle ya da böyle bir seçim varken, askeri yönetim gerekli ortam sağlandıktan sonra demokrasiye geçileceğini sürekli dillendirmiştir.

Özal ABD'de bulunduğu sürede, bulduğu her fırsatta Türkiye'nin ekonomi politikasında sapmalar olduğunu söylemiş ve siyasete gireceğini tekrarlayarak aksayan 24 Ocak kararlarının tekrar harfiyen uygulanacağını garantisini IMF, Dünya Bankası, uluslararası banka yöneticileri ve siyasetçilere vermiştir. Özal'ın siyasete gireceğine dair yaptığı açıklamalar 1983 Eylül'ünde Amerika'ya giden Merkez Bankası eski Başkanı İsmail Hakkı Aydınoglu'na aktarılarak, Özal'ın siyasette destekleneceği yabancılar tarafından ifade edilmiştir. Özal'a niçin destek verileceği de şöyle açıklanmıştır: *“Türkiye’den 20 milyar dolar alacağımız var. Bize bu paranın faizleriyle birlikte tamamının ödeneceğini garanti eden, eskiden beri*

²⁰¹ Barlas, *Turgut Özal'ın Anıları*, s.27-28.

²⁰² *Milliyet*, 16, 17, 18 Temmuz 1982.

*kendisini tanıdığımız Özal'ı elbette sonuna kadar destekleriz. Siz bizim yerimizde olsanız farklı mı davranırdınız?*²⁰³.”

ABD’li emekli General Alexander Haig’in Kenan Evren’i ziyaret ederek Turgut Özal’a olan desteğini bildirdiği ve bu ziyaretin Özal için çok geçerli bir referans olduğu²⁰⁴ iddiaları ortalıkta dolaşsa da Devlet Başkanı Evren: “... ‘Alexander Haig, Henry Kissenger gibi Amerikalıların ricası oldu mu?...’ sorusuna gelince, bunu bana çok sordular. Nereden çıkmış bu laf anlamadım yani. Katiyen hiçbir kişi bana gelip de bunu veto etmeyin dememiştir. Haig benim çok iyi dostumdur. Geldi 12 Eylül’den sonra, dedi ki: ‘Siz geç bile kaldınız.’ Ama gelip de aman bunu veto etmeyin diye söyleyecek, mümkün değil bu. Hiçbir dış etki bu konuda bize gelmedi. Bunu uyduruyorlar. Ben kaç yerde söyledim: Ne Kissenger’dan geldi, ne Haig’den geldi. Hiç böyle bir şey yoktu. Ha, o sıralar Haig dışişleri bakanı olarak bir seyahate geldi, beni ziyarete geldi. Bundan esinlenerek uyduruyorlar²⁰⁵...” sözleri ile bu iddiaları yalanlamıştır.

Bu ziyaretler Özal’ın siyasete girebilmesi için bir destek midir bilinmez ama Özal, 6 Kasım seçimlerinden önce 25 Ekim 1983 tarihinde TRT’de gazetecilerle yaptığı açık oturumda Yalçın Doğan’ın, siyasete girişte dış desteğini sorması üzerine, dış finans çevrelerinde itibarı olduğunu, fakat bunun destek olarak algılanmaması gerektiğini, zaten kendisinin de destek için hiçbir makam ile görüşmediğini söylemiştir²⁰⁶.

Herhangi bir destek iddiasını yalanlayan Özal’ın ABD gezisinden sonra dostlarına: “Arkadaşlar, geniş temaslarım oldu. Vardığım netice şudur: Batı da Doğu da beni istiyor. Doğu derken kastım, sosyalist blok değildir, Türk ekonomisi bakımından önemli olan Ortadoğu ülkeleridir. Devlet hayatındaki hizmetimiz, ekonomiyi düzlüğe çıkaracağımız konusunda onlara güven vermiş. Amerika’da üst düzeyde temaslarım oldu. Aynı intibaları edindim. İktidar olursak işleri düzeltiriz.

²⁰³ Doğan, *Dar*, s.226-227.

²⁰⁴ Ahmad, *Modern*, s.265.

²⁰⁵ Birand-Yalçın, *The Özal*, s.160.

²⁰⁶ *Kuruluş ve İcraatlarıyla Anavatan Partisi*, Derleyen: Gündoğdu Özbaş, Yayın yeri, yılı ve basımevi belirtilmemiş, s.27.

*Bizim kuracağımız partiye Türkiye içinde de yeşil ışık yakılmıştır. Partiyi kuracağız ve engellenmeyeceğiz*²⁰⁷” demesi dış çevrelerdeki bu itibarın destek olarak yorumlanmasına neden olmuştur. Partinin kuruluşu sürecinde dış destek iddiaları çokça tartışılrsa da, partisini kurup iktidara yürüyeceği Türkiye’deki durum daha önemliydi. Ülkede her konuda olduğu gibi yeni siyasi yaşamın kurulmasında da tek söz sahibi MGK’dan izin almadan bu işe girmenin sonuçsuz kalacağını bilen Özal, partisinin ön izni için 25 Nisan 1983 tarihinde Cumhurbaşkanı Evren ve diğer konsey üyeleri ile görüşmüştür.

Özal: “... Döner dönmez, siyasete girip, girmeyeceğimiz, girersek nasıl gireceğiz diye konuşmaya başladık. Bir yandan Bülent Ulusu, ‘Benimle gelin,’ diye sıkıştırıyor. Ben ona ‘Hayır,’ dedim... Ve sonra kalkıp, Evren Paşa’dan randevu istedim... Parti kurmak istiyorum... Bana müsaade eder misiniz? Evren bana, şöyle dedi: ‘Tabii senin parti kurmana hayır diyemeyiz. Ama işin içine, MSP’lileri, MHP’lileri alma...’ Yani böyle demeye getirdi... Ben, herkesi birleştirecek bir parti kurmayı düşündüğümü anlattım... Hiçbir siyasi kanat ve düşünceye, önceden karşı bakmadığımızı söyledim²⁰⁸...” bu teminatlar ile Cumhurbaşkanı’ndan, Peki, o zaman kur²⁰⁹ cevabını alan Özal, partisi için kurucu aramaya başlamıştır.

Cumhurbaşkanı Evren’i ziyaretinde de teklif edilen ve daha sonra da sürekli karşısına çıkan Ulusu ile birleşme tekliflerini reddeden Özal, diğer yandan Cindoruk’un da birleşme tekliflerini reddetmiştir. Özal partisinin kuruluş dilekçesini 20 Mayıs 1983 tarihinde İçişleri Bakanlığına vererek partisinin ismini ve kurucularını da basına açıklamıştır²¹⁰.

Milli Güvenlik Konseyi’nin, Milliyetçi Demokrasi Partisi’nden 74, Halkçı Parti’den 89 ve Anavatan Partisinden 81 adayı da veto ederek tüm partilere eşit mesafede olduğunu kanıtlamaya çalışmasının²¹¹ ardından, seçime girmeye hak kazanan partilere tanınan propaganda süreci 16 Ekim’de başlamış, liderler ve

²⁰⁷ Cemal, *Özal Hikâyesi*, s. 56-57.

²⁰⁸ Barlas, *Turgut Özal’ın Anıları*, s.28-29. Evren, *Anılar*, C.4, s.149-151.

²⁰⁹ Birand-Yalçın, *The Özal*, s.160.

²¹⁰ *Milliyet*, 20 Mayıs 1983, s.6, *Milliyet*, 21 Mayıs 1983, s.6.

²¹¹ Aydın-Taşkın, *1960’dan*, s.346.

partileri hakkındaki fikirler de oturmaya başlamıştır. Darbenin lideri Evren'in bizzat kurdurup arkasında durduğu MDP'ye verdiği destek bekleneni vermemiş, Özal'ın ekonomik vaatleri ve çizdiği sivil lider görüntüsü onu halka daha yaklaştırmıştır. 22 Ekim'de televizyonda yapılan açık oturum, liderlerin ilk defa halkın karşısına toplu olarak çıkmasına ve halka mukayese imkânı da tanımış ayrıca Cumhurbaşkanı Evren'in de Sunalp'ten yana umudunu yitirmesine sebep olmuştur. Cumhurbaşkanı umudunu yitirmiş olsa da, Sunalp'ın Cumhurbaşkanı Evren'den, MDP'yi destekleyen bir konuşma yapması yönündeki ısrarları sonucunda, Cumhurbaşkanı Evren'de 4 Kasım 1983 tarihinde TRT ekranlarında halka seslendiği bir konuşma yapmıştır²¹².

Evren'in 4 Kasım 1983 tarihinde yaptığı konuşmayı MİT ve Genelkurmaydan gelen seçim tahminleri doğrultusunda yaptığı haberi yayılmışsa da²¹³ Kenan Evren: “*4 Kasım konuşmasını Turgut Sunalp istedi ben size açıkça söyleyeyim. Çünkü ikide birde geliyor bana bilgi veriyor, diyor ki: ‘Bizim parti hakkında bir şey söylemiyorsunuz.’ ‘Nasıl söyleyeyim’ diyorum, ‘ben devlet başkanayım, cumhurbaşkanıyım.’ ‘Ama hiç olmazsa bir şey söylemeniz de bizi destekler tarzda bir konuşmanız olsa da biz de ondan biraz destek alsak’ falan diyor. Bir, iki, üç, mecbur kaldım öyle bir konuşma yapmaya. Dikkat ederseniz o üstü kapalı bir konuşmadır. Bir de Özal’ın bazı konuşmaları oldu, ona sinirlendim. Secim sırasında yaptığı konuşmalar. Sanki bütün kararları kendi almış gibi -ben onları hep radyodan, televizyondan dinliyorum-, ‘işte bunu böyle yaptım, sunu şöyle yaptım’ gibi. Sonra o secimi kazanıp da ben başbakanlığı verdiğimde ona, geldi bana, dedim, ‘Bak o konuşmayı yapmamın sebebi de buydu’ dedim. ‘Niye söylüyorsun bunu, sen mi yaptın bunu?’ dedim. ‘Bilmiyor musun hep kararlar Başbakanlıkta alınıyor sonra bana geliyordu?’ dedim. ‘Ben öyle söylemedim’ dedi. ‘Ben size bir kaset vereyim bakın ben öyle bir şey söylemedim’ dedi. Ben onu da seyretmedim zaten sonunda. Olan olmuş artık. Kazanmış zaten. İşte o iki sebepten dolayı o konuşmayı yaptım²¹⁴.” Ve:*

²¹² Birand, *12 Eylül Belgeseli 9. Bölüm* (16.06.2020). Konuşma metni için bakınız: Evren, *Anılar*, C.4, s.392-399.

²¹³ Arcayürek, *Namı*, s.20.

²¹⁴ Birand-Yalçın, *The Özal*, s.188-189.

“...aslında ben o konuşmayı millete mesaj vermek için yaptım. Çünkü Özal’ın yurt sathında yaptığı konuşmalarda dikkat ediyordum, sanki her şeyi kendisi yapmış gibi, öyle takdim ediyordu. Ona baya sinirlendim. Evet, birçok kararlar alınıyordu, ama her karar bizden geçiyordu. Bizim hayır dediğimiz karar yürürlüğe giremiyordu ki. O halde böyle şeyler söyleyince onu halka ikaz edeyim de ona göre oy versinler dedim. Başka bir niyetim yoktu²¹⁵” açıklamaları ile iddiaları birinci ağızdan yanıtlamıştır.

Cumhurbaşkanının bu konuşması kamuoyunda geniş yankı uyandırmasına rağmen, Özal açısından bir tedirginlik yaratmadığını Mustafa Taşar şöyle aktarmıştır: “...gazeteciler Kenan Evren’in bu söylemini bana aktardılar. Ve bu size karşı bir hakarettir dediler. Özal odada istirahat ediyordu. Çıktım yanına. Dedim: ‘Sayın Evren böyle bir konuşma yaptı. Başına bu konuda ne dememiz gerekiyor. Bunu bir istişare edelim de hepimiz aynı şeyi söyleyelim.’ O, ‘Bize söylememiştir. Niye üzerinize alınıyorsunuz ki?’ dedi²¹⁶...”

Askerlerin seçimlerde açıkça olmasa da Halkçı Parti ve Milliyetçi Demokrasi Partisi’ni desteklemelerini Özal fırsata çevirmeyi bilmiştir. Askerlerden görmediği destek, Özal’a diğerlerinden daha demokratik bir görünüm kazandırmıştır²¹⁷. Ayrıca MDP lideri Sunalp’in devleti öne alan söylemleri, Halkçı Parti lideri Calp’in ve MDP lideri Sunalp’in asker ile olan yakın ilişkileri bu iki partiye eksi puan olarak yazılmıştır²¹⁸. Dört eğilimin birleşimi olduğu iddiasıyla siyaset sahnesine çıkan ANAP, üç yıllık askeri rejim boyunca kötülünen eski siyasilerin yapamadığı ve yine üç yıl boyunca hasreti çekilen uzlaşmanın kilidi olarak görülmüştür. Diğer liderlerin seçime kadar olan süre de Özal’ın aksi bir imaj sergilemeleri, halkın kafasındaki siyasi lideri belirlemiştir²¹⁹.

Vetolar, mitingler, konuşmalar, yorumlar ve tahminler ile süreç tamamlanarak seçim günü olan 7 Kasım 1983 tarihine gelinmiştir. Sandıklar açıldığında

²¹⁵ <http://www.trtarsiv.com/izle129274/kenan-evren-in-4-kasim-1983-tarihli-konusmasi-hakkindaki-roportaji>, (09.12.2019).

²¹⁶ Birand-Yalçın, *The Özal*, s.189.

²¹⁷ Zürcher, *Modernleşen*, s.407.

²¹⁸ Ahmad, *Modern*, s.266.

²¹⁹ Kozanoğlu, *Cilalı*, s.14.

şaşkınlıklar, hayal kırıklıkları ve sevinç bir arada yaşanmıştır. ANAP aldığı %45,1 oy oranı ile birinci parti olurken, ordunun desteğini arkasına almış olan MDP %23,3; HP ise %30,5 oy alarak sadece muhalefet partisi görevini üstlenmişlerdir²²⁰. Sandıktan çıkan bu sonuçla iktidarın kim olduğu belli olsa da, Cumhurbaşkanı Evren'in daveti gecikince iktidarın devri konusunda kaygı artmış ve Semra Özal'ın, *"Ara bir randevu iste bakalım. Evren Paşa'dan bir randevu iste. Git konuş. Bilelim veriyorlar mı vermiyorlar mı? Biz ona göre kararımızı veririz. Ne yapacağımızı biliriz"*²²¹... teşviki ile Cumhurbaşkanı aranarak randevu alınmıştır. Evren'in, Özal'ı davet edip kutlaması iki gün sonrasında, 8 Kasım 1983 tarihinde gerçekleşmiştir²²².

Özal, Cumhurbaşkanının tebrikini onu kucaklayarak ve iki yanağından öperek kabul etmiş²²³ ve ardından Alman televizyonuna verdiği demeçte Cumhurbaşkanı Evren'in kalan altı yıllık görev süresinde yetkileri dâhilinde konumunun güçlü olduğuna dikkat çekerek iyi çalışma dilediğini eklemiştir²²⁴. Özal: *"Biz hiç kimseye karşı kin beslemiyoruz... Türkiye'nin eski ve yeni bütün kavgalarını geride bırakmayı amaçlıyoruz... Bunun için sarılıp öptük Evren Paşa'yı... O son konuşmanın kırıklığını da silmek istedik..."*²²⁵, açıklaması yapmıştır.

12 Eylül'e kadar yaşanan; mali, siyasi ve sosyal bunalımlar darbenin ardından her yapıları başarılı kılmış, böylece halkın gözünde darbe meşrulaşırken olması gerekenin olduğu yönünde bir kamuoyu oluşmuştur²²⁶. Cumhurbaşkanı Evren, bu olumlu havadan istifade ile kendi partisini kuramayıp işini şansa bırakmasından dolayı pişmanlık duymuştur²²⁷. 6 Kasım seçimlerinde kuruluşuna bizzat önderlik ettiği partinin aksine, ANAP tek başına iktidar olmuştur. ANAP tek başına iktidar olsa da bu iktidar elbette denetimsiz olmamıştır.

²²⁰<http://www.ysk.gov.tr/1983-2007-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3008>.

(22.02.2019). ANAP, aday listesindeki isim eksikliği sebebiyle Bingöl'den 3 yerine 2 milletvekili çıkarınca, meclise 400 yerine 399 vekil girebilmiştir.

²²¹ Birand-Yalçın, *The Özal*, s.196.

²²² Evren, *Anılar*, C. 4, s.411.

²²³ *Milliyet*, 9 Kasım 1983, s.1.

²²⁴ *Milliyet*, 7 Kasım 1983, s.7.

²²⁵ Barlas, *Turgut Özal'ın Anıları*, s.54.

²²⁶ Hale, *Türkiye'de Ordu*, s.321.

²²⁷ Evren, *Anılar*, C.4, s.137.

A.2.Askerin Anavatan Partisi İktidarı Dönemindeki Denetim Mekanizmaları

A.2.1.Anayasal Düzenlemeler

Darbe yapılmış ve Milli Güvenlik Konseyi ülkeyi yeniden şekillendirmek için işe koyulmuştur. Yeni bir anayasa yapmak elbette ki bu şekillendirmede önemli bir adım olarak görülmüş, bunun için yol ve yöntem arayışına girilmiştir. MGK bu görevi sivillere vermeyi planlayıp kısmen öyle yapsa da Devlet Başkanı Org. Evren'in 23 Ekim 1981 günü Danışma Meclisi'nin açılışında yaptığı konuşmasında ki: *“Yeni Anayasa; Danışma Meclisi'nin bugünden itibaren en geç bir ay içinde kendi üyeleri arasından seçeceği 15 kişiden oluşan Anayasa Komisyonu tarafından tam bir bağımsızlık içinde milli ihtiyaç ve gerçekler ışığında yapacağı araştırmalar sonunda meydana getirilecektir. Bugüne kadar Anayasadan kaynaklanan sıkıntıları sizler de gördünüz ve bizzat içinde yaşadınız; Bu Anayasayı evvelce hazırlayanlar veya bunda çıkarı olanlar onu hala daha savunabilirler. Ancak, ortada bütün çıplaklığıyla duran bir hakikat var ki, bu hakikat, Türkiye'nin geldiği 12 Eylül öncesi durumdur. “Kişi hak ve özgürlüklerini hudutsuz; olarak genişletip koruyalım derken, devletin de bekası için birtakım hak ve yükümlülükleri olduğunu, kişi özgürlüğü uğruna Devleti güçsüz, bir şey yapamaz duruma getirmeye de hakkımız olmadığını, Devletin dernekler vasıtasıyla idare edilen zavallı bir kuruluş haline getirilemeyeceğini, Devletin başı olan makamın bir protokol makamı görünümünde bırakılamayacağını, Devletin 6 ay gibi bir süre cumhurbaşkansız bırakılamayacağını, Parlamantonun aylar ve aylarca hiç bir yasama ve murakabe görevi yapamaz duruma getirilemeyeceğini, yargının yönetimi, yönetimin yargıyı köstekler durumda olamayacağını, ülkenin sokaklarında her gün miting ve gösteri yapılmak suretiyle vatandaşların, iş ve güçlerine mani olunamayacağını, memleketimizde komünizme veya dini esaslara dayalı parti kurulamayacağına göre, bazı gün ve bayramları istismar ederek bu rejimlerde olduğu gibi gösteri ve mitingler düzenlenemeyeceğini; kısaca kişi hak ve özgürlüklerinin hudutsuz*

olamayacağını da hatırdan çıkarmamız gerektiğini vurgulamak isterim²²⁸” sözleri ile yeni anayasanın esaslarını kabaca tarif etmiştir.

Anayasa çalışmalarını yürütmek için bir Danışma Meclisi bünyesinde Anayasa Komisyonu görevlendirilmiştir. Fakat DM Anayasa Tasarısını hazırlarken, MGK’de de paralel bir çalışma yürütülerek Anayasa Komisyonu’ndan bağımsız olarak ayrı bir Anayasa Tasarısı hazırlanmıştır²²⁹. Zaten Devlet Başkanı Org. Evren’de bu çalışmaları, *“Danışma Meclisi henüz Anayasayı ele almadan, Genel Sekreterlikte Anayasa taslağı aşağı yukarı hazır durumda idi. Önümüzde çok zaman olduğundan, Anayasa konusuna hemen el atmadık. Esasen Danışma Meclisi’nde Anayasa hazırlanmadan bizim hazırladığımız Anayasa üzerinde çalışmamız da doğru olmazdı. Ancak; Danışma Meclisi Genel Kurulu’nda görüşmeler başlayıp maddeler kabul edildikçe, kabul edilen maddeler bize geliyor ve sonunda sıkışmamak için o maddeler üzerinde görüşmelerimizi gayri resmi olarak yapıyorduk²³⁰”* sözleri ile teyit etmiştir.

Milli Güvenlik Konseyi için asıl önemli olanın, kendi dönemlerine yönelik yapılacak her türlü eleştirinin önüne geçmek olduğu yapılan anayasal düzenlemelerden de görülebilir²³¹. Bu sebeple anayasa hazırlanması için bir komisyon oluşturulsa da Evren’in Cumhurbaşkanı seçilmesine olanak sağlayan, Milli Güvenlik Konseyi üyelerinin statüsünü Cumhurbaşkanlığı Konseyi üyeliğine dönüştüren, eski siyasilere on yıllık siyaset yasağı getiren, MGK’nin görev süresini seçimden sonra oluşacak yeni Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlık Divanı’nın oluşumuna dek saptayan anayasanın geçici maddeleri MGK Sekreteryası ile Genelkurmay’da hazırlanmıştır²³².

Bu yönde 1982 Anayasasının geçici 15.maddesine: *“Milli Güvenlik Konseyinin, bu Konseyin yönetimi döneminde kurulmuş hükümetlerin, 2485 sayılı*

²²⁸ *Danışma Meclisi Tutanak Dergisi*, 23 Ekim 1981, B:1, O:1, C.1, s. 4.

²²⁹ *Türk Parlamento*, s.153.

²³⁰ Evren, *Anılar* C.3, s.276.

²³¹ Mevlüt Bozdemir, “Ordu-Siyaset İlişkileri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.10, İstanbul, 1995, s.2657. MGK 12 Eylül 1980- 6 Aralık 1983 arası 669 yasa çıkarmıştır. Bu yasaların dağılımının konu başlıkları için bkz: *Milliyet*, 7 Aralık 1983, s.3. Evren, *Anılar*, C.4, s.456-457.

²³² Doğan, *Dar*, s.187-188

Kurucu Meclis Hakkında Kanunla görev ifa eden Danışma Meclisinin her türlü karar ve tasarruflarından dolayı haklarında cezai, mail veya hukuki sorumluluk iddiası ileri sürülemez ve bu maksatla herhangi bir yargı merciine başvurulamaz.

Bu karar ve tasarrufların idarece veya yetkili kılınmış organ, merci ve görevlilerce uygulanmasından dolayı, karar alanlar, tasarrufta bulunanlar ve uygulayanlar hakkında da yukarıdaki fıkra hükümleri uygulanır. Bu dönem içinde çıkarılan kanunlar, kanun hükmünde kararnameler İle 2324 sayılı Anayasa Düzeni Hakkında Kanun uyarınca alman karar ve tasarrufların Anayasaya aykırılığı iddia edilemez²³³” hükmü eklenerek bu dokunulmazlıkları uzun süre devam etmiştir.

Askeri rejim yöneticileri kendileri için dokunulmazlığı Anayasanın geçici 15.maddesi ile sağlamışsa da, ilerleyen zamanlarda bu dokunulmazlığın işlemesi için gerekli olan bir adım olarak eski siyasilere konuşma ve siyaset yasakları getirilmesi de anayasada yer bulmuştur²³⁴. Sadece yapılıp yürürlüğe konan anayasa değil, anayasal kapsamdaki her şey bu amaca hizmet eder mahiyette olmuş, 1982 Anayasası ile bu sürecin yasal düzenleme kısmı tamamlanarak sıra pratiğe gelmiştir.

7 Kasım 1982 referandumu ile yeni Anayasa halkın büyük bir çoğunluğu tarafından kabul edilse de yürürlüğe girişi aşamalı olarak gerçekleşmiştir. Anayasanın Resmi Gazete’de yayımlanınca yürürlüğe girmesi gerekirdi. Fakat yayım tarihi 9 Kasım 1982 olsa da bizzat 1982 Anayasasında da belirtildiği gibi; İkinci Kısım, II. ve III. Bölümlerdeki hükümlerin yürürlüğe girmesi için, *ya o alana ilişkin yeni yasalar çıkarılınca yahut mevcut yasalarda değişiklik yapılınca ya da en geç TBMM göreve başlayınca yürürlük kazanması* yasal olarak kabul edilmiştir. Anayasanın III. Kısımında yer alan yasama faaliyetlerinin yürürlüğe girmesi, “2324 sayılı Anayasa Düzeni Hakkında Kanunun”, “2356 sayılı Milli Güvenlik Konseyi Hakkında Kanunun”, “2485 sayılı Kurucu Meclis Hakkında Kanunun” yürürlükten kaldırılması; Milli Güvenlik Konseyi İle Danışma Meclisinin hukuki varlıklarının

²³³ RG.9.11.1982/17863.

²³⁴ Bu yöndeki düzenleme Anayasanın geçici 4.maddesi ile sağlanmıştır. RG.9.11.1982/17863.

sona ermesi, *ilk milletvekili genel seçimi sonucunda Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanıp, Başkanlık Divanını oluşturmaya* bağlanmıştır²³⁵.

A.2.2.Cumhurbaşkanlığı

Devlet kadrolarının teker teker şekillenmesine Cumhurbaşkanlığı makamı ile başlanmıştır. O güne kadar ki uygulamalardan çok farklı şekilde işleyen süreçte, alışılmışın aksine Cumhurbaşkanlığı için tek aday gösterilmiş ve seçim mecliste değil de yapılacak olan anayasa oylaması paketinin içinde halka götürülmüştür. 1982 yılında yapılan seçim sonucunda yürütme görevini Bakanlar Kurulu ile birlikte yürüten Cumhurbaşkanlığı makamı, bir bakıma askerin sözcüsü, askeri rejimin (1980-1983) ve darbenin savunucusu olarak Devlet Başkanı, Milli Güvenlik Konseyi Başkanı ve Genelkurmay Başkanı olan Orgeneral Kenan Evren'e verilmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin 7. Cumhurbaşkanı seçilen Orgeneral Kenan Evren'e bu tarihten sonra artık, "Cumhurbaşkanı Sayın Kenan Evren" şeklinde hitap edilmesi istenmiştir²³⁶. Bu halkoylamasından sonra Milli Güvenlik Konseyi'nin varlığı sona ermediğinden Evren'in Konsey Başkanlığı da devam etmiştir. Sadece Devlet Başkanlığı vasfı düşmüştür. Genelkurmay Başkanlığından emekli olarak Orgeneral vasfının bitmesi ise 1 Temmuz 1983 yılında olmuştur²³⁷.

Seçim sorunsuz şekilde yapıp Orgeneral Evren Cumhurbaşkanı Evren olsa da bu seçimin yapılış şekli eleştirilerden muaf olmamıştır. Mecliste değil de genel bir halk oylaması şeklinde ve tek bir paket olarak halkın oyuna sunulan bu seçim şekline yapılan eleştirilere, Cumhurbaşkanlığı Basın ve Halkla İlişkiler Danışmanı Ali Baransel aracılığı ile gazetelere gönderilen şu açıklama ile cevap verilmiştir: "*Sayın Cumhurbaşkanımız 1982 Anayasası oylaması ve Cumhurbaşkanlığı seçiminin başından beri ayrı ayrı sandıklarda yapılmasından yana olduklarını ifade etmişlerdir ve bir aday varsa, onun da rahatça ortaya çıkmasını istediğini savunduğunu*

²³⁵ Gemalmaz, "12 Eylül Rejimi", s.988. RG.9.11.1982/17863.

²³⁶ Cumhurbaşkanlığı Kenan Evren Arşivi, Dolap No:7/3, Kutu No:C1/1.

²³⁷ Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Kutu: 580, Gömlek: 30, No:11.

*bildirmişlerdir. Ancak, o tarihte konunun görüldüğü toplantıda çoğunluk bu doğrultuda oy kullanmadığı için 1982 Anayasası ve Cumhurbaşkanlığı seçiminin tek sandıkta yapılmasının kararlaştırıldığını belirtmişlerdir*²³⁸.”

Eleştirilere sebep olacak durumlar seçim şekli ile sınırlı kalmamıştır. Anayasanın geçici 1.maddesi gereği Orgeneral Evren 1982 Anayasasının halk oylaması ile kabulü sonucu Cumhurbaşkanı seçilse de mecliste yemin etmemiş, 18 Eylül 1980 tarihinde Devlet Başkanlığı sonrası içtiği ant Cumhurbaşkanlığı andı yerine konmuştur. Yüksek Seçim Kurulu, halkoylamasının resmi sonuçlarını 9 Kasım 1982 tarihinde açıklamış ve Evren’de resmen Cumhurbaşkanlığı sıfatını kazanmıştır²³⁹. Evren ardında bıraktığı eleştiriler/tartışmalar ve kafasındaki: “*Acaba ben ne kadar burada kalabileceğim. Bundan sonra seçim yapılacak, mevcut hükümet beni dinler mi dinlemez mi? Sürtüşme olur mu olmaz mı? Birçok meçhuller kafamda*²⁴⁰” tereddütleri ile yeni tartışma ve eleştirilere gebe olan görevinin başına geçmiştir.

Çokça tartışılan bir diğer konu genişletilmiş Cumhurbaşkanı yetkileri olmuştur. Anayasa hazırlanırken el atılan yetki konusunda aslında yürütmenin güçsüzlüğü dikkate alınsa da, güçsüz yürütme erkinde güçlendirme daha çok Cumhurbaşkanının yetkilerinin genişlemesi yönünde yapılmıştır²⁴¹. Yürütme başlığı altında 101.maddede düzenlenen Cumhurbaşkanının görev ve yetkileri yasama, yürütme ve yargı alanlarında olmak üzere üçe ayrılarak detaylandırılmıştır²⁴².

Yasamaya ilişkin görev ve yetkileri arasında yer bulan; *Başbakanın teklifi üzerine bakanları atamak ve görevlerine son vermek*²⁴³ konusunda oldukça faal davranmıştır. Cumhurbaşkanı Evren, 4 Ocak 1984 tarihinde yapılan ilk Bakanlar Kurulu toplantısındaki: “... *Ulus Hükümetinin üst kademe yöneticileri arasında*

²³⁸ Doğan, *Dar*, s. 10.

²³⁹ Rıdvan Akın, *Gaziden Günümüze Cumhurbaşkanlığı (1923-2007)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009 s.99-100.

²⁴⁰ Birand, *12 Eylül Belgeseli 9. Bölüm*.

²⁴¹ Mümtaz Soysal-Fazıl Sağlam, “Türkiye’de Anayasalar”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul, 1995, s.47.

²⁴² RG.9.11.1982/17863.

²⁴³ RG.9.11.1982/17863.

yaptığı atamalarda muhakkak benim onayım vardır veya benim ikazım üzerine o atama yapılmamıştır. Bunların arasında çok yakın çalışacağınız kişileri değiştirmek isteyebilirsiniz. Hakkınızdır da. Ama kararnameyi bana göndermeden, usulen bana bilgi verilmesi gerekmez miydi? (Bazı Bakanlıklardan böyle kararnameler gelmişti.) Eğer bizim vaktiyle görevden aldıklarımızı tekrar göreve getirmek isterseniz şimdiden söylüyorum kararnameyi imzalamam...²⁴⁴” sözleri ile daha yolun başında işleyişin nasıl olacağını iktidara açıkça söylemiştir.

Cumhurbaşkanı irtica, yolsuzluk veya çeşitli konuları gerekçe göstererek kabineye ve iktidarın işleyişine yaptığı müdahalelerde, irtica iddiaları ilk sırayı almıştır. Cumhurbaşkanı olarak Başbakan’dan gerekli gördüğünde kabinede bazı değişiklikler yapmasını istemiş ve isim de önermiştir. Cumhurbaşkanı Evren’in Başbakan ile yaptığı haftalık görüşmelerde bu yönde değerlendirmeler ve öneriler dışında, bizzat bakanlarla da bu yönde görüşmeler yaptığı Cumhurbaşkanı Evren’in anılarında yer almaktadır.

1982 Anayasasında Cumhurbaşkanı, yürütme organının diğer kanadı olan hükümetin aksine göreviyle ilgili işlemlerden sorumlu tutulmamıştır. Yani tüm kararları Başbakan ve Bakanlar Kurulu tarafından imzalandığından sorumluluk hükümete ait olmuştur. 1982 Anayasasında ise; *Cumhurbaşkanının, Anayasa ve diğer kanunlarda Başbakan ve ilgili bakanın imzalarına gerek olmaksızın tek başına yapabileceği işler* anayasaya girmiş ve bu işlemlerle ilgili olarak Cumhurbaşkanına herhangi bir sorumluluk yüklenmemiştir. Bu kararlara karşı yargı yolu da kapatılmıştır. Cumhurbaşkanına yargı yolunu açan tek suçlama olan vatana ihanetten yargılanması, Meclis üye tamsayısının en az üçte birinin teklifi üzerine, üye tamsayısının en az dörtte üçünün vereceği karara bağlanmıştır²⁴⁵.

²⁴⁴ Evren, *Anılar*, C.5, s.22-23.

²⁴⁵ RG.09.11.1982/17863. Alper Sedat Aslandaş, “Cumhurbaşkanlığı”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.11, İstanbul, 1995, s.188. Madde 125: “Cumhurbaşkanının tek başına yapacağı işlemler ile Yüksek Askeri Şuranın kararları yargı denetimi dışındadır.” Madde 105: “Cumhurbaşkanının resen imzaladığı kararlar ve emirler aleyhine Anayasa Mahkemesi dâhil, yargı mercilerine başvurulamaz.”

1982 Anayasasında Cumhurbaşkanı ve Bakanlar Kurulu olarak iki başlı düzenlenen yürütme erkinin görev ve yetkileri olağan dönemler için ayrı ayrı olarak düzenlenmiş olsa da, olağanüstü dönemler için farklı bir uygulama öngörülmüştür. Anayasanın 91, 119 ve 120. maddelerinde düzenlenen hükme göre, Sıkıyönetim ve olağanüstü hallerde, Bakanlar Kurulu'nun Cumhurbaşkanının Başkanlığında toplanması kararlaştırılmıştır. Böylece olağan dönemlerde ön plana çıkan Bakanlar Kurulu aksine, olağanüstü dönemlerde Cumhurbaşkanının ön plana çıkması planlanmıştır²⁴⁶.

Cumhurbaşkanlığı döneminde böyle durumla karşılaşılmasa da, makam itibarı ile sivil yönetici sınıfına giren Cumhurbaşkanlığı makamındaki Evren geldiği yeri unutmamış, yürütme erkindeki ağırlığını korumuştur. Görevi boyunca darbenin haklılığına yönelik savunmasını yaparak, her fırsatta askeri, demokrasinin koruyucusu ve kurtarıcı olarak betimlemiştir. Bu tavırları, onun Cumhurbaşkanlığı görev ve yetkilerini aştığı eleştirilerini getirse de, Evren görevi boyunca Cumhurbaşkanlığı makamının eski kalıplarını kırmaya çalışmış, her alanda daha görünür bir Cumhurbaşkanı olmaya çalışmış ve bunu büyük ölçüde başarmıştır. Görev süresi boyunca hükümet ile ters düştüğü anlar olsa da, genel olarak sürtüşmelerden büyük siyasi krizler doğmamıştır. Süreçte büyük ölçüde Başbakan Özal'ın çatışmadan kaçınan üslubu ve Cumhurbaşkanını kışkırtmadan yapmak istediği şeyi usulünce yapması etkili olmuştur.

1970'lerin siyasi krizlerini tekrar yaşamamak adına, Cumhurbaşkanı'na Türkiye Büyük Millet Meclisi seçimlerinin yenilenmesine karar verme yetkisi tanınmıştır. Cumhurbaşkanının bu yetkisini; Bakanlar Kurulunun güvenoyunu alamaması, güvensizlik oyuyla düşürülmesi, kırk beş gün içinde yeni Bakanlar Kurulu'nun kurulamaması veya kurulduğu halde güvenoyu alamaması, Başbakanın güvensizlik oyu ile düşürülmeden istifa etmesi üzerine kırk beş gün içinde veya yeni seçilen Türkiye Büyük Millet Meclisinde Başkanlık Divanı seçimin den sonra yine

²⁴⁶ Necmi Yüzbaşıoğlu, "1982 Anayasası", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.11, İstanbul, 1995, s.33-34. RG.09.11.1982/17863.

kırk beş gün içinde Bakanlar Kurulunun kurulamaması hallerinde de Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanına danışarak kullanması Anayasa da yer bulmuştur²⁴⁷.

A.2.3.Mili Güvenlik Konseyi/Cumhurbaşkanlığı Konseyi

Darbeyi takip eden günlerde Mili Güvenlik Konseyinin 4 Numaralı Bildirisi ile Milli Güvenlik Konseyi'nin teşkilatı açıklanmıştır. Genelkurmay Başkanı Orgeneral Kenan Evren Başkan olurken, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Nurettin Ersin, Hava Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Tahsin Şahinkaya, Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Nejat Tümer, Jandarma Genel Komutanı Orgeneral Sedat Celasun üyeler olarak açıklanmıştır. Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliğine Orgeneral Haydar Saltık atanmıştır²⁴⁸.

12 Eylül darbesinin hemen ardından ülkenin kaderini eline alan; Genelkurmay Başkanı, üç kuvvet komutanı ve Jandarma Genel Komutanı'ndan oluşan Milli Güvenlik Konseyi ara rejim boyunca her alanda karar verme ve bunu yasalaştırma görevlerini yerine getirmiştir. 6 Kasım seçimleri ile yönetimde sivil iktidar değişimi yaşansa da MGK anayasanın geçici 2.maddesinde de belirtildiği gibi, *Türkiye Büyük Millet Meclisi toplanıp göreve başladıktan sonra altı yıllık bir süre için Cumhurbaşkanlığı Konseyi haline dönüşmüş ve Millî Güvenlik Konseyi Üyeleri, Cumhurbaşkanlığı Konseyi Üyesi sıfatını almışlardır*²⁴⁹.

Konsey bu değişime girmeden önce yaptığı son toplantısında, 12 Eylül döneminde alınan kararlar ve bu karar alıcılar hakkında kötü beyanda bulunmayı yasak eden son yasayı kabul ederek²⁵⁰ 12 Eylül dönemindeki faaliyetlerine yargı yolunu kapatmış yani kendilerini garantiye almışlardır.

12 Eylül sonrasına bakıldığında da, devlet protokolünde üst sıralara yerleşen, TBMM üyelerinin sahip olduğu özlük hakları ile dokunulmazlığa sahip olan Konsey'in görevleri; Cumhurbaşkanının istemesi halinde ülke ile ilgili iç ve dış

²⁴⁷ RG.9.11.1982/17863.

²⁴⁸ *Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi*, 19 Eylül 1980, B:1, O:1, C:1, s.15.

²⁴⁹ *Cumhurbaşkanlığı Arşivi: Kenan Arşivi*, Dolap No:7-1-9, Kutu No: 08. RG, 09.11.1982/17863.

²⁵⁰ MGK 12 Eylül 1980- 6 Aralık 1983 arası 669 yasa çıkarmıştır. Bu yasaların dağılımının konu başlıkları için bkz: *Milliyet*, 7 Aralık 1983, s.3. Evren, *Anılar*, C. 4, s.456-457.

konular ile kurum ve kuruluşlarla ilgili olarak inceleme yapıp görüş bildirmektir²⁵¹. Konseyin yetkileri Cumhurbaşkanının genişleyen yetkileriyle birleşince, Cumhurbaşkanlığı Konseyi'nin yürütme organı içinde ağırlıklı bir yer kazandığı iddiaları olsa da²⁵², bu iddiayı kanıtlayacak belgeler yoktur²⁵³. Konseyin kime karşı sorumlu olduğu Anayasa da açıkça belirtilmemişse de, Cumhurbaşkanı ile ortak çalışma alanları bu sorunun cevabını verir mahiyettedir. Cumhurbaşkanı Evren'in anılarından, Cumhurbaşkanlığı Konseyi'ne Cumhurbaşkanı'nın danışma kurulu olarak bakılsa yanlış olmaz. Çünkü Evren Cumhurbaşkanlığı süresinde kendisine gelen hemen her konuda, *Konsey üyesi arkadaşlar* dediği Cumhurbaşkanlığı Konseyi'ne danışarak kararlar almıştır.

Cumhurbaşkanlığı Konseyinin gerekliliği üzerine yapılan eleştirilere de 1 Mayıs 1988 tarihinde Rize'de halka hitaben yaptığı konuşmasından: *“Onların ne iş yapıp yapmadığını ben bilirim, bana karşı sorumludur. Çünkü ben görev veriyorum onlar görevi yerine getiriyorlar”*²⁵⁴ şeklinde cevap vermiştir.

1989 yılında Evren'in Cumhurbaşkanlığı süresinin dolması ile birlikte Anayasaya uygun olarak ortadan kalkan Konseyin gidişi, kamuoyunda ve basında pek yankı uyandırmasa da, emekliliklerindeki ayrıcalıkları finali iyi yaptıklarının göstergesi gibidir²⁵⁵.

²⁵¹ RG.9.11.1982/17863. *Anayasada yazılı temel hak ve hürriyetlere ve ödevlere, laiklik ilkesine, Atatürk inkılâplarının, milli güvenliğin ve kamu düzeninin korunmasına, Türkiye Radyo Televizyon Kurumuna, milletlerarası antlaşmalara, dış ülkelere silahlı kuvvet gönderilmesine ve yabancı kuvvetlerin Türkiye'ye kabulüne olağanüstü yönetime, sıkıyönetim ve savaş haline dair kanunlar ile Cumhurbaşkanınca gerekli görülen diğer kanunlar, Milletvekili genel seçimlerinin yenilenmesine, olağanüstü yönetim yetkisinin kullanılmasına ve alınacak tedbirlere, Türkiye Radyo Televizyon Kurumunun yönetim ve gözetimine, gençliğin yetiştirilmesine ve Diyanet İşlerinin düzenlenmesine ilişkin konular konseyin Cumhurbaşkanının istemesi halinde inceleyip görüş bildireceği konular arasında yer almıştır. (RG.9.11.1982/17863)*

²⁵² Mümtaz Soysal-Fazıl Sağlam, “Türkiye'de Anayasalar”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.1, İstanbul, 1995, s.50.

²⁵³ Hale, *Türkiye'de*, s.340.

²⁵⁴ *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri (9 Kasım 1987-9 Kasım 1988)*, T.B.M.M. Basımevi, Ankara, 1988, s.138.

²⁵⁵ Başbakan Özal haftalık görüşmelerinde Konsey üyelerinin görev süreleri dolduktan sonra da görevli iken oturdukları evlerde ömür boyu oturmalarını planladıklarını Cumhurbaşkanı'na iletse de o sadece maaş ve korunma durumlarının korunmasını istemiştir. (Evren, *Anılar*, C.6, s.449, Hale, *Türkiye'de*, s.340).

A.2.4.Milli Güvenlik Kurulu

“Devlet bağımsızlığı, ülke bütünlüğü ve millet egemenliğinin milli veya milletlerarası alanda gerçek ve yakın bir tehlikeye düştüğü zamanlarda, Anayasanın gösterdiği yetkili organ veya organlar tarafından devlet tüzel kişiliğinin korunması ve güvenlik altına alınması²⁵⁶ olarak tanımlanan Milli Güvenliğin korunması, devletler için her zaman öncelikli olmuştur. Devletler korunmasına büyük bir önem attıkları milli güvenlik politikaları gereği kurullar kurma yoluna gitmiştir. Dünyadaki ilk örneklerine II. Dünya Savaşı sonrası rastlanırken, Türkiye Cumhuriyeti’nde böyle bir kuruma ilk örnek olarak, bizzat Atatürk’ün talimatıyla kurulan *Yüksek Müdafaa Meclisi ve Umumi Kâtipliği*’ gösterilebilir. Bu tür kurumlarda amaç milli güvenliği korumak olsa da, Türkiye’de 1960 darbesinden sonra iktidara gelecek partilerin ülkeyi yeni bir kaos ortamına sürüklemesinin önüne geçmek amacıyla, 1961 Anayasasında düzenlenerek Milli Güvenlik Kurulu oluşturulmuştur²⁵⁷. Ülkenin bir kaos ve darbeye sürüklenmesini engellemeyi bir kuruma bağlamanın ne kadar yanlış olduğu, iç savaş boyutuna varan olaylar ve gelen darbe ile su yüzüne çıksa da, 12 Eylül sonrası gelen yönetimde de MGK fikrinden vazgeçmeyerek yapılan yeni bir düzenleme ile kurumun devamı sağlamıştır.

Kurulun 1961 Anayasasındaki görevi, *Milli güvenlik ile ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında yardımcılık etmek üzere, gerekli temel görüşleri Bakanlar Kuruluna bildirir*²⁵⁸ şeklinde düzenlense de Anayasada ki 1971 değişikliği ile kurula, *Millî Güvenlik Kurulu, millî güvenlik ile ilgili kararların alınmasında ve koordinasyonun sağlanmasında gerekli temel görüşleri Bakanlar*

²⁵⁶ Mustafa Erdoğan, Silahlı Kuvvetlerinin Türk Anayasa Düzeni İçindeki Yeri, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 45, Sayı 1, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ausbf/issue/3227/44954>, s.310, (04.09.2020).

²⁵⁷ Ömer Lütfi Taşcıoğlu, Milli Güvenlik Konsepti ve Milli Güvenliğin Türkiye ve Diğer Devletler Açısından Önemi, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 6, Sayı: 67, Mart 2018, s.294-296. Özdemir, *Rejim*, s.87-88,108. Milli Güvenlik Kurulu 1961 Anayasasının 111.maddesinde düzenlenmiştir. RG.20.07.1961/10859. 1961 Anayasasında Milli Güvenlik Konseyi’ne gelene kadar, 1922 tarihinde Harp Encümeni, 1933 tarihinde Milli Savunma Yüksek Kurulu bu işi görmüştür (Özdemir, s.90-95).

²⁵⁸ RG.20.07.1961/10859.

*Kuruluna tavsiye eder*²⁵⁹ görevi yüklenmiştir. 1982 Anayasasında Milli Güvenlik Kurulu, yürütme başlığı altında (Madde 118) düzenlenerek bir nevi askeri bürokrasiye sivil otorite karşısında özerklik ve ağırlık kazandırılmıştır²⁶⁰. Yani varlığı korunan kurulda, *Devletin millî güvenlik siyasetinin tayini, tespiti ve uygulanması ile ilgili kararların alınması ve gerekli koordinasyonun sağlanması konusundaki görüşlerini Bakanlar Kuruluna bildirir*²⁶¹ şeklinde düzenlemeye gidilmiştir. “Milli Güvenlik Kurulunun belirlediği görüşler dahilinde, Bakanlar Kurulu tarafından tespit edilen iç, dış ve savunma hareket tarzlarına ait esasları kapsayan siyaset” şeklinde tanımlanan milli güvenlik siyaseti de kurulun görüşlerinin bağlayıcılığına iyi bir örnek olmuştur²⁶².

Millî Güvenlik Kurulu, *Cumhurbaşkanı'nın başkanlığında Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Millî Savunma, İçişleri, Dışişleri Bakanları, Kara, Deniz, Hava Kuvvetleri Komutanları ve Jandarma Genel Komutanından*²⁶³ oluşturulmuştur. Asker üyelerin sayısal üstünlüğünün göze çarptığı kurula katılacak üyelere 1982 Anayasası ile ilk defa Jandarma Genel Komutanı eklenerek üye sayısı 5 sivil 5 asker olarak eşitlenmeye çalışılsa da, 1983-1989 arası siyasi hayatta Cumhurbaşkanı'nın asker kökenli olması dengeleri bozmuştur. Askerler lehine sağlanan bu sayısal üstünlük, alınan kararlarda askeri bir bakış açısını ön plana çıkarmıştır.

Oy kullanmaya yetkisi olmasa da kurulun bir diğer üyesi olan MGK Genel Sekreteri, MGK ile Bakanlar Kurulu arasında bir nevi koordinasyon merkezi olarak düşünülmüştür²⁶⁴. Millî Güvenlik Kurulu ve Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreterliği Kanunu'nda, *Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri Orgeneral/Oramiral Rütbesinde Silahlı Kuvvetler mensupları arasından Genelkurmay Başkanının inhası,*

²⁵⁹ RG.22.09.1971/13964.

²⁶⁰ Ümit Kardaş, (2004), *Askeri Gücün Anayasal Bir Yargı Alanı Yaratması ve Yürütme Erkini Etkin Bir Şekilde Kullanması*, Bir Parti, Bir Zümre Türkiye'de Ordu, Ahmet İnsel vd. (Der.), Birikim Yayınları, İstanbul: s. 296.

²⁶¹ RG.9.11.1982/17863.

²⁶² RG.9.11.1982/17863.

²⁶³ RG.9.11.1982/17883.

²⁶⁴ Özdemir, *Rejim*, s.117.

*Başbakanın teklifi üzerine Bakanlar Kurulu kararı ile atanır*²⁶⁵ şeklinde düzenlemiştir.

MGK, sahip olduğu yetkiler ile sorumsuz fakat yetkili bir devlet organı olarak parlamentonun üzerinde, politikacıların ve askerlerin tartışma, karar verme ve uygulamayı değerlendirme organı gibi çalışan bir üst kabine konumunu devam ettirmiştir²⁶⁶. MGK, sadece Anayasada kendisine tanınan sınırlarda politika üretmemiş, zaman zaman bunun dışına da çıkmıştır. ANAP iktidarları dönemleri ve daha sonra da, sınırlarını aşan konularda bile siyaset üretmiştir. Örneğin, Erzurum Atatürk Üniversitesi bahçesine dikilecek ağaçlardan, TRT'nin yayın saatleri ve programlarının kapsamına; ülkenin doğu ve güneydoğu bölgesinde özel bir yer tutan hayvancılık ve hayvan ihracatı konusu gibi pek çok konuda politika üretmede kendisini yetkili görmüştür. MGK'nın tüm sıkıyönetim ve olağanüstü hal dönemlerinde, Bakanlar Kurulu'na ilettiği tavsiye niteliğinde kararlarının yargısal denetim yolunun kapalı olması, kurulu ülkedeki tüm siyasi kurumlar içinde ayrı bir yere koymuştur. Bunların dışında milli güvenlik kavramının dış düşmanlar yanında iç düşmanları da kapsaması, MGK'nın yetki alanını genişletmiş ve kurulu iyiden iyiye politikanın içine sokmuştur²⁶⁷. 1960 darbesi sonrası sivil siyasete duyulan güvensizliğin bir ürünü olan MGK, zamanla güvenmediği siyasileri yönlendirme yoluna gitmiş, bu durum ise Türkiye demokrasisinin evrensel demokratik teamüllere ulaşmasının önündeki en önemli sorunlardan birisi olmuştur.

A.2.5.Yüksek Askeri Şura

Genelkurmay Başkanlığı'nın yardımcı kuruluşu olan Yüksek Askeri Şura sadece barış zamanlarında görev yapması planlanarak, 17 Temmuz 1972 tarih ve

²⁶⁵ *Cumhurbaşkanlığı Kenan Evren Arşivi*, Dolap No: 7-5-17, Kutu no: 18/9, Dosya No:1, Fihrist no: 1-2.

²⁶⁶ Özdemir, "Milli Güvenlik Kurulu", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.11, İstanbul, 1995, s.58.

²⁶⁷ Gemalmaz, "12 Eylül Rejimi", s.998.

1612 Numaralı Kanun ile kurulmuştur. Tek sivil üyesinin Başbakan olduğu Yüksek Askerî Şura da, 12 Eylül darbesinden nasibini alarak değişime uğramıştır²⁶⁸.

12 Eylül darbesinden sonra 2317 sayılı kanun ile 1612 Sayılı *Yüksek Askerî Şura'nın Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanuna* geçici bir madde eklenmiştir. 1612 sayılı kanunda Yüksek Askerî Şura'nın Başkan ve üyelerinin sayıldığı 2.madde yürürlükten kaldırılmıştır. Yürürlüğe konan bu geçici madde ile: Milli Güvenlik Konseyi'nin devamı süresince; Yüksek Askerî Şura'nın Başkanı; Devlet Başkanı, Genelkurmay ve Millî Güvenlik Konseyi Başkanı olarak değiştirilmiştir. Şura üyeleri olarak da: Kara Kuvvetleri Komutanı, Hava Kuvvetleri Komutanı, Deniz Kuvvetleri Komutanı, Jandarma Genel Komutanı, Başbakan, Millî Savunma Bakanı, Donanma Komutanı ile Silahlı Kuvvetler kadrolarında bulunan orgeneral ve oramiraller olması karara bağlanmıştır²⁶⁹. Yüksek Askerî Şuranın kararları yargı denetimi dışında bırakılmıştır²⁷⁰.

A.2.6. Devlet Denetleme Kurulu

1982 Anayasası öncesindeki anayasalarda olmayan Devlet Denetleme Kurulu, *yönetimin hukuka uygun, düzenli ve verimli bir şekilde yürütülmesinin ve geliştirilmesinin sağlanması amacı ile* Devlet Başkanlığı'na (1983 tarihinde Cumhurbaşkanı olarak değiştirilmiştir) bağlı ve Devlet Başkanı'na karşı sorumlu olmak üzere 1 Nisan 1981 tarihinde kurulmuştur. Bu kurumun başkanı ve üyeleri Devlet Başkanı tarafından seçilirken, Devlet Başkanı'nın izni ile TSK dışındaki tüm kamu kurum ve kuruluşlarında inceleme, denetleme ve araştırma yapabilmesi

²⁶⁸ Mustafa Erdoğan, Silahlı Kuvvetlerinin Türk Anayasa Düzeni İçindeki Yeri, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 45, Sayı 1, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ausbf/issue/3227/44954>, s.324, (04.09.2020). 1612 sayılı kanunun 2.maddesi gereği Yüksek Askerî Şura'nın Başkan ve üyeleri: *Başbakan, Genelkurmay Başkanı, Millî Savunma Bakanı, Kuvvet Komutanları, Ordu Komutanları (Deniz ve Hava Kuvvetlerinde eşit komutanlar), Millî Güvenlik Kurulu Genel Sekreteri, Donanma Komutanı ile Yüksek Askerî Şura üyeliğine atanan orgeneral ve oramiraller* olarak belirlenmiştir. Jandarma Genel Komutanlığı ile ilgili konularda, Jandarma Genel Komutanının da üye olarak Yüksek Askerî Şura toplantılarına katılması kararlaştırılmıştır (RG.26.07.1972/14257).

²⁶⁹ RG.18.10.1980/17139.

²⁷⁰ RG.09.11.1982/17883.

yetkisiyle donatılmıştır²⁷¹. Doğrudan Cumhurbaşkanının atayacağı kişilerden oluşan Devlet Denetleme Kurulu, Cumhurbaşkanına tanınan “Devlet organlarının çalışmalarını gözetme” temel misyonunun başlıca araçlarından birisi olarak kurgulanmıştır²⁷².

Kurul, Devlet Başkanı’nın izni ile her hangi bir kurum hakkında yaptığı inceleme sonucunu Devlet Başkanı’na rapor halinde sunar ve Devlet Başkanı’nın onayı da alındıktan sonra gereği yapılmak üzere ilgili kurum veya kuruluşa rapor halinde iletilir²⁷³ şeklinde düzenlenmiştir. Kurulda gizli olarak yapılan çalışmalar ile ilgili olarak Devlet Başkanı, Devlet Başkanlığı Genel Sekreteri ile Kurul veya Komisyon Başkanı dışında hiç kimseye açıklamalarda bulunulması esası belirlenmiştir²⁷⁴.

Anavatan Partisi bu mekanizmalar gölgesinde iktidarı devraldıktan sonra iktidarın devrinin beklenenden geç olması dolayısıyla, askeri yönetimin iktidarı devredip devretmeyeceğine yönelik kaygılar olmuştur.

Cumhurbaşkanı Evren bu gecikmeyi: “Çünkü Anayasa öyle. Evvela 10 gün içerisinde seçim neticeleri bitecek. Ondan sonra Meclis toplanacak. Meclis başkanını seçecek. Meclis Divanı kurulacak, ondan sonra hükümet kurulacak. Ben bunu o zaman da izah ettim. Ben ona başbakanlığı vermişim, niye bekleyeyim. Ama anayasal zorunluluktan dolayı bekliyoruz. Çünkü Meclis göreve başlamadan nasıl bir insana başbakanlık verebilirsiniz? Programı okuyacak. Kime karşı? Meclis yok ortada. Onun için Meclis’in başkanının seçilmesi lazım, Meclis Divanı kurulması lazım. Ondan sonra hükümet kurulacak ve programını okuyacak. İşte bir 20 gün mü, 25 gün mü ne bir zaman geçti. Gecikmenin sebebi budur²⁷⁵...” şeklinde açıklamıştır.

²⁷¹ RG.03.04.1981/17299. Anayasanın 108.maddesinde düzenlenen Devlet Denetleme Kurulunun görevleri, Cumhurbaşkanının isteği üzerine, tüm kamu kurum ve kuruluşlarında ve sermayesinin yarısından fazlasına bu kurum ve kuruluşların katıldığı her türlü kuruluştaki kamu kurumu niteliğinde olan meslek kuruluşlarında, her düzeydeki işçi ve İşveren meslek kuruluşlarında, kamuya yararlı derneklerle vakıflarda, her türlü inceleme, araştırma ve denetlemeleri yapmak olarak belirlenmiştir (RG.9.11.1982/17863).

²⁷² Gemalmaz, “12 Eylül Rejimi”, s.997.

²⁷³ RG.03.04.1981/17299.

²⁷⁴ RG.5.11.1981/17505.

²⁷⁵ Birand-Yalçın, *The Özal*, s.198-199.

Cumhurbaşkanı'nın da açıkladığı gibi iktidarın geç devredilmesinin yasal dayanağı Anayasanın, geçici 15. maddesi ile: *12 Eylül 1980 tarihinden, ilk genel seçimler sonucu toplanacak Türkiye Büyük Millet Meclisinin Başkanlık Divanı oluşturuncaya kadar geçecek süre içinde, yasama ve yürütme yetkilerini Türk milleti adına kullanan, 2356 sayılı Kanunla kurulu Milli Güvenlik Konseyinin, bu Konseyin yönetimi döneminde kurulmuş hükümetlerin, 2485 sayılı Kurucu Meclis Hakkında Kanunla görev ifa eden Danışma Meclisinin her türlü karar ve tasarruflarından dolayı haklarında cezai, mail veya hukuki sorumluluk iddiası ileri sürülemez ve bu maksatla herhangi bir yargı merciine başvurulamaz. Bu karar ve tasarrufların idarece veya yetkili kılınmış organ, merci ve görevlilerce uygulanmasından dolayı, karar alanlar, tasarrufta bulunanlar ve uygulayanlar hakkında da yukarıdaki fıkra hükümleri uygulanır. Bu dönem içinde çıkarılan kanunlar, kanun hükmünde kararnameler ile 2324 sayılı Anayasa Düzem Hakkında Kanun uyarınca alınan karar ve tasarrufların Anayasaya aykırılığı iddia edilemez*²⁷⁶ şeklinde sağlanmış ve günü geldiğinde de uygulamaya konmuştur.

Fakat bu anayasal gerekliliğin Özal'daki karşılığı; Ulusu Meclis Başkanı olmadan hükümeti kurma görevi alamazsınız, ona göre davranın şeklinde olmuştur. Başbakan olarak Özal'ın bu durum karşısındaki görüşü ise, Meclis Başkanı çoğunluğa sahip olan partiden yani ANAP içinden seçilmeliydi. Bu hükümet krizini aşmaya yardımcı olan ise Adnan Başer Kafaoğlu'nun anayasayı kaynak göstererek yaptığı: *“Ulus Başbakandır ve şimdi Başkan olması ve istifa etmesi mümkün değildir*²⁷⁷ yorumu olmuştur.

Bu kriz atlatıldıktan sonra, 24 Kasım 1983 tarihinde TBMM toplanarak vekiller yemin etmiş, 4 Aralık 1983 tarihinde de Meclis Başkanı seçilerek, iki gün sonra Başkanlık Divanı oluşturulmuştur²⁷⁸. 6 Aralık'ta Başkanlık Divanı seçilmesiyle birlikte Milli Güvenlik Konseyi Cumhurbaşkanlığı Konseyine dönüşürken,

²⁷⁶ RG.9.11.1982/17863.

²⁷⁷ Gökmen, *Özal Sendromu*, s.103-104.

²⁷⁸ *TBMM Tutanak Dergisi*, 4 Aralık 1983- 6 Aralık 1983, B:2 ve 4, O:1, C:1, s.22-23. Türkiye Büyük Millet Meclisinin Başkanlık Divanı, Meclis üyeleri arasından seçilen Meclis Başkanı, Başkanvekilleri, Kâtip üyeler ve İdare Amirlerinden oluşur. (RG.9.11.1982/17863)

Anayasaya göre Anayasa Düzeni Hakkında Kanun, Milli Güvenlik Konseyi Hakkında Kanun ve Kurucu Meclis Hakkındaki Kanun yürürlükten kalkmış²⁷⁹ ve 7 Aralık 1983 tarihinde Evren Özal'a hükümeti kurma görevini vermiştir²⁸⁰.

Kenan Evren hükümeti kurma görevini Turgut Özal'a verdikten sonra, Bakanlar Kurulu çalışmaları yürütülürken Genel Sekreter Sedat Güneral Paşa ile müzakere halinde olunmasını istemiştir²⁸¹. Özal'da bu haber üzerine köşkten bir randevu talebinde bulunmuş ve Güneral Paşa'dan aldığı randevu ile onunla görüşmeye gitmiştir. Görüşmeye tanık olan Halil Şıvgın görüşmeyi şöyle aktarır: *“Sedat Paşa'nın odasına girdiğimizde buz gibi bir hava esiyordu. Şaşırmıştık. Paşa karşısına gelen bir partinin genel başkanı ve geleceğin başbakanı değil de daire başkanymış gibi bir tutum içindeydi. Söyleşi tatsız bir hava içinde geçti...”* ANAP'ın üst düzey yöneticileri, bu olaya tepkisini Güneral Paşa'ya yazılacak bir mektupla gösterilmesine karar vererek 3 maddelik şu mektup yazılmıştır.

1.Biz bir program hazırlayarak halkın huzuruna çıktık.

2.Halk bizi iktidara getirdi.

3.Halka olan taahhüdlerimizi yerine getirmek zorundayız. Bunları yerine getirmezsek, halkı kandırmış durumuna düşeriz. Bu da bizim siyaset anlayışımıza uygun değildir. Bu nedenle önümüze engeller koymayınız. Mutlaka sizin dedikleriniz olacaksa o zaman biz hükümeti kurmaktan vazgeçeriz, emaneti de halka iade ederiz. Hazırlanan bu mektubun Çankaya'ya götürülmesi işini üstlenen Halil Şıvgın randevu alarak mektubu Güneral Paşa'ya götürmüştür. Mektubu okuyan Güneral Paşa'nın tepkisi, dalgamı geçiyorsunuz, şeklinde olunca, Şıvgın: *“ Ne dalgası Paşam? Mektup açık ve net, bundan sonrasını sayın devlet başkanıyla müzakere edersiniz. Sizin davranışlarınız karşısında biz de görüşlerimizi bildiriyoruz”* şeklinde cevap vermiştir²⁸². Nihayetinde seçimden sonraki ikinci kriz de böyle aşılarak 24 Aralık

²⁷⁹ Milliyet, 6 Aralık 1983, s.1,7.

²⁸⁰ Evren, *Anılar*, C.4, s.464.

²⁸¹ Barlas, *Turgut Özal'ın Anıları*, s.56.

²⁸² Tokatlı, *Kırmızı*, s.39-41.

1983 tarihinde mecliste yapılan güven oylamasında, Bakanlar Kurulu 399 vekilden 213'ünün oyunu almıştır²⁸³.

Özal tek başına iktidarı kazanmış olsa da: “Unutmayalım ki, o günkü devre, bu gün gibi değil. Bakanlar Kurulu askerler tarafından inceleniyor. Askeri yönetimden yarı çıkmışız sıkıyönetim devam ediyor. Sıkıyönetimin idaresi hükümette değil Genelkurmay’da...”²⁸⁴, sözleri ile askerinin yönetimdeki ağırlığını açıklamaya çalışmıştır. Başbakan Özal’ın iddiasının aksine, dönemin Genelkurmay Başkanı Necdet Üruğ’da: “hedefim, orduyu kışlasına çekmek, siyasetle ilgimiz yok”²⁸⁵ açıklamasını yapmıştır. Asker yönetime müdahil mi değil mi ya da ilerleyen dönemde asker yönetimin ve siyasetin neresinde olacak tartışmaları sürse de, iktidarı döneminde Başbakan Özal’dan beklenti sadece askerinin yönetimdeki yerini belirlemek olmamıştır. Bir Başbakan olarak ona, *Huzur ve güven ortamının devamını sağlamak, enflasyonu aşağı çekmek, bölgelerarası gelişmişlik farklarını asgariye indirmek, işsizliğin çözümünü sağlayacak tedbirlere öncelik tanımak, orta direği güçlendirmek, daha kullanışlı ve ekonomik konutların yapılmasını teşvik etmek, bürokratik işlemlerin azaltılması için yetki kanunu çıkarmak*²⁸⁶ görevleri de yüklenmiştir.

Aslında tüm yaşananlar; George Orwell’in 1984 adlı eserindeki, “*Büyük birader sizi gözetliyor*”²⁸⁷ durumu ile benzerlikler içermektedir. Anavatan Partisi iktidarı büyük birader olan askerinin ara rejimde kurduğu düzenin gözetimi altında yönetimi devralarak sivil siyaseti yönetmeye başlamıştır.

²⁸³ TBMM Tutanak Dergisi, 24 Aralık 1983, B:12, O:1, C:1, s.140-146.

²⁸⁴ Barlas, *Turgut Özal’ın Anıları*, s.55.

²⁸⁵ Yavuz Donat, *Yavuz Donat’ın Vitrininden 3 (1983-1987)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, s.88.

²⁸⁶ *Milliyet*, 8 Aralık 1983, s.6.

²⁸⁷ Hikmet Özdemir, *Rejim ve Asker*, Afa Yayınları, İstanbul, 1989, s.12.

B.İrtica ve Ordu

*Yeniye karşı direnip eskiye dönmek isteme, gericilik*²⁸⁸ anlamında olan irtica, diğer İslam ülkelerinin aksine laikliği sürekli vurgulanan Türkiye Cumhuriyeti için kurulduğu günden beri en önemli tehditlerden biri olmuştur. Bu yönde girişimi olan ya da girişimi olduğu sanılan kişi veya olaylar caydırıcı yaptırımlar ile karşılaşmıştır. Yeni devlet için tehdit olarak algılanan irticanın karşısında, irtica savar olarak düşünülebilecek, devletin kuruluşundaki en temel dinamik olan laiklik²⁸⁹ esas alınmıştır.

Atatürk ilke ve inkılâplarında da yer alan, halkı dönüştürmek için yapılan reformlarında ana hareket noktası olan laiklik, 1922-1924 yıllarında saltanatın kaldırılması, Cumhuriyetin ilanı, Şeyhülislamlık ile birlikte Hilafetin, Şer'i-ye ve Evkaf Vekâletinin kaldırılması ve 1928 yılında İslam'ın devlet dini olmaktan çıkarılması ile devleti şekillendirmede yerini sağlamlaştırmıştır. Fakat bu dönüşümün toplumun belli kesimlerinde oluşturduğu muhalefet, Milli Şef İsmet İnönü döneminde de giderek artmıştır. Demokrat Parti (7 Ocak 1946) ve onun içindeki muhaliflerin kurduğu Millet Partisi (20 Temmuz 1948), din hürriyetini ve dinin günlük politika dışında kişinin kendi maneviyatında yaşanması gerektiğini savunmuştur. Partilerin bu görüşünün halktan olumlu tepki alacağını anlaşılmaması üzerine CHP bunun kendi hanesine eksi puan olarak döneceğini görerek harekete geçmiştir²⁹⁰.

Aslında yeni kurulan partilerin kapatılma korkusu ile dini bir vicdan meselesi olarak gördüklerini açıklamasına rağmen, CHP iktidarı karşı bir atılım olur umuduyla, 1947 yılından itibaren dini siyaset sahnesine indirmiştir. CHP, ilk hamle

²⁸⁸ İlhan Ayverdi, Ahmet Topaloğlu, *Kubbealtı Lügatı Türkçe Sözlük*, Kubbealtı, İstanbul, 2007, s.511.

²⁸⁹ Dünya, devlet ve din işlerinin ayrılığı, laisizizm. Laik, dünya işlerini ve devlet yönetimini dinden ayrı tutan dünya işlerine dini otoriteyi karıştırmayan kimse veya düşünce. Ayverdi-Topaloğlu, *Türkçe Sözlük*, s.677. Türkçüğün önde gelen ideologlarından Ziya Gökalp'ın Fransızca olan laik deyimini anlatmak için, dinsiz anlamına gelen "la-dini" sözcüğünü seçmesi laikliğin talihsizliğinin başlangıcı olmuştur. Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, Çev. Metin Kırıatlı, TTK Yayınları, Ankara, 1988, s.399.

²⁹⁰ Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller)*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013, s.256-358.

olarak işe partisinin programında bulunan, “*dini düşünceleri dünya işlerinden ve siyasetten ayrı tutma*” maddesindeki “siyaset” sözcüğünü çıkarmakla başlamıştır. Laikliğe bu denli bağlı olan CHP yöneticileri bu hamleleri niçin yaptıklarına dair; devrimler artık yerleşmiştir, halk olgunlaşmıştır ve çok partili bir rejimde halkın isteklerini göz ardı edemezdik savunmasını yapmıştır²⁹¹. Artık siyasette yeni bir yol ayırımına girildiğinin farkında olan CHP iktidarı, bu hamleleri ile o günün muhalefetini alt etmek istemiştir.

CHP benimsediği bu politikasını hayata geçirmek için ilk somut adımını eğitim alanında atarak, 1949’da okullara seçmeli din dersinin konulmasına müsaade etmiş, Ankara İlahiyat Fakültesini açmış ve 1950’de İmam Hatip Kurslarının okullara dönüştürülmesinin de önünü açmıştır. CHP iktidarı bu yöndeki politikalarına sosyal alanda da devam ederek, 1948’de Hacca gidecekler devlet tarafından döviz sağlanmış, bazı türbelerin açılmasına da izin vermiştir. CHP’nin bu açılımları, kuruluş ideolojilerinde bu türlü amaçlar barındırmayan yeni muhalif partilere kapatılma korkusu ile atamadıkları adımlar ve savunamadıkları fikirler için cesaret vermiştir²⁹².

CHP’nin bu atılımlarına karşın, Demokrat Parti programına, dini söylemi siyasete alet etmeyeceğine dair teminat mahiyetinde maddeler ekleyerek²⁹³ iktidarının ilk yıllarında Atatürkçü çizgiden ayrılmayacağını garantisi olarak görülecek girişimlerde bulunmuştur. 24 Temmuz 1951 tarihinde çıkarılan, “Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında Kanun²⁹⁴” ve 1953 yılında yapımı biten

²⁹¹ Murat Karataş, “Bir Medcezir Manzarası: Türkiye’de Laiklik (1928-1948)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.42, Kasım 2008, s.296. Sezen Karabulut, “Din-Siyaset İlişkisi Temelinde Türk Siyaseti: Demokrat Parti (DP) Dönemi Din-Siyaset İlişkisi (Uygulamalar, Söylemler, Muhalefet, 1950-1960)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIX/38, 2019 Bahar, s.226.

²⁹² Karataş, Bir Medcezir, s.297.

²⁹³ Karabulut, Din-Siyaset İlişkisi, s.227-228. “*Partimiz, laikliği, devletin din ile hiçbir ilgisinin bulunmaması ve hiçbir din düşüncesinin kanunların tanzim ve tatbikinde müessir olmaması manasında anlar; din hürriyetini diğer hürriyetler gibi, insanlığın mukaddes haklarından tanır. Dinin siyaset olarak kullanılmasına, devlet işlerine karıştırılmasına, başka dinler aleyhine propaganda vasıtası yapılarak yurtdaşlar arasındaki sevgi ve tesanütü bozmasına, serbest tefekküre karşı taassup duygularını harekete getirmesine asla müsamaha olunmamalıdır.*”

²⁹⁴ RG.31.07.1951/7872.

Anıtkabir’e Mustafa Kemal’in naaşının taşınması DP iktidarının Atatürk politikası için iyi birer giriş olmuştur.

Fakat bunların öncesinde DP’nin iktidarının ilk ayında Türkçe ezan uygulanmasını kaldırmak için yaptığı girişim, 16 Haziran 1950 tarihinde tüm meclisin oyları ile kabul edilmesine rağmen, bu hareketi DP’nin geçmişi tasfiye yolunda attığı bir adım olarak görülmüştür. İlk girişimini tüm meclisin oluru ile hayata geçirirse de, iktidarının devamında irticai faaliyet kapsamına girecek söylem ve hareketleri ile laik çevrelerin tepkisini çekmiş ve sonunu hazırlayacak yollara girmiştir²⁹⁵. Bunların dışında varlığını kabul ettiği tarikatların oylarını almak için 1954 ve 1957 seçimlerinde Nurcuların desteğini alması da bu tür örgütlerin meşrulaşmasının önünü açtığı²⁹⁶ görüşüne güçlü bir delil sayılmıştır. Ülkedeki diğer yenilikler gibi dini alandaki bu girişimler, siyasilerin oy kaygısı ile popülist uygulamalarını arttırmıştır. Bu ortamı bir fırsat olarak görenler, iddia ettikleri mağduriyetin artık ortadan kalkmasının talebinden çok öteye giderek, zaten mağduriyetlerinin temeli olarak gördükleri reformları, hatta rejimi yargılamaya ve zayıflatmaya yönelik hareketlere yönelmişlerdir²⁹⁷.

CHP’nin içinden, onun siyasi felsefesinden yola çıkanların kurduğu DP, iktidarını muhaliflerini ezmek için bir araç olarak kullanması, kötü giden ekonomik durum, iktidarın anti demokratik uygulamalarında ısrarcı olması, orduyu “*kaybolan demokrasiyi geri getirmek*” iddiasıyla siyaset sahasına indirmiştir.

27 Mayıs darbesinin ardından yönetimi üstlenen Milli Birlik Komitesi ilan ettiği bildiri de: “*Hürriyetin, vicdanın hazinesi olan kutsal dinimizi, gerici siyasal eylemlerin aleti haline sokmaksızın, saf ve lekesiz kılmak, MBK’nin büyük*

²⁹⁵ Cem Eroğul, *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara 1990, s.58, 80-81.

²⁹⁶ Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin*, s.340.

²⁹⁷ Karpat, *Türk Demokrasi*, s.366.

amacıdır²⁹⁸” diyerek darbenin sebepleri arasında gösterilen irticai faaliyetler karşısında dine karşı yaklaşımını açıklamıştır.

1961 yılında yürürlüğe giren anayasada da, dinin siyaset sahnesinden ziyade kişilerin manevi dünyasındaki yeri ve kutsallığı vurgulansa da²⁹⁹ anayasasının getirdiği fikri hürriyet, milliyetçi, sosyalist ideolojiler yanında, İslamcı ideolojilerin gelişmesine de zemin hazırlamıştır³⁰⁰. Gelişen bu ideolojilere ses olacak partilerin siyaset sahnesine inmesi çok uzun sürmemiş, 1961 Anayasasının çoğulcu anlayışına uygun olarak yeni partiler kurulmaya başlamıştır. Kurulan bu partilerden olan Adalet Partisi, 15 Ekim 1961 genel seçimleri ile kurulan hükümette koalisyon ortağı olarak siyasete giriş yapmıştır. Parti lideri Gümüşpala 1964 Haziranında öldüğünde, liderliğe bir mühendis olan, mütevazı kişiliği ile kolay iletişime geçebilen yetenekleri ile sivrilmiş Süleyman Demirel gelmiştir³⁰¹.

1961 seçimlerinde koalisyon ortağı olan AP, yeni lideri ile girdiği ilk seçim olan 10 Ekim 1965 seçimlerinde aldığı %52,9 oy³⁰² ile tek başına iktidar olmuştur. DP’nin devamı olma iddiası ile ortaya çıkan AP; sanayiciler, küçük tüccar, esnaf, köylü, büyük toprak sahibi, dinciler, Batıcı liberallerden gördüğü desteği, yaptığı atılımlar, siyasi söylemleri ve dini çevrelere yakınlığı ile yitirmemeye çalışmıştır³⁰³. Başbakan Demirel’in İslami gruplarla uzlaşmaya istekli davranışları dine yönelik sert resmi tutumun yumuşaması anlamına gelmiştir. Bunun somut kanıtı ise, hala

²⁹⁸ Sinan Ateş, “12 Eylül 1980 Darbesi ile 28 Şubat 1997 Darbesi Arasında Din-Siyaset İlişkileri ve Din Eğitimi Politikaları”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C.6, S.13, 13 Mayıs 2018, s.590.

²⁹⁹ RG.20.07.1961/10859.

³⁰⁰ İsmail Akyüz, Türkiye’de Uygulanan Din Politikaları İçin Bir Tipoloji Denemesi, *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, Ocak 2017, C. 5, S.1, s.151-152.

³⁰¹ Ahmad, *Bir Kimlik*, s.168. 15 Ekim 1961 seçimlerinde CHP:% 36,7, AP:%34,8, CKMP:%14, YTP:%13,7 oy alarak koalisyon hükümetini kurmuştur. <http://www.ysk.gov.tr/tr/1950-1977-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3007>, (22.08.2020).

³⁰² <http://www.ysk.gov.tr/tr/1950-1977-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3007>, (22.08.2020).

³⁰³ Ateş, 12 Eylül 1980 Darbesi, s.591. Zürcher, *Modernleşen*, s.364.

yürürlükte bulunan, "*İslam'ı siyasal amaçlarla kullanmayı*" yasaklayan yasanın var olmasına rağmen 1970 yılında Milli Nizam Partisi'nin kuruluşu olmuştur³⁰⁴.

İktidar olduktan sonra Başbakan Demirel "*kışla, okul ve camiye politika sokulmayacak*" garantisini verse de, oy kaygısı taşıyan her parti gibi AP ve Demirel'in de dine oy kaygısı ile yaklaşmasına sebep olmuştur. Bununla birlikte Başbakan Demirel'in siyasette dine dair; sert bir ayrımla dinin kamusal alandan dışlanması gerektiği ve kişinin dini inançlarına saygı duyulmasına dair olmak üzere ikili bir söylem geliştirdiği de ayrı bir gerçektir³⁰⁵. Demirel'in söylemleri, bu türlü ikilemler barındırsa da Mayıs 1968'de toplu olarak kılınan namazla başlayan "*İslami siyasal eylemcilik*" ya da bugünkü adıyla "*Siyasal İslam*" ideolojisi siyasi literatürde ifadesini bulmuştur. Siyasal İslam ideolojisinin liderini bulması ise Necmettin Erbakan'ın 1970 yılında Milli Nizam Partisi'ni kurması ile gerçekleşmiştir. Milli Nizam Partisi'nin kapatılmasının ardından Ekim 1972'de Milli Selamet Partisi'nin kurulması ve kuruluşundan bir yıl sonra girdiği ilk seçimde umulmadık bir başarı kazanarak hükümete ortak olması, İslâmcı aydınların politikleşmesini hızlandırmıştır. Siyasal İslam ideolojisi ile kurulan partiler kapatılmaya devam etse de Milli Görüş çerçevesinde parti kurma geleneği devam etmiştir³⁰⁶.

Zaten 1950'li yıllardan itibaren şehirlere göçen dindar köy ve kent halkının şehre uyum sağlamadaki zorlukları yanında, şehre birlikte götürdüğü yaşam tarzı için devletten bir takım beklentiler içine girmesi, onların sözcülüğünü yapacak, bu halk yığınlarının sorunlarına hâkim bir parti ihtiyacını doğurmuştur. Doğan bu ihtiyaçla birlikte bunu fırsat bilip siyasete giren muhafazakâr kesimin aşırıya varan istek ve

³⁰⁴ Elisabeth Özdalga, *Modern Türkiye'de Örtünme Sorunu Resmi Laiklik ve Popüler İslam*, (Çev. Yavuz Alagon), Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1998, s.54-55.

³⁰⁵ Fatma Selçuk Ülkü, *1965-1971 Döneminde Başbakan Demirel: Koşullar, Vaatler, İcraatlar*, https://www.researchgate.net/publication/273059414_Suleyman_Demirel, s.43-44, 45, (30.10.2020).

³⁰⁶ Findley, *Modern*, s.315. Ruşen Çakır, "Türkiye'de İslâmi Kültür ve Entelijensiya", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.12, İstanbul, 1995, s.407. 14 Ekim 1973 seçimlerinde: MSP aldığı %11,8 oy ile 48 vekil çıkarmıştır. CHP:%33,3; AP: %29,8; DP:%11,9; CGP:%5,3; MHP:%3,4 oy almıştır. <http://www.ysk.gov.tr/tr/1950-1977-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3007>, (22.08.2020).

eğilimleri yanında, hızla yükselen sol dalganın çarpışması, ülkeyi kargaşaya ve darbeye götürmekte geç kalmamıştır.

Askerin 12 Eylül sonrası kurduğu yeni düzende devlet aklı, toplumun başkaldıran ve sorun çıkaran değil, baş eğen itaatkâr insanlara dönüşmesinin yolunun, devletin tüm kademeleri ile İslâmileştirilmesi politikasından geçtiğini düşünmüştür. Bu düşünce ile hayata geçirilen yeni politikalar sebebiyle toplumdaki laik kesim, İslâmcılığın sistemli bir şekilde yükselişinin 12 Eylül askeri rejiminin politikalarıyla olduğunu iddia etmektedirler³⁰⁷. Bu iddialara dayanak ise Aydınlar Ocağı'nın görüşleri doğrultusunda hazırlanıp, 12 Eylül yönetiminin kurduğu Atatürk Yüksek Kurulunca kabul edilen ve 1983 yılında Devlet Planlama Teşkilatı tarafından yayınlanan “*Türk-İslam Sentezi Milli Kültür Planı*” olmuştur. Plana göre, aşırı sağ ve sol uçlara sapan Türk vatandaşlarını İslamiyet ile harmanlanmış Atatürkçülük ideolojisi çatısı altında birleştirmenin hedeflendiği iddia edilmiştir. Bu plan ile Türk vatandaşlarına yeniden İslamiyet'i öğretmeyi amaçlamanın yanında, laikliğin dinsizlik olmadığı, Mustafa Kemal'in dindar bir kişilik olduğu da öğretilmeye çalışılmıştır. Dinin bir ahlak sistemi ve toplumsal kurum olmaktan çok, bürokratik-otoriter devletin elindeki toplumsal denetim araçlarından biri olarak işletildiği bu sistemde din derslerinin zorunlu hale getirilmesi, Evren'in konuşmalarında dini motifler (ayet ve hadisler) kullanması³⁰⁸ aslında Evren'in hep vurguladığı o laik kişiliği ile pek uyuşmamaktadır. Evren ise mitinglerinde ayet ve hadis okumasının savunmasını, *Ben vatandaşı inandırmak için yapıyorum; bakın diyorum. Allah'ın gönderdiği ayet böyle söylüyor*³⁰⁹ diye yapsa da, laikliği Kuran'la savunduğu gerekçesiyle askerin de kendisinden nefret etmesine sebep olmuştur³¹⁰.

Ülkelerin iç politikaları dış politikalarından bağımsız düşünülemez. Askeri bir rejimin ve zor günlerin yaşandığı zamanlar söz konusu olduğunda dış politik

³⁰⁷ Ruşen Çakır, “İslâmcılar ve Sistem”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.13, İstanbul, 1995, s.1214-1215.

³⁰⁸ Kemal İnal, *Türkiye’de Ders Kitaplarında Demokratik ve Milliyetçi Değerler: 27 Mayıs ve 12 Eylül Dönemlerine İlişkin Bir İnceleme*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1998, s.121-122, 127.

³⁰⁹ Erbil Tuşalp, *Şeriat A.Ş.*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1994, s.120.

³¹⁰ Cemal, *Türkiye’nin Asker*, s.209-210.

gelişmeler, Türkiye için daha bir önemli hale gelmiştir. Darbenin ardından 12 Eylül sonrası ara rejimi ile özdeşleşmiş demokrasi ve hak zaafalarını sıkça dile getiren Avrupa karşısında, ABD'ye yakınlaşmak daha önemli ve gerekli bir hale gelmişken, ABD'nin Sovyet Rusya karşısında desteklediği “Yeşil Kuşak” stratejisiyle uyum içinde olmak için “Türk-İslam Sentezi”nin yükselttiği İslami hareketlere göz yummak iyi bir yol olarak görülmüştür³¹¹.

12 Eylül ara rejimi dönemine rastgelen İran-Irak savaşında Türkiye tarafsız kalsa da, komşuları arasında yaşanan bu savaştan dolayı ülkenin petrol sıkıntısı çekeceği ön görülmüştür. Bu sırada Dışişleri Bakanı İltis Türkmen, Suudi Arabistan'a giderek bir petrol anlaşması yapmıştır. Daha önceden petrol alınmak istenmesine rağmen Suudi Arabistan'ın o zaman satmadığı petrolü niçin sattığı çokça sorgulanmıştır. Türkiye petrolü para ile satın aldığını açıklasa da, 1 Aralık 1980 tarihinde İsrail ile ilişkilerin 2. kâtiplik düzeyine indirildiğinin açıklanması, Türkiye'nin çok düşük bir fiyata aldığı petrol karşılığında Suudi Arabistan'ın İslam dinini yaymak için yapacağı faaliyetlere göz yummayı taahhüt ettiği iddialarını getirmiştir. Evren, o sıralarda petrolün Suudi Arabistan'dan değil İran ve Irak'tan alındığını, savaş yüzünden alınamadığından Suudi Arabistan'dan ithal edildiğini söylemiştir³¹².

1960'lı yıllarda ilk kez Suudi Arabistan tarafından ortaya atılan İslam Birliği Türkiye tarafından soğuk karşılanırsa da, 1969 yılında Kudüs'te Al-Aksa Camii'nin yakılması üzerine Rabat'ta toplanan İslam Konferansı Teşkilatı'na Demirel Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı İhsan Sabri Çağlayangil'in katılması laik çevrelerde tereddütlerle karşılanmıştır. Topluluğun dini bir amaç gütmeyeceği, ekonomik ilişkilerin ön planda olduğu savunması yapılmıştır. Türkiye konferans toplantılarına temsilci gönderse de o dönemde topluluğa üye değildi. Türkiye 1975'te konferansa resmen katılsa da meclisin onaylamaması karşısında 12 Eylül darbesi yapılana kadar hukuki

³¹¹ Zürcher, *Modernleşen*, s.414. B. Oran, 1980-1990: *Batı Bloku Ekseninde Türkiye-2*, Oran B. (edt.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar* (1980-2001), C.2, (20-38), İstanbul, 2010,

³¹² Çetin Yetkin, “12 Sonrası ve İrtica: Laiklikten Ödün mü Verildi?”, *Milliyet*, 30 Nisan 1990, s.13.

üye olamamıştır. Çünkü 1975 yılında meclisin onaylamadığı bu antlaşma 1982 yılında onaylanmıştır. Anayasanın laiklik ilkesine ters düşen, İslam Fıkıh Akademisi, İslam Uluslararası Adalet Divanı, İslam İnsan Hakları Belgesi ve İslam Eğitim-Bilim ve Kültür Teşkilatlarına katılmamıştır. Türkiye laikliğe aykırı olduğu gerekçesiyle örgütün bu teşkilatlarına girmese de yöneltilen eleştirilere Evren, İKÖ'ye girmenin öteki İslam ülkelerine laikliği aşılama bakımından yararı olduğunu söylemiştir³¹³.

CIA eski Ortadoğu Direktörü ve Ulusal İstihbarat Konseyi Başkanlığı Yardımcısı Graham Fuller'in, İslam dünyasının entelektüel lideri olmak için, Türkiye'ye Kemalizm'in yerine İslam ve demokrasiyi harmanladığı bir ideoloji ile devam etmesi³¹⁴ önerisinin, bu politikaların devamında etkili olduğu iddia edilmiştir.

B.1.Anavatan Partisi İktidarı Döneminde İrtica Tartışmaları

Seçimlerle askeri rejimin yerini sivil hükümete bırakması sonrasında, irtica tartışmaları Başbakan Turgut Özal'da dâhil olmak üzere tüm yöneticileri saracak şekilde büyüyerek devam etmiştir. İrtica tartışmalarında sorumlunun kim ya da kimler olduğu konusunda üç cepheli bir suçlama furyası yaşanmaya başlamıştır. 12 Eylül rejiminin uygulamalarında katkısı olmasa da, kendi döneminde irtica diye yaftalanan durumlar karşısındaki tutumu, onu hem asker hem de laik kesim açısından hedef tahtasına yerleştirmeye yetmiştir. Bu suçlama furyasında laik kesimin eleştirileri hem Başbakan Özal hem de Cumhurbaşkanı Evren'i kapsayacak şekilde devam etmiştir.

Laikliği ciddi şekilde sorgulanan Başbakan Özal laikliği, “ *Laikliğin temel bir direği vardır: Din ve vicdan hürriyeti. Din ve vicdan hürriyetinin de tek bir güvencesi vardır: Laiklik. Bu iki temel kavram, birbirlerinin varlık nedenidir. Ve her biri diğerinin koruyucusudur*³¹⁵ şeklinde yorumlamıştır. Laikliği din ve vicdan hürriyetinin teminatı sayan Özal, genel kanının aksine muhafazakârlığın yorumunu

³¹³ Çetin Yetkin, “12 Eylül Sonrası ve İrtica, Laik Cumhuriyetin Temelleri Bir Bir Yıkılıyor: Dış Politikada da Din Ağırlığı”, *Milliyet*, 2 Mayıs 1990, s.11. William Hale, *Türk Dış Politikası*, (çev: Petek Demir), Mozaik Yayınları, İstanbul, 2003, s.178.

³¹⁴ *Milliyet*, 7 Mayıs 1990, Çetin Yetkin, “12 Sonrası ve İrtica: İslamcılara Destek”, s.13.

³¹⁵ M. Zeki Duman, *Türkiye’de Liberal Muhafazakâr Siyaset ve Turgut Özal*, Kadim Yayınları, Ankara 2010, s.374.

İslamiyet'e göre değil Amerikan-İngiliz liberal-muhafazakâr tarzına göre yaparak, hayatını da öyle yaşamıştır. Zenginliğe ve değişime inanan Özal ve ailesi gerektiğinde diskoya gitmiş, alkol kullanmış, mayosuyla basın önünde denize girip poz vermekten de çekinmemiştir³¹⁶. Hacca giden ilk devlet başkanı olarak televizyonlarda ihramlı görüntüleri dönen Başbakan Özal'ın aksine, eşi Semra Özal'ın alkol kullandığı görüntüler de televizyonlara yansımıştır³¹⁷. Yeri geldiğinde dini hassasiyetlerine rağmen faydacı hareket etmeyi seçen Özal, Körfez Savaşında Müslüman bir ülke olan Irak'ı vurmaya hazırlanan Amerikan askerlerine İncirlik üssünü açmaktan da çekinmemiştir³¹⁸.

Başbakanın kişiliğinden ve yaşam tarzından kaynaklı bu eleştiriler dışında, din ve vicdan hürriyetinin düzenlendiği ve cümlelerin başında " *Herkes, vicdan, dinî inanç ve kanaat hürriyetine sahiptir. Kimse, ibadete, dinî ayin ve törenlere katılmaya, dinî inanç ve kanaatlerini açıklamaya zorlanamaz dinî inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamaz ve suçlanamaz*³¹⁹" şeklindeki ifade ile laiklik açısından bir güvence gibi görünen bu madde bazı kesimler tarafından laikliğe aykırı olarak görülmekte ve tepkilere yol açmaktadır. Bu maddenin sonunda yer alan "Kimse, Devletin sosyal, ekonomik, siyasî veya hukukî temel düzenini kısmen de olsa, din kurallarına dayandırma veya siyasî veya kişisel çıkar yahut nüfuz sağlama amacıyla her ne suretle olursa olsun, dini veya din duygularını yahut dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz"³²⁰ ifadeleri bile söz konusu maddeye olan itirazları azaltmamaktadır. Tepkiler öyle yoğunudur ki, sırf 24. madde nedeniyle 1982 Anayasasının laik bir anayasa olmadığını iddia eden azımsanmayacak bir kesim belirmiştir³²¹.

Ayrışmış olan toplumu ve devleti tek çatı altında birleştirmek için uygun görülen Türk-İslam Sentezi politikası, ANAP iktidarınca da benimsenmiştir.

³¹⁶ A. Vahap Uluç, "Liberal-Muhafazakâr Siyaset ve Turgut Özal'ın Siyasi Düşüncesi", *Yönetim Bilimleri Dergisi*, C.12, S.23, 2014, s.120.

³¹⁷ Akyüz, "Türkiye'de Uygulanan Din Politikaları İçin Bir Tipoloji Denemesi", s.156-157.

³¹⁸ Çavdar, *Türkiye'nin*, s.285.

³¹⁹ RG.9.11.1982/17863.

³²⁰ RG.09.11 1982/ 17863.

³²¹ Akyüz, "Türkiye'de Uygulanan Din Politikaları İçin Bir Tipoloji Denemesi", s.155.

Benimsenen bu politika da sivil toplumun önemli bir parçası olarak görülen cemaatlerin iktidarlar ile iyi ilişkiler kurmasının kaçınılmazlığı, cemaatleri de iktidara ya da partilere yaklaştırmıştır. Başbakan Özal'ın muhafazakâr kişiliği, Nakşibendî tarikatı ile olan bağlantısı ve 1983 seçimlerinde Erbakan'ın yer alamaması bu grupları mecburen ANAP'a yaklaştırmıştır. ANAP'ta seçimde kendisini bu kadar destekleyen cemaatleri sosyal, siyasi, idari ve iktisadi alanlarda desteklemiştir. Bu anlamda özellikle Arap ülkeleriyle ticari ilişkiler geliştirilmiş, ülkeye gelen bu “yeşil” sermaye Türkiye'deki İslamcılarını siyasi ve ekonomik olarak mobilize ederek daha aktif olmaya itmiştir. Ülkedeki dini guruplar (1925 yılında tüm faaliyetleri yasaklanan ve yer altına itilen; ancak gayri resmi olarak varlığını sürdüren ve resmi olarak hala tanınmayan tarikatlar) Özal döneminde kurumsallaşmaya, özel kolejler ve üniversiteler açmaya ve bunları finanse edecek yardımlaşma ve dayanışma ağlarını ülke genelinde oluşturmaya başlamışlardır. İktisadi alandaki bu desteğe rağmen Başbakan Özal, din-siyaset alanındaki sorunlarında cemaatlerin yanında değil de, karşı tarafın yanında yer almayı ya da olaya tarafsız kalmayı tercih etmiştir³²².

İrtica konusunun iyiden iyiye gündeme oturduğu günlerde, SHP'nin irtica konusunda meclise verdiği araştırma önergesinin ANAP oyları ile reddi³²³, iktidarın irticaya gereken önemi vermediği konusunda akıllarda soru işaretleri bırakmıştır. Bu araştırmanın ANAP oyları ile reddinin sebebini soran Cumhurbaşkanı'na Başbakan Özal, araştırma aylarca devam eder ve bu yüzden konu hep gündemde kalır onun için reddettik³²⁴ diye cevap vermiştir. Türkiye Cumhuriyeti'ndeki dönemlere kabaca

³²² Levent Köker, Anavatan Partisi, , *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.15, İstanbul, 1996, s.1255. İsmail Kara, “12 Eylül Sonrası Din”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.12, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s.412-413. İsmail Akyüz, “Türkiye’de Uygulanan Din Politikaları İçin Bir Tipolojisi Denemesi”, s.148. Mümtaz Er Türköne, “İmam-Hatip Liseleri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.12, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s.156.

³²³ *Milliyet*, 16 Ocak 1987, s.9. *Milliyet*, 21 Ocak 1987, s.8.

³²⁴ Evren, *Anılar*, C.6, s. 35.

bakıldığında, anlamı ne olursa olsun laiklik, *devletin dini eğilimi düzen için kullanma, bu amaçla ona müdahale etme politikasının adı*³²⁵ olmuştur.

1983 yılında başlayan ANAP iktidarlarının muhafazakâr kesime yaklaşımı ana hatlarıyla bu yönde olsa da, laiklik konusunda anlaşmazlıklar, üniversiteli kız öğrencilerin okullarda türban takması, tarikat ve cemaatlerin devlet içindeki faaliyetleri ile emniyet ve TSK dâhil devlet kurum ve kuruluşlarına sızmaları, bu çekişmenin alt başlıkları olmuştur. Belli bir kesim hem bunları hem de bizzat askeri rejimin hazırladığı Anayasa ile din derslerinin zorunlu hale getirilmesini göz önüne alarak, irticaya yordukları her olayda hem 12 Eylülcülerini hem de ANAP iktidarını suçlamıştır.

İrtica tehlikesinin dozu konusunda hükümetin ve Cumhurbaşkanı'nın görüşleri farklı olmuştur. Cumhurbaşkanı küçümsenmemesi gereken irtica tehlikesinin önünün alınması, ordunun bu seferde irtica ile mücadeleye maruz kalmaması gerektiğine dikkati çekmiştir. Bunun önünü almak için de tüm halkın camilerde ve televizyonda aydınlatılmasını önemli tedbir olarak görse de Başbakan için konu bu kadarda abartılmaya değer görülmemiştir³²⁶.

B.1.1.Dini Eğitim

Din eğitiminin devlet eliyle mi verilmesi, ailelerin tekeline mi bırakılması yoksa yasak mı edilmesi tartışmaları hep yapılmış, Türkiye Cumhuriyeti iktidarları da bu konuda o anki duruma göre farklı kararlar alarak uygulamaya koymuştur. 1931 tarihli Cumhuriyet Halk Partisi'nin üçüncü kongresinde laiklik ilkesinin parti programına girmesi ile birlikte hükümet, dinin sadece bireysel vicdan meselesi olduğunu ilan etmiştir. Buna paralel olarak da din eğitiminden devlet değil, ailenin sorumlu olduğu kararı çıkmıştır. Bu karar ile birlikte din dersi kademeli olarak okul

³²⁵ Ömer Laçiner, “12 Eylül Sonrası Din”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.12, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s.401.

³²⁶ Evren, *Anılar*, C.5, s.521-522.

müfredatlarından çıkartılmış ve bu durum 1940'lı yılların sonuna kadar devam etmiştir³²⁷.

1946 yılında, “*gençliğin anaya-babaya saygısızlığı*” ve “*komünizm tehlikesine karşı bir korunma tedbiri*” olarak ilkokullara din bilgisi konması TBMM gündemine getirilmiştir. 1947'de toplanan 7. CHP Kongresi'nde okullarda din eğitime yer verilmesi yönünde hükümete tavsiyede bulunulmuş, 1 Şubat 1949 tarihinde alınan karar ile ders geçmeye etkisi olmamak şartı ile velinin onayı alınarak cumartesi günleri öğleden sonraları ilkokul 4. ve 5. sınıflara haftalık iki saat din dersi konması kararlaştırılmıştır. 1956'dan itibaren 6.ve 7.sınıflara da haftada bir saat din dersi verilmesi kararı çıksa da çocuklarına din dersi verdirmek istemeyen velilerin dilekçe ile bunu belirtmeleri istenmiştir.1967'den itibaren de liselerin 1.ve 2.sınıflarına da din dersi konmuştur. 1974'ten itibaren ilkokul 4.sınıftan lise 2.sınıfa kadar bir saatlik din dersi zorunlu hale getirilmiştir³²⁸.

12 Eylül sonrasında da Talim Terbiye Kurulunun aldığı 8 Aralık 1981 gün ve 213 sayılı kararla temel eğitim ve orta öğretimde o güne kadar sürdürülen "Din Bilgisi" ders programları yürürlükten kaldırılmıştır. Yerine o güne kadar ayrı iki ders olan, Din Bilgisi ve Ahlak Bilgisi³²⁹ derslerinin programları birleştirilerek, "Din ve Ahlak Bilgisi" dersi eğitim programına konmuştur³³⁰. Din ve Ahlak Bilgisi Dersi,

³²⁷ Özdalga, *Modern Türkiye'de*, s.39.

³²⁸ Ateş, “12 Eylül 1980 Darbesi ile 28 Şubat 1997 Darbesi Arasında Din-Siyaset İlişkileri ve Din Eğitimi Politikaları”, s.592.

³²⁹ 1973 yılında yapılan siyasi genel seçimlerden sonra kurulan CHP-MSP koalisyon hükümeti protokolünde: “*Çocuklarımıza töre ve geleneklerimizle milli hasletlerimize uygun ahlak kaideleri öğretilmesi gayesi ile ilk ve ortaöğretime mecburi ahlak dersleri konulacaktır. Bu dersleri okutacak öğretmenlerin gerekli vasıfları taşmasına özel bir önem verilecektir*” kararına varılmıştır. Doğrudan milli değerler öne çıkarılıp milli ahlaka dayalı bir ahlak öğretimin hedeflenerek 1974-1975 öğretim yılından itibaren, ilkokulların 4. sınıfından başlayarak lise 2. sınıfa kadar 7 yıl boyunca haftada 1 saat ve zorunlu olarak Ahlak Dersleri okutulacağı okullara bildirilmiştir. 1976-1977 öğretim yılından itibaren ise bu ders liselerin 3. sınıflarına da yaygınlaştırılarak isteğe bağlı Din Bilgisi dersinin yanında bir de toplam 8 yıl boyunca zorunlu olarak okutulacak Ahlak Dersi müfredata konmuştur. Safiye Kesgin, “Cumhuriyet Dönemi Örgün Eğitim Kurumlarında Ahlak Eğitimi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52:1(2011), s.217. Öcal, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, S.7, C.7, 1998, s.262-263.

³³⁰ Altaş, “Türkiye'de Zorunlu Din Öğretimini Yapılandıran Süreç, Hedefler ve Yeni Yöntem Arayışları (1980-2001)”, s.154.

ilkokulların 4. ve 5. sınıfları ile ortaokulların her 3 sınıfında haftada 2’şer, lise ve mesleki liselerin her 3 sınıfında ise 1’er saatlik “zorunlu olarak okutulması” mecburi hale getirilmiştir³³¹.

Darbe sonrası anayasasında din ve vicdan hürriyetinin yer aldığı 24.madde: “*Din ve ahlak eğitim ve öğretimi Devletin gözetim ve denetimi altında yapılır. Din kültürü ve ahlak öğretimi ilk ve ortaöğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitim ve öğretimi ancak, kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanunî temsilcisinin talebine bağlıdır*”³³² şeklinde düzenlenerek din dersi hem anayasal olarak zorunlu hale getirilmiş hem de kapsamı genişletilmiştir. Evren, lideri olduğu askeri dönem anayasasının ürünü olan zorunlu din dersi uygulamasının savunmasını, *Bir kere din dersi değil ismi, Ahlak Bilgisi ve Din Kültürü dersi. Yani dinimiz hakkında dinler hakkında okullardan çıkan çocuklar bilgi sahibi olsunlar istedik...*³³³ şeklinde yapmış, bu kararın halktan bu yönde gelen bir istek doğrultusunda alındığını ve eğer bu hizmeti devlet vermezse boşluğun illegal yollarla doldurulacağını³³⁴ savunmuştur. Din merkezli ahlak eğitimi anlayışının hâkim olduğu ders programında milli ahlakımızla ilgili konuların öğretiminde din ayrımının gözetilmemesi, milli değerleri kazandırıcı yüce kavramların öğretilmesine özen gösterilmesi, örf, adet ve geleneklerimizle milli değerlerimizin daima göz önünde tutulması gibi ilkeler esas alınarak program içeriği hazırlanmıştır. Bunların yanında eğitimin amacı: “*İlköğretim ve ortaöğretimde öğrenciye, Türk milli eğitim politikası doğrultusunda genel amaçlarına, ilkelerine ve Atatürk’ün laiklik ilkesine uygun, din, İslam dini ve ahlâk bilgisi ile ilgili yeterli temel bilgi kazandırmak; böylece Atatürkçülüğün, millî birlik ve beraberliğin, insan*

³³¹ Merter-Kartal, “1967’den Günümüze Lise Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri Öğretim Programlarında Atatürkçülük ve Türk Kültürü Konuları”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Aralık 2013, Sayı 28, s.2.

³³² RG.09.11.1982/17863. Mustafa Öcal, Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimi, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, S.7, C.7, 1998, s.260-262.

³³³ Mehmet Ali Birand, *12 Eylül Belgeseli 8. Bölüm: 12 Eylül’ün Bilançosu* (32. Gün Arşivi), <https://youtu.be/26um-AtmYa> (23.09.2019).

³³⁴ Kara, “12 Eylül Sonrası Din”, s.412.

*sevgisinin dinî ve ahlâki yönden pekiştirilmesini sağlamak, iyi ahlâklı ve faziletli insanlar yetiştirmektir*³³⁵” şeklinde açıklanmıştır.

1982 yılına kadar 1967 ve 1976 yıllarında hazırlanan Din Bilgisi derslerinde Atatürkçülük yer almasa da 1982 yılı Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi programında, *ders konuları daima Atatürk ilkeleri ile bütünleştirilecektir* ibaresi yer almıştır. Eğitim ve Öğretim Yüksek Kurulu Başkanlığının 1986 yılında aldığı kararla, “*Atatürkçü nesiller yetiştirmek amacı ile ve inkılâplarının sistemli ve düzenli bir şekilde verilmesini sağlamak üzere*” ders kitaplarına ve ders programlarına Atatürkçülükle ilgili konuların aktarılması kararlaştırılmış³³⁶.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi derslerinin anayasal bir zorunluluk haline getirilmesi askeri rejim döneminde yapılmış olsa da, YÖK Başkanı Doğramacı’nın 12 Ağustos 1985 tarihinde Cumhurbaşkanı ile yaptığı görüşmede, Milli Eğitim Bakanlığı’na bağlı okullarda dini eğitime ağırlık verilerek, sınavlarda din derslerine ait soruların fazla olmasını endişe verici boyutta olduğunu söylemesi³³⁷ şaşırtıcıdır.

Cumhuriyet anayasalarında benzerine rastlanmasa da, dünyada örnekleri olan bu durum karşısında hem anayasa hem de bu anayasa ile iktidarı devralan ANAP Hükümetleri eleştirilerden kaçamamıştır. Dersin adından da anlaşılacağı üzere sadece İslam dini değil dünyadaki tüm din ve kültürlerin öğretimi amaçlanmıştır. Fakat dersin 12 Eylül yönetimin istediği Atatürkçü ama mensup olduğu dinin gereklerini de bilen, itaatkâr bir nesil yetiştirme amacının çok ötesine geçerek laiklik tartışmalarında başrole kurulduğu bir gerçektir.

B.1.2.İmam- Hatip Okulları

ANAP iktidarları dönemindeki diğer bir tartışma da hızla artan İmam Hatip okulları sayısı olmuştur. Tarihi 1912 yılında medreselerin dönüştürülmesine kadar giden İmam Hatip okullarının Türkiye Cumhuriyetindeki serüvenini, 1924 yılından

³³⁵ Kesgin, “Cumhuriyet Dönemi Örgün Eğitim Kurumlarında Ahlak Eğitimi”, s.223.

³³⁶ Merter-Kartal, “1967’den Günümüze Lise Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri Öğretim Programlarında Atatürkçülük ve Türk Kültürü Konuları”, s.10-12,20.

³³⁷ Evren, *Anılar*, C.5, s.259.

başlatmak mümkündür³³⁸. 1924 yılında yürürlüğe konan Tevhid-i Tedrisat Kanunun 4.maddesindeki, İlahiyat Fakültesi ile birlikte, *imamet ve hitabet gibi hidematı diniyenin ifası vazifesiyle mükellef memurların yetişmesi için de ayrı mektepler küşat edecektir*³³⁹” ifadesi ile Milli Eğitim Bakanlığına İlahiyat Fakültesi ve İmam-Hatip Liseleri açma görev ve yetkisi verilmiştir. Böylece açılan 29 İmam Hatip Okulu sayısı 1925 yılında 26’ya, 1926 yılında 20’ye ve 1927 yılında İstanbul ve Kütahya olmak üzere ikiye kadar düşmüş, 1930 yılına gelindiğinde bu iki okulda kapatılmıştır. İmam Hatiplerin kapatılmasından sonra taşradan Ankara’ya “*cenaze defnedecek imam bulamama*” şikâyetleri sık sık yapılmış yaklaşan çok partili hayatın getireceklerini önceden sezen CHP iktidarı din eğitimi alanında yeni girişimlerle bu sorunu, 1949 yılında 10 vilayette, 10 aylık İmam-Hatip kursları açılması şeklinde çözüme kavuşturmuştur³⁴⁰.

1950’de başlayan DP iktidar döneminden 1960’a kadar İmam Hatip okullarının sayısı 19’a yükselmiştir. 1967 yılında İmam-Hatip Okulu mezunlarına üniversiteye girme hakkı tanınmıştır. 12 Mart Muhtırası’ndan sonra, laik eğitimden ayrı eğitim yaptıkları gerekçesi ile orta kısımları kapatılsa da, 1974-75 yılından itibaren İmam Hatip ortaokulları tekrar açılmıştır³⁴¹. 12 Eylül askeri rejimi sırasında 35 İmam-Hatip Ortaokulu ve 92 İmam-Hatip Lisesi açılmıştır³⁴². 1980’li yılların ikinci yarısından itibaren tekrar açılmaya başlayan meslek ortaokulları içinde İmam-Hatip ortaokulu sayısının, öteki meslek okullarının toplam sayısından daha çok olduğu görülmektedir. 1989-90 öğretim yılında bu okullar barındırdıkları 189,837 öğrenci sayısı ile öteki meslek ortaokullarındaki toplam öğrenci sayısına yaklaşmıştır. Meslek liselerine bakıldığında ise, 1,605 meslek lisesinin 366’sının İmam-Hatip Lisesi olduğu görülür. Erkek Teknik ve İmam-Hatip Liselerinde artan öğrenci sayısı

³³⁸ Türköne, “İmam-Hatip Liseleri”, s.466-467.

³³⁹ RG.07.04.1340/68.

³⁴⁰ Öcal, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimi”, s.242. Türköne, İmam-Hatip Liseleri, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.12, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s.467.

³⁴¹ İsmail Akyüz, “Türkiye’de Uygulanan Din Politikaları İçin Bir Tipoloji Denemesi”, s.148. Türköne, “İmam-Hatip Liseleri”, s.467.

³⁴² Çetin Yetkin, “12 Sonrası ve İrtica: Laiklikten Ödün mü Verildi?”, *Milliyet*, 1 Mayıs 1990, s.11.

ile ortalama olarak bir İmam-Hatip Lisesine 253 öğrenci düştüğü tespit edilmiştir³⁴³. Başbakan Özal döneminde 90 adet, Başbakan Mesut Yılmaz dönemin de 23 adet İmam-Hatip Lisesi açılmıştır. 1983-1989 yılları arasında İmam-Hatip Lisesine devam eden öğrenci sayılarının da %29 artarak 207.000'den 267.000'e yükseldiği açıklanmıştır. Bu dönemde İmam Hatip Liselerinin sayısı artırılmakla kalmamış nitelik olarak da iyileştirilmesi yoluna gidilmiştir. Var olan diğer İmam Hatiplerin müfredatlarından daha iyi ve İngilizcenin ağırlıklı olarak okutulduğu Anadolu İmam Hatip'ler açılmaya başlanmıştır³⁴⁴. Bunlara ek olarak 1985'te İstanbul'da Almanca eğitim yaptırmak üzere bir Anadolu İmam-Hatip Lisesi açılmıştır³⁴⁵. Bu okullar Almanya'daki Türk işçilerin çocuklarının Türkiye'de yetişip geldikleri yerde din görevlisi olarak görevlendirilmesini sağlamak amacıyla kurulmuştur. Kuruluşunun ilk yıllarında bu okullara Almanya'dan öğrenci sağlansa da sonraki yıllarda yurt dışından öğrenci akışı durmuş ve yurt içinden sınava girip okumaya hak kazanan öğrencilere eğitim vermeye devam etmiştir³⁴⁶. Sayıları giderek artan bu İmam Hatip okullarında öğretim birliğine aykırı olarak şeriatçılığa varan eğitimler verildiği, cumhuriyet tarihi dersleri yerine cumhuriyeti ve Atatürk'ü kötüleyen derslerin verildiği³⁴⁷ iddia edilmiştir. Bu okullardan mezun olanların üniversitede eğitim alarak devlet kadrolarında görev alması laik kesim için asıl sorun olmuştur. Çoğunlukla dinci ve tutucu yazarların kitaplarını okullara önermesi, bilimsel yaklaşıma karşı çıkması, felsefe derslerinin ders saatlerini azaltması, okul müdürlüklerinde, milli eğitim müdürlüklerinde ve bakanlıkta din eğitimi almış olanlara ağırlık vermesi, öğretmen olarak mezun olanlara okudukları derslerle ilgisi

³⁴³RıfatOkçabol,“Eğitimde1980'liYıllar”,s.62-

63,<http://egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/viewFile/6012/2139>, (15.01.2021).

³⁴⁴ Akyüz, “Türkiye’de Uygulanan Din Politikaları İçin Bir Tipoloji Denemesi”, s.148. Türköne, “İmam-Hatip Liseleri”, s.156,467.

³⁴⁵Öcal, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimi”, s.248. Ömer Çavuşoğlu, “Tarihte İmam Hatip Okulları”, <https://ilkadimdergisi.net/arsiv/yazi/tarihte-imam-hatip-okullari-1672> (15.01.2021).

³⁴⁶ <https://timav.org.tr/imam-hatip-okullari-tarihcesi/> (15.01.2021).

³⁴⁷ Rıfat Okçabol, “Türkiye’de Eğitim”, , *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.12, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s.453,456.

olmayan soruların sorulduğu sınavlar sonunda öğretmen ataması³⁴⁸ iddialar arasında yer almıştır.

12 Eylül'ün mimarı ve devletin en tepesindeki isim Cumhurbaşkanı Evren'in aydın din adamı yetiştirilmesine önem verdiği ve İmam-Hatip lisesinden mezun olan öğrencilerin İlahiyat Fakülteleri dışındaki başka bölümlere de girebilmesine sıcak baktığı iddia edilmiştir³⁴⁹.

1983 yılının ilk aylarında Danışma Meclisinde görüşülerek kabul edilen ve Milli Güvenlik Konseyince de onaylanarak yayınlanan 2809 sayılı KHK³⁵⁰ ile 8 yeni üniversite kurularak Türkiye'deki üniversite sayısı 19'dan 27'ye çıkarılmıştır. Bütün fakülte, akademi ve yüksekokullar gibi Yüksek İslam Enstitüleri ve İslami İlimler Fakültesi de İlahiyat Fakülteleri haline dönüştürülerek, her biri bir üniversiteye bağlanmıştır. Toplam 8 ilahiyat Fakültesi 1982-1983 öğretim yılından itibaren eğitim öğretim faaliyetlerine devam etmişlerdir³⁵¹.

Osmanlı İmparatorluğu döneminde örgün eğitim müfredatı içinde verilen Kur'an dersleri 1924 Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile müfredattan çıkarılmıştır. Fakat Kur'an öğrenimi ve öğretimi çeşitli vakıflar vasıtasıyla 1928 yılına kadar devam etmiştir. 1928 yılında gerçekleşen Harf İnkılâbı ile Arap harfleri ile Türkçe yazı yazmak ve okumanın yasaklanması sebebi ile o dönemdeki birçok Kur'an Kursu kapatılmıştır. Halk da bu ihtiyacını devlet denetiminden uzak da gizli olarak gidermeye çalışmıştır. Devletin izin verdiği ölçüde faaliyet göstermeye devam eden Kuran Kursları sayısı azalarak ve artarak devam etmiş ve 1950 yılında Kur'an öğreniminin serbest bırakılması ile de Kur'an kursları sayısı artmaya devam etmiştir. 1980 yılında yayınlanan bir genelge ile camilerde din görevlileri tarafından herkese yönelik Kur'an-ı Kerim ve dini bilgi kurslarının düzenlenmesinin zorunlu getirildiği duyurulmuştur³⁵². 1979-1980 yılları arasında açılan Kur'an kursu sayısı 1,562,

³⁴⁸ Okçabol, "Türkiye'de Eğitim", s.453,456.

³⁴⁹ Yetkin, "12Eylül Sonrası ve İrtica: Laiklikten Ödün mü Verildi?", *Milliyet*, 1 Mayıs 1990, s.11.

³⁵⁰ RG.30.03.1983/18003.

³⁵¹ Öcal, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi", s.254.

³⁵² Öcal, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Din Eğitimi ve Öğretimi", s.264-265.

kurslara katılanların sayısı 65,465 olarak açıklanmıştır. 1989-1990 yılları arasında açılan Kur'an Kursu sayısı 3,398'e kurslara katılım da 141,756 kişiye yükselmiştir³⁵³.

Askeri rejim döneminde başlatılan camii yapımı projesi ANAP iktidarları döneminde devam ettirilerek Özal'ın 6 yıllık Başbakanlığı döneminin her senesinde ortalama 200 camii yaptırılmıştır. 1989 yılında artan camilerle birlikte cami sayısı 64.675'e çıkmıştır. Diyanet İşleri Başkanlığı personel sayısı için aynı döneme bakıldığında 46.665'den 74.930'a çıktığı kaydedilmiştir³⁵⁴. ANAP iktidarları döneminde belli başlı konularda böylesine artışlar olsa da eğitim payının azaldığı ama eğitim payı içinde din eğitime ayrılan payın arttığı resmi verilere yansımıştır³⁵⁵.

B.1.3.Askeri Okullardan Atılmalar

Genelkurmay Başkanlığı'nın 27 Aralık 1986 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında, irtica sebebiyle harp okullarından uzaklaştırılan öğrenciler ile ilgili olarak sunduğu rapor, Başbakan Özal tarafından da doğrulanmıştır. Haziran ayındaki MGK toplantısında irtica ile ilgili bir araştırma yapılarak yine MGK'ya rapor sunulmasına karar verilmiştir. Cumhurbaşkanı'nı da MGK Genel Sekreterinden bu konuda bir çalışma yapılmasını istemiştir. Temmuz ayındaki MGK'da da bu konu ile ilgili bir çalışma grubu kurulması önerilmiş ve ilgili kurumlardan alınan bilgiler ile bu rapor Genel Sekreterliğin koordinatörlüğünde hazırlanmıştır. Fakat bu raporun Genelkurmay Başkanı Necdet Üruğ'un Cumhurbaşkanı'na ordunun irticadan duyduğu rahatsızlık sonucu bir mektup iletmesi sonucu verildiği haberleri hem Başbakan hem de Cumhurbaşkanı tarafından yalanlanmıştır. Özal bu konu ile ilgili yaptığı basın toplantısında: *"Bugün potansiyel bir irtica tehlikesi vardır. Bunu kabul ediyorum. Ancak, bugün için Türkiye'de böyle büyük bir tehlike olduğu görüşüne katılmıyorum"* demiştir. Evren bu mektup iddiasına karşılık olarak,

³⁵³Okçabol,"Eğitimde1980'liYıllar,s.65.

³⁵⁴Akyüz, "Türkiye'de Uygulanan Din Politikaları İçin Bir Tipoloji Denemesi", s.156.

³⁵⁵Okçabol,"Eğitimde1980'liYıllar", s.67.

”Yumurtlamışlar³⁵⁶” cevabını vermiştir. Devletin başındaki iki ismin verdiği cevaplar bu iddiaların gerçekliğini o an için sarssa da yaşanan olaylar iddiaların doğruluğunu kanıtlamıştır.

Uludağ’da tatil yapan Genelkurmay Başkanı Üruğ’da gazetecilerin mektup ile ilgili sorularına mektup olmadığını söyleyerek yanıt vermiş, sivil hayattaki olaylardan da tamamen tecrit olmayan ordunun işinin başında olduğunu söylemiştir³⁵⁷. Bu iddia yalanlansa da Deniz Kuvvetleri Komutanı Oramiral Emin Göksan’ın 23 Mayıs 1988 tarihli Milli Güvenlik Kurulu toplantısında ülkede yükselen irtica tehlikesi karşısında eleştirilerini sıraladıktan sonra istifa ettiği iddiaları yayılmıştır. Bu kararından caydırılan Göksan, YAŞ toplantısı sonrası emekliye ayrılırken görevi 22 Ağustos tarihinde Oramiral Orhan Karabulut’a devretmiştir³⁵⁸.

66. Mekanize Tümen Komutanlığı tarafından hazırlanan 28 Kasım 1987 tarihli belge ve 3. Ordu Komutanlığı’nın hazırladığı 25 Kasım 1987 tarihli belgeler³⁵⁹ irticanın ülkenin önemli kurumlarından olan TSK’ye kadar sızdığı ve hatta bu durumun vahametinin de göz ardı edilmediğini açıkça göstermektedir. 1986 yılında Emniyet birimlerinde hazırlanan “İrtica Raporu”nda “şeriat devleti kurmak için çalışmalar yapıldığı” iddiası yer almıştır. Bu tür örgütlerin taraftarlarını da yaydıkları video ve ses kayıtları ile edindikleri yazılmıştır³⁶⁰. 1986 yılının sonlarında Kuleli Askeri Lisesi Komutanlığı, yıkıcı ve bölücü faaliyetlere karşı alınacak önlemler içeren bir eğitim programı hazırlamıştır³⁶¹.

1986 yılında Genelkurmay Başkanı Orgeneral Üruğ’un emri ile Askeri Liselerde başlatılan soruşturma ile Fetullahçılar ile alakası olduğu tespit edilen 66 öğrencinin okul ile ilişkisi kesilmiştir³⁶². 16 Şubat 1987 tarihinde Askeri Okullarda

³⁵⁶ *Milliyet*, 15 Ocak 1987, s.9. Evren, *Anılar*, C.6, s.32.

³⁵⁷ *Milliyet*, 19 Ocak 1987, s.8.

³⁵⁸ *Milliyet*, 19 Ağustos 1988, s.6.

³⁵⁹ Tuşalp, *Şeriat*, s.130-131. Rapor için bkz: *Şeriat*, s.132-133.

³⁶⁰ *Milliyet*, 3 Aralık 1986, s.9.

³⁶¹ Tuşalp, *Şeriat*, s.123-124.

³⁶² *Nokta Dergisi*, 28 Aralık 1986, s.22-23.

yapılan ikinci operasyon³⁶³ neticesinde Ankara Elektronik Astsubay Hazırlama Okulu'ndan Fetullahçı olduğu gerekçesiyle atılan 13 öğrenci elebaşı diye ismini verdikleri kişilerin hala görevde olduklarını iddia etmişlerdir³⁶⁴. TSK'ye bulaşan irtica sadece askeri öğrenciler boyutunda kalmamış asker kişilere kadar da sıçramıştır³⁶⁵.

Askeri okullardaki bu atılmalar üzerine Genelkurmay Başkanı Orgeneral Üruğ tüm komutanları irticaya karşı uyarmış ve irticai faaliyete katıldığı tespit edilenleri yasaya göre 24 saat içinde emekliye resen sevk etme yetkisini kullanmak üzere çevrelerindeki böyle kişileri kesin kanıtları varsa Genelkurmay Başkanlığı'na bildirilmesini istemiştir³⁶⁶.

İstanbul Emniyet Müdürlüğü de takibe aldığı dinci örgütlerin 5'i yasa dışı 6'sı sessizce faaliyetlerine devam eden olmak üzere 11 tane olduğunu açıklamıştır³⁶⁷. Bu ve bu gibi örneklerin çoğaltılabileceği bu durum karşısında ülkedeki konumu düşünüldüğünde ordunun bu konuda niçin etkin olmadığı düşünülmektedir. Bu soruya verilebilecek en mantıklı cevap, bu yapılanmanın çok eskilere dayandığı ve uygun ortamı bulduğunda daha görünür bir hale geldiğidir. Zaten bu kadar köklü bir yapılanmayı tek seferde söküp atmak mümkün olmadığı gibi, bu duruma karşı yürütülen yoğun çalışmaların, bu kesimin tekrar yer altına inmesine sebep olduğu ihtimalini de düşündürmektedir. Ayrıca yapılanma derinliği kestirilemeyen bu kesimin, o anda TSK içinde nerelerde yoğunlaştığı ve ne makamlara geldiği de önemlidir.

B.1.4. Türban Tartışmaları

İktidar ile laik kesimin diğer bir mücadele alanı olan başörtüsü/türban³⁶⁸ sorunu, kamusal alanda bu özgürlüğü elde etmek isteyen öğrenciler ile bunun

³⁶³ *Nokta Dergisi*, 22 Şubat 1987, s.13-14.

³⁶⁴ *Nokta Dergisi*, 12 Temmuz 1987, s.30-31.

³⁶⁵ *Milliyet*, 6 Ağustos 1989, s.8.

³⁶⁶ *Milliyet*, 13 Aralık 1986, s.11.

³⁶⁷ *Milliyet*, 4 Aralık 1985, s.7.

³⁶⁸ Geleneksel olarak “başörtüsü” denen baş bağlama şeklinin Fransızca “türban” kelimesi ile yer değiştirmesi 12 Eylül darbesi sonrasında Yüksek Öğretim Kurulu Başkanlığına atanan

karşısında olanlar arasında yaşanmıştır. 1964 yılında, İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesini birincilikle bitiren Gülsen Ataseven'in, geleneksel olarak yapması gereken konuşmanın başı örtük olduğu gerekçesiyle mezuniyet töreninde kendisine yaptırılmaması, yıllara mal olacak bu tartışmanın miladı sayılmıştır³⁶⁹. Bu hadiseden bir yıl sonra da 1967 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi öğrencisi Hatice Babacan'ın derslere başörtüsü ile girmesi sonucu okuldan atılmak istenmesiyle Babacan'ı destekleyici yönde olanlara da disiplin cezaları uygulanmıştır³⁷⁰.

Başörtülü öğrencilere karşı okul tarafından disiplin cezaları uygulansa da 1982 yılına kadar bu yönde herhangi bir anayasal düzenleme yapılmamıştır³⁷¹. 1982 yılında YÖK üniversitelere gönderdiği 20 Aralık 1982 tarih ve 7327 sayılı genelge ile üniversitelerde uyulması gereken kılık kıyafetin 22 Temmuz 1981 tarihli Bakanlar Kurulu tarafından alınan, “*Millî Eğitim Bakanlığı ile Diğer Bakanlıklara Bağlı Okullardaki Görevlilerle Öğrencilerin Kılık-Kıyafetlerine İlişkin Yönetmelik*”³⁷² gereğince düzenlenmesini istemiştir. Bu genelgeye yapılan ek ile sadece İlahiyat Fakültelerine devam eden kız öğrencilerinin Kur'an-ı Kerim derslerinde başörtüsü örtbilmelerinin önü açılmıştır³⁷³.

Bu yasal düzenlemeler sonrasında, başörtüsü ile üniversitelere giren kızların üniversite ile ilişkisinin kesilmesi üzerine, kız öğrenciler 1986 yılında yasal haklarını kullanarak Bölge İdare Mahkemesi'ne daha sonra da Danıştay'a başvurmuş, fakat başvuruları olumsuz sonuçlanmıştır. Cumhurbaşkanı mahkemeden öğrenciler aleyhine çıkan bu karar sonrası YÖK'e gönderdiği yazıda, kararın tüm üniversitelerde uygulanmasını istemiştir. Cumhurbaşkanı ile bir görüşme yapan YÖK Başkanı Doğramacı, türbanı serbest bırakan kararın uygulanmasının tüm

İhsan Doğramacı'nın eseridir. İbrahim Toruk, “Türkiye’de Başörtüsü Sorunu ve Yazılı Medyada Sunumu”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı ve Cilt belirtilmemiş, s.485.

³⁶⁹ Fatma Benli, “1964-2011 Türkiye’de ve Dünyada Başörtüsü Yasağı Kronolojisi”, ankara.mazlumder.org İstanbul, 2011, s.11, (19.03.2021).

³⁷⁰ Toruk, “Türkiye’de Başörtüsü”, s.486.

³⁷¹ Özdalga, *Modern Türkiye’de*, s.60.

³⁷² RG.07.12.1981/17537.

³⁷³ *Tercüman*, 2 Ocak 1987, s.3.

üniversitelerde durdurulacağını söylemiş, Cumhurbaşkanı da hükümetten gelecek baskılara karşı Doğramacı'ya güvence vermiştir³⁷⁴.

ANAP Genel Başkan Yardımcısı Mehmet Keçeciler'in kendisini ziyaret eden türbanlı öğrencilere bu yolda mücadeleyi önermesi sonrasında, öğrencilerin sözcüsü olan Neriman Yiğitoğlu'nun türbanın yasaklanması halinde direnme tehdidinde bulunması³⁷⁵ türban olayında gerilimi daha da arttırmıştır. Keçeciler'in Başbakanı oldukça kızdıran bu çıkışına bir de türban konusunda Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan fetva alınması yönündeki önerisi eklenmiştir³⁷⁶. 12 Eylül ara rejimde Milli Eğitim Bakanlığının Diyanet İşleri Başkanlığı'na başörtüsü konusunda görüş sorması fetva işini başlatan olay olmuştur³⁷⁷. 1987 yılı şartları düşünüldüğünde, devletin aldığı fetva ile karar vermesi çare olmaktan ziyade irticanın dallanıp budaklandığı izlenimini yaratmıştır.

Cumhurbaşkanı, Doğramacı'ya verdiği güvencenin ardından, Yüksek Öğretim Kurumu'na toplumda ve üniversitelerde artan irticanın etkisine dikkat çeken uyarıyı göndermiş, ardından YÖK yeni ve daha sıkı bir düzenlemeye gitmiştir³⁷⁸. Artık işlerin daha sıkı tutulacağını habercisi olan bu kararlar sonrası, türban artık irtica meselesi içinde devletin hedef aldıkları arasında ilk sıraya yerleşmiştir. 1987 yılının Ocak ayında, özellikle başörtüsü sorununu tartışmak üzere Türkiye'deki bütün üniversite rektörlerinin bir araya geldiği bir toplantı Adana'da düzenlenmiştir. Toplantı sonunda örtünmeye yönelik sertleştirilmiş yasak desteklenmiştir³⁷⁹. Genel olarak rektörler de bu meseleyi laiklikle bağdaştırarak, laiklikten dönüş olamayacağı yönünde beyanatlar vermişlerdir³⁸⁰.

³⁷⁴ Evren, *Anılar*, C.5, s.521.

³⁷⁵ *Haftaya Bakış*, 11 Ocak 1987, s.17.

³⁷⁶ *Hürriyet*, 8 Ocak 1987, s.15. Uğur Mumcu, "Türban ve Fes"; Cüneyt Arcayürek, "Adana Toplantısı", *Cumhuriyet*, 8 Ocak 1987, s.1,13.

³⁷⁷ Taha Akyol, "Türban, Fetva ve Demokrasi", *Tercüman*, 6 Ocak 1987, s.1,8. "12 Eylül Yönetimi Diyanetten Görüş İstemişti", *Tercüman*, 8 Ocak 1987, , s.9. İstenen fetva üzerine Din İşleri Yüksek Kurulu 3 Aralık 1980 tarihinde, yasağın hürriyete müdahale olacağı yönünde görüşünü bildirmiştir.

³⁷⁸ Özdalga, *Modern Türkiye'de*, s.63.

³⁷⁹ Evren, *Anılar*, C.6, s.15.

³⁸⁰ *Hürriyet*, 16 Ocak 1987, s.14.

Rektörler ve Cumhurbaşkanı türban konusunda bu kadar kati olsalar da 16 Kasım 1988 tarihinde TBMM’ye, “*Üniversite ve yüksekokullarda kız öğrencilerin türban veya başörtüsü ile derslere, sınavlara, çeşitli eğitim ve öğretim faaliyetlerine katılmalarına engel olunamaz*” şeklinde bir teklif götürülmüştür. Bu teklif 2547 sayılı Yükseköğretim Kanunu’na geçici bir madde eklenmesi şeklinde oylamaya açılmış ve SHP’nin karşı çıkmansa rağmen kabul edilmiştir³⁸¹. Mecliste kabul edilse de Çankaya’ya gönderilen bu kanun Cumhurbaşkanı Evren tarafından bir daha görüşülmek üzere geri gönderilmiştir³⁸². Cumhurbaşkanı tarafından iade edilen 3503 sayılı kanun 10 Aralık 1988 tarihinde mecliste tekrar görüşülerek, meclisin çoğunluğu ile kabul edilmiştir. “2547 Sayılı Yükseköğretim Kanununun 44. Maddesinin Değiştirilmesi ve Bu Kanuna Bir Ek ve Dört Geçici Madde Eklenmesine Dair 3511 sayılı Kanun” olarak da yasalaşmıştır³⁸³.

Cumhurbaşkanı, Başbakan Özal’a YÖK’ün kılık kıyafet yönetmeliğindeki bu değişikliğinin kanunlaşması halinde aynen kabul edeceğini veto etmeyeceğinin garantisini verse de sözünde durmamıştır. TBMM’den geçirilip kendisine gönderilen bu yasayı imzalamasına rağmen Anayasa Mahkemesine taşımıştır³⁸⁴. Cumhurbaşkanı Evren 4 Ocak 1989 tarihinde 3511 sayılı Kanun’un 2. maddesi ile 2547 sayılı Kanun’un Ek 16. Maddesi hakkında Anayasa’ya aykırılık iddiasıyla Anayasa

³⁸¹ 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanununa eklenen 16.madde ile: “*Yükseköğretim kurumlarında, dersane, laboratuvar, klinik, poliklinik ve koridorlarında çağdaş kıyafet ve görünümde bulunmak zorunludur. Dinî inanç sebebiyle boyun ve saçların örtü veya türbanla kapatılması serbesttir*” kararı alınmıştır. *TBMM Tutanak Dergisi*, 16 Kasım 1988, B:26, O:1, C.17, s.210-245.

³⁸² 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanununun Bir Maddesinde Değişiklik Yapılması ve Bu Kanuna Bir Ek ve Üç Geçici Madde Eklenmesine Dair 16.11.1988 Tarih ve 3503 Sayılı Kanun ve Anayasanın 89. Maddesi Gereğince Cumhurbaşkanınca Bir Daha Görüşülmek Üzere Geri Gönderme Tezkeresi (30 Kasım 1988), *TBMM Tutanak Dergisi*, 10 Aralık 1988, B:38, O:1, C.19, s.1-7.

³⁸³ *TBMM Tutanak Dergisi*, 10 Aralık 1988, B:38, O:1, C.19, s. 271-300. 2547 Sayılı Yükseköğretim Kanununun 44. Maddesinin Değiştirilmesi ve Bu Kanuna Bir Ek ve 4 Geçici Madde Eklenmesine Dair, 351 Nolu Kanun: RG.27.12.1988/20032.

³⁸⁴ Özdemir, *Turgut Özal*, s.267-268.

Mahkemesine iptal başvurusu yapmıştır³⁸⁵. Anayasa Mahkemesi de ek maddeyi anayasaya aykırılığı nedeniyle iptal etmiştir³⁸⁶.

Anayasa Mahkemesi'nin bu kararı sonrası İstanbul, Ankara, İzmir, Adana, Bursa, Diyarbakır ve Malatya başta olmak üzere, çok sayıda şehirde protesto eylemleri yapılmıştır. Mahkemenin kararı bu yönde olsa da Aralık 1989'da YÖK, Öğrenci Disiplin Yönetmeliğinin türbanı yasaklayan maddesini yürürlükten kaldırması ile türbanlı öğrencilerin derslere serbestçe girebileceği yönünde bir beklenti oluşmuştur. Bu kararın ardından YÖK Başkanı Doğramacı'nın, üniversitelerin kendi düşüncelerine göre karar alacaklarını açıklaması bu konuda yeni belirsizlikler ve karmaşa doğurmuştur. Bu açıklamanın ardından Bilkent, ODTÜ, Hacettepe, Ankara, Ege ve Dokuz Eylül gibi üniversitelerde türban yasağını sürdürme yönünde uygulamalara devam edeceklerini duyurmuştur³⁸⁷.

İrticanın bir ayağı olarak görülen türbanın kamusal alandan uzaklaştırılması konusunda, askerin ve Cumhurbaşkanının kesin tavrı olsa da, iktidar bu konuda daha ılımlı bir söylem geliştirmiştir. Başbakan Özal: “... *İrtica meselesi bu kadar basit mi? Yani üç tane beş tane kız başını sardı diye Türkiye’de irticamı gelir?...*”³⁸⁸, sözleri ile bu konuyu şekilsel olmaktan uzak düşündüğünü, yapılan tüm yasakların karşısında olduğunu belirtmiş, Cumhurbaşkanı ise yapılanların haklılığını “... *üniversitelere giden, okula giden çocukların kıyafetini devlet tespit etmeye yetkilidir...*”³⁸⁹, sözleri ile savunmuştur.

Cumhurbaşkanı Evren ziyaret ettiği her üniversitede ve yaptığı her konuşmada bu konuya fazlasıyla değinmiş ve türbanın karşısında olduklarını açıkça belirtmiştir. Cumhurbaşkanı, iktidarın bu görüşlere katılıp katılmadığı ya da ne kadarına katıldığıyla da ilgilenmiş ve bu konuyu Başbakan ile yaptığı haftalık görüşmeleri de dâhil hep gündemde ve canlı tutmaya çalışmıştır.

³⁸⁵ 7 Mart 1989 tarihli Anayasa Mahkemesi Kararı, RG.05.07.1989/20216.

³⁸⁷ Ateş, “12 Eylül 1980 Darbesi ile 28 Şubat 1997 Darbesi Arasında Din-Siyaset İlişkileri ve Din Eğitimi Politikaları”, s.599.

³⁸⁸ Özdemir, *Turgut Özal*, s.238.

³⁸⁹ *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kenan Evren’in Söylev ve Demeçleri (9 Kasım 1986-9 Kasım 1987)*, T.B.M.M. Basımevi, Ankara 1987, s.160.

Fakat Evren'den sonra Cumhurbaşkanlığı görevini devralan Özal, yıllar geçtikçe siyasi önemi ve krizleri büyüyen türban yasağının kaldırılmasını bu sefer Cumhurbaşkanı sıfatı ile meclise taşımıştır. 25 Ekim 1990 tarihinde mecliste tekrar gündeme gelen bu teklif 3670 sayılı Kanun olarak kabul edilmiştir³⁹⁰. Bu Kanun'la, 2547 sayılı Yüksek Öğretim Kanunu'na “yürürlükteki Kanunlara aykırı olmamak kaydıyla Yükseköğretim kurumlarında kılık ve kıyafet serbesttir” maddesi eklenmiştir³⁹¹. SHP, Kanun'un iptali istemiyle Anayasa Mahkemesine başvurmuşsa da mahkeme 9 Nisan 1991 tarihli kararında iptal istemini reddetmiştir. Bu karar ile 1997 yılına kadar devam edecek olan üniversitelerde her türlü kılık kıyafet serbestliği başlamıştır. Hukuki olarak serbestlik başlasa da uygulamada bu durumun tersine hareket eden durumlar devam etmiştir³⁹².

B.1.5.Rabıta Olayı

İktidar ile Cumhurbaşkanının irtica/din/muhafazakârlık ile başının oldukça dertte olduğu günlerde ortaya çıkan Rabıta olayı, sadece iktidarı değil, 12 Eylül ara rejimini yürüten o dönemin asker/sivil yöneticilerini hatta 12 Eylül öncesinin siyasetçilerini bile içine alan bir tartışma başlatmıştır.

Olaya konu olan örgüt, merkezi Suudi Arabistan'da bulunan “*Rabıtat al-alam al-İslam*” (Dünya İslam Birliği) adlı örgüttür. Dışişleri Bakanlığından yapılan resmi açıklamada kuruluşun hedefi: *İslâm Âlemi Birliği 1962 Mayıs ayında Mekke'de kurulmuştur. Başlıca amaçları, İslam ülkelerinin dünyaya anlatılması, İslam'a karşı tek taraflı görüşlere ve propagandaya karşı koymak, bütün dünyadaki Müslümanların çıkarlarını korumaktır. Bu çerçevede, birlik; Kur'an'ın çeşitli dillere tercümesi, okul ve cami inşası için çeşitli ülke ve kuruluşlara yardım yapılması, bazı ülkelere öğretmen ve vaiz gönderilmesi, konferans ve seminerler düzenlenmesi, İslam*

³⁹⁰ TBMM Tutanak Dergisi, 25 Ekim 1990, B:25, O:1, C:50, s. 255-272.

³⁹¹ “Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğünün Kurulması ile 14/1/1970 Tarihli ve 1211 Sayılı ve 4/11/1981 Tarihli ve 2547 sayılı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında 422 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulüne Dair Kanun” (3670 sayılı Kanun), , RG.28.10.1990/ 20679.

³⁹² Sinan Ateş, “12 Eylül 1980 Darbesi ile 28 Şubat 1997 Darbesi Arasında Din-Siyaset İlişkileri ve Din Eğitimi Politikaları”, *Avrasya Uluslar arası Araştırmalar Dergisi*, C.6, S.13, 13 Mayıs 2018, s.599.

lkeleri yararına olan konularda uluslararası girişimler yapılması gibi, muhtelif faaliyetlerde bulunmak³⁹³ olarak açıklanmıştır. 1962 yılında kurulan örgütün 1963 yılında Mekke şehrinde basılan tüzüğünde ise amaçları; *İslam enternasyolizmi düşüncesini tüm İslam ülkelerine devlet sistemi olarak yaymak, İslamiyeti dünyaya tanıtmaq, hacca gidenler arasından seçtikleri kişileri İslam misyonerleri olarak yetiştirmek, İslamcı yayın organlarına maddi destek sağlamak, milliyetçilik ve ırkçılıkla mücadele etmek* şeklinde açıklamıştır. Örgütün Brüksel’deki İslam Kültür Merkezi’ni finanse etmesinin yanında, İslamcı örgütlerin anapara kaynaklarından biri olduğu da açıklanmıştır. Rabitanın 41 kişilik kurucu kadrosunda iki Türk temsilci; MSP şanlıurfa milletvekili Salih zcan ve AP Konya milletvekili Ahmet Gürkan olduğu da iddialar arasında yer almıřtır³⁹⁴.

rgtnn nerede ve ne zaman kurulduğu, amacının ve destekisinin kim olduğu sorularına yanıt arandıktan sonra asıl önemli olan soru olan; Türkiye Cumhuriyeti ile ilişkisi nedir sorusuna cevaplar aranmaya, iddialar ortaya atılmaya başlanmıştır. Örgütün Türkiye ile ilişkisine vasıta olan yurtdışına gönderilen din görevlileri olduğundan, kafalardaki soru, buna niçin ihtiyaç duyulduğu ve buna izin veren kararnameyi kimin ve hangi hükümetin imzaladığı olmuştur. Kararnamenin imzalandığı yıl olarak 1980’li hatta 1960’lı yıllara kadar gidilmiştir.

Sabah Gazetesi 27 Mart 1987 tarihli haberinde, ilk irtibatın ve demelerin Bülent Ecevit’in Başbakanlığı döneminde olduğunu yazmıřtır³⁹⁵. Bu iddiayı kabul etmeyen Ecevit, imza tarihini daha eskilere götürerek, alışma Bakanlığı yaptığı 1960’lı yıllarda yurtdışında artmaya başlayan Türk işçi sayısına istinaden Belçika Hükümeti ve diğer yabancı devletlerin oradaki işçilere her konuda yardımcı olmak için din görevlilerini de kapsayan sosyal hizmet görevlileri çalıştırmak isteğini Türk Hkmetine bildirdiği şeklindedir. Maaşların Belçika hükümeti tarafından ödeneceği, denetiminin Türk hkmetince yapılacağı bu görevlilerin idari olarak

³⁹³ TBMM Tutanak Dergisi, 7 Nisan 1987, B:86, O:1, C:38, s.541-568.

³⁹⁴ Uğur Mumcu, *Rabıta*, Tekin Yayınevi, Ankara, 1995, s.88-89. Rabıta diye bilinen örgütün tabela adı: “*El Emanet-l Ameli Rabıtatıl Ālem-il İslamı*”dir. İngilizce olarak da “*Word Muslim League*” adı kullanılmıştır, s.222-223. Milliyet, 26 Mart 1987.

³⁹⁵ Mumcu, *Rabıta*, s.436-445.

izinli sayıldığını ve Belçika Hükümeti vasıtasıyla Rabıta'dan bir para ödemesi yapılıp yapılmadığı hakkında bir bilgisi olmadığını da eklemiştir³⁹⁶.

Milliyet gazetesi, bu ödemelere dair ilk kararnamenin Demirel Hükümeti döneminde, 17 Ağustos 1980 tarihinde imzalandığını 12 Eylül sonrası kurulan Ulusu hükümeti döneminde 28 Nisan 1981 tarihinde aynı amaçla bir kararname daha imzalandığını yazmıştır. Resmi Gazetede yayımlanmayan bu kararnamenin imzacıları olarak da, dönemin hükümeti gösterilmiştir³⁹⁷. Bakanlar Kurulunun, 17 Ağustos 1980 tarihinde aldığı karar ile 32; 28 Nisan 1981 tarihinde aldığı karar ile de 41 personel yurtdışına gönderilmiştir³⁹⁸.

Demirel: *“Benimle görüştikleri doğrudur. Ben Türkiye Cumhuriyeti'nin Başbakanıyım. Herkese kapım açıktır. Rabıta örgütü yöneticileri ile görüşmüş olmamın geçmişte de bugün de sakıncası yoktur. Rabıta örgütü yöneticileri vebalı mıydı ki ben onlarla görüşmeyeyim³⁹⁹,”* diyerek görüştüğünü kabul etmiştir. Çıkartıklarını kabul etse de, icrasına fırsat bulamadığı kararnamede sadece din adamlarına ücretsiz izin ibaresinin bulunduğunu, ücrete dair bir şey olmadığını söyleyerek, sorumlunun kendi hükümeti olmadığını savunmuştur⁴⁰⁰.

9 Şubat 1978-10 Kasım 1986 tarihleri arasında Diyanet İşleri Başkanlığı yapmış olan Tayyar Altıkulaç, Rabıta ile ilk bağlantının 1980 Mart ayında Kıbrıs'ta düzenlenen İslam Konferansı sırasında olduğunu ve Rabıta yetkililerinin Demirel azınlık hükümeti döneminde Ankara'da misafir edildiklerini söylemiştir. Maaşların Rabıta tarafından karşılanması Başbakan Demirel'e söylendiğini, onun da bunu sözlü olarak kabul ettiğini eklemiştir⁴⁰¹.

Tayyar Altıkulaç'ın: *“Olaydan Milli Güvenlik Konseyi'nin haberi var, Bakanlar Kurulu kararı çıkmıştır”* açıklaması da gözlerin hem dönemin Başbakanı ve MGK döneminde kabinede yer almış olan Özal'a, hem de Cumhurbaşkanı

³⁹⁶ Cumhuriyet, 28 Mart 1987, s.7.

³⁹⁷ Milliyet, 21 Mart 1987, s.7.

³⁹⁸ Mumcu, Rabıta, s.272-273.

³⁹⁹ Mumcu, Rabıta, s.268.

⁴⁰⁰ Milliyet, 20 Mart 1987, s.7.

⁴⁰¹ Mumcu, Rabıta, s.235-236.

Evren'e çevrilmesine sebep olmuştur. 12 Eylül döneminin Başbakan Yardımcısı Özal: *"Binlerce kararname var. Yani o sıralarda o kadar çok kararname vardı ki öyle bir şey hatırlanması zor"*⁴⁰², açıklaması ile durumun kendini bağlamadığına vurgu yapmıştır.

MGK döneminin Başbakanı Bülent Ulusu'dan da açıklama gecikmemiş, savunmasını: *"Bana bu konuda intikal etmiş bir olay yok. Onay da vermiş değilim böyle bir konuda. Kim nasıl yaptı bilemiyorum. Hayret ettim bende"* ve *"Başbakan olarak imzaladığım her kararname ve kararın maddi ve manevi bütün sorumluluğu bana aittir"*⁴⁰³ şeklinde yapmıştır.

MGK Genel Sekreteri Orgeneral Haydar Saltık ise Bern Büyükelçiliği görevindeyken yaptığı açıklama ile dışarıdaki imamların Rabıta tarafından finanse edildiğini doğrulamıştır⁴⁰⁴. Konya milletvekili Sabri Irmak ve 10 arkadaşının meclis araştırması açılmasına yönelik önergesine hükümet adına cevap veren Hasan Celal Güzel: *"ilk uygulama 1976 yılında Finlandiya'nın isteği üzerinde, Finlandiya İslâm Birliği tarafından parası karşılanmak üzere, finansmanı yapılmak üzere din görevlisi gönderilmesi şeklinde meydana gelmiştir; ancak bu konudaki en geniş uygulama 1979 Haziranında olmuş ve zamanın hükümeti tarafından, dışarıya, parası Belçika hükümeti ve diğer ülkeler tarafından ve o ülkelerdeki İslam kültür merkezleri tarafından karşılanmak üzere din görevlileri gönderilmeye başlanmıştır. Daha sonra 1979 yılından sonraki dönemde, (17.8.1980 tarihinde) Belçika'ya ve Avustralya'ya gene din görevlisi gönderilmiştir. Bu uygulama 12 Eylül dönemi sonrasında da devam etmiş ve hükümetimiz dönemine kadar süregelmiştir. 1983 Aralık'ında biz hükümete geldik. 1984 Ocak ayından itibaren, yurt dışındaki işçi sorunlarıyla ilgili bir komite kuruldu. Bu komitenin ilk tespiti Türkiye'nin mevcut durumlar itibariyle artık kendi devlet memurunun ücretsiz izinli de olsa parasını karşılayabilecek bir dış ödemeler ve bütçe seviyesinde olduğu idi. Bu tespiti yaptıktan sonra, mevcutların bir dönem (altı ay kadar) uzatılması yapılmış, Dünya İslam Birliği Teşkilatına ve diğer*

⁴⁰² Mumcu, *Rabıta*, s.209, 223.

⁴⁰³ Mumcu, *Rabıta*, s. 275.

⁴⁰⁴ Mumcu, *Rabıta*, s.222-223.

ilgili makamlara teşekkür edilerek, bundan sonra din adamlarımızın maaşını kendi bütçemizden karşılayacağımızı söylemişizdir. Nitekim, 1985 yılında çalışmalar sonuçlanmış ve 1 Temmuz 1985 tarihinden itibaren de, Dışişleri Bakanlığının, Türk-Varlığını Koruma ve Tanıtma kalemine gerekli tahsisatlar yapılarak, böylece şu anda 495 din adamı kadrosu tahsis edilmiş bulunmaktadır⁴⁰⁵,” açıklaması yapmıştır.

Fakat Emin El Attas’ın 1987 yılında Cumhuriyet gazetesine yaptığı açıklamaya bakıldığında: “Durdurmadık, hala ödüyoruz. Ama Diyanet İşleri Başkanlığı kanalıyla değil. Avrupa’daki organizasyon aracılığıyla. Türk olup olmadıklarını bilmiyorum. Avrupa’daki imamlara para ödediğimizi biliyorum. Avrupa’da yüzlerce imam var. Her gün imam atıyoruz” demiş ve amaçlarının dünyada şeriatı yaymak olduğunu da eklemiştir⁴⁰⁶.

Muhalefetteki Sosyalist Halkçı Parti’nin olaya tepkisi en üst perdeden olmuştur. SHP 1987 yılında kararnamede imzası olup da o gün devlet görevinde bulunan kim varsa özellikle Cumhurbaşkanı Evren’in istifa etmesi gerektiği savunmuş, sorumluların peşini bırakmayacaklarını da eklemiştir⁴⁰⁷. ANAP yönetimi SHP’nin bu açıklamalarını kınayan bir bildiri yayınlamıştır⁴⁰⁸.

Rabıta Olayına dâhil olan tüm görevliler farklı yönlerde açıklamalar yapsa da, Cumhurbaşkanının açıklaması kadar bitirici mahiyette olmamıştır. Cumhurbaşkanı yaptığı açıklamada, Rabıta olayını “Ehven-i Şer” olarak değerlendirmiş, ülkenin 70 Cente muhtaç olduğu o günlerde, yurtdışındaki örgütlerin zararlı faaliyetlerini engellemek için gönderilen din adamlarının özel bir sınava tabii tutulduklarını, gittikleri yerlerde şeriata dair bir istek ve propagandalarının olmadığını ve geri döndüklerini söylemiştir. Bu olay sonucunda laikliğin yıkılmadığını, Güneydoğu’daki eşkıyaya para ve silah yardımının da yurt dışından yapıldığını ve pişman olmadığını da açıklamalarına eklemiştir⁴⁰⁹. Cumhurbaşkanı’nın bu

⁴⁰⁵ TBMM Tutanak Dergisi, 7 Nisan 1987, B:86, O:1, C:38, s.541-568.

⁴⁰⁶ Mumcu, Rabıta, s.321.

⁴⁰⁷ Milliyet, 21 Mart 1987, s.9.

⁴⁰⁸ Bildiri için bakınız, Mumcu, Rabıta, s.292.

⁴⁰⁹ Milli Gazete, 28 Mart 1987, s.1. Tercüman, 28 Mart 1987, s.1.

açıklaması ile Rabıta tartışmaları önemini kaybetse de irtica sayfalarında yer bulmaya devam etmiştir.

C.Siyasi Yasakların Kaldırılması (6 Eylül 1987 Referandumu-29 Kasım 1987 Seçimi)

C.1.12 Eylül Darbesi Sonrası Siyasi Yasaklar ve Partileşme Süreci

12 Eylül Darbesi sonrası ülkeyi darbeye götüren sürecin sorumluları olarak görülen siyasilere mutlaka bir yaptırım uygulanması kesin olsa da, 1960 Darbesi sonrası siyasilere yapılan kötü muamele ve devamında gelen idamın o siyasileri mağdur, bunu yapanları da cani konumuna getirdiği görüşü, bu tür bir uygulamayı engellemiştir. Bunun yerine alınan önlemlerle, 12 Eylül öncesinin siyasi partilerini ve siyasilerini sistem dışı bırakma yolu seçilmiştir.

İlk adım olarak 12 Eylül günü Milli Güvenlik Konseyi'nin 7 numaralı bildirisi ile siyasi parti faaliyetleri yasaklanırken, parti bina ve tesislerinin sıkıyönetim ve garnizon komutanlıklarınca emniyet ve kontrol altına alınacağı duyurulmuştur⁴¹⁰. Bu kararın ardından darbeye eş zamanlı olarak gözetim altına alınan siyasilerden Demirel ve Ecevit'e serbest bırakılmaları karşılığında 11 Ekim 1980 tarihinde siyasetle alakadar olmayacaklarına dair teminat niteliğinde bir belge⁴¹¹ imzalatılmıştır. Danışma Meclisi'nde görev yapacak isimlerin açıklanmasından hemen sonra da siyasi partilerin feshine dair kanun⁴¹² kabul edilerek siyasi partiler yeni siyasi düzenden tamamen silinmiştir. 7 Kasım 1982 tarihinde yapılan halkoylaması ile yürürlüğe giren 1982 Anayasasının geçici 4. maddesi ile de *genel başkan, genel başkan yardımcıları veya vekilleri, genel sekreterleri, bunların yardımcıları ve merkez yönetim kurulu veya benzeri organların üyelerine, onar yıl; milletvekilleri ile senatörlere de, beşer yıl olmak üzere siyaset yasaklı hale*

⁴¹⁰ RG.12.09.1980/17103.

⁴¹¹ Kurtbaş-Soysüren, "Mefluç Devlet İradesinden Kudretli Devlete:12 Eylül Yönetiminin Siyasi Kültürü Bağlamında Anayasa Yapım Politikası", s.68-69. Evren, *Anılar*, C. 2, s.114-115.

⁴¹² RG.16.10.1981/17486(M).

getirilmiştir⁴¹³. Bu tecrit işlemlerinin son hamlesi olarak da Milli Güvenlik Konseyi 12 Eylül 1980 tarihinde kapatılan tüm siyasi parti mensuplarının ülkeyi 12 Eylül öncesine götürecek tartışmalara girmesi, bu yönde sözlü veya yazılı beyanda bulunmasını yasaklayıcı mahiyette bir karar çıkarmıştır⁴¹⁴.

Bu kararlar ve kanunlar ülkede bir süre eski siyasileri görünürde etkisiz kılrsa da, 1985 yılı sonuna doğru İstanbul'da kaldırılan sıkıyönetim ile birlikte siyasi yasaklar delinmeye, istenmeyen eski siyasiler de iyice görünür olmaya başlamıştır⁴¹⁵. Yasağa rağmen siyasetten kopmamak adına pasif ya da perde arkasından da olsa aktif siyasete devam eden eski siyasiler, 1983 yılında hukuki olarak yasaklı olsalar bile partileşmelerde fikri liderliklerini devam ettirmişlerdir.

Siyasi yasakları ve yasağa rağmen yaptıklarını: “*yasak delmeye çalışmıyorum, geri kalan hakkımı kullanıyorum*”⁴¹⁶, şeklinde savunan eski Başbakan Demirel, 12 Eylül sonrası kendisini siyasetten tecrit etmediği gibi ara rejimin her türlü yasaklamasına rağmen parti kurdurarak seçimlere katılma girişiminde bulunmuştur. Bu girişimi onu Zincirbozan'a götürse de, seçimlere kadar bir parti daha kurulmasını salık vermiştir. Seçime katılması engellenmişse olsa 23 Haziran 1983 tarihinde Ahmet Nusret Tuna'nın başkanlığında Demirel'in sır olmayan liderliğinde Doğru Yol Partisi kurulmuştur⁴¹⁷.

Liderleri Necmettin Erbakan hapiste de olsa çeyrek asırlık Milli Görüş geleneğinin devamı olarak Refah Partisi 19 Temmuz 1983 tarihinde Ali Türkmen liderliğinde kurulmuştur⁴¹⁸. Liderleri hapiste olan diğer bir grup olan ülkücüler, Milliyetçi Hareket Partisi'nin görevini tamamladığını düşünüp 12 Eylül sonrası parti kurup kurmamakta anlaşmazlığa düşse de, liderlerinin talimatı ile 7 Temmuz 1983 tarihinde Muhafazakâr Parti'yi kurmuş ve Türkeş'in 1985 yılında hapisneden

⁴¹³ 10 yıl siyaset yapmaktan men edilenlerin sayısı, 242 kişi iken, 5 yıl siyasetten yasaklananlar 481 kişi olarak tespit edilmiştir. RG.29.04.1983/18032.

⁴¹⁴ RG.06.12.1983/18243.

⁴¹⁵ Cemal, *Özal Hikâyesi*, s.74.

⁴¹⁶ Cüneyt Arcayürek, “Delinmenin Öncesi”, *Cumhuriyet*, 5 Mayıs 1986, s.1,12.

⁴¹⁷ Sarıbay, 99, s.58. Yücel, *Türkiye'nin Siyasal*, s.70.

⁴¹⁸ Ruşen Çakır, “Refah Partisi”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.15, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s.1264.

çıkmasından sonra yapılan kongre ile isim değişikliğine giderek, Milliyetçi Çalışma Partisi adını almıştır⁴¹⁹.

Fikri liderliğini bir siyasi partinin ardında devam ettirmede Bülent Ecevit diğer liderlere göre biraz gecikse de, 1985 yılında o da bu furyaya katılmıştır. Ecevit, 14 Kasım 1985 yılında eşi Rahşan Ecevit'in genel başkan seçildiği Demokratik Sol Parti'yi kurdurarak⁴²⁰ aktif siyasete fiili olarak dönmüştür.

Askerler 25 Mart 1984 yerel seçimlerine, 1983 yılındaki genel seçimlere katılamayan partilerin katılması gerektiğini savunmuştur. MGK üyesi Nejat Tümer'de bu yönde bir yasa tasarısı hazırlasa da öneriyi geri çekerek Başbakan'ı verilmesi zor bir kararla baş başa bırakmıştır. Zor olan bu kararda, karara karşı çıkmak Başbakanın demokratikliği hakkında olumsuz düşüncelere sebebiyet verecekken, evet demesi halinde eski siyasilerin aldıkları oylarla ülkeyi tekrar 12 Eylül öncesine götürebilme ihtimalini düşünmüştür. Bu ikilemden kurtulup bir karar verebilmek için seçimde alınacak oy oranlarının anketini yaptırmak çıkar bir yol olarak görünmüş ve PİAR Araştırma Şirketinden bir araştırma yapması istenmiştir. Başbakan Özal, yapılan araştırma sonucunun ANAP'ı % 37,5 ile birinci parti olarak göstermesine dayanarak, yapılacak seçimlere DYP, SODEP ve RP'nin katılmasında bir mahzur olmadığına karar vermiştir⁴²¹. ANAP vekilleri tarafından 5 Ocak 1984 tarihinde meclise bu yönde sunulan ve kabul edilen bir kanunla mecliste temsil edilmeyen partilerin yani DYP, RP ve Muhafazakâr Parti'nin seçimlere katılımının önü açılmıştır⁴²².

Ecevit hariç diğer siyasiler 6 Kasım 1983'teki genel seçimlere katılamasalar bile partilerini ara rejimde kurdurarak en yakın tarihteki seçime hazır hale getirmiş ve 25 Mart 1984 yerel seçimlerine katılmaya hak kazanmışlardır. 25 Mart 1984 yerel seçimlerinde liderliği %41.04 ile ANAP göğüslese de onu %23,4 ile SODEP

⁴¹⁹ Sarıbay, 99 *Soruda*, s.85. Milliyetçi Çalışma Partisi'nin 12 Eylül öncesinde kullandığı isim olan Milliyetçi Hareket Partisi adını alması 24 Ocak 1993 tarihinde yapılan MÇP Olağanüstü Kongresi ile olmuştur. s.87.

⁴²⁰ Sarıbay, 99 *Soruda*, s.58-59. Yücel, *Türkiye'nin Siyasal*, s.81.

⁴²¹ Cemal, *Özal Hikâyesi*, s.76-78.

⁴²² *TBMM Tutanak Dergisi*, 5 Ocak 1984, B:18,O:1, C:1, s. 238-247,247-267.

izlemiştir. Bu seçimde asıl soru yasaklı liderlerin partilerinin alacağı oylar olmuştur. Demirel'in DYP'si %13,2 olarak üçüncü parti olurken, Erbakan'ın RP'si % 4,4 oy ile altıncı parti olmuştur⁴²³.

Askeri rejim 1983 yılında vetolarla meclisin profiline müdahil olsa da, devam eden süreçte böyle bir şey mümkün olmamıştır. 1983 seçimlerine katılmak için 6 Haziran 1983 tarihinde kurulan ama vetolar ile hem seçim hem de meclis dışı bırakılan SODEP'in 5 Kasım 1985'te Halkçı Parti ile birleşerek SHP adını alması ve meclise girmesi buna iyi bir örnektir⁴²⁴.

Bu yerel seçimler eski siyasilerin meclis dışında ısınma turları olsa da, DYP'yi meclise tekrar hem de seçimsiz sokacak şans MDP'nin 4 Mayıs 1986'da toplanan Olağanüstü Kongrede fesih kararı alması⁴²⁵ ile olmuştur. Kapanan MDP'nin bağımsız kalan vekillerinden meclis dışında olmasına rağmen DYP'de nasibini alarak, MDP'nin 21 milletvekiliyle parlamentoya girerek grubunu kurmuştur⁴²⁶. Askeri rejim veto mekanizması ile bazı partileri ve siyasileri politikadan dışlayarak kendince uygun gördüğü ama uygunlukları tartışılan parti ve siyasileri seçimlere ve meclise sokmuştur. Ancak askerlerin veto ettiği siyasilerin meclise girmesi yine o partilerin sayesinde olmuştur.

⁴²³ Aydın-Taşkın, *1960'dan*, s.354. DYP 214, RP 12 yerde seçimi almıştır. Evren, *Anılar*, C.5, s.69.

⁴²⁴ Ümit Cizre Sakallıoğlu, "1983-1994: Siyasal parti topoğrafyası", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.15, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s.1251. Anayasanın siyasi partilere üyeliği düzenleyen 84. maddesinden dolayı bu birleşme için biraz uzun bir yol seçilmiştir. İlk olarak 22 Eylül 1985'te HP ile SODEP arasında birleşme protokolü imzalanarak 2 Kasım 1985'te HP Olağanüstü Kurultayını toplayarak ismini Sosyal Demokrat Halkçı Parti (SHP) olarak değiştirmiştir. Bir gün sonra da SODEP kendini feshederek SHP'ye katılmıştır. Cengiz Sunay, *12 Eylül Dönemi Türk Siyasetinde Sivil-Asker İlişkileri (1980-1987)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2009, s.326.

⁴²⁵ *Cumhuriyet*, 5 Mayıs 1986, s.10.

⁴²⁶ Sunay, *12 Eylül Dönemi Türk Siyasetinde Sivil-Asker İlişkileri (1980-1987)*, s.327-328. MDP 1983 seçimlerinde 71 Milletvekili çıkarmıştır. RG.04.11.1983/18221 (M)

1985 yılına gelindiğinde siyasi yasakların kalkması sadece eski siyasilerin gündeminde değildi. Başbakan Özal'da, Cumhurbaşkanı tarafından pek tasvip edilmemiş olsa da, bu yönde ufak yoklamalar yapmaya başlamıştır⁴²⁷.

28 Eylül 1987 tarihinde 11 il için yapılan ara seçimlerde, hem ilk defa tüm partilere TRT'de propaganda yapma imkânı verilmesi⁴²⁸ hem de alınan netice, siyasi yasakların erime hızı konusunda fikir verir mahiyette olmuştur⁴²⁹. Eski ve hala yasaklı olan siyasilerin beyanat vermeleri üzerine Cumhurbaşkanı Evren, kafasında oluşmaya başlayan siyasi yasakların kaldırılması fikrini, Konsey üyelerine ve askerini fikrini öğrenmek için Genelkurmay Başkanı Orgeneral Üruğ'a açmıştır. Hem Orgeneral Üruğ hem de Konsey üyelerinin bu yönde verdikleri ret cevapları ile Evren bu konuyu kapatmaya karar vermişse de, o da gazeteciler üzerinden yoklamalar yapmaktan geri durmamıştır⁴³⁰.

Eriyen yasaklar karşısında Cumhurbaşkanının da müdahale etmediğini gören Başbakanın önünde bu konuyu halletmek için iki yol belirmiştir. ANAP içindeki bir görüşe göre bu iş ANAP'ın çoğunlukta olduğu mecliste halledilmeli ve parti bunun halkı gururunu yaşamalıydı. Bu görüşün aksine, Özal referandumdan hayır çıkacağı umudu ile kararı halka götürmek istemiş ve böylece Demirel'i siyaset dışında tutmaya çalışmıştır⁴³¹.

Aslında yasakların kalkmasına taraf olmayan ama bunu da açıkça o anda ifade edemeyen Başbakan, bu konuda bazı hesaplara girişmiştir. Yasakların artık kalkması gerektiğini Cumhurbaşkanına söylemiş fakat bunu Anayasanın değiştirilmesini düzenleyen 175.maddenin⁴³² değişimine bağlamıştır. Cumhurbaşkanı Evren ise,

⁴²⁷ Başbakan Özal TBMM Başkanının 1985 yılı 23 Nisan resepsiyonunda SHP milletvekili Cüneyt Canver'e, *1988'den önce Anayasanın değiştirilebileceğini ve 10 yıllık siyasi yasaklılarında siyaset yapabileceklerini* söylemiştir. Evren, *Anılar*, C.5, S.199.

⁴²⁸ Aydın- Taşkın, *1960'dan*, s.356.

⁴²⁹ 28 Eylül 1986 tarihinde 11 seçim çevresi için yapılan XVII. Dönem Milletvekili ara seçiminde DYP 4, SHP 1 seçim bölgesini almıştır. RG.10.10.1986/19247.

⁴³⁰ Evren 7 Mayıs 1987 tarihinde görüşmek için kabul ettiği Cumhuriyet Gazetesi Ankara temsilcisi Yalçın Doğan'a siyasi yasakların kaldırılması ile ilgili fikrini sormuştur. Evren, *Anılar*, C. 5, s. 400-402.

⁴³¹ Tokatlı, *Kırmızı*, s.65.

⁴³² Bu madde Anayasanın değiştirilmesi teklifini meclis üye tam sayısının 3/2 çoğunluğuna bağlamıştır. RG.09.11.1982/17863.

siyasi yasakların devam etmesinin eski yasaklı siyasetçiler tarafından bir mağduriyet malzemesi olarak kullanılıp gündemi meşgul edeceğinden ve yeni siyasetçileri etkileyeceğinden yasakların kalkmasından yana olmuş ve bunun için formülü de referandum yasası olarak belirlemiştir⁴³³. Yani Cumhurbaşkanı'na göre, halkın oyları ile gelen yasaklar yine halkın oyları ile kalkmalıydı⁴³⁴. Zaten partilerin, biri emanetçi diğeri doğal olmak üzere çifte başkana sahip olması fiili durumun hukukileşmesi için yasakların kalkmasını gerektirmiştir⁴³⁵.

Bu süreçte Cumhurbaşkanı Evren'in, ANAP iktidarı hakkındaki fikri de kesinleşmeye başlamıştır. Cumhurbaşkanı Evren anılarında bunu: *“Turgut Özal'ın tutum ve davranışları bana güven vermemeye başlamıştı. Özellikle, irtica ve gericilikle mücadeleye yanaşmıyor, o çevreye taviz vermeye, hoş görünmeye devam ediyordu. Şahsen yaptığım ikazların, Milli Güvenlik Kurulundaki takdimlerin de bir faydası olmadığını tespit ettim. Onun için Turgut Özal'a ve ANAP'a bir alternatif düşünmeye başladım. Bu alternatif SHP olamazdı, zira bu parti içine fazla miktarda aşırı solcular sızmış, nereden ise partiye hâkim olmaya başlamışlardı. Geriye DYP kalıyordu. Halen partinin başında Hüsamettin Cindoruk bulunuyor. Ancak görünen o ki, aslında partiyi perde arkasından yöneten Süleyman Demirel'dir... Ayrıca Özal'la baş edebilecek en iyi kişinin Demirel olduğu da muhakkaktı⁴³⁶”* şeklinde ifade etmiştir.

Özal, yasakların kalkmasına tarafmış gibi görünse de, yasakların kalkmaması için umudunu, Ecevit ve Demirel'in 12 Eylül karşıtı konuşmalarına bağlamıştır. Bu yolla Cumhurbaşkanı'na kendi safına çekmek istemiştir⁴³⁷. 30 Temmuz 1984 yılında Genelkurmay Başkanı Orgeneral Necdet Öztörün eski siyasi liderlerin hala gazetelerde boy göstermesine tepki olarak gazetecileri Selimiye'de toplayarak, *“ Bu yayınların demokrasiye geçişte ne faydası var. Ne olacak yani? Bıraksak bunları*

⁴³³ Evren, *Anılar*, C.5, s.199,462-465.

⁴³⁴ Cemal, *Özal Hikâyesi*, s.209.

⁴³⁵ *Bir Doğrudan Demokrasi Aracı Olarak Referandum: Türkiye-ABD-Avrupa Uygulama Örnekleri*, Türkiye Büyük Millet Meclisi Araştırma Merkezi, TBMM Basımevi, Ankara, 2010, s.128.

⁴³⁶ Evren, *Anılar*, C.5, s.458.

⁴³⁷ Cemal, *Özal Hikâyesi*, s.211.

yine on gün içinde ülkeyi 12 Eylül öncesine götürürler. Kesin canım lütfen...” uyarısını yapmış, Öztörün’un bu ricası ile yayınlar kesilmiştir⁴³⁸.

1987 yılında siyasi yasakların kalkması gündemi meşgul ederken, eski siyasilerin yasağı delici faaliyetlerinin sorulduğu Genelkurmay Başkanı Orgeneral Üruğ: “...belki de biz yanlış yaptık, belki de yasaklar yanlış⁴³⁹” cevabını vermiştir. Genelkurmay Başkanı olduktan sonra tüm komutanlara, orduyu siyasetten çekip eğitime çevirme emrini veren Orgeneral Üruğ’un bu süreçte TSK adına Evren’e “af çıkmalı” mesajını verdiği yazılarak, “mesaj gayri resmi konuşmada verildi” denilmiştir⁴⁴⁰.

C.2.Yasakların Kalkması İçin Yasal Girişimler

28 Eylül 1986 milletvekili ara seçiminden sonra, SHP siyasi yasakları içeren geçici 4. maddenin kaldırılması için bir anayasa değişikliği önerisini imzaya açmıştır. DYP’nin de desteği ile muhalefet partileri olarak Anayasa değişikliğine gitmek için mecliste 134 imza toplamaya çalışmışlar ancak bu girişimleri Başbakan tarafından pek hoş karşılanmamıştır⁴⁴¹.

İktidar cenahından ilk girişim ise ANAP Ankara Milletvekili Nejat Abdullah Resuloğlu’ndan gelmiştir. Resuloğlu, “12 Eylül 1980 Öncesi Siyasî Çekişme ve Çatışma Ortamına Benzer Bir Durumun Önlenmesi Hakkındaki 2969 sayılı Kanunun” Anayasaya aykırılığı nedeniyle tümünden kaldırılmasını talep etmiştir. Bu talebi, Konsey zamanında çıkarılmış olan bu kanunun Anayasanın geçici 15. Maddesine dayanarak Anayasaya aykırılığı iddia edilemeyeceği gerekçesi ile reddedilmiştir⁴⁴².

⁴³⁸ Hasan Cemal, *12 Eylül Günlüğü: Demokrasi Korkusu*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1986, s.548.

⁴³⁹ *Milliyet*, 13 Mayıs 1987, s.9.

⁴⁴⁰ *Haftaya Bakış*, 5 Temmuz 1987, s.9.

⁴⁴¹ *Referandum*, s.128-129. *Cumhuriyet*, 7 Kasım 1986, s.1,8.

⁴⁴² *TBMM Tutanak Dergisi*, 1 Nisan 1986, B:86, O:1, C:27, s.152.

Karar Anayasa Komisyonu tarafından reddedilse de, meclisin 2 Nisan 1986 tarihindeki oturumunda 2969 sayılı Kanunun 1.maddesinin b ve d bentleri⁴⁴³ kaldırılmış, 3.maddesinin⁴⁴⁴ kaldırılması da Anayasanın geçici 4. maddesinin kaldırılmasına bağlanmıştır⁴⁴⁵. Cumhurbaşkanı Evren, kaldırılan bu kanunun değerlendirmesini “*Yavaş yavaş orasından burasından yoklamaya başladılar. İleride bunu da kaldıracakları muhakkak. Zaten kanun işlemiyor. Bu kanuna aykırı kaç olay oldu, hiçbirisi ceza almadı. Ben de üzerinde fazla durmadım*”⁴⁴⁶, şeklinde yorumlamıştır. Bu kanunu 12 Eylül öncesi siyasilere siyasi yasaklar getiren Anayasasının geçici 4.maddesi, Başbakan Özal ve 199 milletvekilinin meclise sundukları kanun değişikliği ile 17 Mayıs 1987 tarihinde yürürlükten kaldırılması⁴⁴⁷ izlemiştir.

Mecliste görüşülen 3361 sayılı kanun değişikliği ile Anayasanın, 67, 75, 175 maddeleri ve geçici 4. maddesinde değişiklik yapılması öngörülmüştür. Yapılan değişiklikler ile seçmen yaşı 21’den 20’ye düşürülmüş, Milletvekili sayısı 400’den 450’ye çıkarılmış ve 175.maddede değişimlere gidilmiştir. 12 Eylül 1980 öncesinde siyaset yapanlara siyaset yasağı getiren geçici 4.maddenin kaldırılması ise 175.maddede yapılan değişime göre yapılacak bir halk oylamasına bağlanmıştır⁴⁴⁸.

Kabul edilen bu kanunun ardından 90 milletvekili Anayasanın geçici 4.maddesinin kabul edilen 3361 sayılı kanunla değiştirilen 175. Madde ile halk oylamasına götürülmesini Anayasaya aykırı bularak kararı Anayasa Mahkemesine

⁴⁴³ 2969 Sayılı Kanunun 1. Maddesi Anayasanın Geçici 4.maddesi ile kısıtlananlar dâhil 12 Eylül 1980 öncesindeki siyasî çekişme ve çatışma ortamına dönmek için yapılacak olan sözlü veya yazılı beyanları yasaklamıştır. RG. 6.12.1983/18243 (M).

⁴⁴⁴ Bu kanun yayımı tarihinde yürürlüğe girer. RG.6.12.1983/18243 (M).

⁴⁴⁵ TBMM Tutanak Dergisi, 2 Nisan 1986, B:86, O:1, C:27, s.217-221.

⁴⁴⁶ Evren, *Anılar*, C.5, s.289.

⁴⁴⁷ TBMM Tutanak Dergisi, 17 Mayıs 1987, B:106, O:1, C:40, s. 544, 574-575, 598.

⁴⁴⁸ RG.18.05.1987/19464(M). Anayasanın 175.maddesindeki düzenlemeler, Anayasa değişikliği teklifi için gerekli olan meclis üye tam sayısının 3/2 olan oranı en az 3/1 olarak değiştirilmiştir. Kararların referanduma gönderilme şartı 1982 Anayasasında, *Cumhurbaşkanı Anayasa değişikliklerini Türkiye Büyük Millet Meclisine geri gönderdikten sonra, Meclis geri gönderilen kanunu aynen kabul ederse Cumhurbaşkanı bu kanunu halkoyuna sunabilir* şeklindeyken. 3361 Sayılı kanunda yapılan değişiklik ile *Cumhurbaşkanı Anayasa değişikliklerini Türkiye Büyük Millet Meclisine geri gönderdikten sonra, Meclis geri gönderilen kanunu aynen kabul ederse Cumhurbaşkanı bu kanunu halkoyuna sunabilir* olarak yapılmıştır.

götürmüştür. Bu 90 Milletvekilinin görüşü siyasi yasakların kalktığı ve bu yüzden de halkoylamasına gerek olmadığı yönünde olsa da, mahkeme bu başvuruyu yetkisizlik gerekçesiyle reddetmiştir⁴⁴⁹. 23 Mayıs 1987 tarihinde Anayasa Değişikliklerinin Halkoyuna Sunulması Hakkında çıkarılan 3376 sayılı kanunla referanduma gidilmesi kesinleşmiştir⁴⁵⁰.

C.3. 1987 Referandumu

Hiç istemese de yasakların kalkmasına vesile olacak referandumu teklif eden ve işin buraya varmasına sebep olan Özal, bu seçimlerde demokratik görüntüsüne zarar vermeden hayır diyebilmenin yollarını aramıştır. Bu sırada imdadına Cavit Kavak'ın Güneş Taner'e Yunanistan'dan getirdiği ve göğsünde İngilizce "NO" yazan tişört yetiştir. Bu tişörtü giyen Taner, mitinglerde Başbakan'ın arkasında halka bir mesaj verircesine dikilmiştir. Başbakan ayrıca konuşmalarında, İnşallah memleketimize hayırlı olur, diyerek de mesaj vermeyi seçmiştir. Seçimlerde evet anlamına gelen mavi rengi Yunanistan bayrağı ile özdeşleştirmesini de diğer bir yol olarak kullanmıştır⁴⁵¹. Ayrıca Özal, "Hayır" kampanyası boyunca, "Evet" oyunun askeri müdahaleye yol açan şiddet ve kaos ortamına yeniden dönülmesine neden olabileceğinin propagandasını yapmıştır⁴⁵².

Özal ülkenin Başbakanı ve ANAP Genel Başkanı olarak referandum sürecinde bol bol kampanya yürütürken, Yüksek Seçim Kurulu herhangi bir partiye kayıtlı olmadıkları gerekçesiyle eski siyasilerin televizyona çıkmasına izin vermemiştir. Bu engellenmenin televizyonda yapılacak konuşmalar sırasında sözün dönüp dolaşp 12 Eylül'e gelmesinden kaynaklandığı iddia edilse de⁴⁵³, engellenmenin eski siyasiler açısından olumsuz sonuç doğurmadığı da ayrı bir gerçektir.

⁴⁴⁹ Sunay, *12 Eylül Dönemi Türk Siyasetinde Sivil-Asker İlişkileri*, s.333. Referandum, s.130-131.

⁴⁵⁰ RG.28.05.1987/S. 19473.

⁴⁵¹ Cemal, *Özal Hikâyesi*, s.215-217.

⁴⁵² Ahmad, *Modernleşen*, s.231.

⁴⁵³ Arcayürek, *Namı*, s.84.

C.4. Referandum Sonuçları ve Sonrasında Yaşanan Gelişmeler

Yapılan referandum sonucunda, %49,84 hayır oyuna karşın % 50,36 evet oyu⁴⁵⁴ ile eski siyasiler galip gelmiştir. Başbakan Özal referandum sonucuna itirazını, “*Aslında referandumda, hayır oyları daha fazla çıkmıştı. Ama biz fazla ısrar etmedik... Bu kadar da yakın oy olmaz. Benim kanaatim orada 5 puan veya 3-4 puan bizden alınıp öbür tarafa verilmiş olabilir ve yüzde 55 civarında bir hayır oyu olduğunu tahmin ediyorum...*”⁴⁵⁵, şeklinde açıklasa da, bu sadece onun tahmini olarak kalmıştır.

Siyasi yasakların kalkması ile birlikte Demirel 24 Eylül 1987 tarihinde yapılan kongrede tüm delegelerin oyları ile Genel Başkan seçilmiştir⁴⁵⁶. Ecevit’te 13 Eylül 1987 tarihinde yapılan kongrede 339 delegenin tamamının oyu ile genel başkan seçilmiştir⁴⁵⁷. 11 Ekim 1987 tarihinde gerçekleşen Refah Partisi’nin 2. Büyük kongresinde de Necmettin Erbakan partisinin genel başkanlık koltuğuna oturmuştur⁴⁵⁸. Türkeş ise MÇP’nin 4 Ekim 1987 tarihindeki kurultayında 306 delegeden 210’ unun oyunu alarak genel başkan olmuştur⁴⁵⁹.

Özal, referandumun yapıldığı gün yaptığı açıklamada, ülkenin bu seçim atmosferinden çıkması için genel seçimlerin Kasım ayında yapılacağını açıklamıştır⁴⁶⁰. Başbakan 1987 referandumu ile eski siyasilerin siyasete dönmesi ile 1982 Anayasa referandumunda oy kullanmadığı için 1988 yılına kadar oy kullanma hakları ellerinden alınmış iki milyona yakın vatandaşın sandıktaki tercihlerini eski siyasilerden ya da muhalefetten yana kullanacağını varsayarak, seçimleri 29 Kasım 1987 yılına almıştır⁴⁶¹.

⁴⁵⁴ RG.12.09.1987/19572. *Referandum*, s.131. 11.711.461 kişi Evet derken, 11.636.395 kişi de Hayır demiştir.

⁴⁵⁵ Barlas, *Turgut Özal’ın Anıları*, s.101.

⁴⁵⁶ *Milliyet*, 25 Eylül 1987, s.9.

⁴⁵⁷ *Milliyet*, 14 Eylül 1987, s.9.

⁴⁵⁸ *Milliyet*, 12 Ekim 1987, s.12.

⁴⁵⁹ *Milliyet*, 5 Ekim 1987, s.13.

⁴⁶⁰ *Hürriyet*, 7 Eylül 1987, s.14.

⁴⁶¹ Zürcher, *Modernleşen*, s.410. 29 Kasım 1987 Seçim Sonuçları: ANAP: 8.704.335 (%36,3) (292 MV), SHP: 5.931.000 (%24,8) (99 MV), DYP: 4.587.062 (%19,1) (59 MV).

D.Genelkurmay Başkanlığına Yapılan Atama

İlk defa Milli Mücadele Döneminde bakanlık statüsünde teşkilatlanan Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti, 3 Mart 1924 yılından bakanlık statüsünü kaybederek Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti adını almıştır. Ataması ise 1924 yılında yapılan bu düzenleme ile Başbakan'ın tavsiyesi ve Cumhurbaşkanı'nın onayına bağlanmıştır. 1935 yılında Türk ordusundaki rütbe isimlerinin yeni Türkçe karşılıklarının kullanılmasına başlanmasıyla Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'nin adı Genelkurmay Başkanlığı olarak değiştirilmiştir. 1949 yılında yapılan değişiklikle Genelkurmay Başkanı'nın atanması Milli Savunma Bakanı'nın teklifine bağlanırken⁴⁶² 1961 ve 1982 Anayasalarında Genelkurmay Başkanı'nı teklif etme görevi Bakanlar Kurulu'na verilmiştir⁴⁶³.

Darbe sonrası komuta kademesinde de yeniliğe gidilerek 6 Aralık 1983 tarihinde Genelkurmay Başkanlığı görevi Orgeneral Necdet Üruğ'a verilmiş⁴⁶⁴ bu atamadan bir gün sonra da Cumhurbaşkanı, Başbakan Özal'a hükümetini kurma görevini vermiştir. Darbe sonrası siviller tarafından kurulan bu ilk hükümette siviller ve askerlerin ilişkilerinin nasıl olacağına dair meraklı bir bekleyiş olsa da, iki tarafın birbirine karşı yaklaşımına dair bazı gayri resmi açıklamalar yapılmıştır. Mesela Adnan Başer Kafaoğlu Başbakan Özal için: “Üruğ'dan Azrail gibi korkardı” derken, Üruğ'un yeri için ANAP'lılar gayri resmi olarak: “... Ama askeri kışlaya sokuyordu. Bu bakımdan Özal Üruğ'a güveniyordu. Üruğ'un bu tutumu, o nemrut görünüşüne rağmen biz de takdir topluyordu⁴⁶⁵” demişlerdir. ANAP'lıların güven ve korkuya dayalı bu iddialarına rağmen, Org. Üruğ'un da göreve gelir gelmez yapacağı şeyin

<https://www.ysk.gov.tr/tr/1983-2007-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3008>, (22.02.2019).

⁴⁶²Erdoğan, “Silahlı Kuvvetlerinin Türk Anayasa Düzeni İçindeki Yeri”, s.314-315. <https://www.tsk.tr/Sayfalar?viewName=Tarihce>, (04.09.2020).

⁴⁶³RG.20.07.1961/10859. RG.09.11.1982/17863(M).

⁴⁶⁴Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Kutu:586, Gömlek:58, Sıra: 16. Ordu üst kademesinde yapılan yeni atamalar ile: Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na Org. Haydar Saltık, Hava Kuvvetleri Komutanlığı'na Org. Halil Sözer, Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na Oramiral Zahit Atakan ve Jandarma Genel Komutanlığı'na Org. Mehmet Buyruk atanmıştır. *Milliyet*, 7 Aralık 1983, s.1,6.

⁴⁶⁵Cemal, *Özal Hikâyesi*, s.75.

orduyu siyasetin dışına alarak asli görevine devamını sağlamak olduğunu belirtmesi, görevinin devamında askerliği yıpratacak nitelikte gördüğü ihale ve inşaat işlerini Milli Savunma Bakanlığı'na devretmesi, güçlendirme vakıflarından askerleri tümüyle çekmesi, Harp sanayinin kurulması yönündeki çabaları ve askerlerin eğitimi konusundaki çalışmaları⁴⁶⁶ 1987 yılına kadar bir sorun çıkmadan görevlerin ifasını sağlamıştır.

1987 yılında gerçekleşecek olan Genelkurmay Başkanı ataması bunalımının aktörlerinden Org. Necdet Özturun ve Org. Necip Torumtay'ın atamaları, 1984 Ağustosunda yapılan Yüksek Askeri Şura'da yapılmıştır. 1984 yılı Yüksek Askeri Şura'sından çıkan karar ile Genelkurmay ikinci başkanı görevini yürüten Org. Torumtay I. Ordu Komutanlığı'na atanırken, önceki yıl yürüttüğü Genelkurmay ikinci başkanlığından I. Ordu Komutanlığına atanan Necdet Özturun ise yine önceki görevi olan Genelkurmay ikinci başkanlığına atanmıştır. Cumhurbaşkanı kendisine sunulan bu yer değiştirme şeklindeki atamaları tasvip etmese de, halen Genelkurmay Başkanlığı görevini yürüten Orgeneral Necdet Üruğ'un aynı zamanda sınıf arkadaşı da olan Necdet Özturun'la daha rahat çalışacağına kanaat getirerek kabul etmiştir⁴⁶⁷.

1983-1984 yıllarında ordu üst kademesi böyle şekillense de, 1987 yılında yaşanacak hareketliliğin ilk adımları Org. Üruğ tarafından 1986 yılında atılmaya başlanmıştır. Türk askeri sistemindeki geleneğe göre, görev arkadaşlarını en iyi tanıyan kişi olarak emekli olacak olan Genelkurmay Başkanı'nın yerine göreve getirilecek komutanla ilgili görüş ve önerilerini yazılı olarak Başbakan ve Cumhurbaşkanıya sunması görevini Org. Üruğ 1986 Aralık ayında yapmıştır. O dönemde Kara Kuvvetleri Komutanı olan ve kuvvetle ihtimal Genelkurmay Başkanı olacak olan, Org. Özturun hakkında görüşlerini şöyle yazmıştır: “*En kıdemli komutandı; ayrıca liyakat kespemmiş, her açıdan çok mükemmel bir arkadaşı*”⁴⁶⁸.

Org. Üruğ'un hem akademiden hem de iş hayatından arkadaşı Org. Özturun'un Genelkurmay Başkanlığı için ortamı hazırlamaya başlaması üzerine, Başbakan'da

⁴⁶⁶ Milliyet, 17 Aralık 1986, s.1,8.

⁴⁶⁷ Evren, *Anılar*, C.5, s.108.

⁴⁶⁸ Cemal, *Özal Hikâyesi*, s.230.

boş durmamıştır. Başbakan Özal 13 Nisan 1987 tarihinde yaptıkları haftalık görüşmelerinde Cumhurbaşkanına: “... Necdet Özturun Genelkurmay Başkanı olacağına Necdet Üruğ’un bir hatta iki sene daha bu görevde kalmasını uygun bulurum” diyerek Org. Özturun’un Genelkurmay Başkanı olma ihtimalini yok etmek için ilk adımı atmıştır. Başbakan’ın bu isteği Cumhurbaşkanı tarafından Org. Üruğ’a iletildiğinde onun zaten gerekli görevlendirmeyi kafasında yaptığı anlaşılmış ve Org. Üruğ, arkadaşı Özturun karşısında düşeceği durumu düşünerek kendisine yapılan görev süresinin uzatılması işini kabul etmeyeceğini 4 Mayıs 1987’de Cumhurbaşkanına iletmiştir⁴⁶⁹.

Cumhurbaşkanı, Org. Üruğ’un reddettiği bu teklif üzerine bu sorunu çözmek adına Başbakana aslında hiçbir zaman hayata geçirilmeyecek bir formül önermiştir. Sorunu çözeceğine inandığı bu teklifte, Genelkurmay başkanının görev süresinin üç yıla indirilmesi, kuvvet komutanlarının görev sürelerinin de üç yıla çıkarılması yer almıştır⁴⁷⁰. Bu teklif hayata geçirilemediği gibi görev süresini uzatmayı kabul etmeyen Org. Üruğ görev süresi olan 4 yılın dolmasına aylar kala 1987 Haziranında Başbakanı ziyaret ederek, 2 Temmuz’dan geçerli olmak üzere emekliliğini isteyen dilekçesini vermiş ve kendisine de Org. Özturun’un vekâlet edeceğini, söylemiştir⁴⁷¹.

Genelkurmay Başkanı olması Cumhurbaşkanı ve Başbakan tarafından istenmeyen Org. Özturun, bundan haberi olmadığını ya da bu karara uyulmayacağını düşündürürcesine Genelkurmay Başkanlığını devralacağı tören için bastırdığı davetiyeleri⁴⁷² 10 Haziran 1987 tarihinde dağıtmaya başlamış, Türk Silahlı Kuvvetlerinde yüksek komutada görev alacak komutanların nitelikleri hakkında bir rapor⁴⁷³ bile hazırlamıştır. Özturun Paşa davetiye ile birlikte bu raporu da Başbakana göndermiştir. Davetiye ve raporu alan Başbakan toplantıya çağırdığı bazı bakanlara şu konuşmayı yapmıştır: “*Sivil yönetimi devraldık, ama askeri yönetim hala devam*

⁴⁶⁹ Evren, *Anılar*, C.6, s. 98, 101,117.

⁴⁷⁰ Tokatlı, *Kırmızı*, s.75-76.

⁴⁷¹ Cemal, *Özal Hikâyesi*, s.230. Evren, *Anılar*, C.6, s.131.

⁴⁷² “Genelkurmay Başkanı Orgeneral Necdet Üruğ’un görevini Orgeneral Necdet Özturun’a devri münasebetiyle, 2 Temmuz 1987 günü saat 10.30’da Genelkurmay Başkanlığında yapılacak törene, eşinizle birlikte şeref vermenizi arz ederim.” Cemal, *Özal Hikâyesi*, s.229.

⁴⁷³ Rapor için bakınız; Cemal, *Özal Hikâyesi*, s.229-230.

*ediyor. Sivilleşme olmadı. Biz ya sivil iktidar olacağız ya da askerlerin güdümünde hükümetimizi sürdüreceğiz*⁴⁷⁴.”

Başbakan sivil hükümet olarak bakanlarına sivilleşme yönünde konuşma yaparken Org. Üruğ'da gazetecilere askeri hiyerarşiye ve kendisinin yönettiğini düşündüğü Genelkurmay ataması ile ilgili olarak: “... *Normal hiyerarşik durum, kıdem ve kuvvet komutanlığı ilkeleri gereği Genelkurmay Başkanlığı'na Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Necdet Öztoran'un gelmesi gerekmektedir. Şu an kendisi Genelkurmay Başkanlığı'na da vekâlet etmektedir...*

⁴⁷⁵” açıklamasını yapsa da, durum onun planladığı gibi gelişmemiştir.

Başbakan, bu duruma son vermek için 25 Haziran'da Cumhurbaşkanı ile yaptıkları haftalık görüşmede, Bakanlar Kurulunun da görüşü doğrultusunda Öztoran'un Genelkurmay Başkanı olmasının istenmediğini söylemiştir. Cumhurbaşkanı, Başbakan'ın bu isteğine cevap vermeden önce Konsey üyesi arkadaşları ile bir istişare yaparak durumu görüşmüş ve Konsey üyelerinin de ortak kararı ile Org. Torumtay lehinde verilen kararı Org. Öztoran'a bizzat iletmış, Org. Öztoran'da Başbakan ile bir görüşme ayarlamasını Cumhurbaşkanından rica etmiştir⁴⁷⁶. Başbakan, Org. Öztoran ile telefonda yaptıkları görüşmede, Org. Öztoran'un en azından iki ay için Genelkurmay Başkanlığı için ısrarcı olduğunu ve kendisinin buna taviz vermediğini söylemiştir⁴⁷⁷. Konsey üyeleri ve Cumhurbaşkanı, Genelkurmay Başkanlığı için Org. Torumtay'ı uygun görse de Başbakanın aklındaki isim Org. Kemal Yamak olmuş, ancak bunu yapacak gücü olmadığından Org. Torumtay'ın atamasına da razı olmuştur⁴⁷⁸. Nihayetinde 2 Temmuz 1987 tarihinden itibaren Org. Üruğ'un da emekliliğe ayrılması ile birlikte boşalan Genelkurmay Başkanlığı için yeni atama süresinin 1324 sayılı Genelkurmay Başkanının Görev ve Yetkilerine ait Kanunda⁴⁷⁹ 45 gün olarak belirlenmesi koşulundan faydalanılarak

⁴⁷⁴ Tokatlı, *Kırmızı*, s.77.

⁴⁷⁵ *Milliyet*, 29 Haziran 1987, s.14.

⁴⁷⁶ Evren, *Anılar*, C.6, s.142-143.

⁴⁷⁷ Barlas, *Turgut Özal'ın Anıları*, s.109.

⁴⁷⁸ Soner Yalçın- Doğan Yurdakul, *Bay Pipo Bir MİT Görevlisinin Sıra Dışı Yaşamı: Hiram Abas*, Doğan Kitap, İstanbul 1999, s.430.

⁴⁷⁹ RG.07.08.1970/13572.

Orgeneral Necip Torumtay önce Kara Kuvvetleri Komutanlığı'na daha sonra da 24 Temmuz 1987 tarihinde Bakanlar Kurulu kararı ile Genelkurmay Başkanlığına atanmıştır⁴⁸⁰. Genelkurmay Başkanının kim olacağına dair Cumhurbaşkanı ve hükümet arasında fikir birliği olsa da, Kara Kuvvetleri Komutanlığına kimin atanacağı konusu için aynı şeyi söylemek oldukça zordur. Bu görev için Başbakan Recep Ergun'u isterken Cumhurbaşkanı'nın ağırlığını koyması ile bu göreve Ege Ordu Komutanı Orgeneral Kemal Yamak getirilmiştir⁴⁸¹. Org. Özturun bu istenmeme olayına: “*Bir bakan beni istememezlik yapamaz. Çünkü benim üstümde değil*” açıklamasını yapmış ve 2 Temmuz'dan geçerli olmak üzere Org. Torumtay'ın atanma kararnamesi ile birlikte emeklilik dilekçesini vermiştir⁴⁸².

Böylece Org. Üruğ kendinden sonra askerlerin başkomutan olarak karşısında selam duracağı kişi konusunda son sözü söylemeye çalışsa da⁴⁸³ Başbakan Özal, Genelkurmaydaki bu değişim ile 12 Eylül dönemini resmen bitirdiğini ve son sözü kendisinin söylediğini⁴⁸⁴ iddia etmiştir. Fakat ordunun ve Cumhurbaşkanı'nın sessiz kaldığı bu atamada, zaten Org. Üruğ aleyhine bir durum olmadığı yapılan yeni atamalar ile görülmüştür. Yani Üruğcu olarak bilinen komutanların aldığı terfiler ile görevlerinde devam etmesi, Genelkurmay Başkanlığı'nda yapılan operasyonun daha alt rütbeler için geçerli olmadığına kanıtı sayılmıştır⁴⁸⁵.

Gelişen bu olaylar neticesinde Genelkurmay Başkanı olarak atanan Org. Torumtay, atanmasından sonra Başbakan ile yaptığı ilk görüşmede, selefi Org. Üruğ gibi kendisinin de siyaset dışı kalacağını ve orduyu da siyasetten uzak tutacağını söyleyerek, mesafeli tavrının yanlış yorumlanmamasını istemiştir⁴⁸⁶.

Görünürde Başbakanın isteğine göre yapılan bu emeklilik ve atama işlerinin nihayetinde askerlerle ilgili olması ve yaşanan gerginlik, darbe ve askeri bir cunta

⁴⁸⁰ Özdemir, *Rejim*, s.138-139. *Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi*, Kutu: 580, Gömlek:619, Sıra:10. RG.25.07.1987/19528.

⁴⁸¹ Cemal, *Özal Hikâyesi*, s.229.

⁴⁸² *Milliyet*, 30 Haziran 1987, s.7.

⁴⁸³ Cemal, *Türkiye'nin Asker*, s.140-141.

⁴⁸⁴ Barlas, *Turgut Özal'ın Anıları*, s.109.

⁴⁸⁵ Yalçın-Yurdakul, *Bay Pipo*, s.431.

⁴⁸⁶ Necip Torumtay, *Orgeneral Necip Torumtay'ın Anıları*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1993, s.90.

oluşturulacağı söylentilerine sebep olmuştur. Bu işi bitirdikten sonra Başbakan eşi ile birlikte İstanbul'a gidip Tarabya Oteline yerleşmiş ve dönemin I. Ordu Komutanı Orgeneral Recep Ergun'u arayarak Genelkurmay Başkanlığı ataması sırasında yaşanan olayları anlatarak bu atamanın Silahlı Kuvvetlerdeki karşılığını sormuştur. Bu soruya Org. Ergun cevabı ise, *"Hayır hiçbir şey olmaz, ordu kişilerin peşinde gitmez"* şeklinde olmuştur. Org. Necdet Üruğ'da Orhan Tokatlı'ya bu olayla ilgili olarak: *"Tarabya Oteli'nin etrafına silahlı polisler yerleştiriyor. Hiç böyle bir şey olur mu? Bizden sonra gelen generaller çılgın mı? Niye kalkışınlar. Birisi Genelkurmay Başkanı olmuyor diye niye harekete geçsinler? Böyle şeyler Ruanda'da, Uganda'da olur. Burası Uganda mı? Sanıyorum parti içinde kendisini göstermek istedi. Şov yapma ihtiyacı duydu. 12 Eylül'den sonra onlar yaptılar ama ben her zaman onlara sözümü geçiririm gibi bir duyguyla hareket etti"*⁴⁸⁷, açıklamasını yapmıştır.

Ordu üst kademesinin nasıl şekilleneceği konusunda verilen bu mücadelede Başbakan Özal galip gelse de, Org. Torumtay'ın niçin Org. Özturun'a tercih edildiği hakkında çeşitli iddialar ortaya atılmıştır. Katı bir Atatürkçü olan Org. Özturun'un *"Özal ile laiklik konusunda farklılıklarımız var"* demesi, I. Ordu Komutanı olduğu dönemde İlim Yayma Cemiyetini kapattırması ve Kara Kuvvetleri Komutanı olduğu dönemde de Özal'ın izin vermesine rağmen Ağrı'da ABD'nin Sesi adlı radyonun kurulmasına izin vermemesi aralarındaki keskin ayrılığa birkaç örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca iktidara geldiği günden beri ekonomi üzerine eğilen Başbakanın, sürekli ekonomi hakkında uzman olduğunu açıklayan bir Genelkurmay Başkanı istemesi de düşünülemezdi⁴⁸⁸. Yine laik kimlikleri bu kadar açık olan Org. Üruğ ve Org. Özturun'un, askeri okullarda başlattığı dinsel tarikat operasyonlarının da bu atamalarda göz önüne alındığı iddia edilmiştir⁴⁸⁹.

Bu atamada sorun Başbakan ve Genelkurmay Başkanı Org. Üruğ'un arasında yaşansa da, bir iddia da Cumhurbaşkanı Evren ile Org. Üruğ'un da arasının pekiyi

⁴⁸⁷ Tokatlı, *Kırmızı*, s.78-79. Gökmen, *Özal Sendromu*, s.131.

⁴⁸⁸ *Milliyet*, 30 Haziran 1987, s.7. Yalçın-Yurdakul, *Bay Pipo*, s.430. Tokatlı, *Kırmızı*, s.74.

⁴⁸⁹ Uğur Mumcu, *Tarikat-Ticaret-Siyaset*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1995, s.112.

olmadığı yönündedir. Ordu içinde hem karizmasından hem de dayısı olan Faruk Gürler'den dolayı güçlü bir konumda olan Org. Üruğ, daha 12 Eylül öncesinden politikalarını beğenmediği Evren ile sorunlar yaşamaya başlamıştır⁴⁹⁰. Org. Üruğ bu atama ile ilgili olarak Cumhurbaşkanı aleyhinde bir açıklama yapmaktan kaçınarak emekliliğini istemesinin sebeplerinin çokça olduğunu basına verdiği demeçler ile açıklamıştır. 14 Haziran 1987 tarihinde Cumhuriyet Gazetesine: *“Daha sürem var, ama ben ayrılmak istedim. Önümüzde Şura toplantısı var. Burada generallerle ilgili önemli kararlar alınacak. Benden sonra gelecek komutana bir inisiyatif tanımam lazım. Yarın öbür gün terfi edememiş bir general, orduvinde karşılaştığımda bana sırtını dönerse, buna çok üzülürüm. Sırf bunun için erkene aldım ayrılışımı. Orgeneralliğe terfi bekleyen beş korgeneral var. Bunlardan ikisi orgeneral olacak; üçü de kadrosuzluk nedeniyle emekliye ayrılacak. Bunlar kılı kırka yarararak olur bizde. Yeni komutanın hakkını yememem gerek. Yetki de sorumluluk da onun olsun⁴⁹¹,”* röportajını verirken, 21 Ağustos 1987 tarihli Milliyet gazetesine verdiği röportajda da emeklilik işini 2 Temmuz'da yapmasını 1 Temmuz'da yapılacağı söylenen zamma bağlamıştır⁴⁹². Cumhurbaşkanı'nın onayı olmadan böyle bir atamanın gerçekleşmeyeceğinin farkında olan Org. Öztörün ise Evren'e olan kırılganlığını hissettirmekten geri durmamıştır⁴⁹³.

Kara Kuvvetleri Komutanı olan Org. Öztörün daha sonra aklansa da, bu atamada 20 Haziran 1987 tarihinde Mardin'in Pınarcık köyünde PKK'nın 30 sivili katlettiği olayla ilgili ihmali çokça gündeme gelmiştir⁴⁹⁴. Açılan soruşturmada Kara Kuvvetleri Komutanı olan Org. Öztörün'un Mardin'deki PKK baskınından Başbakanı vaktinde haberdar etmemesi⁴⁹⁵ iddiası ortaya atılarak bu ihmalin Org. Öztörün için Genelkurmay Başkanlığı'na mal olduğu yorumu yapılmıştır.

⁴⁹⁰ Yalçın-Yurdakul, *Bay Pipo*, s.436-437.

⁴⁹¹ Cemal, *Özal Hikâyesi*, s.232.

⁴⁹² Yener Süsoy, “Üruğ Emeklilikten Sonra Milliyet’ Konuştu: 2000 Planı Doğru Değil”, *Milliyet*, 21 Ağustos 1987, , s.13.

⁴⁹³ Uğur Mumcu, “Sivil Darbe”, *Cumhuriyet*, 3 Temmuz 1987, s.12.

⁴⁹⁴ *Milliyet*, 27 Haziran 1987, s.14.

⁴⁹⁵ Mumcu, *Tarikat*, s.107.

Genelkurmay Başkanlığınca hazırlanan raporda ihmal olmadığı belirtilse de⁴⁹⁶ bu iddia, atama sürecinde yaşanan gerilimin sebeplerinden birisi sayılmıştır.

Genelkurmay Başkanı atamasında Org. Ürüğ'un izlediği yolun, var olup olmadığı günümüze kadar tartışılan ama kanıtlanamamış olan 2000 Planı doğrultusunda olduğu iddia edilmiştir. Bu plan Başbakan Özal'a göre, iki Necdetlerin kafa kafaya verip, 2000 yılına dek komuta kademesinin kimlerden oluşacağını saptadıkları bir plandı⁴⁹⁷. Org. Ürüğ ise planın varlığını inkâr etmemekle birlikte planın kendi açısından açıklamasını: “ *Kendimden sonrasını tanzim ettim... 2000 yılına kadarki zaman süresini*⁴⁹⁸” sözleri ile tasvir etmiştir. Daha ayrıntılı olarak da: “ *Generalleri yetiştirme ve istihdam planıdır bu. Özellikle ‘kor ve orlar’ için. Bu benim, Genelkurmay Başkanının vazifesidir. 1987 Ağustosunda Türk Silahlı Kuvvetlerindeki korgeneraller ve orgenerallerin sınıf durumudur bu plan. Emir ve komuta olayıdır. Yoksa Hasan, Mehmet gibi isimlendirme olayı değildir. Kim kıtaya çıkacak? Kıtası bitenler hangi karargâhlarda kullanılacak? ‘Tüm’den ‘kor’ olmuş bir general lisan biliyor, NATO tecrübesi var, kıta hizmeti yapmış mı? Kısacası yeteneğine, bilgisine, tecrübesine, kıdem ve liyakatine göre kim nereye gelecek? İsimler üzerinde durulmuş bir plan sayılmaz. İleriye doğru projekte edilmiş bir plan... Böyle bir plan yapma yetkisi, Genelkurmay Başkanındır. Bu yüzden, ne Milli Güvenlik Kuruluna sunulma, ne de orada görüşülme diye bir durum söz konusudur. Milli Güvenlik Kurulu’nu ilgilendirmez. Ben bu çalışmayı ayrıntılı biçimde bir program haline getirdim, daha sistematik şekle soktum. Yoksa dört yıl sonra şu isimli bir zat, genelkurmay başkanı olacak diye bir plan program yapılmış değildir kesinlikle*⁴⁹⁹” açıklamasını yapmıştır.

Başbakanın 24 Haziran 1987 tarihli Bakanlar Kurulunda yaptığı: “2000 yılına kadar komuta kademesinin kimlerden oluşacağı tespit edilmiş. Bu işlem sadece Genelkurmay Başkanlığı ile bağlantılı değil. Bu, 1989’daki Cumhurbaşkanlığı hesaplarıdır” değerlendirmesi ve Org. Öztörün’un 14 Haziran 1987 tarihinde

⁴⁹⁶ Milliyet, 1 Temmuz 1987, s.10.

⁴⁹⁷ Cemal, *Türkiye’nin Asker*, s.153.

⁴⁹⁸ Donat, *Yavuz Donat’ın Vitrininden 3*, s.460.

⁴⁹⁹ Cemal, *Özal Hikâyesi*, s.234.

Mustafa Ekmekçi'nin Cumhurbaşkanı Evren'in görev süresinin uzatılmasının düşünülüp düşünülmediğine dair sorusuna: “*Vallahi uzatılmasında sayısız yararlar var kanımca*⁵⁰⁰” cevabı, atamadaki Cumhurbaşkanlığı yarışı iddialarına dayanak yapılmıştır. Bu yarışta Başbakan Özal'ın rakibi olarak Org. Ürüg gösterilmiş ve Evren'den sonra Cumhurbaşkanlığına getirileceği ihtimaline karşı bu atamanın yapıldığı, Başbakan Özal'ın bu atama ile Cumhurbaşkanlığı için olası bir aday olan Org. Ürüg'u devre dışı bıraktığı söylentileri dolaşmaya başlamıştır⁵⁰¹. Basın yapılan bu atamayı, sivillerin askerlere galibiyeti gibi büyük bir demokrasi olayı olarak yansıtmıştır. Ancak Özal'ın 12 Eylül sonrası kurulan askeri rejimde bizzat Org. Öztoran'un referansı ile askeri rejimin Başbakan Yardımcısı olması ve sonra kendisinin kurduğu yeni iktidarda askeri rejimin denetiminin olduğu göz önüne alınarak, bu atamanın bir sivilleşme değil aksine askerleşme olduğunu savunanlar da vardır⁵⁰².

E.PKK Terörü ve TSK-İktidar İlişkileri

Osmanlı Devleti sınırları içerisinde kuruluşundan itibaren Müslümanlar ve zimmî (korunan) statüsünde olan Gayrimüslimler bir arada yaşayan iki dini grup olsa da devletin gelişmesi ve genişlemesi ile birlikte toplum genel olarak, devlet hizmetindeki asker ve memurları temsil eden “askeri sınıf” ile şehirliler; köylüler ve göçebe aşiretleri temsilen “reaya” denen iki hukuki gruba ayrılmıştır⁵⁰³. Genel olarak yapılan bu hukuki düzenleme çeşitli dinlere mensup kişilerin dini ve toplumsal geleneklerini devam ettirme, diğer dini toplumlar içinde erimemesini amaçlayan, sosyal bir sınıflanmaya dayanmayan “millet sistemine” temel olmuştur⁵⁰⁴.

⁵⁰⁰ Cemal, *Özal Hikâyesi*, s.237.

⁵⁰¹ Arcayürek, *Namı*, s.79. *Milliyet*, 30 Haziran 1987, s.7.

⁵⁰² Mumcu, *Tarikat*, s.111.

⁵⁰³ Yusuf Halaçoğlu, *XIV. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul, 2007, s.105. İlber Ortaylı, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi”, <http://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=381989>, (12.06.2020).

⁵⁰⁴ “Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi”. Etnik ya da ulusal bir aidiyeti temsil etmeyen bu sistemde, Türk, Kürt, Arnavut, Bulgar, Pomak, Boşnak, Arnavutlar Müslüman olmaları sebebiyle bir millettten sayılırken; Bulgar, Yunanlı, Makedonyalı ve Sırp Hristiyan olmaları sebebiyle bir millet sayılmıştır. Ermeniler ise Gregoryen (Ermeni), Katolik (Ermeni) ve 19.

Bu sistemde Müslüman olmaları sebebiyle Türk, Laz, Arnavut, Bulgar, Pomak, Boşnak tebaa ile aynı milletten sayılan Kürtlerin Osmanlı hâkimiyetine girişi XV. yüzyıla rastlamıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Kürtlerin yaşadığı bölgelerde merkezi yönetim kurmak, Kürtleri denetim altına almak ve asimile etmek gibi bir derdi olmamıştır. Bu yüzden bu bölgelerde hem Osmanlının klasik eyalet sancak sisteminin hem de Kürt aşiretlerinin varlıklarının devamını sağlayan “yurtluk-ocaklık” ve “hükümet” sancakları sistemi uygulanmaya başlamıştır. Çünkü devletin kendisi için asıl önemli olan, sınır güvenliğini korunması olmuştur. Bu bölgelerde bir sorun yaşanması halinde devletin ordusunu bölgeye sevk etmesinin hem zaman hem de maddi açıdan külfetli olması devletin bu bölgelerde Kürtlerle işbirliğine gitmesinin doğru bir karar olduğu inancını güçlendirmiştir⁵⁰⁵.

XVIII. ve XIX. yüzyıllarda devletin merkezileşme çabaları ile birtakım idari reformları hayata geçirmesi ve yeni vergi yükümlülükleri getirmesi sorunsuz işleyen bu yapıyı bozmuştur⁵⁰⁶. Devlet feodal yapısını revize etmesinin ardından tebaasının statüsünü de revize yoluna giderek millet sisteminin yerini tutacak ve tebaaya yeni bir statü sunacak formülü Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk anayasası olan Kanun-i

yüzyılda da Protestan olarak üç mezhebe ayrıldıklarından ayrı bir millet grubuna dâhil edilmişlerdir. İmparatorluk içindeki diğer bir grup olan Yahudiler/Museviler Müslümanlık veya Hristiyanlık dışında ayrı bir dine mensup olmaları sebebiyle ayrı bir millet olarak değil de içlerindeki mezhepsel farklardan dolayı kendi dinleri içinde ayrı milletler olarak sınıflandırılmışlardır. Osmanlı sistemi içinde, durumu değişik iki dinî zümre olan, Dürziler ve Yezîdîleri İslam uleması İslam ümmetinin içinde saymamıştır. Müslümanlar bu iki zümreyi organik olarak cemaatin üyesi olarak da görememişlerdir. Yezidîlerin İslâm itikadı içinde ve millet olarak görülmediklerine dair resmî tutum bazı belgelerde de görülmüştür. İlber Ortaylı, “Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet Sistemi”, <http://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=381989> (12.06.2020)

⁵⁰⁵ Metin Heper, *Devlet ve Kürtler*, Doğan Kitap, İstanbul, 2010, s.71. Heper diğer yazarların aksine, *Devlet ve Kürtler* kitabının 70. Sayfasında Osmanlı İmparatorluğu'nun kendisi için önemli olan sınır güvenliği sorununu çözmesine yardımcı olan bu tebaasından vergi ve asker istemediği bilgisini paylaşmıştır. Mehmet Akbaş, “Kürtler”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, <http://islamansiklopedisi.org.tr/kurtler#1-tarih>, s.118-119, (11.02.2021). Orhan Kılıç, “Ocaklık”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ocaklik>, s.317-318, (09.05.2021). Orhan Kılıç, “Yurtluk”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/yurtluk>, s.614-615, (09.05.2021).

⁵⁰⁶ Martin Van Bruinessen, “Kürt Toplumu ve Ulusçu Akım” *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.13, İletişim Yayınları, İstanbul 1996, s.864. Arif Noktalı, “1800’lerden 1980’e Kürt Sorunu”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.13, İletişim Yayınları, İstanbul, 1996, s.842.

Esasi ile hayata geçirmiştir. Anayasanın 8.maddesinde bu formüle uygun olarak Osmanlı vatandaşlığını karşılayacak olan: “*Devlet-i Osmaniye tabiiyetinde bulunan efradın cümlesine herhangi bir din ve mezhepten olursa olsun bila istisna Osmanlı tabir olunur ve Osmanlı sıfatı kanunen muayyen olan ahvale göre istihsal ve izale olunur*⁵⁰⁷” tanımlaması yapılmıştır.

Tanım bu olsa da Hıristiyan milletlerin devletten kopmaya başlaması ile Osmanlıcılık fikri ikinci plana atılarak yeri imparatorluk bünyesindeki Müslümanları bir arada tutacağına inanılan İslamcılık fikri ile doldurulmaya çalışılmıştır. Bu akım, imparatorluktaki Arnavutlar, Araplar gibi Müslüman olan Kürt unsurları da bir ailenin evlatları olarak gören II. Abdülhamit (1876-1909) için devlete bağlılığı sağlamanın bir formülü olarak görülmüş ve saltanatının devamında yürüttüğü her politikada İslamcılığa sadık kalmıştır⁵⁰⁸.

II. Abdülhamit saltanatı boyunca hem yürüttüğü İslamcılık politikası hem de hayata geçirdiği bir takım yenilikler ile Kürtlerin devletle bütünleşmelerine çabalamıştır. *Aşiret Mektepleri*⁵⁰⁹ ve *Hamidiye Alayları*⁵¹⁰ ile bu politikasını somutlaştırmaya çalışmıştır. II. Abdülhamit’i tahtından indirerek yönetimi devralan İttihat ve Terakki Cemiyeti de, imparatorluğun kalan tebaasını Osmanlı vatandaşlığı fikri etrafında birleştirme çabasında olmuştur. Fakat bu çaba istenilen sonucu vermemiş⁵¹¹, devletin dağılmasının önüne geçilememiş sadece dağılmanın hızı yavaşlatılmıştır. Yavaşlayan bu hızla devlet kalan bakiyesi ile birlikte I. Dünya Savaşına (1914-1918) sürüklenmiştir. I. Dünya Savaşı süresince de devleti bir arada tutacak, çöküşü önleyecek tedbirler olarak bazı akımlara bel bağlanmışsa da bunlarda

⁵⁰⁷ Suna Kili-Şeref Gözübüyük, *Türk Anayasa Metinleri: Sened-i İttifaktan Günümüze*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1985, s.32.

⁵⁰⁸ Orhan Örs, *II. Abdülhamid'in Kürt Politikası (1876-1909)*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2018, s.72. Heper, *Devlet ve Kürtler*, s.81.

⁵⁰⁹ Bayram Kodaman, “Aşiret Mekteb-i Hümayunu”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/asiret-mekteb-i-humayunu>. (29.06.2020).

⁵¹⁰ Cezmi Eraslan, “Hamidiye Alayları”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hamidiye-alaylari>, (29.06.2020).

⁵¹¹ Cemiyetin dört kurucusundan ikisi olan Abdullah Cevdet ve İshak Sükuti’nin Kürt olmasının yanında cemiyet içindeki Kürtler daha sonrada önemli görevlerde bulunmuştur. Örs, *II. Abdülhamid’in*, s. 309-310. Heper, *Devlet ve Kürtler*, s.123-125.

beklenen son olan; devletten kopuşların önüne geçememiştir. I. Dünya Savaşı sonunda mağlup olan devlet, küçülmenin yanında yeni bir rejime gebe olan mücadeleye de girmiştir. Yeni devletin kurucu kadrosunu oluşturacak olan ve bu savaşın beyin takımı denecek kadro, Milli Mücadele boyunca imparatorluğun kalan bakiyesini bir arada tutup, savaşın her safhasına katmanın yollarını aramıştır. Nihayetinde halkı, kâfire karşı mücadele edip elden giden vatani ve İslamiyet'i kurtarıp yücelterek eski şanlı günlerine kavuşturmak amacı etrafında birleştirmiştir.

Sevr Antlaşmasında Kürtlere bağımsızlık verilmesine dair maddeler yer alsa da⁵¹² Milli Mücadele boyunca Anadolu'nun Türk, Kürt, Çerkez gibi toplulukları bu ortak amaç etrafında birleşerek savaştan galibiyet ile çıkmıştır. 1923 yılında imzalanan Lozan Antlaşmasının 39.maddesinde: “*Türkiye'nin bütün ahalisi din tefrik edilmeksizin kanun nazarında müsavi olacaklardır*”⁵¹³, vatandaşlık kavramına dair ilk adım atılmıştır. Bu adımı Cumhuriyetin ilanından sonra yürürlüğe giren 1924 Anayasası⁵¹⁴ izlemiş, devlet bünyesinde yaşayan her topluluk din ve ırk ayrımı gözetilmeden Türk vatandaşı sayılmıştır. Devlet, teoride yeni yapısını üniter ve laik bir şekil üstünde inşa çalışsa da asırların getirdiği dini, sosyal ve kültürel alışkanlıklar pratikte bu yapıya aykırı sesler çıkmasına sebep olmuştur.

1960'lı yıllar ile birlikte dini ve geleneksel sebeplere dayanan isyanların ana fikri sol/Marksist ideolojiye evrilmeye başlamıştır. Bu ideolojik değişim ile Kürt sorununu meclis çatısı altında ilk gündeme getiren 1965 seçimleri ile meclise giren Türkiye İşçi Partisi olmuştur. 1965-1967 yılları arasında düzenlenen “Doğu Mitingleri” ile de dikkat çekilmeye çalışılsa da artık çözüm olarak; Türk ve

⁵¹² Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri-1 (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1953, s.551-552.

⁵¹³ *Düstur Üçüncü Tertip Kanunları*, Tefsirleri ve B.M.M. Kararlarını, Nizamname ve Muahede ve Umumî hizmetlere ait Mukavelâtı Muhtevidir, C.5, 19 Teşrinievvel 1340 (1931) İstanbul, Necmi İstikbal Matbaası, s.36-37.

⁵¹⁴ Kili-Gözübüyük, *Türk Anayasa*, s.128.

Kürtlerden oluşan federatif bir devlet kurulması, Kürt vatandaşların kendileri ile ilgili kararları kendilerinin vermeleri gerektiği konuşulmaya başlanmıştır⁵¹⁵.

Bu değişim ve hareketlenme ile birlikte 1970’li yıllarda sol görüşlü üniversite öğrencileri görüşlerini savunmak için dernekleşmeye gitmiştir. Dev-Genç’ten ayrılan Kürt kökenli üniversiteli gençler, sonradan kurulan tüm Kürtçü derneklerin temelini oluşturacak olan, Devrimci Doğu Kültür Ocaklarını (DDKO) Ankara’da kurmuştur. Musa Anter, Tarık Ziya Ekinci, Naci Kutlay, Sait Elçi, Canip Yıldırım, Tahsin Ekinci, Hüseyin Musa Sağnıç’ın yer aldığı bu ocakta, legal alanda Kürt milliyetçiliği ile Marksist-Leninist felsefeyi sentezleyen bir faaliyet yürütülmüştür. Doğu Anadolu’nun sorunları, sömürgecilik ve geri kalmışlık olarak geniş katılımlı mitinglerde dile getirilerek, devletin Kürt dilini tanınması ve kültürel hakların elde edilmesini sağlamaya çalışmışlardır. Devletin sıkı denetiminden kaçamayan bu oluşum Ocak 1971 yılında faaliyetleri nedeniyle kapatılmış, birçok üyesi tutuklanmıştır⁵¹⁶. Fakat Kürtçülük hareketleri çeşitli derneklerin çatısı altında yürütülmeye devam etmiş, 1973’te Çubuk’ta, 1974’te Tuzluca’yı’da toplantılara devam edilerek 1976’da Dikmen’deki toplantı ile örgüt için son aşamaya gelinmiştir⁵¹⁷. 1976 yılında yapılan bu toplantısı sonrasında “Apocular” olarak anılmaya başlayan örgüt, Ankara’da olan merkez yapılanmasını Doğu ve Güneydoğu’da da kurmak, propaganda yaparak taraf toplamak için bölgeye adamlarını göndermiştir⁵¹⁸.

Meclis içinde ve solcular arasında bu fikirler yürütülürken örgüt, partileşmek amacıyla 1978 yılında Diyarbakır’ın Lice ilçesinin Fis köyünde toplanarak kendilerine “Apocular-Kürdistan Devrimcileri” ismi yerine “Kürdistan İşçi Partisi”

⁵¹⁵Serdar Yıldırım, “Kürtler”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, <http://islamansiklopedisi.org.tr/kurtler#3-osmanli-sonrasi>, s.122-123, (11.02.2021). Heper, *Devlet ve Kürtler*, s.233-434.

⁵¹⁶ Aşkın inci Sökmen, *İdeolojik Boyutu İle PKK Terör Örgütü*, Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü Güvenlik Bilimleri Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi Ankara 2012, s.54-55.

⁵¹⁷ Engin Avcı, “Yeni Sol Dalgadan Küresel Dalgaya Türkiye’de Terörizm”, *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, Haziran 2019, Cilt:29, Sayı:1, s. 148. Abdullah Öcalan, 1988 yılında Mehmet Ali Birand ile yaptığı söyleşisinde PKK’yı 1973 yılında 6-7 kişi ile birlikte Çubuk Barajında, bir Araştırma Grubu olarak kurduğunu söylemiştir. *Milliyet*, 16 Haziran 1988, s.13.

⁵¹⁸ Sökmen, *İdeolojik Boyutu*, s.55-56.

(PKK) ismini vermiştir. PKK'nın I. Kuruluş Kongresi olarak kayıtlara geçen bu kongrenin tam tarihi olarak 25 Kasım ve 1 Aralık tarihleri söylene de kesin olan örgütün 1978 yılında kurulduğudur. Toplantı sonunda, Abdullah Öcalan Genel Sekreter, Cemil Bayık Genel Sekreter Yardımcısı seçilmiştir. PKK örgütlenmesini oluşturmaya başlasa da kuruluş ilanını o anda gizli tutma ve etkili bir eylemle bunu duyurma kararı almıştır⁵¹⁹.

Örgütlenmesini tamamlayıp bunu duyurma işini biraz ertelemiş olsa da faaliyetlerini ertelememiştir. Kürt siyasetinde tek isim ve bölgenin tek hâkimi olma hedefi ve iddiası ile Kürdistan Ulusal Kongresi ve Devrimci Doğu Kültür Dernekleri gibi kendi dışındaki örgütlerle çatışmaya başlamıştır. Bu örgütleri bölgeden tasfiye etmek amacıyla kuruluşundan sonraki iki yılda eylemlerini, kendisinden daha geniş kitle desteğine sahip, bölge sorunlarına daha demokratik yollardan çözüm arayan ve devletle işbirliği içinde olduğuna inandığı bölgedeki Kürt örgütleri ile Kürt feodalleri üzerine yoğunlaştırmıştır⁵²⁰.

İlk kanlı eylemlerini Türk devleti, ordusu ve halkına karşı değil de ağırlıklı olarak sol görüşe mensup kişiler ve dernekler ile kendine hâkimiyet sahası olarak belirledikleri bölge olan ülkenin doğusundaki otoriteler üzerine yoğunlaştırması, ülkede Kürt sorununa müdahil, fikir üreten kesimi bir nevi tırpanlamıştır. Yurt içinde başlangıç olarak bu türlü eylemlere yönelse de 1978 yılının sonlarına doğru gerçekleşen Kahramanmaraş olaylarından sonra güneydoğu bölgesinde ilan edilen sıkıyönetimin ardından bu bölgeyi kendisine eylem alanı olarak seçen PKK'nın çalışmaları zora girmiştir. Mayıs 1979'da PKK Merkez Komite üyelerinden Şahin Dönmez'in Elazığ'da polis tarafından yakalanması sonrası Haziran 1979'da Abdullah Öcalan, Şanlıurfa üzerinden Suriye'ye geçmiştir. Daha önce Filistin Kurtuluş Örgütü, Abu Cihad ile kurulan bağlantı ve Şam nezdinde yapılan girişimler sonucunda PKK'ya Bekaa vadisinde bir yer verilmiş ve Öcalan kısa sürede Suriye'yi

⁵¹⁹ Nevzat Bölügiray, *Özal Döneminde Bölücü Terör (1983-1991): Kürtçülük*, Tekin Yayınevi, Ankara 1992, s.15. Sökmen, *İdeolojik*, s.57.

⁵²⁰ Muhittin Imıl, *Ulus İnşa Sürecinde PKK ve Din İlişkisi*, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta 2016, s.207,210.

terk ederek Lübnan'a geçmiştir. 1984 yılına kadar örgüt bir yandan Bekaa'da silahlı eğitimine devam ederken diğer yandan Talabani'yle kurulan bağlar sonucunda Kürdistan Yurtseverler Birliği'nde Libya'da PKK için maddi yardım toplanmaya devam etmiştir. Böylece, PKK hem 1980'den itibaren bölgede oluşmaya başlayacak otorite boşluğunu doldurmak için vereceği mücadeleye hem de Türkiye'de yapacağı eylemlere hazırlanmak için bölgeye yerleşmiştir⁵²¹.

Öcalan örgütlenmesine sınır ötesinde devam ederken ülkede gerçekleşen 12 Eylül darbesi sonrası yapılan tutuklamalardan kaçabilenler soluğu yurt dışında almıştır. Tutuklanan Kürt asıllı vatandaşların özellikle Diyarbakır cezaevinde yaşadıkları devlet aleyhinde kullanılarak, PKK eylemleri için bir zemin oluşturulmuştur. Tutukluların bu uygulamalara karşılık “*Zindan Direnişçiliği*” (kendini yakmalar, ölüm oruçları) diye adlandırılacak olan eylemleri, PKK'nın eleman temininde kullanacağı önemli dayanaklardan olmuştur⁵²².

İran-Irak savaşı sebebiyle Iraklı askerlerin cephede olması Kuzey Irak'taki Kürt örgütleri olan Mesut Barzani'nin Kürdistan Demokratik Partisi ve Celal Talabani'nin Kürdistan Yurtseverler Birliğine hareket serbestliği sağlamıştır. Irak-Türkiye sınırının güneyini elinde tutan Barzani'nin, bu bölgeden Türkiye'ye sızması için izin vermesi PKK'ya Suriye ve Irak olarak iki cephe kazandırmıştır. PKK bu iki cepheli avantajı ile Türkiye'ye karşı ilk terörist eylemini, 15 Ağustos 1984 tarihinde Şemdinli ve Eruh'a yaptığı silahlı saldırılar ile gerçekleştirerek silahlı direnişi başlattığını ilan etmiştir⁵²³. PKK'nın bu eylemini bir kesim, Türkiye tarihindeki 29. Kürt isyanının ilk eylemi olarak tanımlasa da⁵²⁴, Genelkurmay Başkanlığı'ndan yapılan açıklamada ise örgüt, ayrılıkçı sol örgüt olarak tanımlanmıştır⁵²⁵.

Örgüt ve eylemine dair farklı yaklaşımlar/tanımlar bu yönde olsa da bu terörist saldırının gerçekleştiği günlerde Bodrum'da bulunan Başbakan Özal'ın yaklaşımı

⁵²¹ M. Fırat-Ö.Kürkçüoğlu, *Orta Doğu'yla İlişkiler*, B. Oran (edt.), Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1980-2001), C.2, (130-137), İletişim Yayınları, İstanbul, 2010. Sökmen, *İdeolojik*, s.57

⁵²² Sökmen, *İdeolojik*, s.58

⁵²³ Zürcher, *Modernleşen*, s.453. Avcı, “Yeni Sol Dalgadan”, s.149.

⁵²⁴ Cemal, *Kürtler*, Doğan Kitap, İstanbul 2011, s.84.

⁵²⁵ *Milliyet*, 18 Ağustos 1984, s.7.

farklı olmuştur. Başbakan bu saldırıyı, “*üç-beş çapulcunun ayaklanması*”, terör eylemini gerçekleştirenleri de “*üç buçuk eşkiya*”, terörün kaynağını da “*dış güçler*” olarak nitelemiş ve bu saldırının amacının, hükümeti vatandaşa kışkırtmak olduğunu da eklemiştir⁵²⁶.

Başbakanın aksine devletin en tepesindeki isim olan Cumhurbaşkanı Evren’de bu baskını Genelkurmay Başkanlığı’nın açıklamasına paralel olarak ayrılıkçı bir Kürt hareketi olarak değerlendirmiştir. Genelkurmay Başkanı ile iletişime geçtiğini belirten Cumhurbaşkanı, *geniş yürekli*⁵²⁷ olarak nitelendirdiği Başbakan Özal’ın Bodrum’da tatilde olmasına tepki göstermiştir. Anılarında o andaki durumu, “...Ben de bugün Ankara’ya döndüm. Florya’da sözde dinlenecektim, bilakis yoruldum. Yarın Ürüğ’den bilgi alacağım. Özal ise Bodrum’da tatil yapıyor. Nasıl olsa ben varım ya. Sıkıyönetim de var, o halde mesele yok diye düşünüyor herhalde⁵²⁸,” şeklinde anlatarak eleştirisini yapmıştır. Cumhurbaşkanı’nın bu tepkisine karşılık Başbakan Özal bu hareketinin savunmasını: “*Bile bile Bodrum’a gittim. Bakanlar Kurulu’nu toptasaydım terör örgütüne önem vermiş olurum*⁵²⁹” sözleriyle yapmıştır.

Başbakanın terörü umursamaz bu tavırlarından rahatsız olan sadece Cumhurbaşkanı değildir. Partisi içindeki bazı isimler de terör saldırısı karşısında Başbakanın yapmak istediğini anlamlandıramamış, rahatsızlık yaratan bu durum parti içinde azledilmelere sebep olmuştur⁵³⁰.

Eylemin ve örgütün niteliği konusunda karmaşa sürerken, olayın hemen ardından bölgeye giden askerler, başlattıkları askeri operasyonlar ve soruşturmalar ile sorunu hemen orada bitirebileceklerine inanmıştır. 24 Ağustos 1984 tarihinde bölgeye giden Genelkurmay Başkanı Ürüğ, bölgedeki askeri ve mülki amirlerin, *asayiş sağlandı* telkinine sevindiğini belirterek⁵³¹ halka devletin gücüne

⁵²⁶ Heper, *Devlet*, s.210.

⁵²⁷ Birand-Yalçın, *The Özal*, s.229.

⁵²⁸ Evren, *Anılar*, C.5, s.110-111.

⁵²⁹ Bölügiray, *Özal Döneminde*, s.49.

⁵³⁰ Birand-Yalçın, *The Özal*, s.229.

⁵³¹ *Milliyet*, 24 Ağustos 1984, s.10.

güvenmelerini, alınacak önlemler ile huzurun sağlanacağına dair garanti vermiştir⁵³². Öte yandan Sıkıyönetim Komutanlığının 15 Eylül’de bu terör eyleminin faillerinin yakalandığı ve haklarında gerekli yasal işlemlerin başlatıldığı yönündeki duyurusu, iktidara olayın kapandığı fikrini verse de ⁵³³, olayın bitmediği hatta 1980’de bitirildiği sanılan terörün, şimdi ülkenin güneydoğusunda PKK olarak yeniden ortaya çıktığı gerçekçi olarak görülememiştir.

Baş edilmesi gereken bu sorunun bitirilmesinde; demokratik çözümler, askeri çözümler ve bölgede huzuru sağlamayı terörün bitmesine bağlayan çözümler olmak üzere üç algı oluşmuştur⁵³⁴. Ancak ülkeyi yöneten siviller ve fiili olarak terörle mücadelede en ön safta yer alacak olan ordunun olaya yaklaşımı ve çözüm önerisi de farklı olmuştur.

E.1.PKK Terörü ve Başbakan Turgut Özal’ın Yaklaşımı

Terör eylemlerinin gerçekleştiği ilk anda davranış ve sözleri ile terörü önemsemediği, önünü almak için etkin bir politika yürütmediği gerekçesiyle eleştirilen Başbakan, daha sonra Mehmet Barlas’a yaptığı açıklamada, sorunun çözümünde demokrasinin gereklerini işaret etmiştir. Ayrıca Güneydoğu meselesinden evvel ekonomik sorunlara eğildiğini, bunu siyasi sorunların hallinde ilk adım olarak gördüğünü söylemiştir. Söylediği: “... *Bu Güneydoğu meselesine daha önce de el atabilir, siyasi çözüm arayışlarına girebilirdik. Ama unutmayın... Anavatan’ın ilk iktidar devresinde, sivil rejime geçiş mücadelesi vardır... Aşağı yukarı 1,5-2 sene, benim bazı bakanlarım, benden çok Kenan Paşa’ya kulak verdiler... Benden değil, ondan ürktüler... Bir de, öncelikle ekonominin darboğazları ve döviz meselesini aşmak zorundaydık. Askeri rejimden yeni çıkmış bir ülkede, yeni askeri darbeleri önlemek için bunu böyle yapmalıydık*⁵³⁵...” sözleriyle de geçmişteki tavrının sebeplerini sıralamış ve savunmasını da yapmıştır. 1989 yılında geçmişte

⁵³² Milliyet, 25 Ağustos 1984, s.7.

⁵³³ Heper, *Devlet*, s.220.

⁵³⁴ Cemal, *Kürtler*, s.61-62.

⁵³⁵ Barlas, *Turgut Özal’ın*, s.147-148.

gereksiz yere uygulanan baskı politikalarının bir hata olduğunu söyleyen⁵³⁶ Başbakan, politikalarını da bu baskı politikalarının aksine şekillendirmeye çalışmıştır.

Yaşanan bu terör olaylarında çözüm için, terörün karşısına şiddeti değil siyaseti koymayı yeğleyen Başbakan, bu siyasetin içine bölge halkına karşı şefkat, bölgede istihdam, diyalog ve özgürlükleri koymuştur. Ayrıca köken/ırk birliğine atıf yaparcasına, Büyükannesinin Kürt olmasından yola çıkarak, kökenlerinin Kürt olduğunu söylemesi de⁵³⁷ bu sorunun çözümünde, olaya yaklaşımının bir başka yönünü ortaya koymaktadır.

Körfez Savaşı'yla birlikte Kürt sorunu ile alakalı olarak uluslararası sahnede sıkça görülen Iraklı Kürt liderler Barzanî ve Talabanî ile diyalogda olmak da terörün çözümünde Cumhurbaşkanı için bir fırsat olarak görülmüştür. 1991 Mart ayında MİT ve Dışişleri Bakanlığı görevlilerinin Kuzey Iraklı Kürt liderler Barzani ve Talabani ile Ankara'da gizlice görüşmelerini açıklamış, daha sonra kendisi de Cumhurbaşkanı sıfatı ile Talabani ve Barzani ile görüşmüştür. Onlarla kuracağı ilişki ile onları PKK lideri Öcalan ve PKK'ya karşı kullanarak terörü bitireceğine inanmış, Türkiye'nin nüfuz ve manevra alanını genişletmeyi amaçlamıştır. Bunların dışında sorunun yaşandığı bölgelerde vermeyi düşündüğü haklardan PKK'yı da yararlanarak terörü bitireceğine inanmıştır⁵³⁸. Özal bölücü terör örgütünü bu yolla bitireceğine inansa da, Bağdat için bölücü konumunda olan Barzani-Talabani ile görüşmesi, Ankara'nın sorunun çözümünde Kürtleri muhatap almadığı yorumlarına sebep olmuştur⁵³⁹.

Her ne yorum yapılırsa yapılsın Özal, doğruluğuna ve haklılığına inandığı bu girişimini: *“Yanlış mı olur konuşmamız? Herkes konuşuyor onlarla. Amerikalı*

⁵³⁶ Heper, *Devlet*, S.253.

⁵³⁷ Aydın-Taşkın, *1960'dan*, s.396.

⁵³⁸ Cemal, *Kürtler*, s.163. Aydın-Taşkın, *1960'dan*, s.396.

⁵³⁹ Ragıp Duran, “Dış Politikada Kürt Sorunu”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.12, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s.381-382.

*konusuyor, İngiliz konuşuyor, Fransız konuşuyor. Onları şöyle ya da böyle yönlendiriyorlar*⁵⁴⁰” şeklinde savunmuştur.

PKK terörünün çözümüne dair sivil siyasetin savunduğu askeri önlemler dışındaki çözüm önerileri 1989 yılı itibari ile MGK gündemine girmiştir. Bu fikre MGK da genel olarak olumlu yaklaşılsa da asker önce güvenlik sorunun halledilmesini ve PKK’nın kontrol altına alınmasını sonra çözüm için yeni politikaların konuşulması gerektiğini savunmuştur⁵⁴¹. Yani sivil lider olarak Özal’ın savunduğu bu siyasetin karşısında olan asker, terörü bitirmek için verilecek mücadelede güvenlikçi politikaları ön plana çıkarmıştır⁵⁴².

E.2.PKK Terörü ve Askerin Yaklaşımı

1984 yılında ülkenin doğusunda başlayan teröre karşı ilk olarak harekete geçen askerlerin⁵⁴³ gazetecilere verdiği brifingde: “*Askerî bir harekât yapıyoruz. Bizim karşımızda Kürt toplumu yok. Dış güçler tarafından kışkırtılan, Marksist-Leninist eşkiyanın devlet otoritesini sarsmaya yönelik hareketi var*” demesi, hedefin terör ve terör yanlıları olduğu konusunda dönemin Başbakanı Özal’ın görüşleri ile paralellik göstermiştir. Görüşlerde paralellik olsa da, askerın Güneydoğu konusunda Özal’ın üslubunu devlet diline uygun bulmadığı, Başbakan Özal'a karşı kuşku beslediği, Özal'ın işın ucundan tuttuğu ve mücadeleyi ciddiye almadığı, hatta köstek olduğu görüşü de geçerli bir görüş olarak varlığını sürdürmüştür⁵⁴⁴.

Yaşanan terör olayları karşısında Başbakanın ılımlı tavrına karşın, Cumhurbaşkanı Evren’in gösterdiği fazla ilgi, farklı bir siyasi kişiliğe sahip olan Başbakan Özal’ın faydacı politikası gereği kendini tamamen ekonomiye verip, güvenlik ve iç düzen işlerini askerlere bıraktığı⁵⁴⁵ yorumlarına sebep olmuştur.

⁵⁴⁰ Cemal, *Kürtler*, s.163.

⁵⁴¹ Mehmet Ali Birand, “MGK”, *Milliyet*, 2 Eylül 1989, s.11.

⁵⁴² Cemal, *Kürtler*, s.136. Barlas, *Turgut Özal’ın*, s.147. Ö. F.Gençkaya, *Turgut Özal’ın Güneydoğu ve Kürt Sorununa Bakışı*, İ. Sezal-İ.Dağı (edt), *Özallı Yıllar: Siyaset, İktisat, Zihniyet*, (77-118), İstanbul, 2016, s.93.

⁵⁴³ Taran Avcı, *Kolluk Olarak Jandarmanın İşlevi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2009, s.129.

⁵⁴⁴ Cemal, *Kürtler*, s.87, 125.

⁵⁴⁵ Ahmad, *Bir*, s. 193.

Milliyet Gazetesinin: “*Türkiye’de İstikrarın Teminatı ve Gücün Kaynağı, Zirvede İdeal İş Bölümü: Güvenlik Evren’de, ekonomi Özal’da*”⁵⁴⁶ başlığıyla bu yöndeki yorumları haberleştirmesi üzerine Başbakan Özal, haberi yalanladığı gibi Cumhurbaşkanı ile aralarının gayet iyi olduğu yönünde bir açıklama yapmıştır. Ama Cumhurbaşkanı Evren’in tepkisi bu habere değil Başbakan’ın bu açıklamasına olmuştur⁵⁴⁷.

Kuşkular, paralel ve karşıt görüşler, açıklamalar ve yorumlar gölgesinde iç güvenlik için başlatılan Güneş Harekâtı’nın sonuçlarından memnun olan siyasetler ve askerler, MGK kararı ile bölgeye ekonomik ve toplumsal kalkınma hizmetlerinin de getirilmesi yönünde anlaşmıştır. Bölgeye dair alınacak önlemleri ekonomik ve güvenlik önlemleri olarak iki başlıkta toplayan kurul, bölgeye yapılacak yatırımları hızlandırmak için vergi iadeleri ve vergi indirimine gitmiştir. Yatırım projeleri desteklenmiş, bölgenin kara yolu ulaşımı iyileştirilmiş, elektrik sorununa el atılmış, dağınık yerleşim yerleri birleştirilerek daha iyi hizmet amaçlanmış ve lise mezunlarının vekil öğretmen olarak atanması yapılarak öğretmen sorununun çözülmesi amaçlanmıştır. Sosyal alanda alınan bu önlemlere ek olarak alınan güvenlik önlemleri kapsamında ise sınır güvenliğinde adımlar atılmış, kaçakçılığı engellemek için önlemler alınmış ve korucu sayısı 13.000 kişiye çıkarılmıştır⁵⁴⁸.

Askeri önlemlerle bu işi bitirmeye niyetli ve emin olan askerler olsa da, yetkililer bölgeye çokça asker yığmak yerine silah araç ve sayısını artırarak⁵⁴⁹ ve mücadeleye teröristlerin gerilla taktiklerine karşı eğitilmiş Özel Kolordu biçiminde organize edilecek Özel Birlikler dâhil edilerek bu işin bitirilmesinin mümkün olacağını savunulmuştur⁵⁵⁰.

1987 tarihli Olağanüstü Hal Bölge Valiliği İhdası Hakkında 285 sayılı kanun hükmündeki kararname⁵⁵¹ ile Olağanüstü Hal Bölge Valisi’ne karşı sorumlu olmak

⁵⁴⁶ *Milliyet*, 15 Ekim 1984, s.7.

⁵⁴⁷ Evren, *Anılar*, C.5, s.134.

⁵⁴⁸ *Milliyet*, 9 Aralık 1985, s.9.

⁵⁴⁹ Nilüfer Yalçın, “MGK’da Terör Zirvesi”, *Milliyet*, 28 Mart 1990, s.14.

⁵⁵⁰ *Tercüman*, 3 Temmuz 1987, s.11.

⁵⁵¹ RG.14.07.1987/19517.

üzere kolordu seviyesindeki “Jandarma Asayiş Komutanlığı” kurulmuş, bölgedeki tüm jandarma birlikleri bu komutanlığın emir ve komutasına verilmiştir⁵⁵². Terörist faaliyetleri önlemek için Jandarma bünyesinde de Özel Harekât Timleri kurularak faaliyete geçirilmiştir. Özel Harekât Timlerinin yetiştirilerek bölge illerine sevk edilmesinin terör örgütüyle mücadeleye önemli katkılarının olması⁵⁵³ devlet için memnun edici olsa da, bu birliklere karşı şikâyetler ve eleştiriler de gecikmemiştir.

Bu yönde siyaset cephesinden bir iddia, 22 Mart 1990 tarihinde gündem dışı söz alan Mardin Bağımsız Milletvekili Ahmet Türk’ten gelmiştir. Türk, bölgede PKK ile mücadele için gönderilen Özel Tim’in bölgede kendi yönetimini ilan ettiği ve sivilleri de hedef aldığına dair mecliste bir konuşma yapmıştır⁵⁵⁴. Bu iddiaların hedefindeki Özel Tim mensupları da, bu tür olayların nadir de olsa görüldüğünü kabul etmekle birlikte, zor çalışma şartları ve yaşadıkları kötü deneyimleri de bu ender görülen hareketlerin sebebi olarak göstermişlerdir⁵⁵⁵.

Teröre karşı yurtiçinde alınan her türlü önlemi sınır ötesi operasyonlarla desteklemek için sınır komşularımızla bu yönde anlaşmalar imzalanmıştır⁵⁵⁶. Bu anlaşmaların ilki 15 Ekim 1984 tarihinde Dışişleri Bakanı Vahit Halefoğlu ve Genelkurmay İkinci Başkanı Orgeneral Necdet Öztörün’un Bağdat ziyareti sırasında Irak ile imzalanmıştır. Türkiye’ye Irak topraklarında 5 km boyunca sıcak takip hakkı veren güvenlik protokolü Türkiye’nin 1986 ve 1987 yıllarında bölgeye yapacağı sınır ötesi operasyonların hukuki zeminini oluşturmuştur. Bu tür anlaşmaların ikincisi de Suriye ile 5 Mart 1985 tarihinde “Sınır Güvenliği Protokolü” adı ile imzalanmıştır⁵⁵⁷.

Bakanlar Kurulu tarafından 25 Temmuz 1986 tarihinde alınan, “1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanunu’nun Değişik 3.Maddesinin Birinci Fıkrasına (r) Bendi ile 2935 Sayılı Olağanüstü Hal Kanunu'nun 11. Maddesine (p) Bendi Eklenmesi Hakkında

⁵⁵² Avcı, *Kolluk*, s.43.

⁵⁵³ Ozan Kavıracı, “Türkiye'nin İç Güvenlik Algısı ve Politikaları (1980-1990)”, *OPUS Uluslar arası Toplum Araştırmaları Dergisi*, C.4, S.20, Aralık 2019, s.2090.

⁵⁵⁴ *TBMM Tutanak Dergisi*, 22 Mart 1990, B:92, O:1, C:42, s.295-297.

⁵⁵⁵ *Milliyet*, 28 Mart 1990, s.14.

⁵⁵⁶ Duran, “Dış politikada Kürt sorunu”, s.381-382. Hale, *Türk Dış*, s.180.

⁵⁵⁷ M. Fırat-Ö. Kürkçüoğlu, *Arap Devletleriyle İlişkiler*, Oran B. (ed.), Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, C2, (134-138), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Kanun Hükmünde Kararname” ile: terörist eylemlerin devam etmesi halinde bu eylemleri gerçekleştiren eylemcileri ele geçirip etkisiz hale getirmek amacıyla ilgili komşu devlete önceden haber verilmek suretiyle Sıkıyönetim Komutanı ve ilgili komutana hükümetin müsaadesi ile sınır ötesi hareket planlayıp uygulama yetkisi verilmiştir⁵⁵⁸.

Türkiye yurt dışında imzalanan protokoller ve yurt içinde verilen yetkilere dayanarak, 12 Ağustos 1986 tarihinde Uludere'de 12 jandarma erinin PKK militanlarınca şehit edilmesi üzerine 15 Ağustos 1986 tarihinde Kuzey Irak'taki Kürt bölgelerine hava harekâtı düzenlemiştir⁵⁵⁹.

Operasyonların devam edeceğinin anlaşılması üzerine TBMM, 3 Eylül 1986 tarihinde “1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanununun Değişik 3 üncü Maddesinin Birinci Fıkrasına (r) Bendi ile 2935 Sayılı Olağanüstü Hal Kanununun 11 inci Maddesine (p) Bendi Eklenmesi Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulü Hakkında Kanun Tasarısı” ile yapılacak sınır ötesi operasyonlarda ilgili komşu ülke ile mutabakat aranması halini zaruri hallerde aranmamasını kararlaştırmıştır⁵⁶⁰.

22 Şubat 1987 tarihinde PKK'nın Hakkâri'nin bir köyünde 14 kişiyi öldürmesi üzerine, 4 Mart 1987 tarihinde TSK 30 savaş uçağıyla Kuzey Irak'ta yeni bir hava operasyonu yapmıştır⁵⁶¹. 6 Ağustos 1991 tarihinde Kuzey Irak'a gerçekleştirilen kara harekâtı ile sınır ötesi operasyonlar devam etmiştir⁵⁶².

İçeride ve sınır ötesinde PKK'nın Güneydoğu'daki taarruzuna karşı askeri operasyonlar sürerken, devlet görevlileri de düzenledikleri huzur toplantıları ile halkı bilgilendirme yoluna gitmiştir. Hakkâri'de yapılan bir huzur toplantısında konuşan Hakkâri Tugay Komutanı Tuğgeneral Altay Tokat'ın: “Benim sistemimle olsa çok

⁵⁵⁸ RG.14.08.1986/ 19195.

⁵⁵⁹ M. Fırat-Ö. Kürkçüoğlu, *Arap Devletleriyle İlişkiler*, Oran B. (edt.), Türk Dış Politikası (134-138).

⁵⁶⁰ TBMM Tutanak Dergisi, 3 Eylül 1986, B:3, O:1, C.31, s.126-159.

⁵⁶¹ M. Fırat-Ö. Kürkçüoğlu, *Arap Devletleriyle İlişkiler*, Oran B. (edt.), Türk Dış Politikası, (134-138).

⁵⁶² M. Gönübol-F. H. Bingün, *Türkiye'nin 1980'li Yıllardaki Dış Politikasının Bir Değerlendirmesi*, Gönübol M. (edt.), Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995), (635-730), Siyasal Kitabevi, Ankara 2014.

*kısa bir sürede bunları yok edebiliriz. Kendi sistemim uygulandığı takdirde değil insan ot bile bitmez. Biz şimdiye dek en hafif silahlarımızı kullandık. Güneydeki komşumuz, 50 yıl kendilerine karşı savaşan insanları, bir harekâtla hepsini yok etti. Biz istesek onları aynı şekilde yok edebiliriz*⁵⁶³” açıklaması askerin bölgedeki terörü bahane ederek yeni bir darbe yapacağı söylentilerini artırmıştır⁵⁶⁴.

Bu sözlerin üzerine bir de Genelkurmay Başkanı Necip Torumtay’ın 18 Ağustos 1989 tarihinde yaptığı, “*Güneydoğu politikaları konusunda otorite artık askerin eline geçti*”, yazılı açıklaması, TSK’nin PKK ile mücadelede artık daha sert mücadele yöntemi benimseyeceğinin⁵⁶⁵ işareti olarak görülmüştür. Aslında 1983 seçimlerinden sonra askerin iktidarını devam eden sıkıyönetim ile devam ettirdiği, 1990 yılına gelindiğinde de ipi eline alarak, PKK ile mücadelede sivil siyasetin tutumundan dolayı açılan arayı kapatmayı hem de PKK’ya gereken cevabı vermeyi seçtiği, sivil siyasetin de mecburen buna uyduğu söylenebilir⁵⁶⁶. Askeri, sosyal, siyasi tüm girişimlere rağmen ısrarla ve artarak devam eden PKK eylemlerinin sorumluluğu bir kısım askerler tarafından bölgenin geri kalmışlığına, bu geri kalmışlıkta gelmiş geçmiş siyasi iktidarların yerine getirmediği sorumluluklara bağlanmıştır⁵⁶⁷.

Askerin ve sivil siyasetin PKK terörüne ve çözümüne dair yaklaşımları bu yönde olsa da işin diğer tarafında olan PKK lideri Abdullah Öcalan, amaçlarının *Türkiye’den toprak koparmak değil, aşamalı şekilde gerçeğin kabul edilmesini sağlamak ve Kürt sorununa bakışın değişmesini sağlamak* olduğunu belirtmiştir. Çözüm konusunda tüm sorumluluğu Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ne yükleyen Öcalan’ın sunduğu tek çözüm, artarak devam eden silahlı eylemler olmuştur⁵⁶⁸.

Terörle mücadelede ilerleyen zamanlarda devletin tecrübe kazanarak koordinasyonu sağlayıp profesyonel bir şekilde terörü bitirmesi beklenirken, İçişleri

⁵⁶³ *Milliyet*, 13 Ağustos 1989, s.13.

⁵⁶⁴ Melih Aşık “Doğu”, *Milliyet*, 15 Ağustos 1989, s.9.

⁵⁶⁵ Gençkaya, “Turgut Özal’ın Güneydoğu ve Kürt Sorununa Bakışı”, s.110.

⁵⁶⁶ Cemal, *Kürtler*, s.87,141.

⁵⁶⁷ Yurdakul Fincancı, “Güneydoğu’da Durum: PKK’lı Yaşama Alışmalıyız”, *Milliyet*, 18 Temmuz 1987, s.8.

⁵⁶⁸ Mehmet Ali Birand, “İşte Apo İşte PKK”, *Milliyet*, 16 Haziran 1988, s.13.

Bakanı Yıldırım Akbulut'un terör olaylarıyla ilgili olarak, *istihbaratın önce Sıkıyönetime oradan Genelkurmay Başkanlığı'na en sonda hükümete intikal ettiğini*⁵⁶⁹ söylemesi, süreçte sivil ile asker arasındaki bakış açısını göstermesi açısından önemlidir.

Asker atılan her adımın PKK'yı; *Kürt kültürel kimliğini kabul ettirilmesi, bir otonom bölgeye sahip olma, bu otonom bölgenin bağımsız hale gelmesi ve çeşitli ülkelerin topraklarında kurulan bağımsız devletlerin birleştirilmesi ile Kürdistan'ın meydana çıkarılması* maddelerini içeren "Kürtlerin 4 aşamalı stratejisine"⁵⁷⁰ bir adım daha yaklaştırdığını düşmüştür. Bu düşünceden hareketle PKK ile mücadelede yolu ve yöntemi bu stratejinin aleyhinde belirlemeye çalışmıştır.

E.3.Yaşanan PKK Terörüne Karşı Alınan Önlemler

E.3.1.Olağanüstü Hal Bölge Valiliği'nin Kurulması

Olağanüstü Hal Bölge Valiliğinin öncülü sayılabilecek Umumi Müfettişlikler, Şeyh Sait ayaklanması sonrası Güneydoğu Anadolu bölgesi esas alınarak ülkenin beş ayrı bölgeye ayrılması ile 1925 yılında kurulmuştur. Devletin asimilasyon politikalarının uygulayıcısı olduğu eleştirisi yapılan müfettişlikler, 21 Kasım 1952 tarihinde Demokrat Parti iktidarı tarafından, "Hindistan Eyalet Valiliği"ni andırıyor denilerek kaldırılmıştır⁵⁷¹.

Bölge Valiliği için ikinci girişim, 12 Eylül darbesi sonrası 1983 yılında daha 12 Eylül yönetimi devam ederken Cumhurbaşkanı Evren tarafından yapılmıştır. Cumhurbaşkanı, Anayasanın 126.maddesine⁵⁷² dayanarak artık iyice büyüdüğüne inandığı Türkiye'nin 67 ilinin birden Ankara'dan idaresinin mümkün olamayacağına kanaat getirmiştir. Hazırlattığı KHK⁵⁷³ ile Adana, Ankara, Diyarbakır, Erzurum, Kayseri, Konya, İstanbul ve İzmir olmak üzere sekiz adet Bölge Valiliği Kurulmasını

⁵⁶⁹ Donat, Yavuz, s.460.

⁵⁷⁰ Nilüfer Yalçın, "Askeri Çevreler Dikkatli", *Milliyet*, 2 Haziran 1991, s.9.

⁵⁷¹ Heper, *Devlet*, s.183.

⁵⁷² Konu ile ilgili olarak Anayasanın 126.maddesinde: "*Kamu hizmetlerinin görülmesinde verim ve uyum sağlamak amacıyla, birden çok ili içine alan merkezî idare teşkilâtı kurulabilir. Bu teşkilâtın görev ve yetkileri kanunla düzenlenir*" hükmü yer almıştır. RG.09.11.1982/17863.

⁵⁷³ RG.04.10.1983/18181.

istemmiştir. İki yıl içinde göreve başlaması öngörülen, bulunduğu bölgenin düzeninden sorumlu olacak olan Bölge Valilikleri kurulması fikri, 1983 yılında iktidara gelen ANAP tarafından 1984 yılında mecliste reddedilmiştir⁵⁷⁴.

Bölge Valiliği için ikinci girişim ANAP iktidarı tarafından reddedilse de, bu uygulamanın hayata geçmesi yine onların iktidarına rastlamıştır. PKK şiddeti yoğun bir şekilde sürerken, 12 Eylül sonrası ilan edilen sıkıyönetim 1987 yılında ülkede genel olarak kaldırılmıştır. Fakat 10 Temmuz 1987 tarihli Bakanlar Kurulu'nun aldığı Olağanüstü Hal Bölge Valiliği İhdası Hakkında 285 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Bingöl, Diyarbakır, Elazığ, Hakkâri, Mardin, Siirt, Tunceli ve Van illerini kapsayan Olağanüstü Hal uygulamasına başlanmıştır⁵⁷⁵.

Terörle mücadelede eski önlemlerin etkili olmadığı görülerek, uygulanmaya başlanan bu yöntem ile ordunun en önemli sorunu olan askeri teçhizat ve istihbarat eksikliği ile ordu, jandarma ve polis arasındaki koordinasyonun sağlanması hedeflenmiştir. Ayrıca hükümetin Güneydoğu'ya atadığı süper vali vasıtasıyla askeri güçlerin denetimini sağlamayı amaçladığı da söylenmiştir. Eski MİT görevlisi Hayri Kozakçıoğlu süper yetkili olarak Olağanüstü Hal Bölge Valiliğine 14 Temmuz 1987 tarihinde atanmıştır⁵⁷⁶. Bakanlar Kurulu'nun kendisine verdiği yetki ile bu bölgelerde en yetkili görevli haline getirilmiştir⁵⁷⁷. Atamanın ardından Kozakçıoğlu, ilk hedefin asayiş ve güvenliği sağlamak olduğunu, bunun içinde örgütün kullandığı tesisatı temine uğraştıklarını söylemiştir⁵⁷⁸.

Diğer yandan iktidarın 29 Kasım 1987 seçimlerinde aldığı düşük oy ile Başbakanın tüm dikkatini artık hedefine koyduğu Çankaya için harcadığı ve PKK ile mücadelede sorumluluğun askere ve Olağanüstü Hal Bölge Valiliği'ne bırakıldığı⁵⁷⁹ iddia edilmiştir.

⁵⁷⁴ Evren, *Anılar*, C. 4, s.358-359.

⁵⁷⁵ RG.14.07.1987/19517. 18 Mayıs 1990 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile OHAL Bölgesi kapsamındaki illere Batman ve Şırnak'da dâhil edilmiştir. RG.22.05.1990/20525.

⁵⁷⁶ *Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi*, Kutu: 580, Gömlek:615, Sıra:6.

⁵⁷⁷ Zürcher, *Modernleşen*, s.454. RG.15.07.1987/19518. Yalçın-Yurdakul, *Bay*, s.401.

⁵⁷⁸ *Milliyet*, 4 Ağustos 1987, s.6.

⁵⁷⁹ Bölügiray, *Özal Döneminde*, s.54,

İçişleri Bakanı'na bağlı olarak görev yapacak olan Olağanüstü Hal Bölge Valisinin görev ve yetkilerinin sınırları kanunlarla belirlense de, askeri ve sivil yetkiler dâhil olmak üzere yetki alanı geniş tutulmuştur. Olağanüstü Hal Bölge Valisine yetkilerini kullanılmasından doğacak idari işlemler hakkında iptal davası açılması da bu KHK ile yasaklanmıştır⁵⁸⁰. Göreve başlama tarihinden itibaren vali sorumlu olduğu illerdeki atamalar, yargı, güvenlik gibi işlerde en yetkili kişi olmuştur.

Bölgede ilan edilen olağanüstü hal ile ordunun özel yetkilerinin muhafaza edilmek istendiği⁵⁸¹ iddia edilmiş, bölgeye daha çok asker ve silahın gönderilmesi planlanmış, ancak bu önlemler de etkili olamamıştır⁵⁸². Sorunun bu yolla giderilememesi sebebi ile valinin yetkilerinin çoğunun zamanla askere geçmesinin⁵⁸³ de fayda sağlamadığı ileriki zamanlarda görülmüştür.

Devletin aldığı tüm önlemlere rağmen, 1990 yılına gelindiğinde artık PKK'nın kadınlar ve çocukları da saflarına katmaya başladığı, istediği yerde gösteri ve kutlama yapabildiği askerler tarafından ifade edilmiştir. Gözlenen diğer bir sıkıntı ise, Asayiş Kolordusu, Olağanüstü Hal Bölge Valiliği, İl Valisi ve yargının tutum farklılığı olmuştur⁵⁸⁴.

PKK ile mücadelede bölgede, İçişleri Bakanlığına bağlı Bölge Valisi, Valiler, onların emrinde Emniyet Müdürleri, Genelkurmay Başkanlığına bağlı Jandarma Genel Komutanlığı birlikleri, askeri birlikler ve korucular yer almıştır. Bölgede alınacak güvenlik önlemlerinden Bölge Valisi ve onun altındaki valiler sorumlu iken, uygulamada iş askeri birliklere düşmüştür. Askere düşen sorumluluğun artması ile birlikte bölgeye yığılan mühimmat ve asker sayısında da artış olmuştur. Çıkan sorunlara askerin askeri yöntemlerle müdahalesiyle istenmeyen sonuçlar yaşanmıştır⁵⁸⁵.

⁵⁸⁰ RG.14.07. 1987/19517.

⁵⁸¹ Hale, *Türkiye'de*, s.330.

⁵⁸² Doğan, *Turgut Özal Belgeseli*, s.163.

⁵⁸³ Zürcher, *Modernleşen*, s.454.

⁵⁸⁴ Aydın Özdalga, "Güneydoğu'da İdari Kargaşa Var", *Milliyet*, 28 Mart 1990, s.14.

⁵⁸⁵ Bölüğüray, *Özal Döneminde*. s. 94,107.

OHAL Valiliği'nde 1990 yılında PKK militanı ile sıradan halkın ayırt edilmesi ve halka nasıl davranılacağı hakkında görüşülen koordinasyon toplantısında, halka iyi yönde davranılması, malına ve canına zarar verilmemesi gibi kararlar çıkmıştır⁵⁸⁶.

Ülkenin sadece güneydoğusunda böyle bir oluşuma gidilmesi terörle mücadele için devletin gözünde önemli bir adım olsa da, PKK açısından, devlet bunu yaparak Güneydoğu'da Kürdistan Eyaleti'nin varlığını resmen tanımıştır⁵⁸⁷. Sıkıyönetimin yerini alan OHAL ile birlikte bölgeye gönderiminin arttığı asker ve silahın da bir işe yaramadığını anlayan Başbakan, bölgeye sosyo-ekonomik yatırımlara yönelmiştir. Bölgede işsizliği azaltmak amacıyla çeşitli kamu sektörlerine 90.000 istihdam vermiş, bölgeye gidecek din, eğitim ve güvenlik görevlilerinin tazminatlarında artış ve ek ücret imkânı sağlamıştır⁵⁸⁸.

Hayri Kozakçıoğlu'nun 2 Ağustos 1991 tarihinde İstanbul Valiliğine atanması⁵⁸⁹ ile Konya Valisi Mehmet Necati Çetinkaya 5 Ağustos 1991 tarihinde Bölge Valiliğine atanmıştır. Çetinkaya, 1992 yılına kadar devam edeceği görevini 18 Ağustos tarihinde Olağanüstü Hal Bölge Vali Vekili Aydın Arslan'dan devralmıştır⁵⁹⁰.

1980'li yıllarda terör eylemlerinin şiddetini artırması ve güvenlik güçlerinin terörle mücadelesinden doğan koşullar sebebiyle bölgeden bir göç dalgası önce kent merkezlerine, sonra komşu illere en sonda büyük şehirlere doğru kaymaya başlamıştır. Bu göç bölgeden göç edenler için geçici bir çözüm olsa da, gittikleri yerlerde yeni sorunlar doğurmuştur. Yönetimin de sorunları çözmede gerekli gayreti gösterememesi insanları alternatif çözümlere yönelttiği gibi halkın şikâyetlerinin de şehirlere göç etmesine sebep olmuştur⁵⁹¹. Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş

⁵⁸⁶ Ayhan Aydemir, "Resmi Güneydoğu Raporu: Bölge Halkını Düşman Bellemeyin", *Milliyet*, 1 Ağustos 1990, s.9.

⁵⁸⁷ Yurdakul Fincancı, "Güneydoğu'da Durum: PKK'nın İki Yöntemi", *Milliyet*, 17 Temmuz 1987, s.7.

⁵⁸⁸ Doğan, *Turgut Özal Belgeseli*, s.245.

⁵⁸⁹ RG.05.08.1991/20951.

⁵⁹⁰ *Milliyet*, 18.08.1991, s.1. 2006 yılına kadar Olağanüstü Hal Bölge Valiliği'ne 4 atama yapılmıştır.

⁵⁹¹ Doğu Ergil, *Kürt Raporu: Güvenlik Politikalarından Kimlik Siyasetine*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009, s.33-34.

felsefesine uygun olarak 1960 sonrası başlatılan kalkınmada öncelikli iller projesi kapsamındaki yatırımlar⁵⁹², devletin yaşanan bu göç karşısında ürettiği alternatif çözümler olmuştur.

Bu çözümler kapsamındaki en önemli proje Güneydoğu Anadolu Projesi (GAP) olmuştur. On beş yıl süreli ve Adıyaman, Diyarbakır, Gaziantep, Mardin, Siirt ve Şanlıurfa illerini kapsayan bu projenin amacı: *bu bölgelerin süratle kalkındırılması, yatırımların gerçekleştirilmesi için plan, altyapı, ruhsat, konut, sanayi, maden, tarım, enerji, ulaştırma ve diğer hizmetleri yapmak veya yaptırmak, yöre halkının eğitim düzeyini yükseltmek için gerekli tedbiri almak veya aldirmek, kurum ve kuruluşlar arasındaki koordinasyonu sağlamak* olarak belirlenmiştir⁵⁹³. Bu projede sağlanmak istenen ilk hedef yaklaşık olarak 74.000 km²'lik bir alan ve 5000.000 civarında bir nüfusu içine alan bu bölgelerde ekonomik ve sosyal eşitsizlikleri ortadan kaldırarak büyümeyi sağlamak olmuştur⁵⁹⁴. Bölgede terör devam ederken feodal geleneklerin ve büyük toprak sahipliğinin hüküm sürdüğü bu bölgeler için hazırlanan bu projede sosyal ve siyasi olarak sorun teşkil eden konulara dokunulmaması, projeden beklentiyi çok yükseltmemiştir. Beklentisi yüksek olmayanlar içinde bulunan Sosyal Demokrat Halkçı Parti'nin 1989 yılında hazırladığı, *Doğu ve Güneydoğu Sorununa Bakışı ve Çözüm Önerilerini* içeren raporunda sorun demokratik olarak ele alınmıştır⁵⁹⁵.

Devlet Kürt ayrılıkçılarının sürekli kullandığı, devletin bölgeye ve bölge insanına değer vermediği, yatırım yapmadığı tezini bölgeye ülkenin kalan kısmından daha büyük yatırımlar yaparak çürütmeye çalışmıştır. Devletin yaptığı yatırımların bir etkisi olmaması dışında, zaten pek de kapsamlı olamayan özel sektörün yatırımları da bölgeden giderek uzaklaşmıştır⁵⁹⁶.

⁵⁹²Yakın Ertürk-Mustafa Şen, "GAP ve Bölgesel Kalkınma", *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.13, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s.590.

⁵⁹³RG.06.11.1989/20334.

⁵⁹⁴Ertürk-Şen, "GAP ve Bölgesel Kalkınma", s.590-591.

⁵⁹⁵İlhan Tekeli, <https://www.academia.edu>, s.8.

⁵⁹⁶Heper, *Devlet*, s.250.

E.3.2.Federasyon Tartışmaları

PKK lideri Abdullah Öcalan Türkiye Cumhuriyeti'nden toprak almak istemediklerini belirtse de⁵⁹⁷ federasyon tartışmaları, bir tabuyu yıkmak istercesine ülke gündeminde uzun süre tartışılmıştır. Fakat askerin, tabuların yıkılmaya çalışıldığı alanların aslında “Kürtlerin Dört Aşamalı Bağımsızlık Stratejileri”nin aşamaları olduğunu açıklaması ile konu çok farklı bir mecraya kaymıştır. Askeri kanat bu stratejinin son aşaması olan Birleşik Kürdistanı kurmak için Kürtlerin yaşadığı bölgelerde oluşturacağı federasyonların planlandığını açıklanmıştır⁵⁹⁸. Bu federasyon fikri Türkiye'yi ziyaretleri sırasında Barzani ve Talabani'den çıkmış⁵⁹⁹, Cumhurbaşkanı Özal da: “*Federasyonun karşısındayım. Benim demek istediğim, kim ne fikir atarsa atsın, bu tartışılmalı... Federasyonun da bir çözüm olmadığı, tartışılarak bulunur. Tartışmaz, yasaklarsanız, bazılarının aklında, federasyon sanki bir çözümmüş gibi kalır*”⁶⁰⁰ diyerek konunun tartışılmasından yana olduğunu ifade etmiştir.

Federasyonun karşısında olduğunu belirtse de, 1991 Mart ayında gizlice Türkiye'ye gelen Kürdistan Yurtseverler Cemiyeti Başkanı Celal Talabani ile yapılan görüşmelerden çıkan sonuç, Cumhurbaşkanı Özal'ın bağımsız bir Kürt Devleti kurulmasını diye federal bir Kürt Devleti'ne taraf olduğu yönünde olmuştur⁶⁰¹. Federasyon tartışmalarını ortaya atan Cumhurbaşkanı Özal, Yaşar Kemal'e bir Kürt Raporu hazırlatmıştır⁶⁰².

E.3.3.Türkçeden Başka Dillerin Kullanımını Yasaklayan Maddenin Kaldırılması ve Sansür ve Sürgün Kararnamesi

12 Eylül 1980 sonrası kurulan ara rejimde getirilen pek çok yasak gibi konuşma dili ile alakalı da yasaklar getirilmiştir. Bu yasaklar 19 Ekim 1983 tarihli *Türkçeden Başka Dillerle Yapılacak Yayınlar Hakkındaki 2932 sayılı kanun* ve

⁵⁹⁷ Mehmet Ali Birand, “İşte Apo İşte PKK”, *Milliyet*, 16 Haziran 1988, s.13.

⁵⁹⁸ *Milliyet*, 28 Mart 1991, s.17.

⁵⁹⁹ Birand-Yalçın, *The Özal*, s.456.

⁶⁰⁰ Barlas, *Turgut Özal'ın Anıları*, s.149.

⁶⁰¹ *Milliyet*, 13 Mart 1991, s.17.

⁶⁰² Rapor için bakınız: Tokatlı, *Kırmızı*, s.195-199.

Anayasanın Kişinin Hak ve Ödevleri Bölümü 26.maddesi ile yasal bir düzene oturtulmuştur. Fakat ne 2932 sayılı kanunda ne de Anayasanın 26.maddesinde Kürtçe kelimesi geçmemiş sadece, “yasaklanan dil/diller ibaresi” kullanılmıştır⁶⁰³.

Darbenin lideri ve dönemin Devlet Başkanı Evren, dönemin söz sahibi olarak koydukları bu yasağın yanlış bir karar olduğunu sonradan kabul etse de, o an için haklı olarak gördüğü sebebini de şöyle açıklamıştır: “12 Eylül’de bir hatamızda oydu. Kürtçe konuşmayı yasakladık... Ben Devlet Başkanıyken, bir köyde ilkokula gittim. Üçüncü sınıfa mı dördüncü sınıfa mı girdim, hatırlamıyorum. Açtım kitabı, oku şunu dedim çocuğa. Kem küm, çocuk okuyamıyor. Dördüncü sınıfa gelmiş Türkçeyi okuyamıyor. Kızdım... Sonradan anlaşıldı ki öğretmen de Kürt. Kürtçe yapıyor tedrisatı. Döndüm ve Kürtçe yasağını koyduk. Kürtçe tedrisat yapılamaz dedik...”⁶⁰⁴,

Evren’in pişmanlığı yıllar sonra gelse de, bu yasağın kalkması için bu itiraftan yıllar önce içerden baskılar gelmeye başlamıştır. 1988 yılında SHP’li vekiller pek ciddiye alınmasalar da, Türkçeden Başka Dillerle Yapılacak Yayınlar Hakkındaki 2932 sayılı kanunun kaldırılmasını talep etmiştir⁶⁰⁵.

İçeriden gelen bu talebe kulak tıkanca da, dış politikadaki taleplere karşı bunu yapmak mümkün olmamıştır. 1989 yılında kültürel haklar konusunda çok açık hükümler içeren AGİK (Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı) Nihai Senedi imzalanmış ama imzalanan hükümler ile Türkiye’deki uygulamaların çeliştiği gerçeği göz ardı edilmemiş, hükümlere uyulmadığı takdirde işin zora gireceği anlaşılmıştır. Senetle çelişen hükümler çok olsa da, adı yasal olarak konmamış olan Kürtçe konuşma yasağı MGK’da gündeme alınmış ve asker üyelerin çekingenliğine rağmen yasağının kaldırılmasında genel olarak anlaşma sağlanmıştır. Yasakların kaldırılmasından ziyade yumuşatılması üzerine anlaşıldıktan sonra, İçişleri Bakanlığı tarafından ilgili devlet dairelerine bu yöndeki kararlar gönderilmiştir⁶⁰⁶.

⁶⁰³ RG.09.11.1982/17863. RG.22.10.1983/18199.

⁶⁰⁴ Milliyet, 7 Kasım 2007, s.11.

⁶⁰⁵ Milliyet, 9 Nisan 1988, s.9.

⁶⁰⁶ Cemal, Kürtler, s.213-214.

1989 yılında başlayan esneklik sonrasında, 1991 yılında yasağın kalkması yönünde ciddi adımlar atılmıştır. Şubat ayında toplanan Bakanlar Kurulunda 141,142 ve 163.maddelerin kalkmasını öngören Terörle Mücadele Kanunu kabul edilerek meclise gönderilmiştir⁶⁰⁷. Mecliste Bakanlar Kurulundan gelen 3713 Numaralı Terörle Mücadele Kanunu Tasarısı görüşülürken, 2932 sayılı “Türkçeden Başka Dillerle Yapılacak Yayınlar Hakkında Kanun”un yürürlükten kaldırılması için bu teklif verilmiştir. Nihayetinde 2932 sayılı yasa yürürlükten kaldırılmıştır⁶⁰⁸.

Kaldırılan Kürtçe konuşma yasağı karşısında sivil otorite ile derin görüş ayrılıkları olmamakla birlikte TSK atılan bu adımdan sonra bu yöndeki isteklerin artacağından endişelenmiştir. Çünkü askerler, kaldırılan bu yasakla birlikte Kürtlerin dört aşamalı bağımsızlık stratejilerinin birinci aşamasının gerçekleştirildiğini savunmuşlardır. Bu dört aşamalı stratejinin son aşamaları olan bağımsızlık askerleri asıl rahatsız eden aşamadır ve bu rahatsızlık karşısında Cumhurbaşkanı onlara, *bizim Kürtler devlet kurmaz. Öyle bir niyetleri yok, şeklinde güvence vermiştir*⁶⁰⁹. Kanunen var olan ama fiilen pek tutmayan Kürtçe konuşma yasağının kaldırılmasının gündeme alınmasının zamanı da tartışmalıdır. Körfez Savaşı çıkmasaydı Irak’ın toprak bütünlüğü tehlikeye girmeseydi böyle bir girişim olur muydu? Soru bu olsa da asıl amacın ülkede demokrasinin gelecek vaat ettiğini Avrupa ve ABD’ye göstermek olduğu geniş bir kesim tarafından kabul görmüştür⁶¹⁰.

Bununla birlikte “2935 Sayılı Kanun İle 285 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılması Hakkında 413 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname” ile yetkileri artırılan İçişleri Bakanı ve Olağanüstü Hal Bölge Valisine gerektiğinde basına sansür uygulama, matbaa kapatma ve gerekli kişileri çeşitli yollarla sakıncalı işler yaptığı tespit edilen bölgeden uzaklaştırma yetkisi verilmiştir.

⁶⁰⁷ *Milliyet*, 1 Şubat 1991, s.8.

⁶⁰⁸ *TBMM Tutanak Dergisi*, 11 Nisan 1991, B:106, O:1, C:59, s.389-393. RG.12.04.1991/20843 (M).

⁶⁰⁹ *Milliyet*, 28 Mart 1991, s.17. *Milliyet*, 26 Mart 1991, s.19.

⁶¹⁰ Yalçın Doğan, “Kürtler Bizim İnsanlarımız”, *Milliyet*, 2 Şubat 1991, s.8.

Bu yetkilerini kullandıklarından dolayı bu KHK ile yetkilendirilmiş kişiler hakkında dava açılmasının önü de kapatılmıştır⁶¹¹.

Bu kararnamenin MGK'dan gelen bir paket olduğunu söyleyen Cumhurbaşkanı Özal, bu kararların ülke birliği ve bölünmezliği için alındığı yorumunu yapmıştır⁶¹². Yasa gücünde kararname olarak çıkarılan bu önlemler, Milli Güvenlik Kurulu ve Cumhurbaşkanının tercihi olarak sunulsa da “sivilleştirilmiş askeri önlemler” olarak yorumlanmıştır⁶¹³.

E.3.4.Köy Koruculuğu Uygulaması

Başlangıçta küçük bir eşkıya grubu olarak görülse de PKK'nın zamanla artan ve şiddetlenen eylemleri, devleti onun gücüne ve vahşetine inandırmış ve önlemler almaya itmiştir. PKK'nın yöneldiği köktenci söylemler haklarını savunduğunu iddia ettiği Kürtleri de ikilemde bırakınca, devlet bu ikilemden yararlanmak adına, çıkardığı Köy Koruculuğu kanunu ile yabancısı olduğu bölge coğrafyasına adapte olmak için bölge halkından yararlanma yoluna gitmiştir. Devlet, PKK için avantaj olabilen bu coğrafyada gönüllü olacak vatandaşları kendi safına katmayı, böylece mücadelesinde yanında ve karşısında olacakları ayırt etmeyi amaçlamıştır⁶¹⁴.

Bu amacı doğrultusunda 1985 yılında PKK'ya karşı mücadelede kullanılmak üzere Köy Korucusu alınması kararlaştırılmış ve *Köy Kanununun*⁶¹⁵ 74. Maddesine *İki Fıkra Eklenmesine Dair Kanunun*⁶¹⁶ yürürlüğe girmesi ile PKK'ya karşı korucu sistemi başlatılmıştır.

Devletin gözettiği yararlar dışında, köy koruculuğu uygulamasının halktan kabul görmesinde de birtakım yararlar gözetilmiştir. Ekonomik gerekçeler, PKK hareketinin karşısında olma ve PKK'nın saldırıları karşısında silahlı bir güç edinme

⁶¹¹ RG.10.04.1990/20488.

⁶¹² “Çankaya’dan Hindistan’a Kararname”, *Milliyet*, 21 Nisan 1990, , s.18. *Milliyet*, 16 Nisan 1990, s.16.

⁶¹³ Derya Sazak, “Sansür ve Sürgün”, *Milliyet*, 11 Nisan 1990, s.10.

⁶¹⁴ Zahir Kızmaz- M. Seyman Önder, “Köy Korucularının Kürt Sorunu ve PKK Örgütü Konusundaki Görüşleri Üzerine Sosyolojik Bir Çalışma”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 26, Sayı: 1, s.247-248. Findley, *Modern Türkiye Tarihi*, s.365-366.

⁶¹⁵ RG.07.04.1340/ 68.

⁶¹⁶ RG.04.04.1985/18715.

yanında, aşiretlerin/ailelerin ve devletin iknaları korucu yazılmayı kolaylaştırmıştır. Aşiretler kabul ettikleri koruculuk işi ile hem husumet sahibi olduğu diğer aşiretler karşısında güç sahibi olacak, hem bu mücadelede devletin yanında olduğunu gösterecek hem de devletin sağladığı imtiyazlardan faydalanabilecekleri hesabını yapmıştır. PKK'nın terör eylemlerinin artırması ile aşiret fertlerini kurban veren aileler, korucu olarak mücadeleye katılmıştır⁶¹⁷. Gönüllü olarak koruculuğu benimseyenler dışında koruculuğun zorla kabul ettirildiği “*gönülsüz korucuların*” bu işi fırsata çevirdiği de bir gerçektir. Bu Gönülsüz korucuların devletten aldıkları teçhizatları PKK'ya verdikleri, bilgi paylaştıkları, ayrıca kendilerine verilen koruculuk görevini kullanarak çeşitli suçlara karıştıkları devletin gözünden kaçmasa da, devletin haberdar olmadığı olaylar da yaşanmıştır⁶¹⁸.

Devlet ve halk için işin yararları bu yönde olsa da, PKK köylere yaptığı ikna ziyaretleri ile koruculuğu eleştirerek, bu uygulama ile amacın Kürt'ü Kürt'e kırdırmak olduğu telkinini yapmıştır⁶¹⁹. Nihayetinde halktan katılım sağlanarak koruculuk sistemi yürürlüğe girmiştir. Fakat PKK saldırıları karşısında korucular ilkel denebilecek silahları ile etkin bir güç olamamıştır⁶²⁰. Zaten örgüt 25–30 Ekim 1986 tarihleri arasında Suriye'deki Hevi kampında düzenlediği 3. Kongresinde, Gönüllü Köy Koruculuğu sistemini örgütün ilerlemesinin önünde önemli bir engel olarak görmüş, kendilerinin ve yakınlarının katledilmesi, evlerinin kundaklanması, mallarının yağmalanması yöntemleriyle sindirilmeleri kararını almıştır. Örgüt bu kararın tesir etmediğine kanaat etmiş olacak ki; 26-31 Aralık 1990 tarihinde Haftanın bölgesinde yaptığı 4. Kongresinde daha siyasi bir imaj olarak koruculuk sisteminin kaldırılmasına karşılık, örgüt içinde koruculara af kararı almış bu af kararı da bu işi çözmeye yetmemiştir. Örgüt, af işini 1992 Nevruzuna kadar uzatıp da koruculardan

⁶¹⁷ Kızmaz-Önder, Köy Korucularının, s.248-249.

⁶¹⁸ Ergil, *Kürt Raporu*, s.18.

⁶¹⁹ Yurdakul Fincancı, “Güneydoğu'da Durum: PKK'nın İki Yöntemi”, *Milliyet*, 17 Temmuz 1987, s.7.

⁶²⁰ Zürcher, *Modernleşen*, s.454.

olumlu bir geri dönüş alamayınca, uygulanan şiddet giderek korucuların tüm ailesine hatta hayvanlarına kadar en acımasız şekilde uzanmıştır⁶²¹.

Koruculuk işini fırsata çevirmek ve koruculuğun verdiği gücü kötü yönde kullanmak isteyenlerde elbette çıkmıştır. Mesela, husumetli ailelerden biri korucu olup devletten silah aldığı anda hasmı olduğu aileye karşı üstün duruma geçmiş, karşı ailede durumu dengelemek için PKK muhbiri olmuştur. Yaşanan kanlı köy baskınlarının bir kısmı bu sebebe bağlanmıştır⁶²². Umulanın aksine 1990 yılına gelindiğinde hükümetin terörle mücadelede bir hayli bel bağladığı koruculuk sisteminin işe yaramadığı, 18.000 korucuya ödenen 120.000.000 tutarındaki maaşların ve ihale bedellerinin de önemli bölümüne PKK tarafından el konulduğu, koruculara verilen mermilerin PKK silahlarında kullanıldığı iddiaları hükümeti daha fazla eleştirinin hedefi haline getirmiştir⁶²³. Ayrıca görevlilerin, PKK ile silahlı mücadelede bu kadar bel bağlanan korucuların kurşunları ile tek bir PKK'lının öldürülüp öldürülmediğini hatırlamamaları⁶²⁴ da bu işin yararları konusunda ikilem yaratmıştır.

Devlet, koruculuğu kabul edenlere vermeyi vaat ettikleri ile sağladığı ikna gücü ile katılımı sağlasa da, koruculuk yöntemi de PKK karşısında etkili bir mücadele olamamış, devlet PKK ile mücadelede kendini zamanın şartlarına göre güncellemiştir.

E.3.5.Silah Taşıma Ruhsatı Verilmesi Kanunu

20 Haziran 1987 yılında Mardin'in Ömerli ilçesinde geçici köy korucusu ve ailelerin yoğun olarak yaşadığı Pınarcık Köyü'ne PKK'nın yaptığı baskın ile 16'sı bebek ve çocuk, 6'sı da kadın olmak üzere toplam 30 kişinin katledilmesi ve bu katliamı takip eden sivil katliamlar⁶²⁵ artık atılan adımların PKK'yı bitirmeye yetmediğini göstermiş ve devleti yeni ve daha etkili adımlar atmaya yöneltmiştir.

⁶²¹ İmıl, Ulus, s.189.

⁶²² Yurdakul Fincancı, "Korucu: Adı Var, Kendi Yok", *Milliyet*, 20 Temmuz 1987, s.6

⁶²³ Yalçın Doğan, "İktidar Boş, Muhalefet Kararlı", *Milliyet*, 6 Nisan 1990, s.13.

⁶²⁴ Yurdakul Fincancı, "Korucu: Adı Var, Kendi Yok", *Milliyet*, 20 Temmuz 1987, s.6.

⁶²⁵ <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/pkknin-sivil-katliamlari-hafizalardan-silinmiyor/1020357> (01.02.2021).

Devlet, yetmediği ve yetişemediği yerde PKK'nın, mallarına ve canlarına yönelttiği tehdidini bir sürede olsa savuşturmak için bölge halkına silah ruhsatı verilmesini kolaylaştırmak yoluna başvurmuştur.

“Olağanüstü Hal Bölge Valiliği tarafından Silah Taşıma ve Bulundurma Vesikası Verilmesinde Uyulacak Esaslar Hakkında Yönetmelik” in yürürlüğe konması 285 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin 4.maddesinin 2.fırkasına 299 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile eklenen k bendine göre 7 Aralık 1987 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından kararlaştırılmıştır⁶²⁶

Bu karar ile: “*Olağanüstü Hal Bölge Valisine mücavir iller dâhil, olağanüstü hal bölgesinde ikamet edenlerin müracaatı üzerine ateşli silahlara menşelerine bakılmaksızın taşıma veya bulundurma ruhsatı verebilir*”⁶²⁷” denilmiştir.

299 sayılı bu KHK, 387 Sayılı KHK⁶²⁸ ile güncellenmiş ve bu konu ile alakalı bir sonraki kararname ile de ruhsat verilecek kişilerin ayrıntıları düzenlenmiştir. *Olağanüstü Hal Bölge Valiliği Tarafından Silah Taşıma ve Bulundurma Ruhsatı Verilmesinde Uyulacak Esaslar Hakkında Yönetmelik* ile olağanüstü hal bölgesine giren illeri kapsayacak şekilde 21 yaşını dolduran, askerlikle ilişkisi kalmamış ve cezai ehliyeti olan ve güvenlik güçlerine yardımcı olduğu tespit edilenler ile terörist saldırılar nedeniyle hayatları harici ve ciddi bir tehlikeye maruz kalması muhtemel olan her Türk vatandaşına müracaat etmesi halinde en fazla iki adet silah taşıma ruhsatı verilmesi kararlaştırılmıştır⁶²⁹. Alkol bağımlıları, akıl hastaları, kumar oynayan ve oynatanlar, yaygın şiddet hareketlerine katılanlar, uyuşturucu alan, satan ve kullananlar, kamu hizmetlerinden men edilmiş olanlar ile emniyetçe kötü şöhrete sahip olanlara silah ruhsatı verilmeyeceği bizzat Olağanüstü Hal Bölge Valisi Kozakçıoğlu tarafından duyurulmuştur⁶³⁰. Kanunda belirlenen illerdeki vatandaşların ellerinde bulunan ruhsatsız silahlarına kaynağına bakılmaksızın ruhsat verilmesi⁶³¹

⁶²⁶ Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Kutu:588, Gömlek:655, Sıra:9.

⁶²⁷ RG.04.12.1987/19654.

⁶²⁸ RG.06.11.1989/20334.

⁶²⁹ RG.30.11.1989/20358.

⁶³⁰ Milliyet, 21 Aralık 1987, s.7.

⁶³¹ Milliyet, 7 Kasım 1989, s.10.

12 Eylül sonrası devlet eliyle toplatılan ve kullanımının kesinlikle illegal sayıldığı silahların artık devlet eliyle legal hale getirilmesinin PKK'nın işine yarayacağı yönünde kuvvetli bir muhalif ses yükselmeye başlamıştır.

1989 yılında Olağanüstü Hal Bölgesindeki 11 ilden 37000 kişinin ruhsat almak için başvurması işin sayısal yanı olmuştur. Ayrıca menşelerine bakılmaksızın ruhsat verilmesi kaçak yollarla yurda sokulan silahların devlet eliyle amlandığı iddialarına dayanak yapılmıştır. İşin en tartışmalı kısmı olan halkın bu ruhsatlı silahları ile PKK saflarına katılacağı ya da bu silahların PKK'nın eline geçeceği ve bu girişimin silah satıcılarının işine geldiği olsa da⁶³², PKK gibi terörist bir örgüte silahı ile katılmak isteyen bir vatandaşın ruhsata olan ihtiyaç derecesi de tartışmalı bir konudur.

Tartışmalar bu yönde gelişse de devlet, konu ile alakalı olarak çeşitli zamanlarda silahların bulundurulması, taşınması ve taşınacağı sınırların belirlenmesin de farklı güncellemelere gitmiştir.

E.3.6.Bazı Suç Failleri Hakkında Uygulanacak Hükümlere Dair Kanun (Pişmanlık Yasası)

ANAP iktidarı yaptığı yatırımlar, verdiği ödünler ile halkın PKK'ya verdiği desteği en aza indirmek, Türkiye'nin dünya kamuoyunda Kürtler konusundaki kötü karnesini düzeltmek ve toplumsal barışı iyileştirmek amaçlarını gütmüştür⁶³³. Bu amaç doğrultusunda denenmiş olan diğer bir uygulama, “Bazı Suç Failleri Hakkında Uygulanacak Hükümlere Dair Kanun”⁶³⁴,u çıkarmak olmuştur. Türk Ceza Kanunun da yazılı olan suçları işlemek için kurulmuş cemiyet, örgüt veya teşkilatlara mensup olup da yakalanmamış, yakalanmış veya teslim olan kişilerin bu örgüt, cemiyet veya teşkilatın faaliyetleri hakkında devletle işbirliği yapanlar, itirafçı olanları kapsayan bu kanun ile bu kişilere vereceği cezaları düzenlemiştir.

⁶³² Bölügiray, *Özal Döneminde*, s.63-64.

⁶³³ Aral, B. *Özal Döneminde İç ve Dış Siyaset: Süreklilik mi Kopuş mu?*, Sezal İ., Dağı İ. (edt), *Özallı Yıllar: Siyaset, İktisat, Zihniyet*, (179-201), İstanbul 2016, s.198.

⁶³⁴ RG.11.06.1985/ 1878.

ANAP iktidarı boyunca bu yasada yapılan değişiklikler⁶³⁵ ile itirafçı olacak örgüt elemanlarının can güvenliği daha sıkı tutulduğu gibi cezalarda da yeni düzenlemelere gidilerek yasadaki en üst düzeyde yarar sağlamak amaçlanmıştır.

Bu uygulama ile önemli sayıda örgüt mensubunun teslim olması sağlanmıştır. Fakat bu teslim olmalar toplu değil bireysel olarak gerçekleşmiştir⁶³⁶.

F.1989 Cumhurbaşkanlığı Seçim Süreci

Cumhurbaşkanlığı makamı Türk devlet yönetiminde yerini 1923 yılında cumhuriyetin ilanı ile almıştır. İlk Cumhurbaşkanı olan Mustafa Kemal Atatürk ve onun ölümünün ardından Cumhurbaşkanı seçilen İsmet İnönü'de dâhil, makamın açılışı askerler tarafından yapılmıştır. 1950 yılında bir sivil olan Mahmut Celal Bayar'ın Cumhurbaşkanı seçilmesi ile bu gelenek değişir gibi olsa da 1960 yılında iktidarın darbe ile el değiştirmesinin sonrası gelen Cumhurbaşkanları da asker kökenli olma geleneğini devam ettirmiştir. Asker olmayan bir Cumhurbaşkanı Çankaya'ya yollama geleneğinin kesintiye uğradığı ve hatta günümüzden bakıldığında sonunun gelmesi, 1983 seçimleri ile askerlerden iktidarı devralıp 7 yıl ülkeyi Başbakan olarak yöneten Turgut Özal ile olmuştur.

Özal ve partisi 1983 ve 1987 genel seçimlerinde tek başına iktidar olsa da, 1987 yılında eski siyasilerin tekrar siyasete dönmesi, iyi gitmeyen ekonomik durum, giderek şiddetlenen terör, basın ile kötü giden ilişkiler, ANAP iktidarını zora sokmaya başlamıştır. 6 Eylül 1987 Referandumu ve 29 Kasım 1987 yerel seçimlerinden beklentinin tam tersi gelen sonuçlar da artık halk desteğinin azalmaya başladığının göstergesi olmuştur⁶³⁷. Alınan bu sonuçlarla, muhalefete düşme ihtimali karşısında Başbakanın Cumhurbaşkanlığı adaylığının, ülkenin içine düştüğü ekonomik, sosyal, demokratik sorunlardan sıyrılmak maksatlı olduğu ve Başbakanın bu sayede Cumhurbaşkanlığının sağladığı yedi yıllık dokunulmazlıktan faydalanarak

⁶³⁵ RG.30.03.1988/ 19770. RG.27.03.1990/20474.

⁶³⁶ Kavıracı, "Türkiye'nin İç", s.2089.

⁶³⁷ Süleyman Aşık, Turgut Özal'ın Cumhurbaşkanı Seçilmesi Sürecinde ve Sonrasında Yaşanan Bazı Gelişmeler, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVII/34 (2017-Bahar), s.433.

yeni siyasi oluşumlara yöneleceđi⁶³⁸ iddiaları ortaya atılmıştır. Başbakan son dakikaya kadar bu niyetinden kamuoyu önünde açıkça söz etmese de, daha 1987 yılında bu konu ile ilgili olarak Cumhurbaşkanı Evren'i yoklamaya başlamıştır.

Başbakan Özal 1987 yılında Cumhurbaşkanı ile yaptıkları haftalık mutakat görüşmelerden birinde, cumhurbaşkanlığı süresinin bir dönem daha uzatmak istediklerini, eğer kendisi de isterse anayasanın ilgili maddesinde yapılacak değişiklik ile bunu sağlayabileceklerini söylemiştir. Cumhurbaşkanı da, anayasa yapılırken bir dönem için cumhurbaşkanı seğıilmesini kendisinin teklif ettiğini, şimdi de aksini uygulamaya evet diyemeyeceğini söyleyerek Başbakanın bu teklifini reddetmiştir. İki yıl daha süresi olan seğıimler için şimdiden konuşmanın doğru olmadığını, zamanı geldiğinde konuşulacağını da ekleyerek Başbakandan bu konuyu kapatmasını istemiřtir⁶³⁹.

26 Mart 1989 yerel seğıimlerinde yaşanan hezimet, ANAP'lılara partinin gerileme dönemine girdiğini göstermiş ve parti içi gerilimi artırmıştır. ANAP Grup Başkanvekili Mükerrerem Taşcıoğlu seğıimden sonraki ilk grup toplantısında Turgut Özal'ı konuşmasını yapmak üzere kürsüye davet ederken söylediği, “*Yeni çıktık 89 seğıimlerinden, büyük bir hezimete uğradık. Bu işin baş sorumlusu Sayın Başbakanı kürsüye davet ediyorum*”⁶⁴⁰ sözleri, ortamın sözcüklere dökülmüş halidir. İşte bu yüzden, *Özal'ın cumhurbaşkanlığına yükselmediği, cumhurbaşkanlığına kaçtığı*⁶⁴¹ eleştirileri sık sık yapılmıştır.

Eleştiriler artık parti içini de sarmışken Başbakan Özal adaylığını resmi olarak ilan etmeden önce, parti içindeki desteğini görmek için bir anket yaptırmıştır. Ankette; Cumhurbaşkanı adayı olursam beni destekler misiniz? Parti içinden bir başkasının aday olmasını ister misiniz? Cumhurbaşkanı seğıilirsem, göstereceğim başbakanı kabul eder misiniz? şeklinde üç soru sorulmuştur. Habere göre,

⁶³⁸ Arcayürek, *Namı*, s.16.

⁶³⁹ Evren, *Anılar*, C.6, s.103.

⁶⁴⁰ Birand-Yalçın, *The Özal*, s. 390.

⁶⁴¹ Birand-Yalçın, *The Özal*, s.395.

ANAP'lılar Başbakanın sorduğu ilk iki soruya “evet” demişken, üçüncü soruya ise sorunun cevabını kimin aday olacağına bağlamışlardır⁶⁴².

Özal, darbe sonrası tek başına iktidara gelmiş, darbenin lideri ve asker kökenli bir Cumhurbaşkanı ile çalışmış ve iktidarı boyunca da askerler ile sorun yaşamaktan kaçınmış ve bunu büyük ölçüde başarmıştır. 1989 yılına kadar sürdürdüğü bu başarısını adaylığı artık iyice kesinleşen Cumhurbaşkanlığı seçim sürecinde de sürdürmeli ve hedeflediği makama ulaşmalıydı. Hedefinin artık Çankaya olduğu iyice anlaşılan Başbakan, “*Cumhurbaşkanı olacak adam kukla olmamalı; güçlü olmalı. Orduyu kontrol edebilmeli. Demokrasiyi yüксеğe çıkarmalı. Ben bunun için varım; adaylığımı koyarsam, seçilirim*”⁶⁴³ ifadeleri ile adaylığının muallâklığına dair soru işaretlerini yok etmeye çalışmıştır.

Başbakan için adaylığına dair her şey tamamken 1989 seçiminde 1973 ve 1980 yıllarında yaşanan Cumhurbaşkanlığı krizlerine benzer bir durumun yaşanacağı kaygısı siyaseti germiştir. Süleyman Demirel’in de söylediği gibi *askerin önünde selam duracağı son yer olan Cumhurbaşkanlığı*⁶⁴⁴ seçiminde yaşanması ihtimal görülen bu krizin sebebi olarak Başbakan Özal’ın adaylığı gösterilmiştir.

Bu gergin ortamda Cumhurbaşkanlığı seçimi arifesinde askerlerin Temmuz 1989’da Erdek’de toplanması kriz iddialarını bir adım öteye: darbe söylentilerine taşımıştır. İddialara son noktayı, Orgeneral Toruntay bu toplantının yaklaşan YAŞ için hazırlık olduğunu Cumhurbaşkanlığı konusunun onların işi olmadığını açıklaması⁶⁴⁵ ile koymuştur.

Askerin en tepesinden bu yönde bir açıklama gelse de, Cumhurbaşkanlığı seçimi sürecinde Özal ve İnönü tartışmasında Özal’ın, *demokrasi için bir Turgut Özal’ın feda edilmesi gerekiyorsa feda ederim*, sözleri askerın darbe yapacağı iddialarını tekrar gündeme taşımıştır. Darbe iddialarına karşı Genelkurmay

⁶⁴² Milliyet, 11 Ekim 1989, s. 1.

⁶⁴³ Gökmen, *Özal Sendromu*, s. 158.

⁶⁴⁴ Cemal, *Türkiye’nin*, s.36.

⁶⁴⁵ Milliyet, 19 Temmuz 1989, s.8.

Başkanlığı'ndan yalanlamayla birlikte Cumhurbaşkanlığı sürecinin fazla abartıldığı ve basın da bu haberlere fazlaca yer vermesinin yersizliği yorumu yapılmıştır⁶⁴⁶.

Askerlerin bu seçim sürecinin demokratik yollardan çözümüne taraf olduğu açıklaması yanında, Cumhurbaşkanı Evren'in de Eylül 1989 yılında Sabah Gazetesinden Zafer Mutlu'nun, *Yine ihtilal olur, yorumları yapılıyor. Ne dersiniz* sorusuna *Böyle bir şey ordunun gündeminde yok* cevabını vermesi⁶⁴⁷ darbe söylentilerini bitirmiştir. Zaten Cumhurbaşkanlığı seçimine 3 gün kala Başbakan Özal'da Cumhurbaşkanlığına adaylığını açıklamıştır⁶⁴⁸.

Başbakan Özal'ın meclis içi ve meclis dışı muhalefet tarafından meşru sayılmayan Cumhurbaşkanlığı adaylığında, karşısına aday olarak ANAP'tan Burdur milletvekili Fethi Çelikbaş'ın çıkarılması bu sorunu aşmak için bir yol olarak tutulmuştur. Muhalefetin katılmadığı sadece ANAP'lı 285 milletvekilinin katıldığı 31 Ekim 1989 tarihli oylamada Özal diğer aday olan Çelikbaş karşısında 263 oyla cumhuriyet tarihinin ikinci sivil cumhurbaşkanı olarak seçilmiştir⁶⁴⁹. Muhalefet ağır birliği etmişçesine bu seçimden memnuniyetsizliğini dillendirmiştir⁶⁵⁰.

Cumhurbaşkanı seçiminin muhalefetin olmadığı ve seçmenin sadece % 20'sinin oyunu alabilmiş bir meclis tarafından yapılması, seçimin yani Özal'ın Cumhurbaşkanlığının meşruluğu konusunda hem muhalefet hem de kamuoyunda yeni bir tartışma başlatmıştır⁶⁵¹. Sivil/siyasi muhalefet olarak partiler bu tepkilerini resmi devlet törenlerine ve protokollere katılmamakla göstermeye çalışmıştır. Bu seçim sonucuna askeri kanattan yükselen tek muhalif ses Topçu Teğmen Murat Şeref Baba'nın "*Alışamadım*" telgrafı olmuştur. Fakat bir süre psikiyatrik incelemelerin ardından askeri mahkemeye sevk edilen Teğmen Baba ordudan azledilmiştir⁶⁵².

⁶⁴⁶ *Milliyet*, 8 Ekim 1989, s.11.

⁶⁴⁷ Arcayürek, *Namı*, s.18-19.

⁶⁴⁸ *Cumhuriyet*, 18 Ekim 1989.

⁶⁴⁹ *TBMM Tutanak Dergisi*, 31 Ekim 1989, B:24, O:1, C.33, s.127-128.

⁶⁵⁰ *Cumhuriyet*, 1 Kasım 1989, s.14. Akın, *Gaziden Günümüze*, s.108.

⁶⁵¹ Ahmad, *Modern*, s.278.

⁶⁵² Akın, *Gaziden*, s.108-109.

G.Genel Olarak Evren-Özal İlişkisine Bakış

ANAP hükümeti darbe sonrası tek başına hükümet olmuş sivil bir iktidar olsa da, Başbakan Özal'ın darbenin hemen ardından ara rejimde görev alması, devamında eski Başbakan Demirel ile kötüleşen ilişkileri, askeri yönetimin getirdiği siyasi yasakları desteklemesi, onun sivilleşmeyi ne kadar ya da kimin için istediği sorularını akıllara getirmiştir. Özal'ın tek başına iktidar olduktan sonra hükümeti kurma görevini almak için yanına gittiği Cumhurbaşkanı Evren'i yakalayıp iki yanağından öpmesi, samimiyetine ve artık beraber yürütecekleri devlet yönetiminde iyi ilişki istediğine yorulmuştur. İlişkileri böylesine iyi başlayan iki liderin devam eden ilişkilerine bakıldığında, Özal, iktidarı boyunca devletin zirvesinde iyi ve uyumlu çalışıyoruz izlenimi vermek istemiş, her açıklamasında da böyle olduğuna inandığı duruma vurgu yapmıştır. Hatta sadece Cumhurbaşkanı Evren'e değil onun mimarı olduğu 12 Eylül darbesine yaklaşımı da bu yönde olmuştur. 12 Eylül darbesine yapılan tüm eleştirileri darbeyi yapanlarla birlikte göğüslemiştir denilse yanlış olmaz.

12 Eylül'e karşı yapılan bu eleştirilere Cumhurbaşkanı Evren'in Nisan 1988'de Trabzon'dan verdiği: *“Bir zaman gelir, Türkiye yine eski durumlarla karşı karşıya gelirse, bundan Türkiye'yi kurtaracak kuvvet yine Silahlı Kuvvetlerdir”*⁶⁵³, cevabı sonrası muhalefet büyük tepki gösterse de Başbakan Özal: *“12 Eylül'de müdahaleden başka çare kalmamıştı. Evren, demokrasiye hakikaten inanmış bir kişidir. 27 Mayıs'ı ve 12 Martı tasvip etmiyorum. 12 Eylül'ü yapanların niyetlerinin fevkalade halis olduğu, memleketi kurtarmak için başka hiçbir çare kalmadığını ifade ediyorum”*⁶⁵⁴, diyerek hem darbeyi hem de Cumhurbaşkanı'nı muhaliflerine karşı savunmuştur. Başbakan Özal, *“27 Mayıs oldu, 12 Mart 1971'de oldu, en son da 12 Eylül 1980'de oldu. Münakaşa edilebilir. Haklı mıydı haksız mıydı? diye. Ama benim görüşüme göre 12 Eylül elzem olan hareketlerden biridir”*⁶⁵⁵, sözleri ile

⁶⁵³ Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri (9 Kasım 1987-9 Kasım 1988), s.131.

⁶⁵⁴ Cemal, Türkiye'nin, s.140-141.

⁶⁵⁵ Cemal, Özal Hikâyesi, s.308.

Türkiye Cumhuriyeti'nde yapılan darbeler içinde 12 Eylül'ü de bambaşka bir yere koymayı ihmal etmemiştir.

Başbakan Özal, 12 Eylül'ün 4.yıldönümünde Cumhurbaşkanı Evren'e gönderdiği: “ *Sayın Cumhurbaşkanım, memleketi büyük bir badireden kurtararak, tekrar Atatürkçü bir görüşle demokratik sisteme geçirmekteki büyük hizmetiniz hiçbir zaman unutulmayacaktır. Bu vesile ile zatı âlilerine ve muhterem Cumhurbaşkanlığı Konseyi üyelerine 12 Eylül'ün dördüncü yıldönümünde kalbi şükranlarımı arz ediyorum*⁶⁵⁶,” mesaj ile övgülerini bizzat iletmiştir.

Başbakan Özal 12 Eylül'e ve yapıcılara karşı bu kadar ılımlı olsa da, askerlerin siyasal iktidarların karar ve eylemlerine müdahale geleneğini ANAP iktidarları döneminde de devam ettirmelerine karşı o kadar da ılımlı davranmamıştır. Rahatsızlığını 24 Haziran 1987 günkü Bakanlar Kurulu toplantısında, *Türkiye’de demokrasiyi istiyorsak askerleri yerli yerine koymamız lazım. Demokrasi sivil bir idare tarzıdır ve siviller askerleri de yönetirler*⁶⁵⁷,” şeklinde dile getirmiştir.

Genel olarak Başbakanın görüşleri bu yönde olsa da, Cumhurbaşkanı Evren 1983 seçimlerini kazanan Turgut Özal'a karşı ön yargılarını her fırsatta dile getirmiştir. İlerleyen iktidarında yaptıklarına bakarak bu önyargılarının haklılığını savunmuş, Başbakan hakkındaki görüşlerini anılarında: “*Özal 1983 seçimlerinde orta direği kaldıracacağım dedi yapamadı, enflasyonu % 10'lara düşüreceğim dedi yapamadı, pahalılığa mani olacağım dedi yapamadı. Artan rüşvet ve suiistimalin önünü alamadı. Dini çevrelere taviz verdi. Ailesine hâkim olamadı. Başbakanlığa yaraşır ağır başlılığı gösteremedi. Hafiflikler yaptı. İşçileri karşısına aldı. Basınla diyalog kuramadı. Fiyat kontrolünü sağlayamadığı gibi piyasayı başıboş bıraktı. Etrafında temizlemesi gerekenleri temizlemedi*” şeklinde aktarmıştır. Siyasi yasakların kaldırılması için yapılacak olan referandum öncesi bunları yazan Evren,

⁶⁵⁶ Özdemir, *Turgut Özal*, s.191.

⁶⁵⁷ Gökmen, *Özal Sendromu*, s.133.

Özal'a alternatif olması için yasaklı siyasilerin yasaklarının kalkacağı referandumda evet oyu vereceğini de eklemiştir⁶⁵⁸.

Evren zaman ilerledikçe en baştaki önyargılarının doğru çıktığına inanarak Başbakanın siyasetten uzaklaşması için alternatif çözümlere yönelse de, Başbakan Özal, *Bak onlarda sonunda görecekler bir tek ben kalacağım, onları ve 12 Eylül'ü savunan. Daha göremiyorlar bunu*⁶⁵⁹ düşüncesi ile hala 12 Eylül'ün ve 12 Eylül'ü gerçekleştiren askerlerin arkasında olduğu mesajını vermiştir.

H.Turgut Özal'ın Yönetimi Sivilleştirme Çabaları

Türkiye Cumhuriyeti'nde sivilleşme veya rejimi sivilleştirme, iktidara aday olan her partinin her siyasetçinin başlıca vaatleri arasında gelmiştir. Burada sivilleşmeden kast edilen, yönetimde askerin etkinliğini kırmak, sandıktan çıkan iktidarın yönetimdeki söz sahipliğini en üst seviyeye çıkarmak olmuştur. 12 Eylül ara rejiminden sonra tek başına hükümet olan ANAP iktidarının da bu yönde söylemleri olmuştur. Fakat Başbakan Özal bu girişimlerini gerek askeri rejimin etkilerinin anayasal olarak devam etmesi, gerek Çankaya'da asker kökenli ve 12 Eylül'ün lideri olan Evren'in oturması sebepleri ile değişik denemelerle hayata geçirmeye çalışmıştır.

Başbakan Özal, Genelkurmay Başkanlığını Başbakanlıktan alarak 1960 yılından önce olduğu gibi yine Milli Savunma Bakanlığı'na bağlamak, Savunma Bakanlığını yeniden örgütleyerek sivilleştirmek, en azından müsteşarını sivillerden seçerek bu konuda işe başlamak, devlet protokolünde değişiklik yaparak Genelkurmay Başkanını Milli Savunma Bakanından sonra gelmesini kurala bağlamak, sürekli asker kişilerin yönettiği Milli İstihbarat Teşkilatını sivilleştirmek, Milli Güvenlik Kurulu'nun rejim içindeki yerini yeniden belirlemek istemiştir. Başbakan sivilleşme yolunda kafasında şekillendirdiği bu şartları Genelkurmay'da yaptığı atama sonrası yavaş yavaş nabız yoklayarak kamuoyuna duyurmaya çalışsa da bunun zamanla olacağının da farkına varmıştır. Bu haberlerin duyulmaya

⁶⁵⁸ Evren, *Anılar*, C.6, s.156-157.

⁶⁵⁹ Cemal, *Özal Hikâyesi*, s.76.

başlaması ile askeri çevrelerde oluşan rahatsızlığı Orgeneral Necip Torumtay Cumhurbaşkanı Evren'e iletmiştir⁶⁶⁰. Cumhurbaşkanı Evren'de bu söylentilerden, Konsey üyelerinin protokoldeki yerlerinin değiştirileceği, Genelkurmay Başkanlığı'nın Milli Savunma Bakanlığına bağlanacağı haberlerinin Hürriyet gazetesinde çıkması üzerine 22 Ekim 1987 tarihli haftalık görüşmelerinde haberin aslını Başbakana sormuştur. Başbakan bu tür söylentilerin kaynağı olarak Mehmet Ali Birand'ın Emret Komutanım adlı kitabını göstererek, asker kişilerin terfi ve kıt'a hizmetleri sebebiyle görevlerinden ayrılmaları sebebiyle, Milli Savunma Bakanlığının devamlılık isteyen makamlarına sivilleri atamak istediğini söylemiştir. Cumhurbaşkanı da Milli Savunma Bakanlığında bu yönde bir değişikliğe taraftar olduğunu ve bu yönde emir verdiğini söylemiştir⁶⁶¹. Bununla birlikte söylentilerden ziyadesiyle rahatsız olan Cumhurbaşkanı, Başbakana bu yönde bir değişikliğin yapılmayacağı yönünde açıklama yapmasını istemiştir. Cumhurbaşkanının bu baskıya varan ısrarı üzerine Başbakan'da 27 Ekim 1987 tarihinde şu açıklamayı yapmıştır: *“Genelkurmay Başkanlığı'nın protokoldeki yer ve yetkilerinde herhangi bir değişikliğin yapılması düşünülmemektedir. Sadece programımızda Milli Savunma Bakanlığı'nın görevlerinin daha iyi ve verimli hizmet verebilecek tarzda reorganize edilmesi planlanmıştır*⁶⁶².”

Her darbeden sonra olduğu gibi 12 Eylül Darbesinin ardından da devlet yapılanmasında gidilen değişimlerden biri de devlet protokolü sırasında olmuştur. Darbeden sonraki protokol sıralamasına göre, bir numarada Cumhurbaşkanı, onun altında Cumhurbaşkanlığı Konsey Üyeleri, TBMM Başkanı, Başbakan, Genelkurmay Başkanı şeklinde sıralanmıştır⁶⁶³.

Başbakan olarak Özal bu protokol düzeninden duyduğu rahatsızlığı Cumhurbaşkanı'na haftalık görüşmelerinde iletmiştir. Cumhurbaşkanı bu konuda Başbakana hak verse de “sınıf arkadaşlarını üzmemek” için mevcut protokol

⁶⁶⁰ Cemal, *Türkiye'nin Asker*, s.148-149.

⁶⁶¹ Evren, *Anılar 6*, s.186-187.

⁶⁶² Cemal, *Türkiye'nin*, s.149.

⁶⁶³ *Milliyet*, 26 Nisan 1987, s.11.

düzeninin devamını savunmuş ve öyle de olmuştur⁶⁶⁴. 1988 yılında Konsey üyelerinin protokoldeki yerlerinin Başbakan sonra gelmesi için hazırladıkları teklifi Cumhurbaşkanı'na sunduğu ve Cumhurbaşkanı'nın da bu teklifi uygun bulduğu⁶⁶⁵ iddia edilmiştir. Bu iddianın ardından SHP Genel Sekreteri Fikri Sağlar'ın Ocak 1988'de yaptığı: “*Konsey üyeleri ve Genelkurmay Başkanı demokrasilerde ana muhalefet partisinin önüne geçemezler. Genelkurmay Başkanı, Başbakanlığa bağlıdır. Protokolde ona göre yer verilmelidir. Meteoroloji Genel Müdürü de Başbakanlığa bağlı bir kuruluştur. O da ana muhalefet partisinden önce mi olsun? O zaman Meteoroloji Genel Müdürü de Genelkurmay Başkanının yanında yer almalıdır*”⁶⁶⁶, açıklaması üzerine Cumhurbaşkanı Evren de basına bir açıklama yapmıştır⁶⁶⁷. Cumhurbaşkanı Evren'in bu açıklaması basında darbe veya uyarı havasında verilince, Başbakan Özal'da Hasan Cemal'e bu durumun abartıldığından dem vurarak, “... *Bu gibi konuları fazla büyütmekten kaçınmak lazım. Durup durup hassas yerleri kaşımayalım*”⁶⁶⁸, demiştir. Görev süresi anayasada altı yıl olarak belirtilmiş olan⁶⁶⁹ Cumhurbaşkanlığı Konseyi'nin görev süresinin bitmesi ile protokoldeki yerlerini de yitirmeleri ile protokoldeki yerleri üzerine yapılan tartışmalarda son bulmuştur.

Siyasetin saf dışı bırakıldığı bir ortam ve mecliste hazırlanıp, askerinin denetiminden sonra halkın oyuna sunulan 1982 Anayasası, daha 12 Eylül'ün üzerinden çok geçmemişken hedef alınmaya başlamıştır. Anayasa'da değişiklik yapmaya duyulan bu ihtiyaç 1985 yılından itibaren muhalefet ve iktidarın vaatleri arasındaki yerini almıştır⁶⁷⁰. 1988 yılında Başbakan Özal: “*Anayasa Allah emri değildir*” diyerek, o güne kadar TSK tarafından değiştirilen anayasanın, artık millet tarafından değiştirilmesi gerektiğini söyleyerek⁶⁷¹ Cumhurbaşkanı Evren'in kefil

⁶⁶⁴ Evren, *Anılar*, C.6, s.24.,

⁶⁶⁵ *Milliyet*, 8 Ocak 1988, s.9.

⁶⁶⁶ Evren, *Anılar*, C.6, s.222. Cemal, *Türkiye'nin*, s.149.

⁶⁶⁷ Açıklama için bakınız: Evren, *Anılar*, C.6, s.221-222.

⁶⁶⁸ Cemal, *Türkiye'nin*, s.150.

⁶⁶⁹ RG.09.11.1982/17863.

⁶⁷⁰ Necmi Yüzbaşıoğlu, “1982 Anayasası”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.11, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s.28-29.

⁶⁷¹ *Hürriyet*, 2 Eylül 1988, s.15.

olduğu ve deldirtmem dediği Anayasada iktidar cephesinden ilk gediği açan isim olmuştur. Cumhurbaşkanı Evren'in teminatçısı olduğu 1982 Anayasası'ndaki ilk değişimlere 1987 yılında 67, 75 ve 175. maddeler ile başlanmıştır.

Seçme yaşı 1982 Anayasasının 67.maddesinde: “Yirmi bir yaşını dolduran her Türk vatandaşı, seçme ve halkoylamasına katılma hakkına sahiptir⁶⁷²” şeklinde düzenlemiştir. 1987 yılında yapılan anayasa değişikliği görüşmeleri ile: “Seçimlerin ve halkoylamasının yapıldığı yılda, ay ve gün hesaba katılmaksızın, 20 yaşına giren her Türk vatandaşı seçme ve halkoylamasına katılma hakkına sahiptir⁶⁷³” şeklinde değiştirilmiştir. 1982 Anayasasının Yasama başlığı altındaki 75.madde de milletvekili sayısının dört yüz⁶⁷⁴ olması kararlaştırılmıştır. Yine 1987 yılında, “Türkiye Büyük Millet Meclisi çalışmalarının daha verimli olması ve komisyonlara gereken sayıda milletvekillerinin katılabilesini temin için⁶⁷⁵” gerekçesi ile bu madde, “Türkiye Büyük Millet Meclisi, milletçe genel oyla seçilen dört yüz elli milletvekilinden kurulur⁶⁷⁶” şeklinde güncellenmiştir.

1982 Anayasasının değiştirilmesi 175.madde de: “Anayasanın değiştirilmesi, Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tamsayısının en az üçte biri tarafından yazıyla teklif edilebilir. Anayasanın değiştirilmesi hakkındaki teklifler ivedilikle görüşülemez. Değiştirme teklifinin kabulü, Meclisin üye tamsayısının üçte iki çoğunluğunun oyuyla mümkündür. Anayasanın değiştirilmesi hakkındaki tekliflerin görüşülmesi ve kabulü, birinci fıkradaki kayıtlar dışında, kanunların görüşülmesi ve kabulü hakkındaki hükümlere tabidir. Cumhurbaşkanı Anayasa değişikliklerini Türkiye Büyük Millet Meclisine geri gönderdikten sonra, Meclis geri gönderilen kanunu aynen kabul ederse Cumhurbaşkanı bu kanunu halkoyuna sunabilir⁶⁷⁷” şeklinde düzenlenmiştir.

⁶⁷² RG.09.11.1982/17883.

⁶⁷³ TBMM Tutanak Dergisi, 13 Mayıs 1987, B:101, O:1, C:40, s.281-327.

⁶⁷⁴ RG.09.11.1982/17883.

⁶⁷⁵ TBMM Tutanak Dergisi, 14 Mayıs 1987, B.103, O.1, C.40, , s.345.

⁶⁷⁶ TBMM Tutanak Dergisi, 17 Mayıs 1987, B.106, O.1, C.40, s.544-545.

⁶⁷⁷ RG.09.11.1982/17883.

1987 yılındaki değişikliklerle 175.madde: “Anayasanın değiştirilmesi Türkiye Büyük Millet Meclisi üye tamsayısının en az üçte biri tarafından yazıyla teklif edilebilir. Anayasanın değiştirilmesi hakkındaki teklifler Genel Kurulda iki defa görüşülür. Değiştirme teklifinin kabulü Meclisin üye tamsayısının beşte üç çoğunluğunun gizli oyuyla mümkündür. Anayasanın değiştirilmesi hakkındaki tekliflerin görüşülmesi ve kabulü, bu maddedeki kayıtlar dışında, kanunların görüşülmesi ve kabulü hakkındaki hükümlere tabidir.

Cumhurbaşkanı Anayasa değişikliklerine ilişkin kanunları, bir daha görüşülmek üzere Türkiye Büyük Millet Meclisine geri gönderebilir. Meclis, geri gönderilen Kanunu, üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu ile aynen kabul ederse Cumhurbaşkanı bu Kanunu halkoyuna sunabilir. Meclisçe üye tamsayısının beşte üçü ile veya üçte ikisinden az oyla kabul edilen Anayasa değişikliği hakkındaki Kanun, Cumhurbaşkanı tarafından Meclise iade edilmediği takdirde halkoyuna sunulmak üzere Resmî Gazetede yayımlanır.

Doğrudan veya Cumhurbaşkanının iadesi üzerine, Meclis üye tamsayısının üçte iki çoğunluğu ile kabul edilen Anayasa değişikliğine ilişkin kanun veya gerekli görülen maddeleri Cumhurbaşkanı tarafından halkoyuna sunulabilir. Halkoylamasına sunulmayan Anayasa değişikliğine ilişkin Kanun veya ilgili maddeler Resmi Gazetede yayımlanır.

Halkoyuna sunulan Anayasa değişikliklerine ilişkin kanunların yürürlüğe girmesi için, halkoylamasında kullanılan geçerli oyların yarısından çoğunun kabul oyu olması gerekir. Türkiye Büyük Millet Meclisi Anayasa değişikliklerine ilişkin kanunların kabulü sırasında, bu Kanunun halkoylamasına sunulması halinde, Anayasanın değiştirilen hükümlerinden, hangilerinin birlikte hangilerinin ayrı ayrı oylanacağını da karara bağlar. Halkoylamasına, milletvekili genel ve ara seçimlerine ve mahalli genel seçimlere iştiraki temin için, kanunla para cezası dâhil gerekli her türlü tedbir alınır⁶⁷⁸” şeklinde değiştirilmiştir.

⁶⁷⁸ RG.18.05.1987/19464. TBMM Tutanak Dergisi, 17 Mayıs 1987, B.106, O.1, C.40, s.345-349.

25 Mart 1987 tarihinde de geçici 4.maddenin halkoyuna sunulmasına karar verilmiştir. 6 Eylül 1987 yılında yapılan referandum ile geçici 4.madde yürürlükten kaldırılmıştır.

Madde 127: “*Mahallî idarelerin seçimleri, Anayasa'nın 67.maddesindeki esaslara göre beş yılda bir yapılır. Kanun, büyük yerleşim merkezleri için özel yönetim biçimleri getirebilir*”⁶⁷⁹.”

1982 Anayasasında değişim için diğer girişim 1988 yılında olmuştur. Seçimlerin 5 yılda bir yapılmasını öngören 127. maddeyi değiştirerek seçimler 4 yılda bir yapılmak istenmiştir. Ancak, bu değişiklik teklifi TBMM’de 284 oyla kabul edildiğinden, Anayasa’nın değişik 175. maddesi gereği zorunlu halkoylamasına sunulmuştur. Fakat 25 Eylül 1988’de yapılan halkoylamasında %35 Evet oyuna karşılık % 65 hayır oyu çıkması üzerine Anayasa değişikliği girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır⁶⁸⁰.

Turgut Özal:“... *Aşağı yukarı 1,5-2 sene, benim bazı bakanlarım, benden çok Kenan Paşa'ya kulak verdiler... Benden değil, ondan ürktüler*”⁶⁸¹, sözleri ile hükümetini nasıl bir ortamda kurduğunu özetlemiş, iktidar süresi boyunca da iktidarı eline alacak girişimlerde bulunmuştur. *İstihbaratın yüzde 90'ının asker*⁶⁸² olduğu MİT’i sivilleştirme girişimi de bunlardan biri olmuştur. Bu yönde ilk adımını Hiram Abas’ı MİT Müsteşar Yardımcılığına atamak ile atmıştır. 1986 yılında MİT Müsteşarlığında görev süresi dolan Burhanettin Bigalı’nın yerine Hiram Abas’ı atayarak adımını bir ileri atmak istese de, askerlerin buna sıcak bakmadığının farkında olmuştur. Neticede yasada olmamasına rağmen MİT’in başına hep askerın getirilmesi ve teşkilata ordudan personel sağlanması geleneği bir kez daha işletilerek Korgeneral Hayri Ündül MİT’e Müsteşar yapılmıştır. TSK-MİT arasındaki sıkı

⁶⁷⁹ RG.09.11. 1982/17883.

⁶⁸⁰ Yüzbaşıoğlu, “1982 Anayasası”, s.29. Milliyet, 26 Eylül 1988, s.1. RG.01.10.1988/19946.

⁶⁸¹ Barlas, *Turgut Özal’ın Anıları*, s.147

⁶⁸² Tokatlı, *Kırmızı*, s.143.

ilişkilerin ve tabii ki ordunun siyasete müdahilliğinin kanıtı olarak bu durum Başbakan’a rahatsızlık vermiştir⁶⁸³.

⁶⁸³ Yalçın-Yurdakul, *Bay*, s.419-420. Özdemir, *Rejim*, s.179-180. 2937 sayılı Devlet İstihbarat Hizmetleri ve Milli İstihbarat Teşkilatı Kanununda MİT Müsteşarının asker olmasına dair bir hüküm bulunmamasına rağmen asker 11.maddesinde gerekli görüldüğü hallerde askerlerin personel olarak kullanılması öngörülmüştür. RG.03.11.1983/18210.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TURGUT ÖZAL SONRASI ANAVATAN PARTİSİ İKTİDARI

A.Yıldırım AKBULUT Dönemi (9 Kasım 1989-23 Haziran 1991)

A.1.Hayatı ve İktidarı

1935 yılında Erzincan'da doğan Yıldırım Akbulut, Ankara'da başladığı öğrenim hayatını İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesinde tamamlamıştır. Memleketi Erzincan'a dönüp avukat olarak çalışmaya başlayan Akbulut, 70'li yıllar boyunca Adalet Partisi Erzincan İl Başkanlığı yapmış, Belediye Meclis Üyeliği'ne seçilmiştir. 1983'de Erzincan İl Teşkilatı'nı kurduğu Anavatan Partisinden 6 Kasım 1983 genel seçimlerinde Erzincan'dan milletvekili seçilmiştir. 26 Ekim 1983 tarihinde atandığı İçişleri Bakanlığı görevini 1987 genel seçimlerine kadar sürdüren Akbulut, 1987 genel seçimlerinde ikinci kez Erzincan Milletvekili olmuştur. 24 Aralık 1987'de TBMM Başkanlığına seçilmiş ve bu görevini 1989 yılına kadar sürdürmüştür⁶⁸⁴.

Kasım 1989'da Başbakan Özal'ın Cumhurbaşkanı olması ile partinin ve hükümetin başına kimin geçeceği sorulmaya başlanmıştır. Cumhurbaşkanı bu sorunu partisi içinde 18 kişiyi aday gösterdiği referandum ile çözmeye çalışsa da⁶⁸⁵ bu listede olmayan sürpriz bir ismi, Meclis Başkanı Yıldırım Akbulut'u Başbakan olarak seçmiştir.

Yıldırım Akbulut: “ *Yemin edeceği zaman ben Meclis Başkanı olarak kendisini karşıladım, merasim kıtasını selamladıktan sonra alıp merdivenlerden çıkarken kendisine kongreye güvenoyu alınıp gidilecekse bugün Bakanlar Kurulu açıklanacak dedim. O zaman, dedi ki bakanlar kurulunu sen açıklayacaksın. Yani o merdivenlerin*

⁶⁸⁴ *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, C.8, Haz: İrfan Neziroğlu-Tuncer Yılmaz, TBMM Basımevi, Ankara, s.604. *Dünden Bugüne Başbakanlık (1920-2014)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2014, s.91.

⁶⁸⁵ *Hürriyet*, 1 Kasım 1989, s.17.

*üzerinde benim başbakan olacağımı söyledi...*⁶⁸⁶ Akbulut, hızla ve kolayca Başbakanlığa giden yolunu böyle anlatsa da, ona Başbakanlık ile birlikte parti içinde ve ülkede hızla ve kolayca çözemeyeceği sorunlarda kalmıştır.

9 Kasım 1989 tarihinde Başbakanlığa atanan Akbulut, 17 Kasım 1989 tarihinde yapılan kongre toplantısında, Hasan Celal Güzel'in aldığı 382 oya karşılık aldığı 739 oy ile "Özal'ın tercih ettiği Özalcı" olarak ANAP Genel Başkanlığına seçilmiştir⁶⁸⁷. Cumhurbaşkanı bir Başbakan atasa da parti ve Başbakanlık sorumluluğunu ona yüklemeyi herkeşçe kabul edilmiştir⁶⁸⁸. Bu atama parti içindeki liberaller ile muhafazakârların mücadelesinde uzlaşmacı olması yönünden iyi olsa da, siyasi çevrelerde tanınırlığının olmaması ve liderlikten yoksun oluşu, yeni görevinde Akbulut'un dezavantajları olmuştur⁶⁸⁹.

Dezavantajları ve etkili bir Başbakan olamayacağı söylentilerine rağmen, Zonguldaklı maden işçilerinin ve ailelerinin 1990 sonunda başlayan yürüyüşünde Cumhurbaşkanıya rağmen işçilerle anlaşarak yürüyüşü sonlandırması⁶⁹⁰ ve Başbakanın Irak müdahalesi sırasında Cumhurbaşkanı Özal'ın talimatı ile İncirlik üssüne gelmeye hazırlanan NATO uçaklarını geri çevirmesi, Irak'a asker göndermek için hazırlanan kararnameye karşı çıkması ile Cumhurbaşkanı ile arasını iyiden iyiye açılmıştır. Körfez krizi sırasında Başbakan Akbulut'un Cumhurbaşkanı ile politik ayrılığa düşmesi anlaşmazlığı katlamış ve Cumhurbaşkanı Özal'ı parti için yeni bir başkan arayışına sokmuştur. Cumhurbaşkanı'nın İstanbul İl Başkanlığına eşi Semra Özal'ı getirmek istemesi karşısında Akbulut, Cumhurbaşkanı'nın yeğeni Hüsnü Doğan ve kardeşi Yusuf Özal birlikte bu seçime karşı bir ittifak oluşturmuşlardır. 1991 yılı Haziran ayında yapılan Parti Genel Başkanlık seçiminde bu ittifak yaramadığı gibi, Cumhurbaşkanı'ndan umduğu desteği bulamayan Akbulut ikinci

⁶⁸⁶ Birand-Yalçın, *The Özal*, s.411.

⁶⁸⁷ Aydın-Taşkın, *1960'dan*, s.372. *Milliyet*, 18 Kasım 1989.

⁶⁸⁸ Zürcher, *Modernleşen*, s.413.

⁶⁸⁹ Hale, *Türkiye'de*, s.332.

⁶⁹⁰ *Milliyet*, 9 Ocak 1991, s.1.

turda Yılmaz'ın 623 oyuna karşılık aldığı 523 oy ile Genel Başkanlık yarışını kaybetmiştir⁶⁹¹.

Akbulut kongreyi kaybetmesinde büyük payı olduğuna inandığı Cumhurbaşkanı ile ilişkisini: “Artık birbirimize olan güvenimiz sarsılmıştı. Artık Özal, benim genel başkan olmamı, dolayısıyla başbakan olmamı istemiyordu...”⁶⁹² şeklinde yorumlamıştır.

Kongreye ve kaybedişine dair gelişen olayları da şu sözlerle anlatmıştır: “Bu bir yıl önce başlatılan operasyonun neticesidir. Senaryonun hazırlayıcısı Özal’dır. Bu kendisini garantiye alma operasyonudur. Sayın Cumhurbaşkanı, partinin milliyetçi-muhafazakâr kanadını bir yük, kambur olarak görüyordu. Şimdi bu kanat parti yönetiminden tasfiye edildi. Bundan sonra sıra teşkilatlara gelecek. Cumhurbaşkanı partinin vitrinini değiştirmek istiyordu. Sayın Özal, kendisini muhalefete kabul ettiremeyince bakın ben farklı bir Cumhurbaşkanıym diyerek her şeye müdahale etti.” “Sayın Cumhurbaşkanı önce tarafsız kalacağım dedi. Ama kızıyla, karısıyla, komşusuyla, doktoruyla, hemşiresiyle, terzisiyle Yılmaz’ın lehine çalıştı. Sen Cumhurbaşkanı’sın. Madem parti işlerini bu kadar seviyordun, niye Cumhurbaşkanı oldun, partiyi bıraktın? Madem Cumhurbaşkanı’sın otur oturduğun yerde⁶⁹³.”

Diğer Başbakanların aksine bir taşra kenti olan Erzincan’dan Başbakanlığa yükselişinin hazmedilemediğini söyleyen Akbulut, kendisine yakıştırılan “taşra avukatı” yakıştırmasına karşın kendi döneminde enflasyonun aşağı çekildiğini, ithalat ve ihracatta iyileşmeler olduğunu ve üretimin arttığını belirtmiştir. Akbulut 1995 yılında milletvekilliği için aday olsa da seçilememiş, özel sektörde çalışmalarına devam etmiştir⁶⁹⁴.

⁶⁹¹ Canan Gedik, “Yıldırım Akbulut”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.13, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995, s.640. Barlas, *Turgut Özal’ın Anıları*, s.165.

⁶⁹² Birand-Yalçın, *The Özal*, s.483. *Milliyet*, 16 Haziran 1991, s.1.

⁶⁹³ *Cumhuriyet*, 27 Haziran 1991, s. 17.

⁶⁹⁴ Tokatlı, *Kırmızı*, s.213-214,217.

A.2.PKK Terörü

İçişleri Bakanlığı dönemindeki başarısızlığına rağmen Akbulut'un ANAP Genel Başkanlığı ve Başkanlık görevine getirilmesi, ülkenin güneydoğusundan yükselen terörü alt edip edemeyeceği konusunda hükümete duyulan güveni sarsmıştır⁶⁹⁵. Artan ve şiddetlenen eylemleri ile PKK gündemi işgal etmeye devam ederken, terörün nasıl bitirileceği konusunda yeni fikirler ortaya atılmaya devam etmiştir. Asker ve Cumhurbaşkanı/hükümetin ortak kararı ile bölgeye çokça asker yığmak yerine “Özel Tim” denen yetişmiş elemanlarla askeri yöntemlerle işi yürütmek kararı alınmıştır. Cumhurbaşkanı, askeri ve kısa vadeli bir çözüm olarak gördüğü bu karar karşısında, uzun vadeli çözüm için ekonomik gelişmeyi yani GAP ‘ı işaret ederken⁶⁹⁶, Başbakan Akbulut itiraz etmiştir. Başbakan, *terörün nedeninin ekonomik olduğuna inanmıyorum. Başka türlü bakmak işimize gelmiyor, ekonomi deyip işin içinden çıkıyoruz. Bana göre meseleyi iyi bilip teşhis etmek lazım*⁶⁹⁷ diyerek, terörün çözümü konusunda devletin bölünmüşlüğü ve hatta devam eden terörün sebepleri ve doğru teşhisinin konmadığını açıkça göstermiştir.

PKK’nın varlığı zaman zaman kişilere yönelik gerçekleştirdiği silahlı eylemleri sebebi ile bilinse de bizzat devlet güçlerini hedef aldığı 1984 yılındaki silahlı eylemi ile kuruluşunu ilan etmiştir. Devlet terör örgütü olarak tanımladığı bu örgüte karşı mücadeleye girişse de örgüte yönelik tam bir teşhis konması 1990’lı yılların başına rastlamıştır. Türkiye bu tarihten sonra artık örgütü etnik/ayrılıkçı tehdit olarak algılamıştır⁶⁹⁸.

Yaptığı bu teşhise göre tedavi yöntemleri uygulasa da askeri ya da başka yöntemler terörü bitirmeye yetmezken, bir de PKK konusunda iktidarın verdiği ilk tepkinin küçüklüğüne kızan asker, Güneydoğu’da PKK’ya karşı izlenecek yolda iktidarıyla muhalefetiyle devletin bir bütünlük arz etmesini istemiştir. Askerden bu izlenimi alan ana muhalefet lideri Demirel devlet işlerinde küslüğün, ayrılığı hele de

⁶⁹⁵ Bölügiray, *Özal Döneminde*, s.53.

⁶⁹⁶ *Milliyet*, 27 Mart 1990, s.14.

⁶⁹⁷ *Hürriyet*, 28 Mart 1990, s.17.

⁶⁹⁸ Kavıracı, “Türkiye’nin İç”, s.2088.

böyle önemli bir konuda olmayacağını bildiğinden, Cumhurbaşkanlığını kabul etmediği Özal'ın davetine uyarak Çankaya'ya çıkmıştır⁶⁹⁹. Sorunun teşhisi konusunda farklı görüşler olduğu gibi tedavisi konusunda da elbette farklı görüşler olmuştur.

Genelkurmay Başkanı Org. Doğan Güreş, PKK terörünün bitirilmesinin uzun sürmesini demokrasiden ödün verilmeden yürütülen mücadeleye bağlamıştır. Mücadelenin sadece silahlı değil politik, sosyal, ekonomik olarak çok cepheli devam etmesi gerektiğini söylemiştir. Eğer demokratik olmayan usullere başvurulsaydı terörün çoktan bitirileceğini söylemiştir. Halkın tüm kesimlerinin dayanışma içinde verdiği mücadele ile terörün bitirilmesinin uzun sürmeyeceğini de eklemiştir⁷⁰⁰.

“2935 Sayılı Kanun İle 285 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılması Hakkında 413 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname” ile PKK ile mücadelede OHAL Valiliğinin yetkileri artırılırken sansür ve sürgün yetkisi de verilmiştir⁷⁰¹.

Fakat ne bu görüşmeler ne tartışmalar ne de alınan önlemler tüm ülkeyi sarmakta olan terörün sonunu getirmemiştir. Bilinen bu gerçeğe rağmen, devletin tepesindekiler Türkiye'yi bölgenin en huzurlu ülkesi görmeye, olayları İran-Irak arasında yaşanan savaşa bağlamaya ve olayların müsebbiplerinden hesap sorulacağını söyleyip, tehdit savurmaya devam etmiştir⁷⁰².

A.3.İrticai Terör Faaliyetleri

Akbulut'un Başbakanlığı döneminde irtica tehlikesi devam etse de tehlike artık farklı bir boyuta varmış, ülke irticai örgütlerin de kanlı eylemlerine sahne olmaya başlamıştır⁷⁰³. Şehirlere inen kanlı eylemlere; Muammer Aksoy, Çetin Emeç, Turan Dursun, Hiram Abas ve Bahriye Üçok hedef olurken, Güneydoğu'da ise ayrılıkçı Kürt Hareketinde etkin pek çok isim suikastlara kurban gitmiştir. Tüm bu

⁶⁹⁹ Cemal, *Kürtler*, s.139.

⁷⁰⁰ *Milliyet*, 18 Ekim 1991, s.12.

⁷⁰¹ RG.10.04.1990/20488.

⁷⁰² Arcayürek, *Çankaya*, s.149.

⁷⁰³ *Milliyet*, 14 Ekim 1990, s.14.

cinayetlerin faili olarak, “Hizbullah” adındaki bir örgütün ismi duyulmaya başlamıştır⁷⁰⁴.

İrtica yanlılarının sadece örgütler içinde değil, Emniyet kadroları başta olmak üzere devletin diğer kadrolarında da hızla arttığı istihbaratından rahatsız olan Genelkurmay Başkanlığı, MİT Müsteşarı Koman’a Bakanlar Kurulu’nda konu ile ilgili bilgi vermesini önermiştir. Koman’da 8 Kasım’da emir komuta zinciri içerisinde, Bakanlara şeriat ve Kürtçülük ile ilgili sağ ve sol örgütler hakkında brifing vermiştir⁷⁰⁵.

Ülkede yükselen irtica herkesin gündemini meşgul etmeye devam ederken bu anti laik kesimin TSK içinde de yuvalandığı söylentileri, yaşanan rahatsızlıkları artırmaya yetmiştir. TSK içindeki yapılanmada, subaylardan ziyade eğitim durumları, geldikleri ortam ve erlere daha yakın olmaları sebepleriyle astsubayların hedef alındığı belirtilmiştir. Astsubaylar içinde ise durumun farkında olanlar bu yapılanmanın içindeki astsubay sayısının % 20 civarında olduğunu belirterek, bu faaliyetlere karşı bir eğilim içine girdiklerinde devletin onların değil karşı tarafın yanında olacağından, bu girişimlere göz yumduklarını söylemişlerdir⁷⁰⁶.

Yaşananlar ve iddialar bu yönde olsa da Mahir Kaynak’ın iddiası, 1990’ların başında ülkeyi sarsan cinayetlerin İslami terör örgütlerine yıkılmak istendiğine yöneliktir. *Bu cinayetlerde verilmek istenen mesaj Türkiye dinci kesimlerin tehdidi altındadır, laiklik tehlikededir. Ama bu mümkün değildir, çünkü Türkiye’deki hiçbir dinci şeriat devletini kafasında kurmaz zaten parçalanmış haldeler şu anda. Bu silahlı eylemleri yapacak güçleri de yok. Yapılmak istenen yapay bir irtica tehlikesi yaratarak laik kesimin elini güçlendirmek. Şu an devam eden Körfez Savaşında Türkiye ABD ve Sovyet Rusya’nın politikası eksenindedir. Avrupa ise bu politikayı yürütenleri sistem dışı bırakmak istiyor. Bunu yaparken de laik kesime ihtiyacı var ve*

⁷⁰⁴ Milliyet, 2 Şubat 1990, s.14. 8 Mart 1990, s.1,14-15. 5 Eylül 1990, s.1,16. 27 Eylül 1990, s.1,14. 7 Ekim 1990, s.1,10-11. Aydın-Taşkın, 1960’dan, s.401.

⁷⁰⁵ Yalçın Doğan, “Koman Neden Brifing Verdi. Aksu Doğru Söylemiyor”, Milliyet, 13 Kasım 1990, s.14. Milliyet, 9 Kasım 1990, s.10.

⁷⁰⁶ Milliyet, 14 Haziran 1991, s.13.

yaşananlar elbette ki bu kesimin elini güçlendirmek içindir⁷⁰⁷ diyerek bu iddiaların aksine bir iddia ortaya atmıştır.

Yaşananların failleri konusunda çeşitli iddialar ortaya atılsa da tüm bu olumsuz tablodan muhalefet, haklı olarak hükümeti sorumlu olarak görmüştür. Ülkede kol gezen teröre karşı bir şey yapmaması noktasında ağır bir şekilde eleştirmiştir⁷⁰⁸. Hükümette eleştiriler ve yaşananlar karşısında bir şey yapmak ve yararı olmasını dilemek adına “Terörle Mücadele Kanunu”nu⁷⁰⁹, çıkarmıştır.

A.4.Terörle Mücadele Kanunu

1926 tarihli Türk Ceza Kanunu’ndaki 141 ve 142. Maddeler, ülkenin savaş hali göz önüne alındığında devlet aleyhine işlenen suçları kapsamıştır. 163.madde ise yine devletin o andaki nazik durumu göz önüne alındığında Türk Ceza Kanununda yer almıştır⁷¹⁰. 141 ve 142.maddelerin suç kapsamı, 1936 yılında büyük bir değişime uğramıştır. Duyulmaya başlayan sol hareketlilik ülkede Türkiye Komünist Partisi’nin dar sayıdaki kadrosuyla sınırlı olsa da, TCK’da ki 1936 düzenlemesi zararlı ve yıkıcı akımlar doğrultusunda yürütülecek sınıf siyasetini yasaklayıcı mahiyette olmuştur⁷¹¹.

Kanundaki 1938 değişiminde, bir önceki büyük değişimde 142.maddede yer alan “...teşekkül etmiş iktisadî veya içtimaî nizamları şiddet kullanarak devirmek...” tabiri çıkarılsa da, bu maddelerde suç sayılan fiillerin cezalarında bir değişim yapılmamıştır⁷¹². Yani ilgili madde de geçen bir zümrenin diğeri üzerinde baskınlık kurması ve devletin düzenini değiştirmek fiillerinin şiddet veya propaganda yoluyla işlenmesi, ceza sırasında hafifletici bir sebep olarak görülmemiştir. Devlet suçun nasıl işlendiğine değil işlenmiş olmasına bakmıştır.

⁷⁰⁷ Milliyet, 14 Ekim 1990, s.14.

⁷⁰⁸ Milliyet, 16 Şubat 1991, s.10.

⁷⁰⁹ TBMM Tutanak Dergisi, 11 Nisan 1991, B:106, O:1, C.59, s.222-401. RG.12.04.1991/20843 (M).

⁷¹⁰ Resmi Ceride, 7 Teşrinievvel 1336, Numarası: 320, Sene:4.

⁷¹¹ RG.23.06.1936/3337. Cangül Örnek, “Türk Ceza Kanunu’nun 141 ve 142. Maddelerine İlişkin Tartışmalarda Devlet ve Sınıflar”, Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 69, No. 1, 2014, s.111.

⁷¹² Uğur Alacakaptan, “Demokratik Anayasa ve Ceza Kanunu’nun 141 ve 142’inci Maddeleri”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/337/3425.pdf>, s.5, (09.11.2020).

1946 yılında TCK’da yapılan üçüncü değişim ile 141.maddeye: “...*Memleket içinde, cemiyetin siyasi veya hukuki herhangi bir nizamını devirmek amacıyla yıkıcı cemiyetler tesis, teşkil, tanzim veya sevk ve idare eden kimse iki yıldan beş yıla kadar ağır hapis cezasıyla cezalandırılır...*” hükmü eklenmiştir⁷¹³.

141 ve 142.maddelerde diğer değişim 1951 yılında yapılmıştır⁷¹⁴. Yapılan bu değişimle beraber çeşitli suçlar hakkında hükümler koyan söz konusu, 141 ve 142. maddelerde komünizm/komünist gibi ifadeler olmasa da, zararlı olarak telakki edilen cemiyetlerin mahiyetleri sayılmıştır. Ardından da bu türlü cemaatlere girenlere uygulanacak cezalar sıralanmıştır.

Başbakan Özal’ın 141 ve 142.maddeleri kaldırmayı ima eden sözleri üzerine yurtdışında bulunan TBKP’li Haydar Kutlu ve Nihat Sargın nabız yoklaması için beraberlerinde Avrupalılardan oluşan mahiyetleri ile birlikte 11 Kasım 1987 tarihinde Türkiye’ye gelmiş fakat daha havaalanında iken tutuklanmışlardır. Yargılanma süreçleri ve bu vesilesiyle TBKP’nin başlattığı kampanya ile 141 ve 142. Maddeler Türkiye’nin gündemine tekrar taşınmıştır. Dava, uluslar arası camiadan yankı bulmasının ötesinde, Avrupa’dan Sargın ve Kutlu’ya çok büyük destek gelmiştir. Hem bu destekler hem de Sovyet Bloğunun ortadan kalkması ile birlikte solun tehlike olmaktan çıktığı kanısı, 141 ve 142.maddelerin gereksizliğini düşünenlerin sesini daha gür çıkarmasına dayanak olmuştur⁷¹⁵.

141. 142. ve 163.maddelerin kaldırılması 30 Nisan 1990 tarihinde Bakanlar Kurulu’nda tartışılmış ve bir an önce meclise sevki istenmiştir⁷¹⁶. Nihayetinde 12 Nisan 1991 tarihinde 3713 sayılı Terörle Mücadele Kanunu ile 765 sayılı Türk Ceza Kanununun 140, 141, 142 ve 163. maddeleri yürürlükten kaldırılmıştır⁷¹⁷.

⁷¹³ RG.18.06.1946/10779. Adalet Komisyonu bu maddenin eklenmesinin sebebini, suç sayılan unsurlara sapmamaları için partilere uyarı olarak açıklamıştır. Alacakaptan, “Demokratik”, s.6.

⁷¹⁴ RG.11.12.1951/7979.

⁷¹⁵ Örnek, “Türk Ceza Kanunu’nun 141 ve 142. Maddelerine İlişkin Tartışmalarda Devlet ve Sınıflar”, s.135. Zürcher, *Modernleşen*, s.411.

⁷¹⁶ Tokatlı, *Kırmızı*, s.177-178.

⁷¹⁷ RG.12.04.1991/20843.

A.5.Körfez Savaşı ve Genelkurmay Başkanı Orgeneral Necip Torumtay'ın İstifası

22 Eylül 1980 tarihinde başlayan İran-Irak Savaşı, Güvenlik Konseyi'nin 598 sayılı kararının Temmuz 1988'de savaşa taraf olan İran ve Irak tarafından kabul edilmesiyle 20 Ağustos 1988 de sona ermiştir⁷¹⁸. Kazananı olmayan bu savaş sonrası Saddam Hüseyin, bölgedeki mali gücünü artırmak ve İran ile yaptığı savaşın maddi kayıplarını telafi için Kuveyt'i işgal sürecine girmiştir. Irak, Kuveyt'e girmek için sahip olduğu ekonomik, tarihsel ve siyasi sebeplerini dünya kamuoyuna açıklayarak yeni bir savaşın fitilini ateşlemekte gecikmemiştir⁷¹⁹.

Saddam Hüseyin, 1961 yılında bağımsız olan Kuveyt'in bağımsızlığını Irak'ın bir parçası olduğu gerekçesi ile tanımamıştır⁷²⁰. Ayrıca Kuveyt'in, İran ile savaşında Irak'a verdiği 30-40 milyon doları savaş sonrasında borç olarak sayıp geri istemesi ve Saddam'ın zora giren ekonomiyi Kuveyt petrolleri ile düze çıkarma planları, Irak için Kuveyt'e saldırmanın diğer gerekçeleri olmuştur⁷²¹. Nihayetinde Birleşmiş Milletlerin bütün baskılarına rağmen Irak, 2 Ağustosta 1990 tarihinde Kuveyt'in, Irak'ın 19. vilayeti Kadima olduğunu ilan ederek ilhak ettiğini bildirmiştir⁷²².

İlhakın ardından BM Güvenlik Konseyi'nin Kuveyt'ten çekilmesi için Irak'a tanıdığı on beş günlük süre dolmasına rağmen Irak işgalini sonlandırmayınca, ABD

⁷¹⁸ Fahir Armaoğlu, *20'inci Yüzyıl Siyasi Tarihi(1914-1995)*, Alkım Yayınevi, İstanbul 1999, s.436-437. İran silahlarının Amerikan malı olması ve Amerika ile kötü ilişkiler içinde olması sebebiyle özellikle hava saldırısı ve savunmasında silahlarına yedek parça sağlayamamış ve hava sahasında üstünlüğü Irak'a bırakmıştır. Irak sahip olduğu silah üstünlüğü ile İran'ı alt edeceğini düşünse de İran 51 milyon civarındaki nüfusu ile kara savaşlarında Irak'ı zorlamıştır. Yani Irak üstünlüğü kendinde zannetse de savaş sona erdiğinde İran'dan çok küçük bir toprak parçası alabilmişse de savaşın sonunda her iki devletinde birbirlerine üstünlük sağladığını söylemek yanlış olur. 3 Temmuz 1988 tarihinde Körfez'de bulunan Amerika Birleşik Devletleri donanmasına ait Vincennes gemisinin İran hava yollarına ait bir yolcu uçağını düşürmesi bu savaşın İran açısından bitmesinde önemli bir adım olmuştur.

⁷¹⁹ <https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12575/28504/2551.pdf?sequence=1>, s.17-19, (27.02.2021).

⁷²⁰ Armaoğlu, *20'inci*, s.440.

⁷²¹ <https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12575/28504/2551.pdf?sequence=1>, s.14-15, (27.02.2021).

⁷²² Armaoğlu, *20'inci*, s.442. Irak'ın Kuveyt'i işgal ettiği 2 Ağustos 1990 tarihinden ABD önderliğindeki Körfez koalisyon güçlerinin Irak'a karşı sıcak savaşa başladığı 17 Ocak 1991 tarihine kadar olan dönem; *Körfez Krizi*, 17 Ocak 1991'den sıcak savaşın sona erdiği 28 Şubat 1991'e kadar olan dönem; *Körfez Savaşı* dönemidir.

ve 28 müttefiki 17 Ocak 1991 tarihinde Irak'a ve Kuveyt'teki Irak tesislerine bombardımana başlamıştır. 22 Şubat 1991 tarihine kadar devam edecek olan bombardıman neticesinde zafer müttefiklerin olmuştur⁷²³.

2 Ağustos 1990 tarihindeki işgalin ardından Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin Irak'a ekonomik abluka uygulanmasına yönelik çağrısına uyan Türkiye, Kerkük-Yumurtalık boru hattını kesmiş ve Irak ile dış ticaretini de sonlandırmıştır⁷²⁴.

ABD, Türkiye'nin bu girişimlerine karşılık olarak askeri ve ekonomik yardıma ağırlık vermiş⁷²⁵ bu savaşta kendisinin de Türkiye'den üç isteği olmuştur. Irak'a yapılacak hava harekâtında Türkiye'deki üslerin kullanılması, Türkiye'nin Irak sınırına asker göndermesi ve Suudi Arabistan'da toplanan müttefik kuvvetlerine birlik göndermesidir. Bu isteklerden ilk ikisi bir şekilde yerine getirilse de, ABD'nin son isteği Cumhurbaşkanı ile ordunun arasını açacak mahiyette olmuş ve yerine getirilememiştir⁷²⁶.

TBMM 12 Ağustos 1990 tarihinde yaptığı kapalı oturumda, Anayasanın 92.maddesi gereği Türk Silahlı Kuvvetlerinin yabancı ülkelere gönderilmesine ve yabancı Silahlı Kuvvetlerin Türkiye'de bulunmasına, bu kuvvetlerin kullanılmasına 211 kabul oyu ile izin verilmiştir⁷²⁷. Bu karar, “Ülkemize bir tecavüz vuku halinde derhal mukabele edilmesi maksadına münhasır” ibaresi ile sınırlandırılmıştır⁷²⁸. 5 Eylül 1990'da gerçekleştirilen ikinci kapalı oturumda⁷²⁹ ise “Körfez Krizi Sebebiyle, Türk Silahlı Kuvvetlerinin Yabancı Ülkelere Gönderilmesine ve Yabancı Silahlı Kuvvetlerin Türkiye'de Bulunmasına Dair TBMM Kararı” 246 oyla kabul

⁷²³ Baskın Oran, *Kalkık Horoz: Çekiç Güç ve Kürt Devleti*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996, s.44,223.

⁷²⁴ *Iraklı Sığınmacılar ve Türkiye (1988-1991)*, Tanmak Yayınları, Ankara, 1992, s.27.

⁷²⁵ B. Aral, *Özal Döneminde İç ve Dış Siyaset: Süreklilik mi Kopuş mu?*, Sezal İ.- Dağı İ. (edt), *Özallı Yıllar: Siyaset, İktisat, Zihniyet*, (190-196), Beta Yayınları, İstanbul, 2016.

⁷²⁶ İ. Uzgel, *ABD ve NATO'yla İlişkiler*, Oran B. (edt.), *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1980-2001)*, C.2, (251-267), İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

⁷²⁷ RG.14.08.1990/20605. *TBMM Tutanak Dergisi*, 12 Ağustos 1990, B:126, Kapalı Oturum, C.46.

⁷²⁸ Ramazan Gözen, *Amerikan Kışkacında Dış Politika: Körfez Savaşı*, Turgut Özal ve Sonrası, Ankara, 2000, s.168. Gökmen, *Özal Sendromu*, s.183,188-189.

⁷²⁹ *TBMM Tutanak Dergisi*, 5 Eylül 1990, B:1, Kapalı Oturum, C.47.

edilmiştir⁷³⁰. Dışarıya asker gönderilmesi meselesi meclis çatısı altında bu şekilde halledilse de bu olay savaşa bizzat muhatap olacak olan asker ile Cumhurbaşkanı Özal arasında yeni tartışmayı başlatmıştır.

1991 Körfez Savaşı Cumhurbaşkanı Özal'ın bu makamı nasıl anladığı ve ne şekilde sokmak istediğinin iyi bir örneği olmuştur. Cumhurbaşkanı Özal bu dönemde, Başbakan, Dışişleri Bakanı, Savunma Bakanı ve Genelkurmay Başkanını devre dışı bırakarak ve onları kendi belirlediği politikaları uygulamakla görevli memurlar olarak görerek, dış politika, hükümet ve ordunun karar ve yetkilerini kendinde toplamak istemiştir. Başbakanlığı döneminde hayata geçiremediği tasarruflarını hayata geçirmek için doğan fırsatı değerlendirerek, olası bir darbe karşısında savaş senaryoları ile askeri oyalamak istemiştir. Cumhurbaşkanı Özal, Birinci Meclisten itibaren TBMM'nin manevi şahsiyetinde olup, cumhurbaşkanı tarafından temsil edilen Başkomutanlık makamını, fiilen orduyu yönetme olarak almış ve bunu girişimlerine dayanak yapmıştır⁷³¹.

Irak'a asker gönderme tartışmaları devam ederken Cumhurbaşkanı'nın ağzından çıktığı iddia edilen, bir koyup beş alma olayına Ertuğrul Özkök: *“Bir koyup üç alma meselesi Hürriyet'te çıktı. Ve benim yazımda çıktı o da. Ama onu bize anlatan Özal değildi. Onu bize anlatan Demirel'di. Demirel ile yemeğe gittik biz, kendisi dedi ki, ‘Yahu Turgut Bey orada burada, çok iyi fırsattır bu, bir koyup üç alacağız diyor, dedi. Biz de bunu yazdık. Tabii Demirel ona atfen söylediği için de orada kaldı, onun üzerinde. Ondan sonra yazdık, Özal kaç kere söyledi bana ‘Ben böyle bir şey söylemedim’ diye... Ve laf yapışıp kaldı ona...”*⁷³², şeklinde açıklık getirse de, Cumhurbaşkanı yurt dışına asker gönderilememesini: *“Mesela asker gönderebilseydik, daha iyi olurdu... Kanaatim öyle... Tecrübe sahibi olurduk... Subaylarımız, yüzyılın en iyi teknolojilerini yakından öğrenirdi”*⁷³³, sözleri ile bir kayıp olarak yorumlamıştır.

⁷³⁰ RG.07.09.1990/20628.

⁷³¹ Akın, *Gaziden*, s.111-112.

⁷³² Birand-Yalçın, *The Özal*, s.442.

⁷³³ Barlas, *Turgut Özal'ın Anıları*, s.119.

Cumhurbaşkanı Irak’a asker göndermeyi bu kadar önemli görse de, bu işe askeri boyutundan bakan Genelkurmay Başkanı Orgeneral Torumtay için durum o kadar da kolay değildir. Org. Torumtay, somut olarak hedef ve bölge belirlenmeden, fikri hazırlığı yapılmadan⁷³⁴ çıkılacak bu yolun çok tehlikeli sonuçlara varacağını savunmuştur.

Org. Torumtay, savaşa dâhil olmamak konusundaki haklılığını: “... o sırada tarih 1990, Sovyetler daha dağılmamış. Doğu Anadolu’da, Trakya’da bir Sovyet tehdidi var. Gayet ciddi bir tehdit var. Ben her iki ordu bölgesinden tümenleri alıyorum, Musul’a getiriyorum. Sırtımı Sovyetlere dönmüş olurum. Artı, eğer orasını işgal etseydim, 4 milyona yakın bir ülkeyi işgal edecektim. Onların bir kısmı o sıralarda PKK’nın yaptığını o topraklarda bana yapacaktı. Bir de hemen yakın gerideki PKK tehdidi ile uğraşmak zorunda kalacaktım...”⁷³⁵ şeklinde ifade etse de “... sorumlu devlet kuruluşlarının ilerisine geçerek koordine edilmemiş şahsi yorum ve görüşlerini dünya kamuoyuna açıklamak suretiyle hükümetin oluşturması gereken körfezle ilgili politikasını şahsen şekillendirmeye başlamıştır...”⁷³⁶ diye eleştirmiştir.

İncirlik üssünün bir Amerikalı komutan tarafından aranıp Abramowitz için randevu istenmesine, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Torumtay bu randevunun Dışişleri vasıtasıyla istenmesi gerektiği sebebiyle karşı çıkmıştır. Torumtay bu olay üzerine Çankaya’ya çıkarak rahatsızlığını Cumhurbaşkanı’na aktarsa da, pek umursanmaması ve yanlış bulunması istifasına giden yolda birer adım olmuştur⁷³⁷.

Cumhurbaşkanı Özal 1 Aralık günü Köşkte; Başbakan, Milli Savunma Bakanı ve Dışişleri Bakanı ile bir görüşme yapmış ve bu toplantıya Genelkurmay Başkanı çağırılmamıştır. Torumtay çağırılmadığı bu toplantıdan çıkan kararı öğrenmek için köşke çıksa da, askeri hazırlık için bir karar çıkmadığını öğrenmiştir. Bu toplantıdan askeri bir harekâta dair karar çıkmadığı söylene de, Cumhurbaşkanı Özal 1 Aralık’ta hafta sonunu geçirmek için Bolu’ya hareket etmeden önce, Başbakanlık Müsteşarına

⁷³⁴ Torumtay, *Orgeneral*, s.112.

⁷³⁵ Birand-Yalçın, *The Özal*, s.431.

⁷³⁶ Torumtay, *Orgeneral*, s.107-108.

⁷³⁷ Gökmen, *Özal Sendromu*, s.196.

ve Cumhurbaşkanı Karargâhına bir hükümet direktifi hazırlamaları için emir vermiştir. Bu direktif 2 Aralık günü Cumhurbaşkanı ve Başbakan dâhil hiçbir yetkilinin imzası olmadan Torumtay’a iletilmiştir. Torumtay, devlet ciddiyetinden uzak, askeri açıdan yanlış anlamalara yol açacak ve askerlerin teknik ve mesleki bilgisi alınmadan hazırlanan bu belgeden sonra bu gelişmelere ayak uyduramayacağını anlamıştır⁷³⁸.

Başbakan: “ *Körfez Savaşı başladığında hükümet olarak Genelkurmay’a bir talimat verdik. Bu talimatın hazırlanışında kendisi de bulundu ve o metni hazırladı. Ancak detayda bazı değişiklikler yaptık. Çağrılmadığı toplantıda bunlar konuşuldu. Bana göre önemli şeyler değildi...*”⁷³⁹ diye açıklama yapsa da, Org Torumtay Türkiye Cumhuriyeti’nde bir ilke imza atarak görevinden istifa etmiştir. İstifasını yayınladığı, “*Silahlı Kuvvetlerin değerli mensupları, emir ve komuta sorumluluğunu ve şerefini gururla taşıdığım yüce mesleğimden, kendi kararım ile ayrılmak durumdayım. Yurdun her köşesinde, toprağında, denizinde ve semalarında sizlerle paylaştığım hizmet anılarımı, hayatımın en değerli hazinesi olarak muhafaza edeceğim. Aziz milletimizin güven ve gurur kaynağı olan Atatürk’ün gösterdiği yolda ve doğrultuda, kendi asli ve kutsal görevinde ve işinizde sağlık, başarı ve mutluluklar diler, arzı veda ederim*”⁷⁴⁰ mesajı ile kamuoyuna duyurmuştur.

Bu gelişme sonrasında, 3 Aralık 1990 tarihinden geçerli olmak üzere, emekliye ayrılmasının Cumhurbaşkanlığı ve Bakanlar Kurulu’nca kabul edilerek, açık bulunan Genelkurmay Başkanlığı’na, 4 Aralık 1990 tarihinden geçerli olmak üzere, Kara Kuvvetleri Komutanı Orgeneral Doğan Güreş atanmıştır⁷⁴¹.

Torumtay’ın istifa mektubunun bir bakıma ordunun 1979 yılında verdiği uyarı mektubunun değişik bir sürümü olduğu, yani ordunun seçtiği bu pasif yolla devleti yönetenleri uyardığı yorumu yapılmıştır. Org. Torumtay’ın karşısında olduğu bu girişimin karşısında aslında tüm Türk Silahlı Kuvvetleri var mesajı verilmiştir.

⁷³⁸ Torumtay, *Orgeneral*, s.120,122.

⁷³⁹ Tokatlı, *Kırmızı*, s.173.

⁷⁴⁰ *Milliyet*, 4 Aralık 1990, s.1.

⁷⁴¹ *Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi*, Kutu:667, Gömlek:124, Sıra: 5. RG.05.12.1990/20716.

Cumhurbaşkanı Özal'ın Torumtay'ı istifaya götüren bu işin diğer askerlerdeki karşılığını bilmek için, pek âdeti olmasa da kuvvet komutanlarını ziyaret ettiği⁷⁴² yönünde iddialarda ortada dolaşmaya başlamıştır.

Orgeneral Torumtay'ın başarısız olacağına inandığı bir ordunun başında durmak istemediği ve savaştan korktuğu iddiaları yanında, Cumhurbaşkanının Torumtay'ı Yüce Divana vermek niyetinde olduğu fakat sonra vazgeçtiği iddiaları da ortaya atılmıştır. Ayrıca yetkilerinin elinden gittiğinin farkında olan Torumtay'ın sonunun geldiğini hissederek istifasını verdiği de iddia olarak ortaya atılmıştır⁷⁴³.

Torumtay'ın istifasının ardından Başbakan Akbulut: “*Genelkurmayın Başbakana bağlı bir kurum olarak çalışması gerekir. Ancak Torumtay bana hiç riayet etmiyordu. Direkt Cumhurbaşkanıyla temasa geçiyordu. Hâlbuki bir sıkıntıysa varsa gelip Başbakana söylemesi gerek*” dese de, istifanın ardından Org. Torumtay ile görüşerek istifasını geri alması ve artık kendisi ile ilişki kurması gerektiğini söylemiştir⁷⁴⁴.

Ordu ile siyasetin ilişkilerini yeniden düzenlemek isteyen Cumhurbaşkanı Özal'ın asıl istek ve beklentisi, savaşa girmesini istediği askerin emir-komuta zincirini bozmayacak şekilde bu emre itaat etmesi olmuştur. Fakat görmediği ya da görmek istemediği şey, askerin emir-komuta zinciri kavramında o güne kadar olduğu gibi sivillerin yerinin olmadığıdır. Bu istifa ile Cumhurbaşkanı'na bu gösterilmeye çalışılsa da, bu durum her zaman tartışma konusu olmuştur. İstifayı, *demokratik bir şekilde gerçekleşmiş normal bir istifa* olarak değerlendiren⁷⁴⁵ Cumhurbaşkanı, generallerin kendi temposuna ayak uyduramadığını ve frenleyici etki yaptıklarından şikâyet etmiştir. “*Karar almada nihai merci sivil otoritedir. Bunu da herkesin çok iyi bilmesi lazımdır. Sivil otoritenin üstünlüğünü herkes kabul etmelidir*”⁷⁴⁶ sözleri ile de askere sivil otoritenin üstünlüğü yönünde bir nevi mesaj vermiştir.

⁷⁴² Fikret Bila, “İstifanın Perde Arkası: Uyarı Niteliğinde”, *Milliyet*, 4 Aralık 1990, s.16.

⁷⁴³ Gökmen, *Özal Sendromu*, s.196.

⁷⁴⁴ Tokatlı, *Kırmızı*, s.172.

⁷⁴⁵ *Milliyet*, 5 Aralık 1990, s. 1.

⁷⁴⁶ *Milliyet*, 7 Aralık 1990, s. 17.

Gerçekleşen bu istifa ile Türk tarihinde bir ilk yaşanmıştır. Savaşta en fazla akıllarda kalan Org. Torumtay'ın istifası olsa da, savaşın Türkiye açısından PKK sorunu açısından kalıcı sonuçları olduğu askerlerin vurgu yaptığı bir nokta olmuştur. Askerlere göre savaş sırasında Kürtlerin 4 aşamalı stratejisinin 2.aşaması olan, otonom bir bölgeye sahip olma aşaması Kuzey Irak'ta gerçekleştirilmiştir⁷⁴⁷. Çekiç Güç'ün sağladığı güvenlik sayesinde embriyon olarak ortaya çıkmaya başlamıştır. İlerleyen zamanlarda askerlerin endişesini haklı çıkaracak şekilde Mayıs 1992'de Kuzey Irak'ta seçimlerin yapılarak, Temmuz 1992'de hükümet ve ardından da parlamento kurulmuştur. Eylül ayında istihbarat (Asayiş) ve polis örgütü kuran hükümet Ekim ayında ordu oluşturma yolundaki girişimlerine hız verip yine aynı ay içinde Erbil'de Federe Kürt Devletinin kurulduğunu ilan etmiştir⁷⁴⁸. Yine Kürtlerin 4 aşamalı stratejisinin 1.aşaması olan, Kürt kültürel kimliğinin kabul ettirilmesinin de Türkiye'de hayata geçirilmesi askerin tedirginliğini biraz daha artırmaya yetmiştir. Bunların üstüne bir de Saddam Hüseyin'in Irak'ta başlayan Kürt ayaklanmasını şiddetle bastırması hem Kürt milliyetçiliğini hem de PKK-Barzani ve Talabani üçlüsünün Kürt milliyetçiliğinin savunucusu olma rollerini güçlendirmesi⁷⁴⁹ ihtimali Kürtlerin 4 aşamalı stratejilerine 5.aşama olarak eklenmeye aday bir gelişme olmuştur.

Savaş, 27 Şubat 1991 tarihinde Birleşmiş Milletlerin müdahalesi ile sona erse de ateşkesin imzalanması öncesinde ülkenin güneyindeki Şii'ler ve Kuzeydoğu'sundaki Kürtler yabancı ülkelere destekle Saddam Hüseyin'i devirmek için hareketlenmeye başlamıştır. Şii'lerin ve Kürt'lerin bu ayaklanmaları önceleri lehlerine olsa da Irak kuvvetlerinin bastırması ile durum aleyhlerine dönmüştür. Bu durum karşısında sadece Şii'ler ve Kürt'ler değil Saddam iktidarına muhalif olan tüm gruplar Saddam'dan kaçarak Türkiye ve İran sınırına yığılmıştır. 2 Ağustos 1990 - 2 Nisan 1991 tarihleri arasında Türkiye'ye toplam 7.489 kişi gelmiş ve bu sığınmacılara toplam 31.054.229.852 Türk Lirası harcama yapılmıştır. Dış

⁷⁴⁷ Nilüfer Yalçın, "Askeri Çevreler Dikkatli", *Milliyet*, 2 Haziran 1991, s.9.

⁷⁴⁸ İ. Uzgel, *ABD ve NATO'yla İlişkiler*, Oran B. (edt.), Türk Dış Politikası C.2, (251-267), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

⁷⁴⁹ Nilüfer Yalçın, "Askeri Çevreler Dikkatli", *Milliyet*, 2 Haziran 1991, s.9.

yardımların sığınmacılara ulaşması 11 Nisan 1991 gününü bulması sebebi ile Kuzey Iraklı sığınmacılar ilk on gün yalnızca Türkiye'nin yardımları ile ayakta kalabilmiştir⁷⁵⁰. Buna rağmen Türkiye sığınmacılar üzerinden insan hakları konusunda eleştirilere maruz kalırken, 1988 yılındaki sığınmacılar ve Bulgaristan'dan gelen sığınmacıları da saydığımızda omzundaki yük bir hayli artmıştır.

Bu panik ile Cumhurbaşkanı Özal'ın ABD'den istediği yardım 11 Nisan 1991 tarihinde karşılığını bulmuştur. “Sığınmacılara acil yardım sağlamak ve yurtlarına dönmeye ikna edecek bir Güvenli Bölge’yi Kuzey Irak’ta kurmak “ amacıyla ABD önderliğinde İngiltere, Hollanda, Fransa, Almanya, Kanada, İspanya ve İtalya'nın katılımı ile 17.000 kişilik” başlatılmıştır. 1991 Temmuz başına kadar süren bu operasyon başarı ile tamamlanıp askerler çekilmeye başlasa da devam eden güvenlik endişeleri sebebiyle "Huzur Operasyonu-2" başlatılmıştır⁷⁵¹.

Bu operasyona katılacak yabancı askerlerin Türkiye’de konuşlandırılması için mecliste bu yönde bir karar çıksa da bu durumun TSK için rahatsızlık verici olduğu ve bu yönde rapor hazırlandığı da iddia edilmiştir⁷⁵².

Bu iddianın dışında Huzur Operasyonları ile bölgeye yerleşen Çekiç Güç’ün PKK ile mücadelede Türkiye’nin karşısında olduğu, Çekiç Güç’e mensup askerlerin PKK’ya yardım ettiği ve anlaşma sağlanmasına rağmen Türkiye’ye istihbarat sağlamadığı bu oluşuma karşı olanların dayanağı olmuştur.

B.Ahmet Mesut YILMAZ Dönemi (17 Haziran 1991-20 Ekim 1991)

1947 yılında İstanbul’da doğan Ahmet Mesut Yılmaz, orta öğrenimini Avusturya Lisesi’nde, lise öğrenimini de İstanbul Erkek Lisesi’nde tamamlamıştır. 1971 yılında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Maliye ve İktisat Bölümü’nden mezun olan Yılmaz, 1972-1974 yılları arasında Almanya’da Köln

⁷⁵⁰ *Iraklı*, s.28, 113, 115, 118.

⁷⁵¹ Baskın Oran, “Uluslararası ve İç Hukukta Çekiç Güç’ün Yasal Dayanakları Sorunu”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/473/5469.pdf>, s. 259, (01.04.2021).

⁷⁵² Oran, *Çekiç*, s.143.

Üniversitesi İktisadi ve Sosyal Bilimler Fakültesi'nde yüksek lisansını tamamlamıştır. Faal olarak siyasete gireceği 1983 yılına kadar özel sektörde yönetici olarak görev alsa da, onun siyasetle tanışıklığı DP milletvekili olan amcası İzzet Akçal ile çok gerilere gitmektedir. 1960 darbesi sonrası amcasının Yassıada'da yargılanması ile aile ismini Yılmaz olarak değiştirmiştir. Mesut Yılmaz 1983 yılında Anavatan Partisinin kurucuları arasında yer alarak bizzat siyasete atılmıştır. 6 Kasım 1983 Milletvekili genel seçimlerinde Rize milletvekili olarak meclise giren Yılmaz, I. ANAP iktidarı döneminde (17. Dönem) Devlet Bakanlığı ve Turizm Bakanlığı görevlerini üstlenirken, II. ANAP iktidarı döneminde de (18. Dönem) Dışişleri Bakanlığı görevini yürütmüştür. Başbakan Özal'ın 1989 yılında Cumhurbaşkanlığına adaylığını açıklaması ile partinin başına gelecek sekiz aday arasında sayılsa da, bu görevi ve Başbakanlığı Yıldırım Akbulut'a kaptırmıştır. Akbulut iktidarı kurulduğunda Dışişleri Bakanlığı görevini yürüten Yılmaz, görevinden 20 Şubat 1990 tarihinde istifa ederek, partideki liberal kanadın öncüsü olarak parti içi mücadeleye yönelmiştir⁷⁵³.

Cumhurbaşkanı Özal, 14 Haziran'da yapılacak ANAP Kongresi öncesi, ANAP için genel başkanlığa adaylığını koyabileceğini söylemiş ve ardından Aydın Menderes'e ANAP genel başkanlığını teklif etmiştir. Cumhurbaşkanı Özal'ın bu çıkışları parti içi mücadeleyi iyice kızıştırmış, sonrasında da kongrede Yılmaz'ı desteklemiştir. Partide ki liberallerin lideri olan Yılmaz, kongrenin ikinci günü delegelerden aldığı 623 oy ile ANAP'ın yeni genel başkanı olmuştur⁷⁵⁴.

23 Haziran'da hükümetini kuran Başbakan Yılmaz, 5 Temmuz Cuma günü 153 red oyuna karşılık 265 kabul oyu ile meclisten güvenoyu almıştır⁷⁵⁵. ANAP'ın kurucu lideri ve onu iktidara taşıyan kişi olan Özal hayattayken ve bir önceki dönemdeki tutumu hafızalarda tazeyken, Yılmaz'ın Başbakanlığı döneminin önceki

⁷⁵³ *Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları*, C.9, Haz: İrfan Neziroğlu-Tuncer Yılmaz, TBMM Basımevi, Ankara, 2014, s.4. *Dünden Bugüne Başbakanlık (1920-2014)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2014, s.92. https://www.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_erisim.BakanlarKuruluAd.

⁷⁵⁴ Aydın-Taşkın, *1960'dan*, s.376. Gedik, "Yıldırım Akbulut", s.645.

⁷⁵⁵ https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MECLIS%20BULTENI/2469_1991_0000_0009_0000OK_0001.pdf (1.11.2020).

dönemle aynı olacağı düşünülmüştür. Ancak Özal'ın başkanlık anlayışının pratiğe dökercesine iktidara hâkim olduğu dönem, Yıldırım Akbulut'un başbakanlığı dönemi ile sınırlı kalmıştır. Mesut Yılmaz başbakan olduktan sonra cumhurbaşkanlığı makamı ve hükümetin görev ve yetki çizgilerini yeniden çizmiştir. Cumhurbaşkanı Özal'ın yetkisini aşarak parti işlerine karışması Başbakan Yılmaz'ı sadece Cumhurbaşkanı ile değil parti içindeki Özalcılar ile de karşı karşıya getirmiştir⁷⁵⁶.

Başbakan Yılmaz'ın Cumhurbaşkanı'na yetki sınırlarını aştırmadığı yorumları yapılarak hep selefi olan Akbulut ile kıyaslanmıştır. Fakat devam eden Irak'a asker gönderme sorunda direnen Akbulut'un aksine, Cumhurbaşkanı bu yetkiyi Yılmaz Hükümetinden 1 Eylül 1991 tarihinde meclisin açılmasının ardından almıştır⁷⁵⁷. Yetki sınırlarını ne şekilde/nasıl çizdiği tartışılabilir da ülkedeki sorunlar listesinde bunun üst sıralarda olmadığı açıktır.

1984'den itibaren iktidara gelen her hükümetin programında yer aldığı gibi Yılmaz'ın hükümet programında da ekonomi, sağlık, eğitim gibi programların yanında terörle mücadele programı da yer almıştır. Başbakan, Hükümetinin güvenlik konusundaki hedefini, anarşi, terör ve bölücülükle mücadeleye devam ve muhtemel zararları önlemek olarak açıklayıp, bu konuda hem iktidarın hem muhalefetin üzerine düşeni yapması gerektiğini savunmuştur⁷⁵⁸.

Başbakan Yılmaz, Başdanışmanına hazırlattığı rapor ile ekonominin iyice dara girdiğini görse de, toplu sözleşmelerde işçilere % 44 oranında zam vermekten geri durmamıştır. İşçilere verdiği bu zamlarla Cumhurbaşkanının hedef tahtasında olan Başbakan, ayrıca büyüyen dış ticaret açığı, yaşanan para sıkıntıları ile bakanlar ve bürokratlar arasındaki sürtüşmelerle de baş etmek zorunda kalmıştır. Ekonomiyi düzeltmekle işe başlamak isteyen Başbakan Yılmaz, enflasyonu indirmeyi hedeflediği, kamu harcamalarını kısan ve yeni-yüksek vergiler koyan paketini uygulamaya koymadan önce, bir bakıma güven tazelemek ve bu kötü durumun

⁷⁵⁶ Akın, *Gaziden*, s.112.

⁷⁵⁷ Gökmen, *Özal Sendromu*, s.187.

⁷⁵⁸ Kübra Şimşek, *Mesut Yılmaz'ın Başbakanlığı Dönemi (1991-1999)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018, s.10.

müsebbibi durumuna düşmemek için erken seçime gitmek yolunu seçmiştir⁷⁵⁹. 24 Ağustos 1991 tarihinde mecliste yapılan görüşmelerde ANAP'lı vekillerin sayı üstünlüğü sayesinde seçim tarihi bir yıl erkene alınarak, 20 Ekim 1991 olarak belirlenmiştir⁷⁶⁰.

Aldırdığı erken seçim kararı ile Başbakan Yılmaz planlarını seçim sonrası için yapmaya başlamıştır. Fakat bu planlar tek başına iktidar olacak ya da olmayı hedefleyen bir lider havasında olmamıştır. Başbakan olası bir koalisyonda ortaklarını erkenden belirlemiştir⁷⁶¹. 20 Ekim 1991 tarihinde yapılan seçimin sonuçları onu koalisyon olacağı yönündeki öngörüsünde yanıltmasa da koalisyon ortaklığı öngörüsünde yanıltmıştır⁷⁶². Çünkü aldığı en yüksek oy ile hükümeti kurma görevini üstlenen Süleyman Demirel koalisyon ortağı olarak SHP'yi seçmiştir⁷⁶³.

ANAP, iktidarı 1991 yılında iktidarı devrederken geride PKK teröründen, 54 subay, 52 astsubay, 62 polis, 188 korucu, 705 er ve erbaş olmak üzere, 1061 asker ve 167 çocuk, 140 kadın, 893 erkek olarak da 1200 sivil şehit bırakmıştır⁷⁶⁴. Sadece PKK terörünün değil birçok faili meçhulün de geri de kaldığı bu dönem sonrasında da tarih tekerrüre düşmüş ve terör geride kurbanlar bırakarak faaliyetlerine hızla devam etmiştir.

⁷⁵⁹ Hale, *Türkiye'de*, s.333. Tokatlı, *Kırmızı*, s.223-227.

⁷⁶⁰ *TBMM Tutanak Dergisi*, 24 Ağustos 1991, B:133(Olağanüstü), O:1, C.62, s. 66-149, 151-156.

⁷⁶¹ *Milliyet*, 22 Ağustos 1991.

⁷⁶² DYP: %27, ANAP: %24, SHP: %20,8, RP: %16,9, DSP: %10,8 oy almıştır. <http://www.ysk.gov.tr/tr/1983-2007-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3008> (6.7.2020).

⁷⁶³ *Milliyet*, 12 Kasım 1991, s.1.

⁷⁶⁴ Bölügiray, *Özal Döneminde*, s.138.

SONUÇ

14 Mayıs 1950 yılında gerçekleştirilen ve 27 yıllık CHP tek parti iktidarına son veren seçimle Türkiye demokrasi sürecinde yeni bir aşamaya geçmiştir. Ortaya çıkardığı sonuçları itibariyle “beyaz ihtilal” olarak adlandırılan bu değişimle, artık girilen bu yoldan bir daha dönülmeyeceği sanılmıştır. Demokrasi sanılan bu ortamın darbeye giden süreci başlattığı çok geçmeden yaşanan olaylarla kendini göstermiş ve asker, ebedi bekçisi saydığı değerler için siyaset sahnesine inmiştir. 27 Mayıs Darbesini gerçekleştiren cunta örgütlenmesi, ülkeyi darbeye götürdüğüne inandığı Demokrat Parti’ye karşı oldukça sert bir süreç başlatsa da, darbenin başında vaat ettiği gibi siyaseti yeniden sivil siyasetçilere bırakmıştır. Ülke idaresi yapılan seçimler ile sivil siyasetçilere bırakılmakla birlikte, artık daha politik bir yapıya sahip olan ve 1961 yılında kurulan Ordu Yardımlaşma Kurumu (OYAK) ile ekonomik kaygıları olan bir kurum haline dönüşen ordu, ipleri elinden bırakmaya niyetli olmadığını göstermekten çekinmemiştir. Hazırlanan yeni anayasa ile devlet örgütlenmesi ve siyaset hayatı yeniden şekillendirilmiştir. Dünyada yükselen trende uygun olarak, geniş demokratik, sosyal ve siyasal haklar barındıran bir anayasa yapılarak aslında Demokrat Parti iktidarı dönemine karşı bir tepki ortaya konulmuştur. Fakat toplumdaki ayrışma, siyasilerin uzlaşmaz tavırları, iktisadi gidişattaki çalkantılar ve askerin bu gidişattan duyduğu memnuniyetsizlik yeni darbe için geçer sebepler sayılmıştır.

Atmışlı yılların sonunda yaşanan siyasi, sosyal ve ekonomik bunalım 12 Mart Muhtırası ile askerlerin yeniden siyaset arenasına inmesinin sebepleri olmuştur. Ancak bu sefer askerler 1960 darbesinin verdiklerini geri almak, siyasal bunalımı dizginlemek ve daha apolitik hale getirmek için mevcut anayasanın özgürlükçü yanını sınırlandırmayı seçmiştir. Askerler, siyaset ve siyasetçiler dâhil varlığından rahatsız olduğu, darbenin sebepleri ile eş gördüğü ne varsa denetim altına almış ya da yasaklamıştır.

1973 yılında sivil siyasete dönülse de, ülkenin hem iç hem de dışta yaşadığı yeni sıkıntılar hedeflenen istikrarın önündeki en önemli engeller olmuştur. Bununla birlikte siyaset kurumunun kendisinden beklenen uzlaş ve işbirliğini sağlayamaması

ve ortaya çıkan yeni toplumsal kaos askerlerin sivil siyasete müdahalesinin gerekçeleri olmuştur. Darbe hazırlıkları 1978 yılına dayansa da, darbenin olgunlaşması için 1980 yılı beklenmiştir. Türkiye'nin yaşadığı ikinci doğrudan askeri darbe, mevcut devlet ve siyaset örgütünün tümüyle tasfiyesini getirmiştir. Yeni dönemde askeri yönetim, eski siyasiler ve kurumları tasfiye ederek, devleti merkeze alan daha etkin bir yönetim yapısını oluşturmaya çalışmışlardır. Askeri yönetimin devam ettiği üç yılın sonunda, yapılanların kalıcı olması ve yönetim sivilere devredildikten sonra iktidarları dönemi için hesap sorulmamasına yönelik hukuki tedbirleri de almışlardır. En iyisini biz biliriz düsturu ile hareket eden asker için yeni anayasanın hazırlanmasındaki temel görüş; birey-devlet ilişkisindeki denklemi devlet aleyhine bozan ve ülkeyi karmaşa ve en nihayetinde darbeye sürükleyen 1961 Anayasasına benzemeyen bir anayasa hazırlanması olmuştur. Bunun için bir Anayasa Komisyonu oluşturulmuş ancak asker, hâkim tavrını burada da elden bırakmayarak çalışmalara son noktayı koyan taraf olmuştur. İstenen kalıplarda hazırlanan anayasanın halktan yüksek oy alması ile asker seçimlere gidilebileceğine kanaat getirerek siyasi partilerin kuruluşuna izin vermiş ve seçim yarışını başlatmıştır. Burada askerin bu kanaatinde daha darbenin başında verdiği sözlerin yanında, iç ve dış etkenlerin de önemli rol oynadığı ayrı bir gerçektir. Ordunun siyasetten çekilmesinin gerekliliği ve darbe öncesi verilen sözler iç sebepleri oluştururken, dış sebepler açısından bakıldığında dünyaya verilen; demokrasiyi tesis için geldik ve bunu gerçekleştirdikten sonra kışlamıza geri döneceğiz vurgusu öne çıkmıştır. Fayda odaklı bu sebepler neticesinde başlayan seçim maratonunda da askeri yönetim, vetolarla ve yasaklarla müdahalelerine devam etmiştir. Yeni meclisin parti dağılımı konusunda da işi şansa bırakmayan askerler, iktidar olmasına karar verilen partiyi işaret etmekten de geri durmamıştır. Her şeye rağmen sivil ve serbest seçimin sonrasında askerin hiç beklemediği bir sonuç ortaya çıkmıştır.

1983 Kasım ayında yapılan seçimler ile tek başına iktidar olan Turgut Özal liderliğindeki Anavatan Partisi'nin, muhalefetin çok cılız olduğu bir mecliste iktidar olduğu söylene de, asıl muhalefetin meclis dışında Çankaya'da olduğu gerçeği göz ardı edilmemelidir. Askerlerin demokratik olmayan bir süreçten gelip, demokrasiyi yeniden işler hale getirmeleri önemli bir gelişim olmakla birlikte, yönetimi

devretmeden evvel geride bıraktığı denetim araçları ile gerekli gördüğü durumlarda sivil siyasete müdahale etmeyi sürdürmüştür. Anayasal düzenlemeler, darbenin lideri Orgeneral Kenan Evren'in yetkileri genişletilmiş bir şekilde Cumhurbaşkanı olarak Çankaya'ya çıkarılması, darbenin beyin takımı denilebilecek kuvvet komutanlarının Cumhurbaşkanlığı Konseyi adı verilen yeni bir kurum yoluyla etkinliklerini devam ettirmesi, devlet örgütü içerisinde etkinliği arttırılan Milli Güvenlik Kurulu ve varlığı korunan Yüksek Askeri Şura, yeni dönemde de askerin iktidarı denetleme araçları olmuştur.

Kuruluşundan itibaren Cumhuriyet Türkiye'sinin hassas konularından olan ve çok partili hayatla birlikte siyasetçilerin seçim vaatleri arasında yerini alan dini özgürlükler konusu, ANAP iktidarı döneminde de bünyesine farklı sorunları ekleyerek gündemdeki yerini korumuştur. Ülkede irticaya göz yumulmasının kökenlerini 12 Eylül uygulamalarında gören laik kesime göre bunun devamını sağlayan ise Anavatan Partisi iktidarı olmuştur. Burada eleştirilen konu biraz da Özal'ın muhafazakâr kimliği yanında, taşıdığı Nakşî gelenek olmuştur. Laik çevrelerce bu eleştiriler her iki döneme yöneltirse de, ANAP iktidarı döneminde bu konu asker ile iktidarın en fazla sorun yaşadığı alan olmuştur.

Anayasa ile zorunlu bir hale getirilen, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersleri irtica-laiklik mücadelesinde önemli bir unsur olmuştur. Bu dersin zorunlu hale getirilmesi, 12 Eylül yönetiminin hayata geçirmek istediği daha itaatkâr bir nesil politikasının eğitim ayağı olarak görülmüştür. Bunun üzerinde bir de sayıları artan İmam-Hatip okulları ve Kur'an Kursları, irtica tehlikesinin toplumun her kesimini hedef aldığına yönelik vahameti arttırmıştır. Toplumun her kesim ve kurumunda iyiden iyiye hissedilen irticanın TSK'ye de sıçradığı iddiaları laikliğin savunucusu olan bu kurumu harekete geçirmiş ve ihraçlar da peş peşe gelmiştir.

İrtica konusunda diğer önemli bir gündem, Milli Güvenlik Kurulu toplantılarına da konu olan ve asker ile sivil siyaseti karşı karşıya getiren türban konusu olmuştur. Yasal olarak kamusal alanda kullanılması yasak olan türban meselesinin meclise taşınması, taraflar arasındaki gerilimi daha da arttırmıştır. TSK ile hükümetin meseleye yaklaşımındaki farklılık sonrasında iktidarın hamleleri her

seferinde Cumhurbaşkanı başta olmak üzere askerın kesin karşı tavrı ile karşılaşmış, kanun boyutu ile problemi çözmeye çalışan Başbakan Özal'ın her girişimi Cumhurbaşkanı vetosuna takılmıştır. Din Kültürü dersinin zorunlu olması, İmam-Hatip Okullarının ve Kur'an Kurslarının sayısının artması ya da türbanın kamuda serbest olması ile irticanın ülkede hâkim olmasının eşdeğer görülemeyeceği belli kesimlerce savunulsa da, 1980'li yılların ortasından itibaren askeri okullardan ve ordudan irticai örgütlere mensup olduğu gerekçesi ile atılan öğrenci ve askerlerin varlığı işi somutlaştırmıştır. Askerin devlet içerisindeki ağırlığı bu kadar barizken, irticai faaliyet olarak nitelenen olayların ülkede arttığına yönelik eleştiriler artmıştır. Bu eleştiriler karşısında TSK bu grubun azınlık olduğuna inanmakla birlikte denetimlerini ve ihraçlarını sıkılaştırarak bunun sorumlusu olmadığını göstermek istemiş ve sorumluluğu ülkeyi kim yönetiyorsa ona yüklemiştir.

TSK tarafından irticaya geçit verdiğine iyice kanaat getirilen ve siyaset arenasında rakipsiz ANAP iktidarına karşı çare olarak siyasi yasakların kaldırılması görülmüştür. Ayrıca askerın üç yıllık iktidar döneminin ardından bıraktığı sıkı tedbirlerin gevşemeye başlaması da bu süreci hızlandıran bir etki olmuştur. Yasaklı eski siyasilerin siyasetten kopmadığı, sadece daha az görünür bir şekilde siyaset yaptıkları gerçeği herkes gibi askerın ve Cumhurbaşkanı'nın da dikkatinden kaçmamıştır. Artık ayrılıkların iyice derinleştiği ve rakipsiz olan Başbakan Özal ve ANAP iktidarının karşısına rakipler çıkarmanın günü geldiğine inanan Cumhurbaşkanı, meseleyi gündeme taşıyan kişi olmuştur.

Siyasi yasakların kalkması Cumhurbaşkanı ve TSK açısından iktidara karşı yeni güç dengelerinin oluşumu için olumlu görülürken, Başbakan Özal sürece karşı açıktan olmasa da karşı bir tavır sergilemiştir. Özal söylemini, eski siyasilerin siyasete dönmelerinin, 12 Eylül öncesi döneme dönüşüne sebep olacağı üzerine kurgulasa da, bu söylem beklediği etkiyi yaratmamıştır. Bu söylemleriyle Cumhurbaşkanı ve askerleri yanına çekmeye çabalamış, ancak siyasi yasakların kalkmasına yönelik referandumun galibi eski siyasiler olmuştur.

Siyasi yasakların kalkması konusunda askerleri kendi yanına çekmeyi başaramamış olsa da, Başbakanın askerle uzlaştığı en önemli konu 1987 yılında

Genelkurmay Başkanlığına yapılan atama olmuştur. Bu atama sürecinde, emekli olacak Genelkurmay Başkanı'nın yerine bir halef bırakmaya yönelik çabaları sonuçsuz kalmıştır. Bu engelleme sonrasında sivil siyasetin istediği kişiyi Genelkurmay Başkanı ataması, Başbakanın ve demokrasinin zaferi olarak gösterilmiştir. Bununla birlikte bu sonucun ortaya çıkıp, sivil siyaseti iradesinin galip gelmesinde diğer önemli bir etken, atanmak istenen kişinin zaten Cumhurbaşkanı tarafından da bu görev için uygun görülmemesi gerçeğidir. Bu atama sürecinde Başbakanı öne çıkaran ise, fikirlerini açık ve üst perdeden kamuoyuna açıklaması olmuştur. Cumhurbaşkanı iktidarla aynı fikirleri taşımakla birlikte bu fikrini sadece Başbakana açması, onu bu atamada perde arkasında bırakmıştır.

Bu atamada Cumhurbaşkanı ve askerler perde arkasında kalsa da, 1984 yılından itibaren kanlı eylemleri ile gündemin en önemli meselesi haline gelen PKK terörü karşısında daha etkin bir söylemi tercih etmiştir. PKK'nın bu eylemi sonrası TSK'da, iktidar da teşhis olarak, karakteri değişen, kökü dışarıda bir Kürt açıklaması yapmıştır. Devlet bu söylemi ile sorunu Kürt sorunu değil PKK sorunu olarak gördüğünü ortaya koymuştur. Dolayısıyla ilk terörist eylemin ardından başlayan askeri operasyonları PKK'ya karşı, ardından yaptığı tüm siyasi, sosyal ve ekonomik açılımları Kürt halkı için yapmıştır. Devletin bu yöndeki çabaları o ana kadar yapılmamış olanların o andan sonra PKK terörü sonrasına rastlaması, PKK açısından devlet vatandaşını, bölgeyi yeni hatırladı propagandasına sebep olmuştur. Artık Milli Güvenlik Kurulu toplantılarında da gündeme gelen bölge sorunları için büyük bütçeler ayrılrsa da göz ardı edilen şey el atılmakta geç kalınan bölge sorunlarının hallinin uzun yıllar alacağı gerçeğidir. Bölgede PKK ile aktif mücadelede olan TSK, gelinen nokta için bu sorunlardan gelmiş geçmiş tüm siyasi iktidarlara sorumlu tutmuşlardır. İnisiyatifin kendilerine verilmesi ve güvenlikçi politikaların güçlendirilerek devamını sorunun çözümünde tek yol olarak gören askeri bakış açısına karşı, sivil siyaset ise sosyo-ekonomik politikaların ön plana çıkarılmasını savunmuştur.

Ülkede terör, irtica ve ekonomik sorunların giderek daha hissedilir hale geldiği bu süreçte, görev süresinin dolması yaklaşan Cumhurbaşkanı Evren'in yerine kimin

seçileceği en önemli gündem konusu olmuştur. 1980 yılında yapılması gereken cumhurbaşkanlığı seçiminin krize dönüşmesi, 12 Eylül Darbesinin en önemli gerekçelerinden birisi olarak gösterilmiştir. Bu tür krizlerin yaşanmaması adına 1982 Anayasası ile daha pratik bir seçim sistemi oluşturulmuşsa da, 1989 yılında yeni adayın netleşmesi uzun süre almıştır. Geç de olsa Cumhurbaşkanlığına adaylığını açıklayan Başbakan Özal'ın tüm tartışmalara rağmen seçilmesi askerin etkisinin kırılacağı yorumlarını getirmiştir. 1983-1989 tarih aralığında; TSK'nin Çankaya'daki sözcüsü Cumhurbaşkanı Evren ile Başbakan Özal arasında zaman zaman önemli görüş ayrılıkları yaşanmıştır. Başbakan Özal devletin bürokrasi geleneğinde, tarihten getirdiği birtakım kurumlarında ve yönetim şeklinde birtakım değişikliklere gitmeye kalkışsa da karşısında her zaman Cumhurbaşkanı Evren'i bulmuştur. Pratik ve uzlaşmacı kişiliği ile Başbakan Özal, Cumhurbaşkanı Evren'in bu hamlelerini savuşturmaya çalışmış ancak Cumhurbaşkanı'nın tavrı ağır basmıştır.

Cumhurbaşkanlığı döneminde Özal, bir yandan partisi içindeki çekişmeleri yönetmeye ve Başbakanlarını dizginlemeye çalışırken, diğer yandan da askerin yönetimdeki ağırlığını azaltmaya çalışmıştır. Fakat giderek şiddetlenen terör olayları bu konuda sivil siyasetin etki alanını daraltmıştır. Ayrıca Meclis Başkanlığı görevini yürüten Yıldırım Akbulut'un Başbakan yapılması sonrasında hem onun siyasi kişiliği, hem de siyasi bir kimliği olmaması gereken Cumhurbaşkanı Özal'ın partiye ve Başbakana yaptığı müdahaleler çokça tartışma yaratmıştır.

Bu tartışmalar içinde hiç şüphe yok ki en kapsayıcı ve önemli sonuçları olan, Körfez Savaşı sonrası yurt dışına asker gönderilmesi konusudur. Bu konuda Cumhurbaşkanı ısrarcı olurken Başbakan Akbulut'un bu işe taraf olmaması yanında asıl hamle, tartışmanın diğer tarafı olan TSK'nin en tepesinden, Genelkurmay Başkanı Orgeneral Necip Torumtay'dan gelmiştir. Sorunun derinleşmesinde Cumhurbaşkanının tüm kurumları pasifize ederek tek başına hareket etmeye çalışması önemli rol oynamıştır. Org. Torumtay, bu rahatsızlığını istifa ederek ortaya koymuş ve onun bu istifası TSK'nin iktidara bir uyarısı olarak yorumlanmıştır. Bununla birlikte onun karşı olduğu yurtdışına asker gönderilmesi sorunu, belli şartlar altında meclisten geçirilmiştir. Körfez Savaşı'na dair ülke için bu istifa gündem

yaratsa da sınırda yaşananlar Türkiye Cumhuriyeti'ni dış politikada bu istifadan daha fazla gündeme getirmiştir. Saddam Hüseyin'den kaçarak Türkiye sınırına yığılan binlerce sığınmacının insani ihtiyaçlarının karşılanması konusunda Türkiye'nin tüm iyi niyetli çabalarına rağmen batı dünyasının tavrı yine suçlayıcı mahiyette olmuştur. Ülke uluslararası ilişkilerinde zorlu bir süreç yaşarken doksanlı yılların başından itibaren PKK terörünün yanında, tanınmış kişileri hedef alan cinayetler ile yeni kaos ortamına sokulmak istenmiş, radikal irticai örgütler ülke gündemine yerleşmiştir. Bu süreç toplumsal barışı olumsuz yönde etkilerken, devlet kurumları arasında soruna yaklaşım tarzındaki farklılıklar yeni sorunları ortaya çıkarmıştır.

Hem iç hem de dış siyasette yoğun bir gündemin olduğu bu süreçte ANAP içerisinde yaşanan liderlik mücadelesi sonrasında Başbakan koltuğuna oturan Mesut Yılmaz'ın, sorunların çözümüne yönelik politikaları oy kaygısıyla öteleyerek erken seçime gitmesi ve bunları uygulamayı seçim sonuna bırakması, Anavatan Partisinin iktidardaki sonunu getirmiştir.

ANAP'ın, terör, iktisadi sıkıntılar ve irtica söylemleri arasında parti içi çekişmelere odaklanması, iktidarın sonunu getiren en önemli sebepler olmuştur. İktidar değişiminde mevcut problemlere etkin politikalar üretilmemesi yanında, siyasi yasakların kaldırılması sonrasında eski liderlerin etkin muhalefetleri de önemli rol oynamıştır. Zayıf rakipler ile girdiği seçimde galip gelmeyi başaran ANAP, hem ülke sorunlarıyla hem parti içi çekişmelerle hem de siyasi rakipleri ile başa çıkamamış ve 21 Ekim 1991 tarihinde iktidarı devretmiştir. Tüm bunlara ek olarak yaşanan büyük ekonomik daralmaya rağmen, Özal ailesi ve yakınlarının günden güne artan ve artık göze batan lüks yaşam tarzları, rüşvet, adam kayırma gibi olaylar Anavatan iktidarına duyulan güveni sarsmaya yetmiştir. Girilen yeni süreçte, sivil siyasetin sorunlara etkin çözümler üretememesi, özellikle ekonomi ve güvenlik alanında büyüyen problemler, doksanlı yılların da Türkiye açısından kayıp yıllar olmasına sebep olmuştur.

KAYNAKÇA

A.Arşiv Kaynakları

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhurbaşkanlığı Kenan Evren Arşivi

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

B.Resmi Kaynaklar ve Tutanaklar

9.7.1961 Tarihli ve 334 Sayılı T.C. Anayasasının 56. ve 82. Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun (1971), Resmi Gazete, Sayı: 13883, 2 Temmuz 1971.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi ve Geçici Maddeler Eklenmesi Hakkında Anayasa Değişikliği (1971), Resmi Gazete, Sayı: 13964, 22 Eylül 1971.

T.C. Anayasasının 30, 57, 136, 138 ve 148. Maddelerinin Bazı Fıkralarının Değiştirilmesi ve 2 Geçici Madde Eklenmesi Hakkında 1699 Sayılı Kanun (1973), Resmi Gazete, Sayı:14482, 20 Mart 1973.

Ordu Dâhili Hizmet Kanunu (1935), Resmi Gazete, 18 Haziran 1935, Sayı: 3031.

Millî Güvenlik Konseyinin İki Numaralı Bildirisi (1980), Resmi Gazete, Sayı:17103, 12 Eylül 1980.

8/1964 Sayılı Atama Kararları (1980), Resmi Gazete, Sayı:17188, 12 Aralık 1980.

13.3.1329 Tarihli İdarei Umumiyyet Vilayet Kanun Muvakkatine Efe Kanun ve 3.4.1980 Tarih ve 1580 Sayılı Belediye Kanununa Ek Kanun (1980), Resmi Gazete, Sayı:17120, 29 Eylül 1980.

Genelkurmay ve Millî Güvenlik Konseyi Başkanı Orgeneral Kenan Evren'in Türk Milletine Açıklaması (1980), Resmi Gazete, Sayı:17103, 12 Eylül 1980.

Millî Güvenlik Konseyinin Dokuz Numaralı Bildirisi(1980), Resmi Gazete, Sayı:17103, 12 Eylül 1980.

Millî Güvenlik Konseyinin Dört Numaralı Bildirisi(1980), Resmi Gazete, Sayı:17103, 12 Eylül 1980.

Anayasa Düzeni Hakkında 2324 Sayılı Kanun (1980), Resmi Gazete, Sayı: 17145, 28 Ekim 1980.

Türkiye Cumhuriyeti Milli Güvenlik Konseyi Yasama Görevleri İçtüzüğü (1980), Resmi Gazete, Sayı: 17119, 28 Eylül 1980.

Türkiye Cumhuriyeti Milli Güvenlik Konseyi Yasama Görevleri İçtüzüğü'nün Bazı Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında 10 Numaralı Karar (1981), Resmi Gazete, Sayı: 17268, 3 Mart 1981.

Millî Güvenlik Konseyinin 52 Numaralı Kararı (1981), Resmi Gazete, Sayı: 17361, 5 Haziran 1981.

Faaliyetleri Durdurulan Siyasi Parti, Dernek, Federasyon ve Konfederasyonlara Kayyım Tayini Hakkında Kanun (1980), Resmi Gazete, Sayı: 17145, 28 Ekim 1980.

Kurucu Meclis Hakkında 2485 Sayılı Kanun(1981), Resmi Gazete, Sayı: 17386, 30 Haziran 1981.

65 Nolu Milli Güvenlik Konseyi Kararı (Anayasa Çalışmaları ile ilgili Kurumlara ve Kişilere Görüş Bildirme Sanatlarında Açıklama) (1982), Resmi Gazete, Sayı: 17604, 13 Şubat 1982.

52 Numaralı Millî Güvenlik Konseyi Kararı (1981), Resmi Gazete, Sayı: 17361, 5 Haziran 1981.

7 Kasım 1982 Tarihinde Halkoyu İle Kabul Edilen Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1982), Resmi Gazete, Sayı: 17863, 9 Kasım 1982.

2820 sayılı Siyasi Partiler Kanunu (1983), Resmi Gazete, Sayı:18027, 24 Nisan1983.

2839 Sayılı Milletvekili Seçimi Kanunu (1983), Resmi Gazete, Sayı: 18076, 13 Haziran 1983.

166, 167, 168, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 180, 181, 182, 183, 184 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararları (1980), Resmi Gazete, Sayı: 16880, 25 Ocak 1980.

Milli Güvenlik Konseyi'nin 16 Numaralı Bildirisi (1980), Resmi Gazete, Sayı: 17106, 16 Eylül 1980.

Ödeme Güçlüğü içinde Bulunan Bankerlerin İşlemleri Hakkında 35 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname (1982), Resmi Gazete, Sayı: 17574, 14 Ocak 1982.

Siyasi Partilerin Feshine Dair 2533 Sayılı Kanun (1981), Resmi Gazete, Sayı: 17486, 16 Ekim 1981.

Türkiye Cumhuriyeti Anayasası (1961), Resmi Gazete, Sayı: 10859, 20 Temmuz 1961.

Yüksek Askerî Şûranın Kuruluş ve Görevleri Hakkında 1612 Sayılı Kanun (1972), Resmi Gazete, Sayı: 14257, 26 Temmuz 1972.

Yüksek Askerî Şûra'nın Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanuna Bir Geçici Madde Eklene ve 2. Maddesinin 2. Fıkrasının Yürürlükten Kaldırılması Hakkında 2317 Sayılı Kanun (1980), Resmi Gazete, Sayı: 17139, 18 Ekim 1980.

Devlet Denetleme Kurulu Kurulması Hakkında 2443 Sayılı Kanun (1981), Resmi Gazete, Sayı: 17299, 3 Nisan 1981.

Devlet Denetleme Kurulunun Teşkilât Görev ve Çalışma Düzeni Hakkında Yönetmelik (1981), Resmi Gazete, Sayı: 17505, 5 Kasım 1981.

Atatürk Aleyhine İşlenen Suçlar Hakkında 5816 Sayılı Kanun (1951), Resmi Gazete, Sayı: 7872, 31 Temmuz 1951.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu (Numarası:430), (1340), Resmi Ceride, Sayı: 68, 7 Nisan 1340.

Yükseköğretim Kurumları Teşkilatı Hakkında 41 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamesin Değiştirilerek Kabulüne Dair 2809 Sayılı Kanun (1983), Resmi Gazete, Sayı: 18003, 30 Mart 1983.

Millî Eğitim Bakanlığı ile Diğer Bakanlıklara Bağlı Okullardaki Görevlilerle Öğrencilerin Kılık - Kıyafetlerine İlişkin Yönetmelik (1981), Resmi Gazete, Sayı: 17537, 7 Aralık 1981.

Yüksek Seçim Kurulu'nun 482 Sayılı Kararı (1982), Resmi Gazete, Sayı: 17674, 20 Kasım 1982.

2547 Sayılı Yükseköğretim Kanununun 44. Maddesinin Değiştirilmesi ve Bu Kanuna Bir Ek ve Dört Geçici Madde Eklenmesine Dair 3511 Sayılı Kanun (1988), Resmi Gazete, Sayı: 20032, 27 Aralık 1988.

7 Mart 1989 tarihli Anayasa Mahkemesi Kararı (1989), Resmi Gazete, Sayı: 20216, 5 Temmuz 1989.

Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğünün Kurulması ile 14.1.1970 Tarihli ve 1211 Sayılı ve 4.11.1981 Tarihli ve 2547 Sayılı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında 422 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin Değiştirilerek Kabulüne Dair 3679 Sayılı Kanun (1990), Resmi Gazete, Sayı: 20679, 28 Ekim 1990.

22.4.1983 Tarihli ve 2820 Sayılı Siyasi Partiler Kanunu'nun Geçici 1. Maddesinin L/A Bendine Göre (10) Yıl Süre ile Siyasi Faaliyette Bulunma Yasağı Kapsamına Giren Kişilerin Listesi (1983), Resmi Gazete, Sayı: 18032, 29 Nisan 1983.

12 Eylül 1980 Öncesi Siyasî Çekişme ve Çatışma Ortamına Benzer Bir Durumun Önlenmesi Hakkında 2969 Sayılı Kanun (1983), Resmi Gazete, Sayı: 18243, 6 Aralık 1983.

7.11.1982 Tarih ve 2709 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 67, 75, 175. Maddelerinin Değiştirilmesi ve Geçici 4. Maddesinin Yürürlükten Kaldırılması Hakkında 3361 Sayılı Kanun (1987), Resmi Gazete, Sayı: 19464, 18 Mayıs 1987.

Anayasa Değişikliklerinin Halkoyuna Sunulması Hakkında 3376 Sayılı Kanun (1987), Resmi Gazete, Sayı: 19473, 28 Mayıs 1987.

398 Sayılı Yüksek Seçim Kurulu Kararı (1987), Resmi Gazete, Sayı: 19572, 12 Eylül 1987.

Genelkurmay Başkanının Görev ve Yetkilerine Ait 1324 Sayılı Kanun(1970), Resmi Gazete, Sayı: 13572, 7 Ağustos 1970.

87/11990 Sayılı Atama Kararı (1987), Resmi Gazete, Sayı: 19528, 25 Temmuz 1987.

Olağanüstü Hal Bölge Valiliği İhdası Hakkında 285 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname (1987), Resmi Gazete, Sayı: 19517, 14 Temmuz 1987.

1402 Sayılı Sıkıyönetim Kanunu'nun Değişik 3. Maddesinin Birinci Fıkrasına (r) Bendi ile 2935 Sayılı Olağanüstü Hal Kanunu'nun 11 inci Maddesine (p) Bendi Eklenmesi Hakkında 259 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname (1986), Resmi Gazete, Sayı: 19195, 14 Ağustos 1986.

Bölge Valiliği Hakkında 71 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname(1983), Resmi Gazete, Sayı: 18181, 4 Ekim 1983.

Olağanüstü Hal Bölge Valiliği İhdası Hakkında 285 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılmasına Dair 426 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname (1990), Resmi Gazete, Sayı: 20525, 22 Mayıs 1990.

Olağanüstü Hal Bölge Valiliği İhdası Hakkında 285 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin 4. Maddesinin İkinci Fıkrasının (d) Bendine Bir Hüküm Eklenmesine Dair 286 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname (1987), Resmi Gazete, 15 Temmuz 1987, Sayı:19518.

91/2036 Sayılı Atama Kararları (1991), Resmi Gazete, Sayı: 20951, 5 Ağustos 1991.

Güneydoğu Anadolu Projesi Bölge Kalkınma İdaresi Teşkilatının Kuruluş ve Görevleri Hakkında 388 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname (1989), Resmi Gazete, Sayı: 20334, 6 Kasım 1989.

Türkçeden Başka Dillerle Yapılacak Yayınlar Hakkında 2932 Sayılı Kanun (1983), Resmi Gazete, Sayı: 18199, 22 Ekim 1983.

3713 Sayılı Terörle Mücadele Kanunu (1991), Resmi Gazete, Sayı: 20843, 12 Nisan 1991.

2935 Sayılı Kanun İle 285 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılması Hakkında 413 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname (1990), Resmi Gazete, Sayı: 20488, 10 Nisan 1990.

Köy Kanunu (Numarası:442), (1340), Resmi Ceride, Sayı: 68, 7 Nisan 1340.

Köy Kanununun 74 üncü Maddesine İki Fıkra Eklenmesine Dair 3175 Sayılı Kanun (1985), Resmi Gazete, Sayı: 18715, 4 Nisan 1985.

Olağanüstü Hal Bölge Valiliği İhdası Hakkında 285 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamenin 4. Maddesinin İkinci Fıkrasına Bir Bent Eklenmesine Dair 299 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname (1987), Resmi Gazete, Sayı: 19654, 4 Aralık 1987.

Olağanüstü Hal Bölge Valiliği İhdası Hakkında Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılmasına İlişkin 387 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname (1989), Resmi Gazete, Sayı: 20334, 6 Kasım 1989.

Olağanüstü Hal Bölge Valiliği Tarafından Silah Taşıma ve Bulundurma Ruhsatı Verilmesinde Uyulacak Esaslar Hakkında Yönetmelik (1989), Resmi Gazete, Sayı: 20358, 30 Kasım 1989.

Bazı Suç Failleri Hakkında Uygulanacak Hükümlere Dair 3216 Sayılı Kanun (1985), Resmi Gazete, Sayı: 18781, 11 Haziran 1985.

Bazı Suç Failleri Hakkında Uygulanacak Hükümlere Dair 3419 Sayılı Kanun (1988), Resmi Gazete, Sayı: 19770, 30 Mart 1988.

Bazı Suç Failleri Hakkında Uygulanacak Hükümlere Dair Kanunda Değişiklik Yapılmasına İlişkin 3617 Sayılı Kanun (1990), Resmi Gazete, Sayı: 20474, 27 Mart 1990.

7.11.1982 Tarih ve 2709 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 67, 75, 175. Maddelerinin Değiştirilmesi ve Geçici 4. Maddesinin Yürürlükten Kaldırılması Hakkında 3361 Sayılı Kanun (1987), Resmi Gazete, Sayı: 19464, 18 Mayıs 1987.

765 Sayılı Türk Ceza Kanunu (1336), Resmi Ceride, Numarası: 320, Sene:4, 7 Teşrinievvel 1336.

Türk Ceza Kanununun Bazı Maddelerini Değiştiren 3038 Sayılı Kanun (1936), Resmi Gazete, Sayı: 6706, 23 Haziran 1936.

Türk Ceza Kanununun 141 ve 142. Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında 4934 Sayılı Kanun (1946), Resmi Gazete, Sayı: 6336, 18 Haziran 1946.

Türk Ceza Kanununun 141 ve 142. Maddelerinin Değiştirilmesi Hakkında 5844 Sayılı Kanun (1951), Resmi Gazete, Sayı: 7979, 11 Aralık 1951.

Körfez Krizi Sebebiyle, Türk Silahlı Kuvvetlerinin Yabancı Ülkelere Gönderilmesine ve Yabancı Silahlı Kuvvetlerin Türkiye'de Bulunmasına, Anayasanın 92. Maddesi Uyarınca İzin Verilmesine Dair 108 Sayılı TBMM Kararı (1990), Resmi Gazete, Sayı: 20628, 7 Eylül 1990.

90/1213 Sayılı Bakanlar Kurulu Kararı (1990), Resmi Gazete, Sayı: 20716, 5 Aralık 1990.

TBMM Tutanak Dergisi, 4 Aralık 1983- 6 Aralık 1983, B:2 ve 4, O:1, C:1.

TBMM Tutanak Dergisi, 24 Aralık 1983, B:12, O:1, C:1.

Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, 18 Ekim 1982, B:118, O:1, C:7.

Danışma Meclisi Tutanak Dergisi, 23 Ekim 1981, B:1, O:1, C:1.

Milli Güvenlik Konseyi Tutanak Dergisi, 19 Eylül 1980, B:1, O:1, C:1.

TBMM Tutanak Dergisi, 16 Kasım 1988, B:26, O:1, C:17.

TBMM Tutanak Dergisi, 10 Aralık 1988, B:38, O:1, C:19.

TBMM Tutanak Dergisi, 25 Ekim 1990, B:25, O:1, C:50.

TBMM Tutanak Dergisi, 7 Nisan 1987, B:86, O:1, C:38.

TBMM Tutanak Dergisi, 5 Ocak 1984, B:18, O:1, C:1.

TBMM Tutanak Dergisi, 1 Nisan 1986, B:86, O:1, C:27.

TBMM Tutanak Dergisi, 2 Nisan 1986, B:86, O:1, C:27.

TBMM Tutanak Dergisi, 17 Mayıs 1987, B:106, O:1, C:40.

TBMM Tutanak Dergisi, 22 Mart 1990, B:92, O:1, C:42.

TBMM Tutanak Dergisi, 3 Eylül 1986, B:3, O:1, C:31.

TBMM Tutanak Dergisi, 11 Nisan 1991, B:106, O:1, C:59.

TBMM Tutanak Dergisi, 31 Ekim 1989, B:24, O:1, C:33.

TBMM Tutanak Dergisi, 13 Mayıs 1987, B:101, O:1, C:40.

TBMM Tutanak Dergisi, 14 Mayıs 1987, B:103, O:1, C:40.

TBMM Tutanak Dergisi, 17 Mayıs 1987, B:106, O:1, C:40.

TBMM Tutanak Dergisi, 11 Nisan 1991, B:106, O:1, C:59.

TBMM Tutanak Dergisi, 12 Ağustos 1990, B:126, Kapalı Oturum, C:46.

TBMM Tutanak Dergisi, 5 Eylül 1990, B:1, Kapalı Oturum C:47.

TBMM Tutanak Dergisi, 24 Ağustos 1991, B:133(Olağanüstü), O:1, C:62.

C.Süreli Yayınlar

Cumhuriyet; 8 Ocak 1987, 28 Mart 1987, 5 Mayıs 1986, 7 Kasım 1986, 3 Temmuz 1987, 18 Ekim 1989, 27 Haziran 1991.

Haftaya Bakış; 11 Ocak 1987, 5 Temmuz 1987.

Hürriyet; 8 Ocak 1987, 16 Ocak 1987, 7 Eylül 1987, 2 Eylül 1988, 1 Kasım 1989, 28 Mart 1990.

Milli Gazete; 28 Mart 1987.

Milliyet; 13 Mart 1971, 27 Nisan 1971, 2 Mayıs 1971, 8 Eylül 1980, 7 Eylül 1980, 4 Temmuz 1980, 27 Nisan 1983, 30 Nisan 1983, 25 Ocak 1980, 16 Ocak 1983, 15 Temmuz 1982, 16 Temmuz 1982, 17 Temmuz 1982, 18 Temmuz 1982, 20 Mayıs 1983, 21 Mayıs 1983, 7 Kasım 1983, 9 Kasım 1983, 7 Aralık 1983, 8 Aralık 1983, 30 Nisan 1990, 2 Mayıs 1990, 7 Mayıs 1990, 16 Ocak 1987, 21 Ocak 1987, 1 Mayıs 1990, 15 Ocak 1987, 19 Ocak 1987, 19 Ağustos 1988, 13 Aralık 1986, 3 Aralık 1986, 6 Ağustos 1989, 4 Aralık 1985, 20 Mart 1987, 21 Mart 1987, 13 Mayıs 1987, 25 Eylül 1987, 14 Eylül 1987, 12 Ekim 1987, 5 Ekim 1987, 17 Aralık 1986, 29 Haziran 1987, 30 Haziran 1987, 21 Ağustos 1987, 27 Haziran 1987, 1 Temmuz 1987, 30 Haziran 1987, 16 Haziran 1988, 18 Ağustos 1984, 24 Ağustos 1984, 25 Ağustos 1984, 15 Ekim 1984, 9 Aralık 1985, 28 Mart 1990, 13 Ağustos 1989, 15 Ağustos 1989, 18 Temmuz 1987, 2 Haziran 1991, 4 Ağustos 1987, 18 Ağustos 1991, 28 Mart 1991, 13 Mart 1991, 7 Kasım 2007, 9 Nisan 1988, 1 Şubat 1991, 2 Şubat 1991, 26

Mart 1991, 21 Nisan 1990, 16 Nisan 1990, 11 Nisan 1990, 17 Temmuz 1987, 20 Temmuz 1987, 21 Aralık 1987, 7 Kasım 1989, 1 Ekim 1989, 19 Temmuz 1989, 8 Ekim 1989, 26 Nisan 1987, 8 Ocak 1988, 26 Eylül 1988, 18 Kasım 1989, 9 Ocak 1991, 16 Haziran 1991, 27 Mart 1990, 18 Ekim 1991, 14 Ekim 1990, 9 Kasım 1990, 2 Şubat 1990, 8 Mart 1990, 5 Eylül 1990, 27 Eylül 1990, 7 Ekim 1990, 14 Haziran 1991, 14 Ekim 1990, 16 Şubat 1991, 4 Aralık 1990, 5 Aralık 1990, 7 Aralık 1990, 2 Haziran 1991, 22 Ağustos 1991, 12 Kasım 1991.

Nokta Dergisi; 28 Aralık 1986, 22 Şubat 1987, 12 Temmuz 1987.

Tercüman; 2 Ocak 1987, 6 Ocak 1987, 8 Ocak 1987, 28 Mart 1987, 3 Temmuz 1987.

D.Araştırma Eserleri

D.1.Kitaplar

12 Eylül Öncesi ve Sonrası, Milli Güvenlik Konseyi Genel Sekreterliği, TTK Basımevi, Ankara.

AHMAD Feroz, *Bir Kimlik Peşinde Türkiye* (çev. Sedat Cem Karadeli), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006.

AHMAD Feroz, *Modern Türkiye'nin Oluşumu*, (çev. Yavuz Alagon), Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1995.

AKIN Rıdvan, *Gaziden Günümüze Cumhurbaşkanlığı (1923-2007)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.

ARCAYÜREK Cüneyt, *Çankaya Hesaplaşması*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1990.

ARCAYÜREK Cüneyt, *Namı 864 Rakımlı Tepe Çankaya*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1989.

ARMAOĞLU Fahir, *20'inci Yüzyıl Siyasi Tarihi(1914-1995)*, Alkım Yayınevi, İstanbul 1999

AROL Ender, *Özal'a Laf Söyletmem Arkadaş*, Say Yayınları, İstanbul, 1989

AYDIN Suavi-TAŞKIN Yüksel, *1960'dan Günümüze Türkiye Tarihi*, İletişim Yayınları, İstanbul 2017.

AYVERDİ İlhan-TOPALOĞLU Ahmet, *Kubbealtı Lügati Türkçe Sözlük*, Kubbealtı, İstanbul, 2007.

BARLAS Mehmet, *Turgut Özal'ın Anıları*, Sabah Kitapları, İstanbul.

Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları, C.8, Haz: İrfan Neziroğlu-Tuncer Yılmaz, TBMM Basımevi, Ankara, 2014.

Başbakanlarımız ve Genel Kurul Konuşmaları, C.9, Haz: İrfan Neziroğlu-Tuncer Yılmaz, TBMM Basımevi, Ankara, 2014.

BİRAND Mehmet Ali - YALÇIN Soner, *The Özal; Bir Davanın Öyküsü*, Doğan Kitap, İstanbul, 2009.

Bir Doğrudan Demokrasi Aracı Olarak Referandum: Türkiye-ABD-Avrupa Uygulama Örnekleri, Türkiye Büyük Millet Meclisi Araştırma Merkezi, TBMM Basımevi, Ankara, 2010.

BORATAV Korkut, *Türkiye İktisat Tarihi*, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1988.

BÖLÜĞİRAY Nevzat, *Sokaktaki Askerin Dönüşü: 12 Eylül Yönetimi Dönemi*, Tekin Yayınevi, Ankara 1991.

BÖLÜĞİRAY Nevzat, *Özal Döneminde Bölücü Terör (1983-1991): Kürtçülük*, Tekin Yayınevi, Ankara, 1992.

CEMAL Hasan, *12 Eylül Günlüğü: Demokrasi Korkusu*, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1986.

CEMAL Hasan, *Kürtler*, Doğan Kitap, İstanbul 2011.

CEMAL Hasan, *Özal Hikâyesi*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1989.

CEMAL Hasan, *Türkiye'nin Asker Sorunu: Ey Asker Siyasete Karışma*, Doğan Kitap, İstanbul 2010.

ÇAVDAR Tevfik, *Türkiye'nin Demokrasi Tarihi: 1950'den Günümüze*, İmge Kitabevi, Ankara, 2013.

ÇÖLAŞAN Emin, *Turgut Nereden Koşuyor*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1989,

ÇÖLAŞAN Emin, *Turgut'un Serüveni*, Tekin Yayınevi, Ankara, 1991.

- ÇÖLAŞAN Emin, *24 Ocak: Bir Dönemin Perde Arkası*, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1983.
- DONAT Yavuz, *Yavuz Donat'ın Vitrininden: Sandıktan İhtilale (1977-1980)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987.
- DONAT Yavuz, *Yavuz Donat'ın Vitrininden 3 (1983-1987)*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987.
- DOĞAN Kutlay, *Turgut Özal Belgeseli*, Türk Haberler Ajansı Yayınları, Ankara, 1994.
- DOĞAN Yalçın, *Dar Sokakta Siyaset (1980-1983)*, Tekin Yayınevi, İstanbul 1985.
- DUMAN M. Zeki, *Türkiye'de Liberal Muhafazakâr Siyaset ve Turgut Özal*, Kadim Yayınları, Ankara 2010.
- Dünden Bugüne Başbakanlık (1920-2014)*, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara, 2014.
- Düstur Üçüncü Tertip Kanunları*, Tefsirleri ve B.M.M. Kararlarını, Nizamname ve Muahede ve Umumî hizmetlere ait Mukavelâtı Muhtevîdir, C.5, 19 Teşrinievvel 1340 (1931) İstanbul, Necmi İstikbal Matbaası.
- EMİN Fatih, *Turgut Özal (1983-1993)*, Risale Yayınları, İstanbul, yayın yılı belirtilmemiş.
- ERİM Nihat, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri-I (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları)*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1953.
- ERGİL Doğu, *Kürt Raporu: Güvenlik Politikalarından Kimlik Siyasetine*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009.
- EROĞUL Cem, *Demokrat Parti: Tarihi ve İdeolojisi*, İmge Kitabevi, Ankara 1990.
- EVREN Kenan, *Kenan Evren'in Anıları, C.1*, Milliyet Yayınları, 1990.
- EVREN Kenan, *Kenan Evren'in Anıları C.2*, Milliyet Yayınları, 1991.
- EVREN Kenan, *Kenan Evren'in Anıları C.3*, Milliyet Yayınları, 1991.

- EVREN Kenan, *Kenan Evren'in Anıları C.4*, Milliyet Yayınları, 1991.
- EVREN Kenan, *Kenan Evren'in Anıları, C.5*, Milliyet Yayınları, 1991.
- EVREN Kenan, *Kenan Evren'in Anıları, C.6*, Milliyet Yayınları, 1991.
- FİNDLEY Carter V., *Modern Türkiye Tarihi: İslam, Milliyetçilik ve Modernlik (1789-2007)*, (çev. Güneş Ayas), Timaş Yayınları, İstanbul 2012.
- Genel Nüfus Sayımı 21.10.1945*, Yayın yeri ve Yılı Belirtilmemiş. 22 Ekim 1950
Genel Nüfus Sayımı: Vilayet, Kaza, Nahiye ve Köyler İtibariyle Nüfus, Yayın Yeri ve Yılı Belirtilmemiş.
- GÖKMEN Yavuz, *Özal Sendromu*, Verso Yayınları, Ankara, 1992.
- HALAÇOĞLU Yusuf, *XIV. ve XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, İstanbul, 2007.
- HALE William, *Türkiye'de Ordu ve Siyaset*, (çev. Ahmet Fethi), Alfa Yayınları, İstanbul 2014.
- HALE William, *Türk Dış Politikası*, (çev: Petek Demir), Mozaik Yayınları, İstanbul, 2003.
- HEPER Metin, *Devlet ve Kürtler*, Doğan Kitap, İstanbul, 2010.
- Hükümetler, Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri (12 Kasım 1979-9 Kasım 1989)*, C.7, (Haz. İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz), TBMM Basımevi, 2013.
- Iraklı Sığınmacılar ve Türkiye (1988-1991)*, Tanmak Yayınları, Ankara, 1992.
- KARATEPE Şükrü, *Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme*, İz Yayınları, İstanbul, 1997.
- KARPAT Kemal H., *Türk Demokrasi Tarihi (Sosyal, Kültürel, Ekonomik Temeller)*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013.
- Kuruluş ve İcraatlarıyla Anavatan Partisi*, Derleyen: Gündoğdu Özbaş, Yayın yeri, yılı ve basımevi belirtilmemiş.
- KİLİ Suna - GÖZÜBÜYÜK Şeref, *Türk Anayasa Metinleri: Sened-i İttifaktan Günümüze*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1985.

- KONGAR Emre, *12 Eylül Kültürü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 1993.
- KOZANOĞLU Can, *Cıralı İmaj Devri: 1980'lerden 90'lara Türkiye ve Starları*, İstanbul, 2015.
- LEWİS Bernard, *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, TTK Basımevi, Ankara, 1988.
- MUMCU Uğur, *Rabıta*, Tekin Yayınevi, Ankara, 1995.
- MUMCU Uğur, *Tarikat-Ticaret-Siyaset*, Tekin Yayınevi, İstanbul, 1995.
- Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, (Edt: Mehmet Gönübol), Siyasal Kitabevi, Ankara, 2014.
- ORAN Baskın, *Kalkık Horoz: Çekiç Güç ve Kürt Devleti*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996.
- ORTAYLI İlber, *Osmanlı Barışı*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008.
- ÖZDALGA Elisabeth, *Modern Türkiye'de Örtünme Sorunu Resmi Laiklik ve Popüler İslam*, Çev. Yavuz Alagon, Sarmal Yayınevi, İstanbul, 1998.
- ÖZDEMİR Hikmet, *Rejim ve Asker*, Afa Yayınları, İstanbul, 1989.
- ÖZDEMİR Hikmet, *Turgut Özal*, Doğan Kitap, İstanbul, 2014.
- Öze Hayriye, *Türkiye'de Siyasi Liderlik: Dönemler, Özellikler ve Karşılaştırmalar: Menderes, Demirel, Özal ve Erdoğan örnekleri*, Atılım Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2011.
- PARLA Taha, *Türkiye'nin Siyasal Rejimi (1980-1989)*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.
- SARIBAY Ali Yaşar, *99 Soruda Siyasi Partiler*, Yayın yeri ve Yayın yılı belirtilmemiş.
- TEKEREK Meltem, *12 Eylül ve Ekonomi Politikaları*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2013.
- TOKATLIOĞLU Orhan, *Kırmızı Plakalar: Türkiye'nin Özallı Yılları*, Doğan Kitap, İstanbul, 1999.

TORUMTAY Necip, *Orgeneral Necip Torumtay'ın Anıları*, Milliyet Yayınları, İstanbul, 1993

TUŞALP Erbil, *Eylül İmparatorluğu: Doğuşu ve Yükselişi*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1988.

TUŞALP Erbil, *Şariat A.Ş.*, Bilgi Yayınevi, Ankara 1994.

Türk Parlamento Tarihi: 1982 Anayasasının Hazırlanması ve Kabulü (1981-1982), C.2, Haz: Yusuf Sarıncay, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları.

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri (9 Kasım 1986- 9 Kasım 1987), T.B.M.M. Basımevi, Ankara, 1987

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Kenan Evren'in Söylev ve Demeçleri (9 Kasım 1987- 9 Kasım 1988), T.B.M.M. Basımevi, Ankara, 1988.

Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (1980-2001), C.II, (Edt: Baskın Oran), İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

YALÇIN Soner - YURDAKUL Doğan, *Bay Pipo Bir MİT Görevlisinin Sıra Dışı Yaşamı: Hiram Abas*, Doğan Kitap, İstanbul, 1999.

YÜCEL M. Serhan, *Türkiye'nin Siyasal Partileri (1859-2005)*, İstanbul, 2006.

ZÜRCHER Erik Jan, *Modernleşen Türkiye'nin Tarihi* (Çev. Yasemin Saner) İletişim Yayınları, İstanbul 2010.

D.2.Makaleler

ALACAKAPTAN Uğur, “Demokratik Anayasa ve Ceza Kanunu’nun 141 ve 142’inci Maddeleri”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/38/337/3425.pdf> (09.11.2020).

ALTAŞ Nurullah, “Türkiye’de Zorunlu Din Öğretimini Yapılandıran Süreç, Hedefler ve Yeni Yöntem Arayışları (1980-2001)”, *Dini Araştırmalar*, Ocak-Nisan 2002, C. 4.

ASLANDAŞ Sedat, “Cumhurbaşkanlığı”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.11, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

- ÂŞIK Süleyman, “Turgut Özal’ın Cumhurbaşkanı Seçilmesi Sürecinde ve Sonrasında Yaşanan Bazı Gelişmeler”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVII/34 (2017-Bahar).
- AKBAŞ Mehmet, “Kürtler”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, <http://islamansiklopedisi.org.tr/kurtler#1-tarih> (11.02.2021).
- AKYÜZ İsmail, “Türkiye’de Uygulanan Din Politikaları İçin Bir Tipoloji Denemesi”, *Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, Ocak 2017, C.5, S.1.
- ATEŞ Sinan, “12 Eylül 1980 Darbesi ile 28 Şubat 1997 Darbesi Arasında Din-Siyaset İlişkileri ve Din Eğitimi Politikaları”, *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, C.6, S.13, 13 Mayıs 2018.
- AVCI Engin “Yeni Sol Dalgadan Küresel Dalgaya Türkiye’de Terörizm”, *Kara Harp Okulu Bilim Dergisi*, Haziran 2019, Cilt:29, Sayı:1.
- BENLİ Fatma, “1964-2011 Türkiye’de ve Dünyada Başörtüsü Yasağı Kronolojisi”, ankara.mazlumder.org İstanbul, 2011 (19.03.2021).
- BRUINESSEN Martin Van, “Kürt Toplumu ve Ulusçu Akım” *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.13, İletişim Yayınları, İstanbul 1995.
- ÇAKIR Ruşen, “İslâmcılar ve Sistem”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.13, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.
- ÇAKIR Ruşen, “Refah Partisi”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.15, İstanbul, 1995.
- ÇAKIR Ruşen, “Türkiye’de İslâmi Kültür ve Entelijensiya”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.12, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.
- ÇAVUŞOĞLU Hüseyin “12 Eylül ve Merkez Sağ”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Yıl: 2007/2, Sayı:6.
- ÇAVUŞOĞLU Hüseyin, “Merkez Sağda 27 Mayıs ve 12 Eylül Sonrası Partileşme”, *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 12, S. 22, Aralık 2009.

- ÇAVUŞOĞLU Ömer, “Tarihte İmam Hatip Okulları”,
<https://ilkadimdergisi.net/arsiv/yazi/tarihte-imam-hatip-okullari-1672>
(15.01.2021).
- DURAN Ragıp, “Dış Politikada Kürt Sorunu”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.12, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.
- ERASLAN Cezmi, “Hamidiye Alayları”, *TDV İslam Ansiklopedisi*,
<https://islamansiklopedisi.org.tr/hamidiye-alaylari> (29.06.2020).
- ERDOĞAN Mustafa, “Silahlı Kuvvetlerinin Türk Anayasa Düzeni İçindeki Yeri”,
Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, Cilt 45, Sayı 1 (04.09.2020).
- ERTÜRK Yakın - ŞEN Mustafa, “GAP ve Bölgesel Kalkınma”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.13, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.
- GEDİK Canan, “Yıldırım Akbulut”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.13, İstanbul, 1995.
- GÜNLÜK Ahmet, “Türkiye’de Bankerlik”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.
- KARA İsmail, “12 Eylül Sonrası Din”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.12, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.
- KARABULUT Sezen, “Din-Siyaset İlişkisi Temelinde Türk Siyaseti: Demokrat Parti (DP) Dönemi Din-Siyaset İlişkisi (Uygulamalar, Söylemler, Muhalefet, 1950-1960)”, *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XIX/38, 2019 Bahar.
- KARATAŞ Murat, “Bir Medcezir Manzarası: Türkiye’de Laiklik (1928-1948)”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.42, Kasım 2008.
- KAVSIRACI Ozan, “Türkiye'nin İç Güvenlik Algısı ve Politikaları (1980-1990)”, *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, C.4, S.20, Aralık 2019.
- KURTBAŞ İhsan - SOYSÜREN Ali Haydar “Meflûç Devlet İradesinden Kudretli Devlete:12 Eylül Yönetiminin Siyasi Kültürü Bağlamında Anayasa Yapım Politikası”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt: 27, Sayı: 1, 2017.

- KESGİN Safiye, “Cumhuriyet Dönemi Örgün Eğitim Kurumlarında Ahlak Eğitimi”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52:1(2011).
- KILIÇ Orhan, “Ocaklık”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ocaklik> (09.05.2021).
- KILIÇ Orhan “Yurtluk”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/yurtluk> (09.05.2021).
- KODAMAN Bayram, “Aşiret Mekteb-i Hümayunu”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/asiret-mekteb-i-humayunu> (29.06.2020).
- KÖKER Levent, Anavatan Partisi, , *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.15, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.
- LAÇİNER Ömer, “12 Eylül Sonrası Din”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.12, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.
- MERTER Ferudun – KARTAL Şefik, “1967’den Günümüze Lise Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri Öğretim Programlarında Atatürkçülük ve Türk Kültürü Konuları”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Aralık 2013, Sayı 28.
- NOKTALI Arif, “1800’lerden 1980’e Kürt Sorunu”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.13, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.
- OKÇABOL Rıfat, “Eğitimde 1980’li Yıllar”, <http://egitimvebilim.ted.org.tr/index.php/EB/article/viewFile/6012/2139>(15.01.2021).
- OKÇABOL Rıfat, “Türkiye’de Eğitim”, , *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.12, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.
- ORAN Baskın, “Uluslararası ve İç Hukukta Çekiç Güç’ün Yasal Dayanakları Sorunu”, <http://dergiler.ankara.edu.tr/dergiler/42/473/5469.pdf> (01.04.2021).
- ORTAYLI İlber, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Millet Sistemi”, <http://www.tarihtarih.com> (12.06.2020).

- ÖCAL Mustafa, “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Din Eğitimi ve Öğretimi”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, S.7, C.7, 1998.
- ÖRNEK Cangül, “Türk Ceza Kanunu’nun 141 ve 142. Maddelerine İlişkin Tartışmalarda Devlet ve Sınıflar”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 69, No. 1, 2014.
- ÖZDEMİR Hikmet, “Milli Güvenlik Kurulu”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.11, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.
- PARLA Taha, “1961 Anayasasında Yasama-Yürütme İlişkisi”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.
- SAKALLIOĞLU Ümit Cizre, “1983-1994: Siyasal parti topoğrafyası”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.15, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.
- SELÇUK ÜLKÜ Fatma, “1965-1971 Döneminde Başbakan Demirel: Koşullar, Vaatler,İcraatlar”,https://www.researchgate.net/publication/273059414_Suleyman_Demirel (30.10.2020).
- SOYSAL Mümtaz - SAĞLAM Fazıl, “Türkiye’de Anayasalar”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.
- TAŞÇIOĞLU Ömer Lütfi, “Milli Güvenlik Konsepti ve Milli Güvenliğin Türkiye ve Diğer Devletler Açısından Önemi”, *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 6, Sayı: 67, Mart 2018.
- TEKELİ İlhan, “1990’lı Yıllarda Sivil Siyaset Geriye Dönerken, 12 Eylül Darbesi Sonrasında Kurgulanan Siyasal Düzen Aşınıyor, Türkiye Ekonomisi Kendisini Yeniden Üretemez Hale Geliyor: Planlamada Umut GAP’a Bağlanıyor”, <https://www.academia.edu> (18.09.2020).
- TORUK İbrahim, “Türkiye’de Başörtüsü Sorunu ve Yazılı Medyada Sunumu”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı ve Cilt belirtilmemiş.
- TÜRKÖNE Mümtaz Er, “İmam-Hatip Liseleri”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

ULUÇ A. Vahap, “Liberal-Muhafazakâr Siyaset ve Turgut Özal’ın Siyasi Düşüncesi”, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, C.12, S.23, 2014.

YILDIRIM Serdar, “Kürtler”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, <http://islamansiklopedisi.org.tr/kurtler#3-osmanli-sonrasi> (11.02.2021).

YÜZBAŞIOĞLU Necmi, “1982 Anayasası”, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.11, İletişim Yayınları, İstanbul, 1995.

D.3.Tez Çalışmaları

AVCI Taran, “*Kolluk Olarak Jandarmanın İşlevi*”, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2009.

İMİL Muhittin, “*Ulus İnşa Sürecinde PKK ve Din İlişkisi*”, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Isparta 2016.

İNAL Kemal, “*Türkiye’de Ders Kitaplarında Demokratik ve Milliyetçi Değerler: 27 Mayıs ve 12 Eylül Dönemlerine İlişkin Bir İnceleme*”, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1998.

Kavuncu Sibel, “*Turgut Özal’ın Başbakanlığı Döneminde Türkiye-ABD İlişkileri*”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2006.

ÖRS Orhan, “*II. Abdülhamid’in Kürt Politikası (1876-1909)*”, Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü, Ankara 2018.

SÖKMEN Aşkın İnci, “*İdeolojik Boyutu İle PKK Terör Örgütü*”, Kara Harp Okulu Savunma Bilimleri Enstitüsü Güvenlik Bilimleri Ana Bilim Dalı, Ankara 2012.

SUNAY Cengiz, “*12 Eylül Dönemi Türk Siyasetinde Sivil-Asker İlişkileri (1980–1987)*”, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2009.

ŞİMŞEK Kübra, “*Mesut Yılmaz’ın Başbakanlığı Dönemi (1991-1999)*”, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2018.

İTERNET KAYNAKLARI

- <http://www.kkk.tsk.tr/KKKHakkinda/KKKtarihce.aspx> (24.09.2020).
- <https://www.hvkk.tsk.tr/Custom/Hvkk/79> (24.09.2020).
- https://www.dzkk.tsk.tr/icerik.php?dil=1&icerik_id=11 (24.09.2020).
- <https://www.tsk.tr/Sayfalar?viewName=Tarihce>, (04.09.2020).
- <http://youtube/DDe202SS4K> (17.01.2019).
- <https://youtu.be/26um-AtmYa> (23.09.2019).
- <http://youtu.be/3UBjF4aaMgor> (22.01.2020).
- <http://www.tuik.gov.tr> (12.09.2020).
- [tuik.gov.tr/IcerikGetir.do?istab_id=147](http://www.tuik.gov.tr/IcerikGetir.do?istab_id=147) (13.02.2020).
- <https://youtu.be/yAjhtYuDpuE> (09.03.2020).
- <http://www.trtarsiv.com/izle129274/kenan-evren-in-4-kasim-1983-tarihli-konusmasi-hakkindaki-roportaji> (22.02.2019).
- <http://www.ysk.gov.tr/1983-2007-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3008> (22.02.2019).
- <http://www.ysk.gov.tr/1950-1977-yillari-arasi-milletvekili-genel-secimleri/3007> (22.08.2020).
- <https://timav.org.tr/imam-hatip-okullari-tarihcesi/> (15.01.2021).
- <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/pkknin-sivil-katliamlari-hafizalardan-silinmiyor/1020357> (01.02.2021).
- [ttps://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MECLIS%20BULTENI/2469_1991_0000_0009_0000OK_0001.pdf](https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MECLIS%20BULTENI/2469_1991_0000_0009_0000OK_0001.pdf) (1.11.2020).
- <https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12575/28504/2551.pdf?sequence=1> (27.02.2021).
- <https://anayasa.tbmm.gov.tr/1982.aspx>, (13.02.2020).